

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Університет Жирони (Іспанія)
Університет Орадя (Румунія)
Талліннський університет (Естонія)
КЗ «Харківська обласна станція юних туристів»

РЕГІОН - 2019:

СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

МАТЕРІАЛИ

МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

(м. Харків, 16 – 17 жовтня 2019 р.)

Харків
2019

Редакційна колегія: Л.М. Немиць, д. геогр. н., проф. (голова редакційної колегії); П. Беднар, PhD, доц.; Н. Елізбарашвілі, д. геогр. н., проф.; Д. Карачоні, PhD, наук. співроб.; С.В. Костріков, д. геогр. н., проф.; К.В. Мезенцев, д. геогр. н., проф.; Ч. Морар, PhD, доц.; К.А. Немиць, д. геогр. н., проф.; Я.Б. Олійник, д. екон. н., проф., акад. АПН України; І.О. Пилипенко, д. геогр. н., доц.; Г.П. Підгрушний, д. геогр. н., ст. наук. співроб.; М. Рейманн, PhD, доц.; С. Станайтіс, д. соц. н., проф.; Дж.В. Субірос, PhD, доц.

Адреса редакційної колегії: Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, к. 3-62, тел. +38(057) 707-52-74, e-mail: conference.region@gmail.com.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 9 від 30.09.2019 р.).

Зареєстровано у державній науковій установі «Український інститут науково-технічної експертизи та інформації» (Посвідчення № 601 від 18 грудня 2018 р.).

Регіон – 2019: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 16 – 17 жовтня 2019 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2019. – 276 с.

Тексти представлено у авторській редакції. Автори несуть повну відповідальність за зміст доповідей, а також добір, точність наведених фактів, цитат, власних імен та інших відомостей.

Матеріали пройшли внутрішнє рецензування.

ЗМІСТ

ПЛЕНАРНІ ДОПОВІДІ

<i>Bednář P., Danko L.</i> REGIONAL SMART SPECIALISATION AND MAPPING CREATIVE INDUSTRIES CLUSTERS IN SLOVAKIA.....	10
<i>Niemets K., Niemets L., Sehida K., Kliuchko L., Telebienieva I.</i> SOME ISSUES OF THE METHODOLOGICAL STATUS OF HUMAN GEOGRAPHY IN THE CONTEXT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH.....	17
<i>Smékalová L.</i> EUROPEAN UNION ASSISTANCE TO UKRAINE: CASE OF HUNGARY-SLOVAKIA-ROMANIA-UKRAINE ENPI CROSS-BORDER COOPERATION PROGRAMME 2007-2013.....	23
<i>Дудник І.М., Борисюк О.А.</i> РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	26
<i>Коломієць Г.М., Меленцова О.В., Гузненков Ю.Г., Дідорчук І.Л.</i> ВЗАЄМОДІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ ІТ ТА ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ SMART CITY.....	29
<i>Костріков С.В., Васильєв В.В., Пудло Р.А., Бубнов Д.Є.</i> ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЧЕРЕЗ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ОБРОБКИ ЛІДАР-ДАНИХ.....	34
<i>Кузишин А.В.</i> ЗМІНИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОЛЯ В МЕЖАХ УКРАЇНИ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ).....	38
<i>Тучапєць А.А., Божук Т.І.</i> МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФІТНЕС-ТУРІВ.....	42

СЕКЦІЯ 1

МЕТОДОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

<i>Loňvynova M.</i> IMPLEMENTATION OF FOREIGN MIGRATION THEORIES TO THE STUDY OF FORCED MIGRATIONS OF THE REGIONAL LEVEL.....	46
<i>Гаращук О.В., Куценко В.І.</i> СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – ВАЖЛИВОГО ЧИННИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ.....	50

Давидов О.В., Сімченко С.В. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ У МЕЖАХ СИСТЕМИ ТИПУ «КРИЛАТИЙ МИС» КІНБУРНЬСЬКА- ПОКРОВСЬКА-ДОВГИЙ.....	55
Мальчикова Д.С. СУЧАСНІ ЕКОСИСТЕМНІ ПІДХОДИ ТА МАСШТАБНІ ІНФРАСТРУКТУРНІ ІНІЦІАТИВИ: ДОСВІД ЄВРОПИ І РЕАЛІЇ УКРАЇНИ.....	58
Пугач С.О. ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ І ГІС.....	61
Сливка Р.Р. ФУНКЦІОНАЛЬНА ВРАЗЛИВІСТЬ ДЕРЖАВИ ЩОДО КОНФЛІКТІВ: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР.....	65
Суттело О.С. ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ В КОНЦЕПЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСТА.....	68

СЕКЦІЯ 2 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

Ghambaryan G.G., Ayriyants A.A. SHAPED SPECIFIC FEATURES OF RA GROWTH CENTERS' TERRITORIAL ORGANIZATION AND WAYS OF THEIR IMPROVEMENT.....	72
Cebotari S., Plop S. REGIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF BLACK SEA REGION VULNERABILITY. SOMME CONSIDERATIONS.....	80
Барановський М.О. СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ).....	86
Гринюк Д.Ю. РОЗВИТОК РИНКОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РЕГІОНУ.....	90
Грушка В.В., Дук Н.М., Суматохіна І.М. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РЕФОРМ.....	93
Кобилін П.О. ТЕРИТОРІАЛЬНА КОНЦЕНТРАЦІЯ ЗАКЛАДІВ ТОРГІВЛІ ТА	

РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ.....	97
<i>Корнус А.О., Корнус О.Г.</i> ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	99
<i>Кушнірук Г.В., Рутинський М.Й.</i> СУБРЕГІОНАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ НА ЛЬВІВЩИНІ.....	103
<i>Пилипенко І.О.</i> МИКОЛАЇВ ТА ХЕРСОН ЯК ПОРТОВІ ЦЕНТРИ: СПІЛЬНІ РИСИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ.....	106
<i>Савчук І.Г.</i> ЗНАЧЕННЯ КИЄВА В ЕКСПОРТІ УКРАЇНИ.....	108
<i>Цеханович В.Б.</i> ИННОВАЦІИ В СИСТЕМЕ ЄВРОРЕГІОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА.....	110
<i>Черномаз П.О.</i> ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ РЕГІОНІВ СХІДНОГО ПРИКОРДОННЯ УКРАЇНИ.....	112
<i>Шуканов П.В., Шуканова А.А., Сафронов О.С.</i> РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ.....	116

**СЕКЦІЯ 3
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА**

<i>Elizbarashvili R.</i> GEOGRAPHICAL CRITERIA'S OF NATURAL-RECREATIONAL POTENTIAL OF RESORTS.....	120
<i>Безсонний В.Л., Третьяков О.В., Буц Ю.В.</i> ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ ТА РЕГІОНАЛЬНОЮ ЕКОЛОГІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ.....	123
<i>Белей Л.М., Куців Л.П., Марчук І.В.</i> ЛІСИ ЖЕНЕЦЬКОГО ПРИРОДООХОРОННОГО НАУКОВО- ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ.....	127

<i>Вороніна К.В., Суматохіна І.М.</i> АНАЛІЗ ГЕОБОТАНІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ МЕРЕЖІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ.....	130
<i>Гінзула М.Я., Тесьолкіна Т.С., Смілик О.В.</i> ВОДНА СТРАТЕГІЯ МІСТА КИЄВА 2018-2025 РР. – КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ.....	133
<i>Горбач В.В., Мельнійчук М.М.</i> ПІДЗЕМНІ ВОДИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ.....	137
<i>Кононенко О.Ю., Молодика В.П.</i> ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР.....	141
<i>Коптєва Т.С.</i> ПРИРОДНІ УМОВИ І МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННА ОСНОВА КРИВОРІЗЬКОЇ ЛАНДШАФТНО-ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ.....	144
<i>Крайнюков О.М.</i> ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ НА НАФТОГАЗОНОСНИХ ТЕРИТОРІЯХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	147
<i>Кутурга С.Д., Безуглий В.В.</i> РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ.....	151
<i>Михайленко Т.І., Січка А.І.</i> ЛОКАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЕЗЕННЯ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ: ЛОКАЛЬНІ РІШЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ СМТ ПОБУЗЬКЕ).....	154
<i>Патракеєв Я.І., Патракеєв І.М.</i> ВИЯВЛЕННЯ ТЕПЛОВИХ АНОМАЛІЙ МІСТ ЗАСОБАМИ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	156
<i>Кононенко А.В., Удалов І.В.</i> ОЦІНКА ВПЛИВУ КРАСНОПОПІВСЬКОГО ПСГ НА ФОРМУВАННЯ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ПІДЗЕМНИХ ВОД ЖИТЛІВСЬКОГО ВОДОЗАБОРУ (ЛУГАНСЬКА ОБЛ.).....	160
<i>Соколов В.А., Петик В.А., Удалов И.В.</i> БЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБЪЕКТОВ СТРОИТЕЛЬСТВА НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ.....	162
<i>Kiousopoulos J.</i> PROPOSALS ON ESTIMATING HUMAN IMPACT ALONG COASTAL AREAS	165

СЕКЦІЯ 4
ДЕМОГРАФІЧНІ, МІГРАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

<i>Ibrahim O.R.</i> POPULATION AGEING: A NEW PARADIGM IN RURAL DEVELOPMENT.....	168
<i>Filipović M.</i> CHANGES IN GENDER STRUCTURE OF BELGRADE'S DAILY MIGRATION SYSTEM.....	172
<i>Nekos A.N, Maksimov O.M, Shevchyk K.V.</i> SPRING WATER QUALITY AS A SOCIALLY SIGNIFICANT PROBLEM.....	174
<i>Данова К.В., Малишева В.В., Колибельнікова Л.С.</i> ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ ШЛЯХОМ ЗАЛУЧЕННЯ ОСІБ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ НА РОБОЧІ МІСЦЯ.....	178
<i>Логвинова М.О.</i> ЗАСЕЛЕНСЬКІ ПРОЦЕСИ ДОНБАСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ ВИМУШЕНОГО ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ.....	182
<i>Паренюк В.А.</i> РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ.....	185
<i>Сегіда К. Ю., Кореньков Р. С.</i> ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ.....	189
<i>Суптело О.С.</i> СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСТА (КЕЙС ХАРКІВ).....	192
<i>Чуйко Н.В.</i> АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕФОРМИ ЖКГ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ.....	195

СЕКЦІЯ 5
УРБАНІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<i>Gataric D., Đerčan B.</i> MEGALOPOLIS – URBAN PHENOMENON.....	199
<i>Бондар В.В.</i> РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ МЕТРОПОЛІСА КИЄВА ТА ЙОГО ПРИЛЕГЛОЇ ТЕРИТОРІЇ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ КРАЇНИ.....	202

Бондаренко Н.О. ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ.....	205
Дудін В.С., Підгрушній Г.П., Провотар Н.І. КОМЕРЦІЙНА СУБУРБАНІЗАЦІЯ: СПЕЦИФІКА ПОСТРАДЯНСЬКИХ МІСТ.....	208
Колотуха І.О. ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТРАНСПОРТНИХ УТВОРЕНЬ КИСВА.....	210
Корома Н.С. ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР МІСЬКОГО ПРОСТОРУ: ПРИКЛАД ХАРКОВА.	213
Мезенцев К.В., Денисенко О.О. МІСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ГЕОПОЛІТИКА ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ: ПРО ЩО МОЖУТЬ РОЗПОВІСТИ СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ.....	217
Постольник Л.А., Безуглий В.В. КЛАСИФІКАЦІЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ЧИСЕЛЬНІСТЮ НАСЕЛЕННЯ.....	219
Провотар Н.І., Пальчук М.В. ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ ВІДПОЧИНКУ НАСЕЛЕННЯ В ЗЕЛЕНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРАХ ЦЕНТРУ ТА ПЕРИФЕРІЇ МІСТА.....	221
Терлецька О.В. УРБОЕКОЛОГІЧНІ СТАНИ: ВИЯВЛЕННЯ Й ОПТИМІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ДРОГОБИЧ).....	224
Шабашова Л.Ю. ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕЛЬБИЩНИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ КИСВА).....	227

СЕКЦІЯ 6 РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

Альтгайм Л.Б. ВИКОРИСТАННЯ НАЙБІЛЬШ ПРИВАБЛИВИХ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЗАХОДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У НАДАННІ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ.....	231
Гусєва Н.В., Катречко А.В. ТУРИСТИЧНИЙ ОБРАЗ ХАРКОВА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ).....	234
Добровольська Н.В., Кандиба Ю.І. ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	242

<i>Кравченко К. О., Палій О. Р., Ушкварок Д. О.</i> ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ.....	246
<i>Мельник А.В., Чир Н.В.</i> ЗАКЛАДИ РОЗМІЩЕННЯ ЯК СЕГМЕНТ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	249
<i>Плотнік Н.А.</i> ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХАРКІВЩИНИ НА КУЛЬТУРНИХ ТА ТУРИСТИЧНИХ ЗАСАДАХ.....	254
<i>Поплавська І.В.</i> СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЇ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ.....	259
<i>Смирнов І.Г.</i> ЛОГІСТИКА ОВЕРТУРИЗМУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ.....	263
<i>Телебєнєва Є.Ю., Кузнецова А.Р.</i> МІСЦЕ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СЕРЕД РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ.....	267
<i>Чир Н.В., Чижевська Л.Т., Качаровський Р.Є.</i> РОЛЬ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ПРИКОРДОННИХ ОТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ.....	271

REGIONAL SMART SPECIALISATION AND MAPPING CREATIVE INDUSTRIES CLUSTERS IN SLOVAKIA

P. Bednář¹, L. Danko²

¹bednar@utb.cz, ²danko@utb.cz

*Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Management and Economics,
Mostní 5139, 76001 Zlín, Czech Republic*

Current trends in development in the EU countries are more inclined towards the creative industries (CI) as a tool to enhance regional competitiveness. Thus, the aim of this paper is to reveal disparities within CI in Slovak regions employing analysis based on Getis-Ord G_i^* as the approach to evaluate the concept of regional smart specialization. The paper shown the West–East gradient and the lack of previous trajectories contributed to an increasing divergence in regions even after the EU accession. Moreover, the paper identifies regions for employing policies to target the CI.

Key words: *clusters, cultural and creative industries, Slovakia, smart specialization, spatial clustering*

1. Introduction to the cultural and creative industries. Currently there are certain changes in socioeconomic development among countries of the EU affected by ongoing processes of de-industrialisation and globalisation that put emphasis on knowledge economy. These processes were underlined by the financial crisis, which initiated the downfall of production around the world. Thus, governments are facing certain pressure on how to use resources in order to support sustainable development efficiently. The economic growth is more dependent on the efficient use of intangible assets respecting nature of smart specialization in regions [5]. Furthermore, as Lee [14] consider knowledge, skills, innovation potential, and human creativity are essential for developing the creative economy in regional perspective. Thus, the governance is required to set up strategies and programmes concerning support research, culture, and arts. Cultural infrastructure represented mainly by publicly financed institutions is one of the precondition to develop cultural and creative industries successfully that attract commercially oriented branches that contribute to development of local ecosystems [13]. Hence, cultural and creative industries denote local development through commercial use outputs and services in new media with a wide range of creative activities.

At the present time, the cultural and creative industries are being recognized for their contribution to socioeconomic development, while their nature is still being a subject of debates in terms of their taxonomy, characteristics, impact etc. Nevertheless, the first identification was done by the Department of Culture, Media and Sports in the UK as “*Those industries which have their origin in individual creativity, skill and talent and which have a potential for wealth and job creation*”

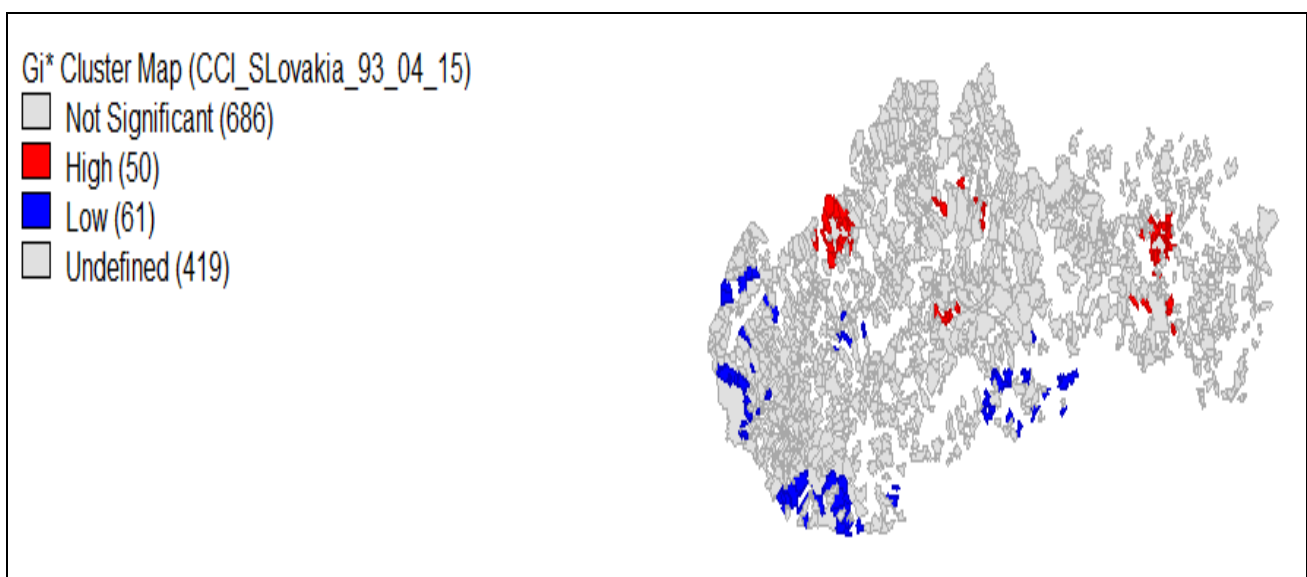
through the generation and exploitation of intellectual property” [6]. Besides, the initial definition of the cultural and creative industries purposely included traditional branches that are often non-commercial nature, along with branches new media [8, 9]. Florida [10] argues economic development with the use of the cultural and creative is not limited to employment and add value creation, but in their role as regional innovation systems. Furthermore, the innovative nature of the creative sector is based on the creative class and open minded settings that allow for cooperation in seemingly different branches and expertise [16].

Principally, the creative class is represented by individuals employed in: advertising, architecture, arts, crafts, design, fashion, film, music, theatre, publishing, research, software, gaming, TV, and radio [11]. Nevertheless, Florida (ibid.) argues the lifestyle of creative class in a so-called “creative milieu” that represents a network of creativity and cultural infrastructure that further develops innovative ideas and perspectives in new media and arts. However, even the concept of creative class is a target for criticism. Peck [18] assumes it there are misconception with dividing employees and individuals into creative and non-creative, mainly due to differences between creatives in the cultural and creative industries and creatives outside of the creative sector. Creative employees might be part of industries that are not identified as a part of cultural and creative sector. Furthermore, the creativity is not a synonym for higher education degree. Therefore, the taxonomy of the cultural and creative industries is rather different from the perspective of public policies and support programmes due to their variety and nature. Even though, there is a certain buzz around the concept, an outlook on the role of the cultural and creative industries has not been adequately recognized yet. Hence, public policies and programmes were focused on raising awareness about the concept and systematic efforts towards mapping of the cultural and creative industries on national and regional levels. Therefore, the aim of this paper is to reveal disparities within creative industries in Slovak regions employing spatial analysis based on Getis-Ord G_i^* cluster maps with as the approach to evaluate the concept of smart specialization in Slovak regions. Furthermore, the paper presents an approach to identify natural clusters from the perspective of mapping the CCI. Moreover, what the paper aims to provide an insight into differences between the regions in terms of creative potential and performance in order to highlight smart specialization in regions towards regional competitiveness. The final part is devoted to a discussion on public policies and governance concerning the cultural and creative industries in Slovakia.

2. Research design and data. Since the aim of the paper is to investigate regional disparities and give an insight into spatial distribution of creative industries in the regions, the analysis is focused on regional level as it had been presented, for example by Boix et al. [2], Collins et al. [4], and Desrochers & Leppälä [7]. Respecting previous studies, the spatial analysis is based on a secondary database of Albertina and Slovak Statistical Office, with both summarizing data from all publicly available registers as data sources. Creative industries were selected by their statistical classification of economic activities (NACE), particularly to avoid the double counting of creative enterprises in the sample. Hence, every enterprise was

assigned to a particular sector of the creative industries that was officially registered. In order to tackle long-term development, the dataset included creative enterprises in three respective periods (1993, 2004, and 2015). First period was selected due to the establishing Slovak Republic, second period represents the accession to the EU, and the last was included due to the data availability. In order to highlight the development of the creative industries in previously identified period, the paper employs exploratory spatial data analysis (ESDA) with the use of Getis-Ord G_i^* , similarly to Stojčić, Bačić, and Aralica [21], and Qian and Lie [22]. Thus, using K-Nearest neighbours spatial weights matrix ($k=20$) to respect both municipalities with no presence of the CI enterprises in the given period, and suburban zones size in Bratislava and Košice Metropolitan Area, to identify spatial patterns in the distribution of the creative enterprises in Slovak regions. Furthermore, this method provides an insight into where either high or low values cluster spatially regarding the creative enterprises in different periods. The G_i^* statistic was selected to identify clustering of high values, where smart specialization could be highlighted. On the contrary, this method identified intense clustering of low values as cold spots that represented disparities in development of the creative industries over time.

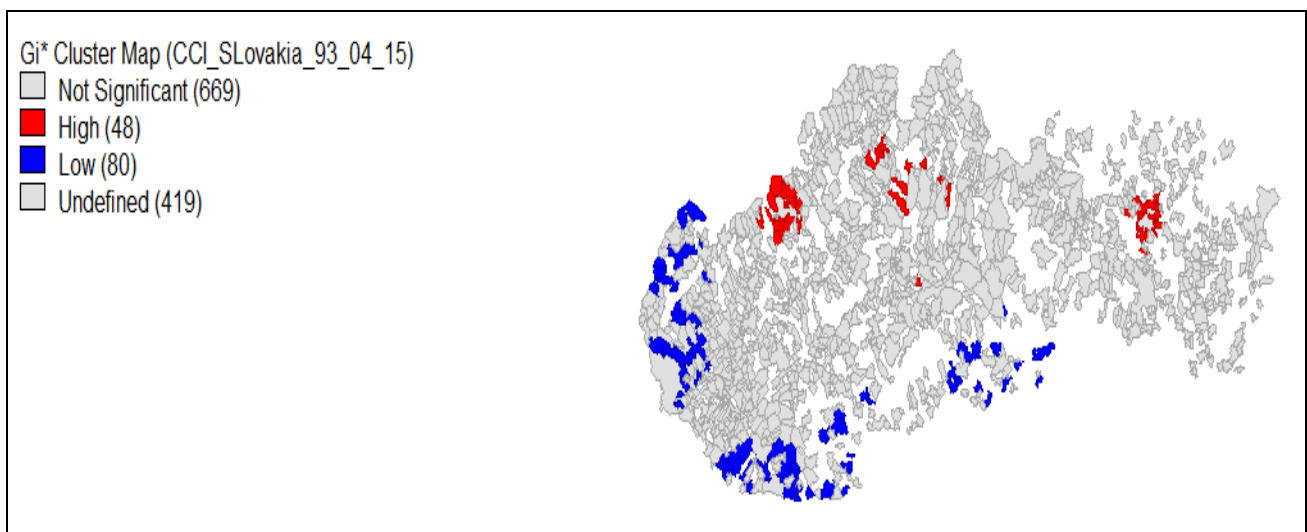
3. Creative industries for smart specialization. The CI are divided into three parts due to the nature of the creative industries with spatial exploratory analysis of commercially oriented enterprises (advertising, architecture, design). The first part is devoted to spatial distribution of creative enterprises that represent with the change over time in particular regions of Slovakia. Distribution of values among neighbours representing hot spots and cold spots regarding smart specialization and regional disparities. Thus, both parts provide an insight into the localisation of the creative industries within regions regarding their development over time. The third part is devoted to an outlook on the prospect of the creative industries as a tool for enhancing regional competitiveness.

Fig. 1. Hot Spot Analysis (Getis-Ord G_i^*) map for advertisement enterprises and their development in Slovakian municipalities (2015)

Source: Authors' elaboration based on Albertina 2015 and Slovak Statistical Office database

Figure 1 reveals several conclusions about spatial distribution of advertising over time in regions of the Slovakia. Above all, the analysis identified five clusters that represent intense clustering of high values, caused by the significant representation of firms in particular areas. Moreover, many enterprises in advertising are hidden in industrial or related enterprises and their departments focused on advertising and design [15, 17]. Hence, advertising activities could be seen as an outsourcing character in this context. The higher concentration of enterprises associated with advertising within the Trenčín and Prešov region can be caused by the presence of tree higher education institutions aimed at IT and arts education. Moreover, enterprises in traditional industries are customers in terms of advertising, and primarily the high rate of urbanization and old industrial areas in economic core of the region of Trenčín. A similar explanation also applies to the Banská Bystrica region with education and history in cultural industries that provide initial conditions for development of advertising in the area. On the contrary, different position regarding development of advertising over time has Žilinský region with clustering in Liptovský Mikuláš. This city is not a regional capital with no economic or technical faculty in the area, however, it is in close proximity to one of the most tourist attractive natural phenomenon of the High Tatras together with heritage of leather industry. Lower shares of enterprises among regions in Slovakia were revealed in south and southwest, where low values cluster and represent cold spots.

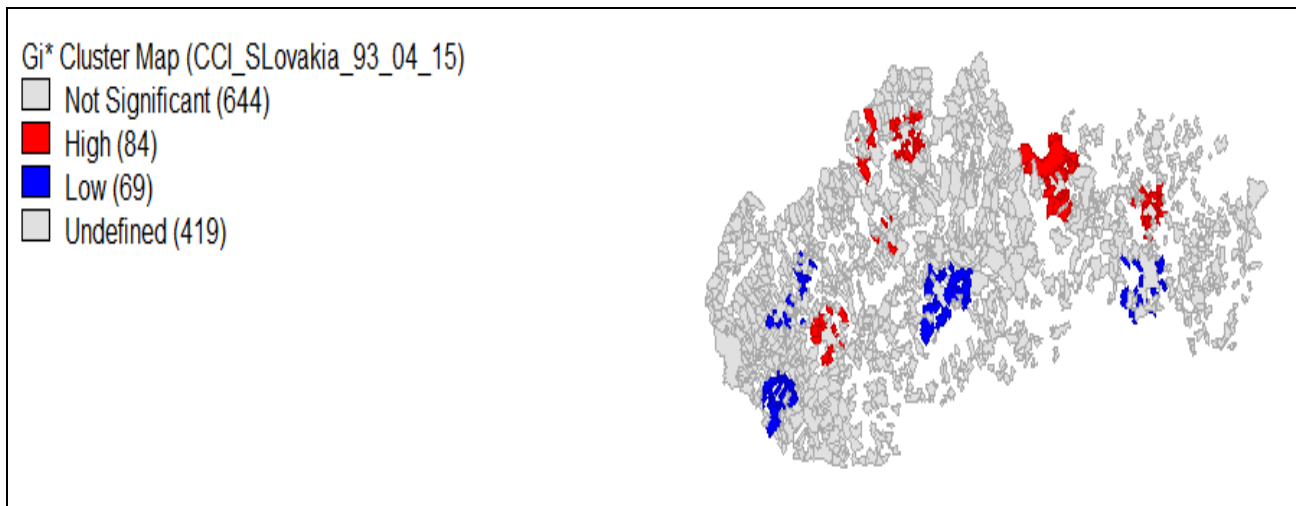

Fig. 2. Hot Spot Analysis (Getis-Ord G_i^*) map for architecture enterprises and their development in Slovakian municipalities (2015)

Source: Authors' elaboration based on Albertina 2015 and Slovak Statistical Office database

A similar situation arises in assessing spatial distribution share of architecture and its development over time in Slovakia, where some regions revealed spatial concentration. Along with advertising, these concentrations could be attributed to smart specialization in regions. These regions entail the need of permanent product, process and marketing innovations that these industries generate. Furthermore, in case of public sector initiatives, these industries require distinctive support for regional innovation strategy to respect regional specifics. Trenčín, Žilina and Prešov

regions are dominating in the architecture sector that might be attributed to development of crafts according to the traditional scheme of Weber's localization of firms around the source of natural resources. A concentration of architecture and advertising could be linked with agglomeration economics. Moreover, these regions are located on main transport routes in case of infrastructure. The unique smart specialization strategies among Slovak regions can be proposed with respect to significant clustering in regional capitals that affect the socioeconomic development in respective regions. Nevertheless, the disparities are evident in south regions along with non-significant localizations in Slovak regions.

Fig. 3. Hot Spot Analysis (Getis-Ord G_i^*) map for design enterprises and their development in Slovakian municipalities (2015)

Source: Authors' elaboration based on Albertina 2015 and Slovak Statistical Office database

Dissimilar results were revealed in terms of design and its development over time in Slovak regions. Not only educational institutions, however, might affect spatial distribution of design and its role in smart specialisation with presence of public cultural institutions likewise. Furthermore, these institutions represent an ability to absorb demand for design services [20]. On contrary, it suggests opportunities for development of crafts and fine arts that are often dependent on public sector initiatives. However, design could be seen as most plausible for smart specialisation in Slovak regions as it is spatial distributed in non-regional capitals, which could be utilized for socioeconomic development through the creative industries. Furthermore, the spatial distribution could be entailed with commuting of working population and ongoing process of suburbanization [12]. Hence, the population with a talent for creative industries is systematically moving outside of regional capitals. In terms of smart specialisation in Trnava and Žilina regions, with development in non-regional capitals. Nevertheless, the exploratory spatial data analysis revealed significant clustering in Prešov region. Likewise previous branches in creative industries with spatial distribution in both non-capital and capital cities in the region. In terms of smart specialisation Prešov region is the most noteworthy regarding spatiotemporal development of the creative industries with prospects for socioeconomic development. On contrary, disparities were identified in southern

regions, where systematic approach for development is required in terms of targeting regional disparities, where the creative potential is untapped, despite the presence of cultural infrastructure. Nevertheless, these regions are affected by unwillingness of graduates of local technological and media branches to establish their own businesses not only in design as the branch of the creative industries.

Nevertheless, the spatial distribution of design as an industry is linked not only to infrastructure and to urbanization per se. Analysis revealed the links might be attributed to traditional industries and crafts likewise. Moreover, the concentration of higher values could be associated with other industrial branches and services within and outside particular regions (mainly Nitra and Poprad). Thus, there are certain links with regional or national culture aimed at leisure activities, events and infrastructure.

4. Conclusion and discussion. The paper was dedicated to provide an insight into the creative industries and their spatiotemporal development in Slovakia, with focus on major events as establishment and the EU accession. The exploratory spatial data analysis was used to reveal disparities among Slovak regions in terms of the spatial distribution of the creative industries. On the other hand, the analysis discovered regions where the creative industries represent a tool for smart specialization within the EU agenda for regional development. The results emphasize that the creative industries could be utilized for enhancing regional performance in particular regions of Slovakia. Specifically, Prešov region and also in regions with traditions in crafts linked and related industries could be subject to smart regional specialization in order to deal with vulnerability to external factors such as regional lock-in and regional restructuring, despite systematic approach towards public policies and their use to support regional and local development. Moreover, a growing inter-regional competition arises in terms of attraction of educated labour that is essential for further advancement of the creative industries. Nevertheless, even regions with significant clustering of high values that represent hot spots are a subject to risk of on-going digitalization and automation of production, along with shrinking processes in large Slovak cities that affects the creative industries [3]. Thus, disparities in regions might widen due to the lack of infrastructure and technology readiness in peripheral regions. How automation and initiatives like Industry 4.0 affect development of the creative industries in Slovakia is a matter of further research in order to provide more detailed view of regional structures in particular branches of the creative industries. Overall, the paper revealed regions that might have untapped potential (mainly southern regions), and where disparities should be addressed by tailor made public policies that respect spatio-temporal development [19]. In conclusion, we identified natural clusters of the creative industries, which require further investigation in terms of their impact of enhancing regional competitiveness, but represent an initial stage of mapping the impact of the creative industries on regional economies.

Acknowledgment. The authors are thankful to the Tomas Bata University in Zlin for the grant, which provided support for the project ‘Smart Governance and application of 3E principles in public policies’.

References:

1. Albertina Gold edition 2018.
2. Boix, R., Capone, F., De Propriis, L., Lazzeretti, L., & Sanchez, D. (2016). Comparing creative industries in Europe. *European Urban and Regional Studies*, 23(4), 935-940.
3. Buček, J., & Bleha, B. (2013). Urban shrinkage as a challenge to local development planning in Slovakia. *Moravian Geographical Reports*, 21(1), 2-15.
4. Collins, P., Mahon, M., & Murtagh, A. (2018). Creative industries and the creative economy of the West of Ireland: evidence of sustainable change? *Creative Industries Journal*, 11(1), 70-86.
5. Cooke, P., & De Propriis, L. (2011). A policy agenda for EU smart growth: the role of creative and cultural industries. *Policy Studies*, 32(4), 365-375.
6. DCMS. (1998) *Creative Industries Mapping Document*, DCMS, London.
7. Desrochers, P., & Leppälä, S. (2011). Creative cities and regions: The case for local economic diversity. *Creativity and Innovation Management*, 20(1), 59-69.
8. Flew, T. (2010). Toward a cultural economic geography of creative industries and urban development: introduction to the special issue on creative industries and urban development. *The information society*, 26(2), 85-91.
9. Flew, T., & Cunningham, S. (2013). Creative industries after the first decade of debate. In *Creative Industries and Urban Development* (pp. 76-86). Routledge.
10. Florida, R. (2014). The creative class and economic development. *Economic development quarterly*, 28(3), 196-205.
11. Florida, R. (2019). *The rise of the creative class*. Basic books.
12. Janotka, M., Gazda, V., & Horvath, D. (2013). Migration Trends Among Regional clusters in Slovakia. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 24(5), 437-446.
13. Jones, C., Lorenzen, M., & Sapsed, J. (Eds.). (2015). *The Oxford handbook of creative industries*. Oxford University Press.
14. Lee, H. K. (2017). The political economy of 'creative industries'. *Media, Culture & Society*, 39(7), 1078-1088.
15. McLean, H. E. (2014). Cracks in the creative city: The contradictions of community arts practice. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(6), 2156-2173.
16. Mellander, C., Florida, R., Asheim, B. T., & Gertler, M. (Eds.). (2013). *The creative class goes global*. Routledge.
17. O'Connor, J., Cunningham, S. & Jaaniste, L. (2011). *Arts and Creative Industries: A Historical Overview, and an Australian Conversation*. Australian Council for the Arts, Sydney.
18. Peck, J. (2005). Struggling with the creative class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29(4), 740-770.
19. Petrikova, K., Vanova, A., & Borsekova, K. (2015). The role of creative economy in Slovak Republic. *AI & SOCIETY*, 30(2), 271-281.
20. Power, D. (2011). *Priority sector report: Creative and cultural industries*. European Commission, Publications Office of the European Union.
21. Stojčić, N., Bačić, K., & Aralica, Z. (2016). Is creative economy in Croatia a myth or reality? Some evidence on the impact of creativity on regional economic growth. *Croatian Economic Survey*, 18(2), 113-138.
22. Qian, H., & Liu, S. (2018). Cultural entrepreneurship in US cities. *Journal of Urban Affairs*, 40(8), 1043-1065.

SOME ISSUES OF THE METHODOLOGICAL STATUS OF HUMAN GEOGRAPHY IN THE CONTEXT OF INTERDISCIPLINARY RESEARCH

K. Niemets¹, L. Niemets², K. Sehida³, L. Kliuchko⁴, I. Telebienieva⁵

¹konnem1948@gmail.com, ²ludmila.nemets@karazin.ua,

³kateryna.sehida@karazin.ua, ⁴klluda9@gmail.com, ⁵telebenevaev@gmail.com

V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

The publication addresses the methodological features of human geography in terms of its object-subject area and the interdisciplinary nature of research. A brief analysis of the features of the human-geographical science emergence, extension of its object-subject area of the study in view of current challenges and social inquiry, strengthening interdisciplinary links with other industry areas were given. Features of application of principles, approaches and methods in human geography and related sciences are considered. It's emphasized on expanding the methodological base of human-geographical research.

Key words: *human geography, social geography, social inquiry, interdisciplinary research, methodology of human geography.*

The development of the global community at the end of the XX - beginning of the XXI century is connected with the emergence of a number of global problems, which have different character and act in the form of social order, first of all, before scientists of different branch areas. Therefore, there is convergence and superposition of the subject areas of different industries at the present post-nonclassical stage of the development of science. As a result new scientific areas are formed at their junction, and the methodology acquires more and more common interdisciplinary features. Sometimes the methodological differences become so subtle that confusion arises in the conceptual apparatus and methods of interdisciplinary research. An example is the emergence of the so-called "regional economy" at the intersection of economic geography and the economy, which completely ignores the primary geographical and geological essence of regional development by some economists.

There is convergence with sociology, social psychology, political science, social sciences, etc. in the methodology of human geography, despite the significant differences in the level of formalization of their subject areas. Of course, in such cases, the methods application of related science to solve certain social problems is justified, but the object and general methodology of the study must be consistent with the main subject area of science. Therefore, it is important that meticulous analysis is made to reconcile the methodological status of both new and already established related sciences in the process of modern integration of science in order to avoid duplication and at the same time to ensure the fullest satisfaction of the growing social demand for new research. Methodological features of human geography, complexity of its object-subject area, historical prerequisites for its formation have led to the fact that today it has its own well-developed diverse system of methods, approaches, local theories and concepts. At the same time, its interdisciplinary links

with other sciences are developing rapidly. The authors attempt to clarify some questions about the methodological status of social geography in the aspect discussed above in this paper.

Even in ancient Greece, where geography formally emerged as a science, exploration of new lands was accompanied not only by their description, but also by the desire to determine their location in the space known at the time. Even then, geographical studies were closely linked to the territorial mapping of objects. The first maps of that time, which were usually inaccurate and hypothetical in many respects, played a huge role in the development of the world space, because it allowed the navigators to navigate, to determine their own location and discover new lands. The understanding of geography as a science of exploring objects, phenomena and processes in space has gradually emerged and developed. In the second half of the eighteenth century this idea was scientifically grounded by the German philosopher I. Kant as a chorological concept, which for more than two centuries has been developed and refined by many generations of geographers and, eventually, became the main fundamental paradigm of geography. By the way, the chorological paradigm is used to implement spatial analysis within the geographical approach and in other natural sciences.

Geography by its nature is an integrative science and creates its own complex concepts based on simpler concepts of other sciences. Therefore, its second feature (along with spatial analysis) is the complexity of the approach, that is, desire to capture as wide a range of features as possible in a research object., the possibilities of geographical researches in this respect have become almost limitless with the development of methods of formalization and parametrization of the studied objects, quantitative methods and technologies of processing empirical material. Axiomatically, the methodology of geography is developed according to general patterns – from simple to complex, from qualitative description to quantitative analysis. Yes, the first wave of quantitative revolution in geography refers to the 1960s and it is associated with the advent of computers. But there was disappointment in quantitative methods but in the 70's of the twentieth century, because the use of deterministic mathematical models did not take into account the random nature of geographical processes, which did not meet the expectations of geographers. The application of the probabilistic approach has led to the fact that, since the 1980s quantitative methods have taken a prominent place in the methodological arsenal of geography. The continuation of this process was the development of GIS technologies, in particular spatial statistics.

The peculiarities of the object of human geography – spatial organization of the semantically most general human-geographical process in different levels of social and geographical systems – makes it possible to manifest most clearly the integrative nature of human geography [3]. Successful study in one object of interaction and interconnection of natural, social and economic systems was made possible by the powerful methodology of geographical science, including the advanced conceptual apparatus and the use of numerous general scientific and special methods of spatial analysis, mathematical and cartographic modeling (including GIS). In accordance

with the basic principles of geographical approach (spatial analysis and complexity of research), human geography, as a dynamic modern branch of classical geography, is today a powerful interdisciplinary science which studies the complex socio-economic problems of the Geoversum on the basis of a comprehensive approach.

Social geography coincides with human geography in the sense of western geographers according to the general object-subject field. But the historical peculiarities of the formation of these sciences do not allow them to be completely identified, because they developed in fundamentally different geopolitical, socio-economic conditions. In different historical times of society's development, they were confronted with different practical tasks. The authors do not have the opportunity to consider these historical aspects in more detail in this report, so let us dwell on the most important events.

The origins of human geography (anthropogeography) date back to the middle-XVIII century and it is associated with the names of German geographers K. Ritter and F. Ratzel. In particular, the special geographical approach was formed under their influence in the late nineteenth century – the chorological anthropocentrism, as mentioned earlier. It was developed by a F. Ratzel' student E. Sample and her followers in America later. The further development of human geography took place in the countries of Europe and America in another way, but according to the request of the level of bourgeois societies of different countries that built and strengthened democracy, which was laid down in the tasks of scientific research. This is a very important circumstance, since after the Second World War the human geography developed intensively in the West precisely in free democratic countries. They are already in the second half of the XX century. They consistently passed in the second part of the XX century due to the need to study the social problems and problems (poverty, corruption, unemployment, etc.) that most of the post-Soviet countries are experiencing today, including Ukraine [4]. Therefore, today human geography in the world on the whole is guided by the needs of mature, advanced democratic societies which are developing research in this regard, focusing on contemporary challenges.

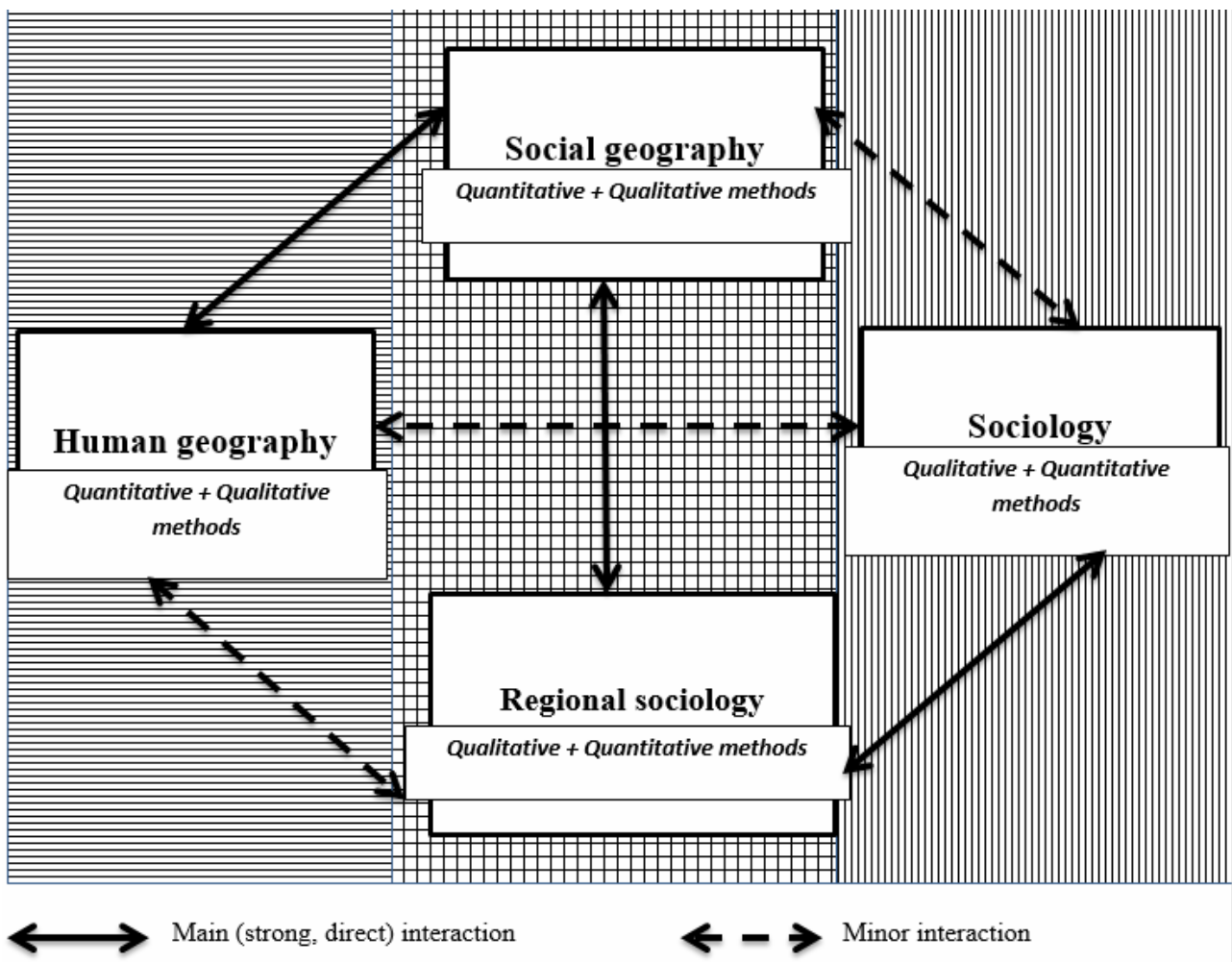
In particular, much attention is paid not so much to the study of society as a system, but to the conditions of life, motivation, behavior, socialization of people of different segments of the population in the West today. Problems and needs of a particular person as a part of a relevant society – the primary tasks of research in sociology, psychology, etc. Therefore, the methods of sociology (qualitative methods) increasingly use in human geography, which have not yet formalized to the state of quantitative methods, but give a lot of valuable information precisely in the aspect of human-centric approach.

Unlike human geography, social geography, whose development is intensifying in Ukraine today, has undergone complex transformations in its formation and development, improving and complicating itself. From the XIX century to the mid 80's of the XX century, firstly in Russia and then in the USSR it was represented only by economic geography, which served the plans of the communist leadership mainly in the planning and territorial location of the objects of the national economy in Soviet times. At that time it was believed that there could be no social problems in

the socialist society, any attempts by geographers to draw attention to them were condemned, as evidenced by the fate of many Soviet scientists who tried to deal with such painful issues for Soviet society. In the 1980s, the decline of the Soviet economy reached such a level that social problems were exacerbated by internal contradictions and world trends and could no longer be hidden. Highlighting of the social branch of geographical science was begun the study of socio-geographical trends was initiated in USSR at that time. After Ukraine gained independence in the early 1990s human geography began to develop rapidly in this direction under the influence of the growing demand of young Ukrainian society. At the beginning of the XXI century in Ukraine more systematic and inclusive human geography began to be developed, exploring all the processes and phenomena at the intersection of the interaction of society, community and nature. It is focused on meeting the demand of contemporary Ukrainian society, which is currently unstable and controversial, which still has a long way to go in developing a European and world-level democracy. Undoubtedly, human-geographical science in Ukraine has all reasons to respond adequately to new challenges. Today, its theoretical and methodological arsenal is rich and diverse thanks Ukrainian geographers' works, but quantitative methods are dominated among use of geographical, system synergetic, information, historical and other approaches. Although there are a lot of examples of applications methods of sociology, political science, social psychology in human-geographical research, enhancing its interdisciplinary nature. In this regard, a significant branch of human geography, namely social geography, will gradually move closer to modern human geography methodology. However, it does not replicate this methodology, but uses its own experience over a long period of formation, starting with economic and social, socio-economic geography to human geography [5, 6]. Human geography has interrelationships with other related sciences with which it has a subject area of the study. As an example, we give an author's interpretation of the semantic interaction of human geography and sociology (Fig. 1).

In our opinion, is it appropriate to ask the question how is justified the use of qualitative methods in human geography? The main methodological problem is the formalization of their results for the construction of full-fledged models of the human-geographical process. It is not just about parameterizing results of qualitative research methods on interval or relative scales. A deeper implication implies the full implementation of the basic principles of the geographical approach – spatial analysis and complexity of the study. For example, a primitive mapping model – an analytical map displaying the spatial distribution of one semiquantitative, subjective in nature indicator (in points, percentages, etc.), can hardly be considered as an integral model of the studied multifaceted process. In addition to its obvious subjectivity, it only implements features of geographical space such as location and distance, which can fully meet the needs of a wide range of readers or viewers in general information. But a mathematical model will be more interesting and necessary for the experts, in which the quantitative values of the parameter (integral or differential) are considered depending on the coordinates of the investigated space. In particular, such model can implement all functions of the geographical space including functions of gradient,

exchange (transfer) and interaction. It is much more important and useful to develop new methods and approaches in terms of scientific methodology [1, 2]. Not considering mentioned above leads to superficial analysis, a simplified study of phenomena, objects and processes.

Fig. 1. The scheme of semantic interaction of human geography and sociology (author's interpretation)

Therefore, summarizing the above, it should be noted:

1. The subject area of human geography, as well as geography on the whole, is quite clearly defined with the appropriate methodological scientific apparatus and tested by the historical experience of answering timely requests of society. The methodology of geography continues to evolve and improve under the influence of a steadily increasing social demand. The integration of human geography with related humanities and social sciences is an objective process and this is testimony to the superposition of the subject areas of these sciences.

2. The basic principles of the human-geographical research are chorological (spatial analysis) and complex (maximum coverage of the features of the studied object). These principles can be defined as indicators of the geographical nature of the study. In case of the presence of results supporting these principles it can be

considered that the methodology of the study is consistent with the subject area of geography, and the study used a geographical approach.

3. The need for the widest possible expansion of the information base of the human-geographical research requires the use of qualitative methods of related (subject area) sciences, in particular - sociology together with classical geographical quantitative methods of obtaining factual material. In this case, the methodological problem of the mathematical modeling of the studied fragment of the human-geographical process, traditional for human geography, is the formalization of the results of the use of qualitative methods, for their full consideration in the models.

4. The complexity of the subject area of the study of human geography, the breadth of problems forming the social inquiry for these studies require not only to apply all the possibilities of interdisciplinarity, in particular principles and methods of natural sciences, which allows to develop and implement new approaches for solving the problems of optimization of territorial organization, modeling and forecasting of human-geographical processes in the regional context in particular. Such developments are already underway by Ukrainian scientists.

References:

1. Niemets, K.A., Sehida, K.Yu., Niemets, L.M. (2016). Bahatovymirnyi analiz u suspilnii heohrafiï (netradytsiini metody) : monohrafiïa [Multivariate analysis in human geography (unconventional methods): a monograph]. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 120.
2. Niemets, K.A., Niemets, L.M. (2013). Prostorovyi analiz u suspilnii heohrafiï: novi pidkhody, metody, modeli: naukova monohrafiïa [Spatial analysis in human geography: new approaches, methods, models: a scientific monograph]. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 228.
3. Niemets, L.M. (2012). Suchasna sotsialna heohrafiïa: analiz stanu, problemy ta perspektyvy [Modern social geography: analysis of the state, problems and prospects]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafiï – Human Geography Journal*, 13(2), 14-20.
4. Niemets L., Mezentsev K. and etc. (2019). Sotsialna heohrafiïa [Social Geography: a textbook]. Kyiv, 304.
5. Topchiiev, O.H. (2005). Suspilno-heohrafichni doslidzhennia: metodolohiia, metody, metodyka: navchalnyi posibnyk [Human-geographical research: methodology, methods, methodology: study guide]. Odessa, 632.
6. Shablii, O.I. (2012). Osnovy suspilnoi heohrafiï: pidruchnyk [Fundamentals of human geography]. Lviv, Ivan Franko National University of Lviv, 296.

EUROPEAN UNION ASSISTANCE TO UKRAINE: CASE OF HUNGARY-SLOVAKIA-ROMANIA-UKRAINE ENPI CROSS-BORDER COOPERATION PROGRAMME 2007-2013

L. Smékalová

smekalova@utb.cz

*Tomas Bata University in Zlín, Faculty of Management and Economics,
Mostní 5139, 76001 Zlín, Czech Republic*

The paper briefly examines the implementation of the Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013, one of several available to Ukraine, in which however, Ukraine is the sole non-EU participant. It highlights the ability to find partners among Member State entities and the most usual common avenues for joint activities.

Key words: *European Union, cross border cooperation, Ukraine*

1. Introduction. The relationship between European Union (hereinafter EU) and Ukraine has a long history [1] and pre- but especially post-2013 proved to be rather complicated and strongly influenced by EU-Russian and Ukrainian-Russian relations [2–6]. Nevertheless, Ukraine as a neighbouring country has been country of interest and is firmly ingrained in external relations of EU encompassed by the European Neighbourhood Policy (hereinafter ENP).

The ENP was established in 2004 as a tool to maintain good relations with neighbouring countries [7, 8]. It has been revised twice since its introduction in 2011 and 2015 and maintains relations with 10 countries of Eastern Europe, of out which Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, the Republic of Moldova and Ukraine are covered by special Eastern partnership, and 16 in Southern Europe [9, 10]. It is within this framework that the EU launches various programmes including joint projects of member states and neighbouring countries. One such programme, available to potential beneficiaries in 2007-2013 (pre Ukraine crisis period) was the multilateral Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013 (hereinafter “the programme”) that was funded through the European Neighbourhood and Partnership Instrument. Similarly Romania-Ukraine-Moldova ENPI CBC and Poland-Belarus-Ukraine ENPI CBC programmes existed which provided opportunities to Ukrainian entities to apply for grants together with neighbouring EU Member States. The programme was adopted in September 2008 and listed as its objective improvement of cooperation between the selected territories of Ukraine and neighbouring areas of Member States in all areas of sustainable development with outlook to approximation of Ukraine’s law and policies to those of the EU [11]. In total the programme was available at 6 % of Ukrainian territory only, comprised of Zakarpatska and Ivano–Frankivska regions. Chernivetska region was included as adjacent region with limited possibilities to participate [11]. The programme was divided into four priorities (“Promote economic and social development”, “Enhance environmental quality”, “Increase border efficiency”, and

“Support people to people cooperation”) and together with technical assistance amounted to expected allocation of more than € 68 mil. Additionally, each beneficiary was expected to provide 10 % of project budget from their national resources [11].

The programmes itself has been of some interest to academic literature, but more as a part of cross border cooperation in general [12–15] or specific project implemented in particular [16, 17], rather than the programme being examined by itself.

This paper aims to analyse the project implemented from the programme in terms of the monetary support brought to Ukrainian territory and its distribution among the beneficiaries there.

2. Support to Ukraine through the Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013. The programme issued altogether three calls for proposals, the first one in 2009, second in 2010 and last one in 2011. The elaboration and signing of contracts was divided into series spanning from 2010 to 2013. Altogether there is information available on 138 contracted and financed projects including three large projects [18]. Ukrainian entities have taken part in 67 out of 138 projects. The EU funding amounted to € 63,2 mil. at the end of the programming period, with total project budgets over € 70,6 mil.

The Ukrainian entities that took part in the 66 projects were awarded EU funding of € 12,7 mil. (20,1 % of total EU funding awarded, 35,7 % of allocation of the Ukraine related projects, large projects excluded). The projects covered rather large number of topics ranging from cross-border administration support to transport infrastructure and services related investments. The most numerous activities were noted in the area of education, environmental activities and tourism. Largest amounts of support were awarded to environmental causes by far, tourism and administration support.

Table 1

Projects funded by the programme in Ukraine (large projects excluded)

Topic	No of projects	EU funding for Ukrainian entities	EU funding total
Cross-border administration support	6	1,45	2,31
Agriculture	1	0,44	0,49
Culture	6	0,42	1,12
Education	12	1,13	2,02
Social matters, employment	5	0,33	1,17
Entrepreneurship	5	1,26	1,42
Environment	12	4,18	7,34
Health	3	1,02	1,50
Tourism	12	2,15	4,15
Transport infrastructure	2	0,42	0,48

Source: Authors calculations based on Interact [18].

5. Conclusion. The implementation of the Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013 highlights the important topics that the Ukrainian entities consider important for collaboration with their EU Member States counterparts. Although the ENP and Eastern Partnership itself has since changed due to instabilities in international relations in the region [19, 20], and has been in some aspects criticized [21–23], the previous analysis presents indication existing areas of interest that further connect Ukrainian regions and entities and their cross-border partners from the EU Member States, necessary basics for further cooperation. Furthermore, soon it will be interesting to compare the new programming period 2014-2020 and search for changes, which will have occurred after 2013.

Acknowledgment. The authors are thankful to the Tomas Bata University in Zlin for the grant, which provided support for the project ‘Smart Governance and application of 3E principles in public policies’.

References:

1. Ferreira-Pereira, L. C., & Vieira, A. V. G. (2015). Ukraine in the European Union’s Partnership Policy: A case of institutionalized ambiguity. *European Politics and Society*, 16(2), 143–158. doi:10.1080/23745118.2014.981949
2. Kuzio, T. (2017). Ukraine between a Constrained EU and Assertive Russia. *Journal of Common Market Studies*, 55(1), 103–120. doi:10.1111/jcms.12447
3. Ikani, N. (2019). Change and Continuity in the European Neighbourhood Policy: The Ukraine Crisis as a Critical Juncture. *Geopolitics*, 24(1), 20–50. doi:10.1080/14650045.2017.1422122
4. MacFarlane, N., & Menon, A. (2014). The EU and Ukraine. *Survival*, 56(3), 95–101. doi:10.1080/00396338.2014.920139
5. Diuk, N. (2014). Euromaidan. *World Affairs*, 176(6), 9–16.
6. Samokhvalov, V. (2015). Ukraine between Russia and the European Union: Triangle Revisited. *Europe - Asia Studies*, 67(9), 1371–1393. doi:10.1080/09668136.2015.1088513
7. Smith, K. E. (2005). The Outsiders : The European Neighbourhood Policy. *the Royal Institute of International Affairs*, 81(4), 757–773. doi:10.1111/j.1468-2346.2005.00483.x
8. Wesselink, E., & Boschma, R. (2017). European Neighbourhood Policy: History, Structure, and Implemented Policy Measures. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 108(1), 4–20. doi:10.1111/tesg.12207
9. Oikonomou, G. (2018). Sub-State Mobilization in ‘High Politics’: The Role Of Regional And Local Governance in the Implementation of the European Neighbourhood Policy. *European Integration Studies*, 0(12). doi:10.5755/j01.eis.0.12.20869
10. Teti, A., Thompson, D., & Noble, C. (2013). EU Democracy Assistance Discourse in Its New Response to a Changing Neighbourhood. *Democracy and Security*, 9(1–2), 61–79. doi:10.1080/17419166.2012.736311
11. European Union. (2008). Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine Cross-Border Cooperation Programme 2007-2013. Retrieved September 24, 2019, from <https://europa.eu/capacity4dev/cbc/document/enpi-cbc-joint-operational-programme-hungary-slovakia-romania-ukraine-2007-2013>
12. Khasson, V. (2013). Cross-border cooperation over the Eastern EU border: Between assistance and partnership under the European Neighbourhood and Partnership Instrument. *East European Politics*, 29(3), 328–343. doi:10.1080/21599165.2013.807802
13. Olena, B. (2014). Cross-border cooperation as a development factor for borderline territories of Ukraine. *European Journal of Law and Economics*, 37(3), 529–544. doi:10.1007/s10657-012-9363-y

14. Darabos, J. A. (2012). The Contribution of Hungary Slovakia–Romania-Ukraine ENPI Cross-Border Cooperation Programme 2007-2013 to the Protection of Environment in Romania–Based on the Results of the First Call for Proposals. *ProEnvironment*, 5(9), 25–34.
15. Demidov, A., & Svensson, S. (2014). Local cross-border cooperation at the European Union’s external border The meaning of local in the European Neighbourhood Policy. *Regions and Cohesion*, 3(2), 22–46. doi:10.3167/reco.2013.030202
16. Kosinszki, S.-A., & Maran, P. D. (2013). The Project “Maramures-Transcarpathia Info Tour”. Tourism Cross Border Cooperation within the HU-SK-RO-UA ENPI CBC 2007-2013 Programme. *Journal of Settlements and Spatial Planning*, 4(2), 299–304. Retrieved from <https://search.proquest.com/docview/1438295465/abstract/65F3AD5EE6E7495APQ/1?accountid=15518>
17. Buteana, C., Berinde, Z. M., Mihali, C., Michnea, A. M., Gavra, A., & Simionescu, M. (2015). Atmospheric Deposition of Copper and Zinc in Maramures County (Romania). *Acta Chemica Iasi*, 22(2), 165–176. doi:10.2478/achi-2014-0014
18. Interact. (2019). [keep.eu](https://www.keep.eu). Retrieved September 24, 2019, from <https://www.keep.eu/search?programme=41>
19. Cadier, D. (2014). Eastern partnership vs Eurasian union? The EU-Russia competition in the shared neighbourhood and the Ukraine crisis. *Global Policy*, 5(s1), 76–85. doi:10.1111/1758-5899.12152
20. Dragneva, R., & Wolczuk, K. (2014). The EU-Ukraine Association Agreement and the challenges of inter-regionalism. *Review of Central and East European Law*, 39(3–4), 213–244. doi:10.1163/15730352-00000019
21. Korosteleva, E. A. (2011). Change or continuity: Is the eastern partnership an adequate tool for the european neighbourhood? *International Relations*, 25(2), 243–262. doi:10.1177/0047117811404446
22. Freyburg, T., Lavenex, S., Schimmelfennig, F., Skripkac, T., & Wetzeld, A. (2011). Democracy promotion through functional cooperation? the case of the European neighbourhood policy. *Democratization*, 18(4), 1026–1054. doi:10.1080/13510347.2011.584738
23. Nielsen, K. L., & Vilson, M. (2014). The Eastern partnership: Soft power strategy or policy failure? *European Foreign Affairs Review*, 19(2), 243–262.

РЕГІОНАЛЬНІ СИСТЕМИ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ: МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

І.М. Дудник, О.А. Борисюк
imv2008@ukr.net

Національний авіаційний університет, м. Київ Україна

The epistemological problems of the scientific reflection of tourism as a high-quality system education are considered. The theoretical model of the regional system of tourist services as an object of interdisciplinary scientific research is substantiated.

Key words: *socio-geographical system, tourism, regional system of tourist services.*

Туризм, як надзвичайно складне міжгалузеве утворення, досліджується багатьма науковими дисциплінами, які намагаються «вмістити» його в чітко окреслені межі свого специфічного об’єктно-предметного поля. Часто можна спостерігати спроби окремих представників, принципово різних наук, відшукати своє виключне «поле інтересів» в дослідженнях туризму. При цьому

науковці не завжди окреслюють та обґрунтовують свою специфічну предметну сферу у цьому складному об'єкті, як з позицій власної теорії, так із позицій загальнонаукової методології.

Системна сутність туризму як різноякісного за своїм внутрішнім змістом суспільно-природного явища, вимагає адекватних міждисциплінарних зусиль, найрізноманітніших за своєю предметною сферою наук: географії, історії, філософії, економіки, екології, соціології, психології, правознавства тощо. Аналіз наукових розвідок, зокрема М. Скарпіно (2011 р.), К. Каспар (1992 р.), Н. Лейпер (1979 р.), А. Гайдук (2001 р.), Г. Горбань (2007 р.), Т. Ткаченко (2009 р.), В. Герасименко (2013 р.), О. Височан (2014 р.), Л. Мажар (2014 р.), свідчить з одного боку про складність та різноякісність туризму (як системи) і відповідно до цього – багатоаспектність його предметної сутності, а з іншого – про відсутність цілісного та відносно завершеного теоретичного обґрунтування його системної сутності.

З позицій загальної теорії систем туризм варто уявляти як «система туризму» або «туристична система» або «систем туристичних послуг», що являє собою цілісну сукупність специфічним чином взаємопов'язаних природних, соціальних, економічних, демографічних, технічних об'єктів-елементів, які об'єднані спільною метою – наданням туристичних послуг, формуванням та задоволенням суспільного попиту на такі послуги. В такому розумінні туристична система виступає в якості інтегрального об'єкта міждисциплінарних досліджень, тобто об'єктивно спільного об'єкта для цілої низки наук, кожна з яких у відповідності до конкретної методології виокремлює свою специфічну об'єктно-предметну сферу в дослідженні цієї складної системи [4]. Свій вагомий внесок у вирішення методологічних колізій туризмознавства має зробити суспільна географія, зокрема, в частині дослідження системно-геопросторових аспектів туристичного процесу.

В нинішніх умовах є достатні підстави говорити про відсутність цілісного, відносно завершеного та загально визнаного теоретичного обґрунтування системної сутності туризму з позиції суспільної географії. Поряд з цим теорія суспільно-географічних систем, яка є однією з провідних парадигм цієї науки та володіє потужним методологічним потенціалом, може стати ефективним засобом системної інтерпретації туризму в контексті своєї специфічної об'єктно-предметної сфери.

Туризм, як складова частина сфери послуг, розвивається у відповідності з її загальними закономірностями, однією з яких є зародження та розвиток геопросторових систем послуг, як результат процесу виникнення та стабільного вияву зв'язків між елементами сфери послуг в умовах цілісної території. У відповідності до усталених класифікацій галузей сфери послуг, з урахуванням характеру виробництва та надання послуг, виділяються такі спеціалізовані територіальні системи послуг: торгівлі, побутових послуг, медичних послуг, освіти, рекреаційні системи, фінансових послуг, культури, науки, управління, житлово-комунального господарства тощо. В складі таких систем в свою чергу виділяються функціонально глибше спеціалізовані системи (підсистеми)

нижчих порядків. Наприклад, в територіальній системі освіти виділяються спеціалізовані територіальні системи шкільної освіти, професійної освіти, спеціальної (середньої) освіти, вищої фахової освіти тощо [4]. Така методологічна логіка приводить до формально очевидного та в той же час принципово важливого висновку про наявність в складі територіальної системи послуг спеціалізованої територіальної підсистеми туристичних послуг. Своєрідним виявом геопросторового розвитку сфери послуг можна вважати регіональну систему туристичних послуг (РСТП) як закономірне поєднання елементів туристичного процесу та його об'єктів в умовах цілісної території. При цьому всю сукупність системоутворюючих зв'язків варто поділити на два види: по-перше, це зв'язки між підприємствами туристичної сфери, що зумовлені спільністю цільового призначення цих підприємств; по-друге, це взаємозв'язки між центрами послуг (населеними пунктами) різних рангів. Саме другий вид зв'язків є провідним в утворенні РСТП [5].

Аналіз співвідношення понять «регіональна соціально-економічна систем» (суспільно-географічна система) та «регіональна система туристичних послуг» свідчить про досить високий ступінь процесуального, структурного та функціонального ізоморфізму, тобто вони досить подібні між собою в принципах побудови та організації [6]. Така подібність дає підстави для попереднього припущення про те, що РСТП можна термінологічно ідентифікувати як специфічну туристично-географічну систему (ТГС) як форму геопросторового розвитку туристичного процесу.

Наведені міркування свідчать про необхідність глибоке впровадження системно-географічної парадигми в дослідження феномену туризму взагалі та геопросторових його виявів зокрема, що дасть змогу дещо по новому побачити цілісну картину геопросторового розвитку туризму та обрати на основі такого бачення більш ефективні управлінські рішення. Однією з необхідних умов такого впровадження мають стати вагомні акценти на принципи регіональної комплексності та регіональної диференційованості в підготовці фахівців для туризму.

Список використаних джерел:

1. Vysochan O.S. (2014). Tyrism jak sistema [Tourism as a system]. Lviv: Lvivska politehnika [in Ukrainian].
2. Gaidkuk A.B. (2013). Faktory formuvanja ta rozvitku turisticnoi systemy v rynkovih umovah [Factors of formation and development of the tourist system in market conditions]. [Electronic resource] .- Access mode: <http://ena.lp.succes.ua:8080/bitstream/ntb/9710> [in Ukrainian].
3. Gerasimenko V.G. (2013). Razvitie teorij sistemnogo pidhodu primenitelno k isledovaniyu sfery turizma [Theory of system approach to the research in tourism area]. San Petersburg [in Russia].
4. Dudnik I.M., Kiselev K.S. (2016). Geografichnij kontekst regionalnogo turisticnogo marketingu [Geographical context of regional tourism marketing]. Praha [in Czech Republic].
5. Dudnik I.M. (2009). Vstup do zagalnoj teorij sistem [Introduction to the general theory of systems]. Kyiv: Condor [in Ukrainian].
6. Lyubitseva O.O. (2002). Rynok turisticnih poslug (geoprostoroviy aspekt) [Market of tourist services (geospatial aspects)]. Kyiv: AlterPres [in Ukrainian].

7. Majar L.Yu. (2014). Turism v prostranstve i vremeni: vzgljad geografa [Tourism in space and time: the view of the geographer] Moscow [in Russia].
8. Kaspar C. (1992). Wprowadzenia rekomendazij v turisme [Introduction to emersion in tourism]. Warsaw: Orbis [in Polsha].
9. Leiper N. (1979). Mezhi turysmy: vyznachennja turismy i turistichnoy industrij [The Framework of Tourism: Towards a Definition of Tourism, Tourist and the Tourist Industry]. Sydney: Annals of Tourism Research [in Australia].
10. Scarpino M. (2011). Sistema tursma: analiz literatury dlya uluzsheniya subnazionalnogo razvitiya [Tourism System: An Analysis of the Literature For Improved Subnational Development]. [Electronic resource]. – Mode of access: http://www.tourgune.org/uploads/tinyMCE/filemanager/ConferenciaTourismSystems_SubntIDevpmt_Shelly072010.pdf. [in Ceska respy].

ВЗАЄМОДІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ КЛАСТЕРІВ ІТ ТА ПОСЛУГ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ВЕКТОР РОЗВИТКУ SMART CITY

Г.М. Коломієць¹, О.В. Меленцова², Ю.Г. Гузненков³, І.Л. Дідорчук⁴
¹*gkolomiets@karazin.ua*, ²*omelentsova@karazin.ua*, ³*huznenkov@karazin.ua*,
⁴*ildidorchuk@gmail.com*

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The study of the interaction of regional IT clusters and higher education services in the Kharkov region in the context of the development of smart city was further developed. Proved, that the interaction of clusters of higher education services and IT technologies creates a synergistic effect for the development of smart city, the creation and expanded reproduction of which determined by the effectiveness of demand management for higher education and IT education. Proved that this, in turn, provides the proper prospects for the development of smart city in a multidimensional changing competitive global economic environment.

Key words: *Cluster of educational services, IT cluster, smart city, competitive environment, national interests.*

Поняття «smart city» увійшло в повсякденний дискурс оскільки запровадження концепції дозволяє підвищити якість життя городян, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології для постійного моніторингу, точного вимірювання, ефективного контролю процесів функціонування міста, залучити інвестиції, підвищити динамізм економічного розвитку. Британський інститут стандартів надав визначення: «Smart City – це ефективна інтеграція фізичних, цифрових і людських систем в штучному середовищі заради сталого, благополучного та всебічного майбутнього для городян» [5]. Розробники європейського проекту «smart city» сформулювали загальну концепцію, обравши певні дескриптори цього феномену [3] (Рис. 1).

Розумне управління передбачає політичну поінформованість, надання державних і соціальних послуг, ефективно і прозоре адміністрування. Розумна економіка враховує новаторський дух, підприємництво, імідж міста, засоби ефективної роботи, ринок праці, міжнародну інтеграцію. Інтелектуальна

мобільність включає місцеву транспортну систему, міжнародну доступність, інфраструктуру ІКТ, сталість транспортної системи. Інтелектуальне середовище охоплює якість повітря, екологічне мислення, стає управління ресурсами. Розумні люди – це освіта, безперервне навчання, етнічна різноманітність, неупередженість. Розумне життя характеризується через наявні культурні і розважальні об'єкти, навчальні заклади, стан здоров'я, особисту безпеку, якість житла, туристичну привабливість, соціальну згуртованість [3].

Рис. 1. Складові smart city [3]

Реалізація цих регіональних проектів може залучати інвестиції постачальників ІТ-технологій, створювати високоінтелектуальні робочі місця, але за умови, що є попит на інноваційне перетворення міського середовища.

Ключове значення у вибудовуванні smart city має оволодіння маркетинговими технологіями створення попиту на перетворення, і, відповідно, надходження інвестицій на їх здійснення. Тригером цього процесу може стати кластер послуг вищої освіти, який дозволяє нагромаджений історично потенціал ефективно використати для територіального розвитку урбаністичної громади. «Кластер – це система взаємопов'язаних фірм і інститутів, що в цілому більше простої суми своїх складових» [6, с. 275]. Функціонування розвиненого кластеру може залучити в регіон фінансові ресурси інклюзивного зростання в різних формах.

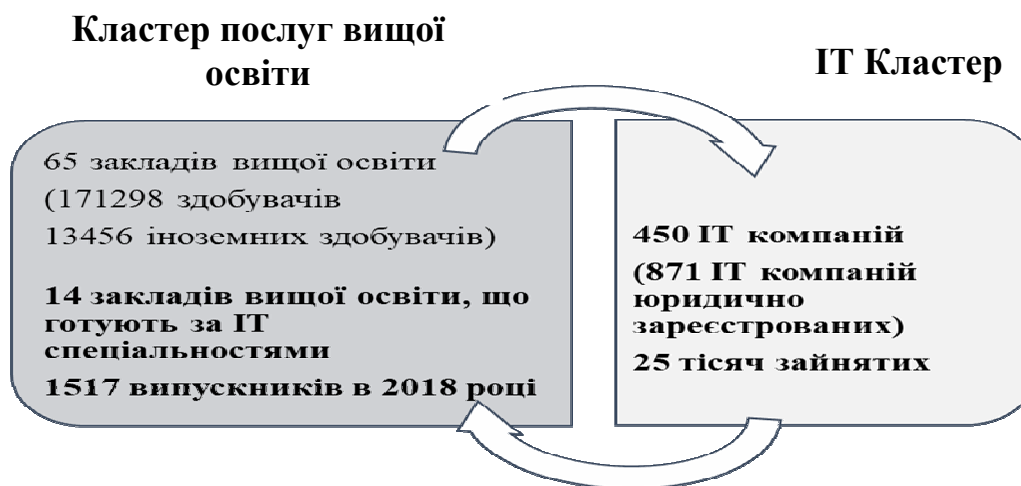
Для розбудови smart city найважливіший безпосередній вплив можуть мати 14 закладів вищої освіти (ЗВО) Харківського регіону, в яких здійснюється підготовка за ІТ-спеціальностями. П'ять харківських університетів, за оцінками спільноти програмістів (рейтинг DOU 2019 — готовність рекомендувати заклад вищої освіти для навчання), входять в двадцятку кращих українських за ІТ-освітою. Більшість ІТ-спеціалістів (69%), незважаючи на те, що програми

навчання потребують удосконалення, рекомендують отримувати вищу ІТ-освіту в Україні [4]. На оцінку готовності порекомендувати університет для навчання суттєво впливає його популярність, його розмір. 49% ІТ-фахівців приїхали працювати в Харків і 65% з них в якості мотивів зазначили можливість отримати якісну освіту [4]. На думку студентів і випускників пріоритетом вибору університету є не тільки отримання знань за фахом, а навіть більшою мірою — навчитися працювати з інформацією, знайти друзів та однодумців. А Харків з його інтелектуально-освітнім середовищем створює широкі можливості для цього. Два харківські виші — ХНЕУ та ХНУРЕ — утримують вже кілька років поспіль позиції на початку рейтингу DOU: факультет економічної інформатики Харківського національного університету імені С. Кузнеця посів 4 місце, факультети комп'ютерних наук і комп'ютерної інженерії та управління ХНУРЕ займають 6 місце. Вище середнього індексу має ХНУ імені В.Н. Каразіна. В середині переліку знаходяться ХАІ імені Жуковського, Харківський національний університет «ХПІ» [4]. При визначенні рейтингу DOU враховувалась задоволеність студентів і випускників викладацькою майстерністю науково-педагогічного персоналу, доступністю навчальних матеріалів, використанням студенто-центрованої методики навчання, адмініструванням навчального процесу. Готовність рекомендувати факультет напряду пов'язується з іміджем ЗВО, відношенням роботодавців до диплому, оскільки це обумовлює можливість отримати перспективну та високооплачувану роботу. А, отже, імперативом сучасного розвитку ІТ-освіти є співпраця з ІТ-компаніями.

В 2015 році в Харкові з ініціативи 6-ти ІТ-компаній (AltexSoft, Insart, Promodo, Sloboda Studio, Telesens и Videal) була заснована Харківська Громадська Спілка «Kharkiv IT Cluster», яка об'єднала провідні ІТ-компанії, місцеву владу та ЗВО для впровадження комплексних змін в ІТ-екосистему регіону [1]. За ініційованим Kharkiv IT Cluster компаніями PricewaterhouseCoopers та IRS-group в 2018р. було проведено дослідження ІТ сфери Харкова. Дослідженням було охоплено 7000 ІТ-фахівців з 36-ти харківських компаній. У Харкові в 450 активно функціонуючих ІТ-компаніях (В Мініюсті України зареєстровано 871 компанія) працюють понад 25 тисяч фахівців інформаційних технологій (не враховуючи фрілансерів). В регіоні найбільша концентрація фахівців, що займаються комп'ютерним програмуванням, їх питома вага від загальної кількості ІТ-фахівців становить 76%. Харківська ІТ індустрія генерує 5 млрд. грн. податків, 43% яких надходить до місцевого бюджету. При сприятливому розвитку ринкової кон'юнктури за прогнозами в 2025 року ці надходження можуть скласти 14,630 млрд .грн. Сьогодні 95% попиту на послуги харківських ІТ-компаній формується за межами України. Пріоритетними ринками збуту є США (64,7% загальних продаж), Європа (13%), Ізраїль (4%). Ємність ринку Харкова складає лише 803 млн. доларів \$. ІТ компанії активно співпрацюють із ЗВО Харківського регіону. 20% набраних фахівців складають студенти харківських університетів. Попит на фахівців місцевого ІТ бізнесу сьогодні значно

перевищує кількість випускників харківських університетів за ІТ-спеціальностями. В 2018 році кількість відкритих вакансій становила 3329 проти 1517 випускників [1]. Молодь цих ЗВО перш за все формують кадровий потенціал для проекту smart city.

Для зміцнення конкурентних позицій регіону в сучасному господарському просторі доцільно використовуються технології утворення мереж, альянсів, союзів — спряження кластерів (Рис. 2).

Рис. 2. Спряжені кластери в створенні smart city (складено авторами за [1], [7])

Взаємодія кластерів послуг вищої освіти та ІТ-технологій породжує синергетичний ефект для розбудови smart city. При його реалізації переплітаються і проявляються економічні інтереси національні (які не зводяться до державних інтересів чи інтересів еліт), інтереси територіальної громади, бізнесу, неприбуткових організацій. Імперативом розвитку міста є ідентифікація інтересів, їх поетапне узгодження, управління ризиками перешкод в реалізації інтересів територіальної громади як складової загальнонаціональних інтересів.

Разом з тим, впровадження цифрових технологій, популярною формою яких є проект smart city, може привести до скорочення складу адміністративних службовців. Проблема зайнятості не є суто регіональною. Усвідомлення її відбулося і на світовому рівні. ВЕФ реалізує проект «Подолання розривів в навичках». В дослідженнях за проектом доводиться доцільність розрізняти перетворення в освіті і професійній підготовці, які спрямовані на короткострокові потреби (до 2020 року 35% навичок необхідних для роботи в різних галузях, зміняться), так і на довгострокові потреби [2]. Вони можуть бути здійснені за рахунок upskilling-у та reskilling-у, на основі взаємодії кластерів послуг вищої освіти та ІТ індустрії.

Висновки. Створення та розширене відтворення smart city детерміноване ефективністю управління попитом на послуги вищої освіти загалом і ІТ-освіти зокрема. Опанування мистецтвом зваженої і послідовної реалізації системи суспільних інтересів забезпечує належні перспективи розвитку smart city в

багатомірному мінливому конкурентному глобальному господарському середовищі. Усвідомлення перспектив розвитку smart city, удосконалення на цій основі позиціонування і просування системи послуг Харківського регіону на внутрішньому і зовнішніх ринках має забезпечити як сталий розвиток кластерів, так і інклюзивний розвиток smart city загалом. Шляхами посилення конкурентних позицій регіону стає розбудова складових його системи: активний протекціонізм на ринку послуг, який базується на пріоритеті регіональних інтересів Харківського регіону як складової національних інтересів України і спрямований на створення сприятливих умов для розвитку всіх суб'єктів кластерів послуг, захист від недобросовісної конкуренції з боку іноземних учасників; здійснення вибору та активної підтримки всіх форм міжнародної співпраці в галузі послуг виходячи із пріоритетності соціально-економічних потреб та інтересів розвитку кластерів Харківщини; консолідація зусиль державних органів самоврядування, бізнесу, професійних спільнот навколо проектів, спрямованих на подальшу інтеграцію всіх учасників кластерів; розвиток комплексу комплементарних послуг кластерів ІТ індустрії і вищої освіти; подальше удосконалення інфраструктури регіональних кластерів.

Список використаних джерел:

1. ABOUT CLUSTER. Developing an environment for technology business (2019) Retrieved from <https://it-kharkiv.com/en/about-us/> [in English].
2. Closing the Skills Gap (2019), Retrieved from <https://www.weforum.org/projects/closing-the-skills-gap-regional-skills-projects> [in English].
3. Europeansmartcities 4.0 (2015) Retrieved from <http://www.smart-cities.eu/?cid=2&ver=4> [in English].
4. Ippolitova I. (2019), Reytynh vyshiv DOU 2019: u Mohylyanky konkurentospromozhnyy konkurent na pershe mistse, a KPI za mezhi 10-ki lideriv [Ippolitova I. (2019), DOU Higher Ranking 2019: Mohylyanka has competed for first place, and KPI is outside the top 10] Retrieved from <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-universities-2019/> [in Ukrainian].
5. PAS 180 Smart cities. Vocabulary (2019). Retrieved from <https://www.bsigroup.com/en-GB/smart-cities/Smart-Cities-Standards-and-Publication/PAS-180-smart-cities-terminology/> [in English].
6. Porter, M. (2000), On Competition. (Ed.). Moscow: Publishing House Williams, 495 [in Russian].
7. Statystychnyy zbirnyk «Vyshcha osvita v Ukrayini» 2017 rik [Statistical Yearbook “Higher Education in Ukraine” 2017]. Retrieved from http://ukrstat.org/druk/publicat/kat_u/publosvita_u.htm [in Ukrainian].

ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЬКОГО СЕРЕДОВИЩА ЧЕРЕЗ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ОБРОБКИ ЛІДАР-ДАНИХ

С.В. Костріков¹, В.В. Васильєв², Р.А. Пудло³, Д.Є. Бубнов⁴

¹sergiy.kostrikov@eosda.com, ²vladimir.vasiliev@eosda.com,

³rostyslav.pudlo@eosda.com

¹Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків

^{1, 2, 3, 4}EOS Data Analytics Ukraine, м. Харків, м. Київ, Україна

This paper focuses on the conceptual research and development approach intended for LiDAR data processing in urban studies. This approach implies combined implementation of various processing functionalities: Building Extraction (BE), Building Extraction Rural Area (BERA), Change Detection (CD), and Digital Elevation Model Generation (DEM-G). Two classes of urban models, that are normally generated, have been briefly considered, as well as the ELiT web-based software architecture has been done. A sample of visualization with Cesium 3D Tiles has been introduced together with Geoportal – a promoting site of ELiT solutions.

Key words: LiDAR, lidar-data processing functionalities, building extraction, urban features, ELiT web-based software, Geoportal

Програмно-апаратний комплекс *Лідар - LiDAR (Light Detection and Ranging* – англ.) – це технологія отримання та обробки інформації про віддалені об'єкти за допомогою активних оптичних систем, які використовують явища відображення та розсіювання світла у прозорих і напівпрозорих середовищах. Ключовою перевагою застосування саме цієї технології при *геоінформаційному підході до дослідження міського середовища* є те, що скануючі лідари у системах машинного зору формують таку двовимірну або тривимірну картину навколишнього простору, яка вдало корегується із можливостями сучасних ГІС-платформ надавати тривимірну візуалізацію довкілля через так звану *3D-Сцену* [1, 2]. Можливо, найбільш привабливою характеристикою лідарної зйомки є її здатність проникати через крони дерев і вимірювати структуру крони на шляху проходження променя і особливості топографічної поверхні його відбиття.

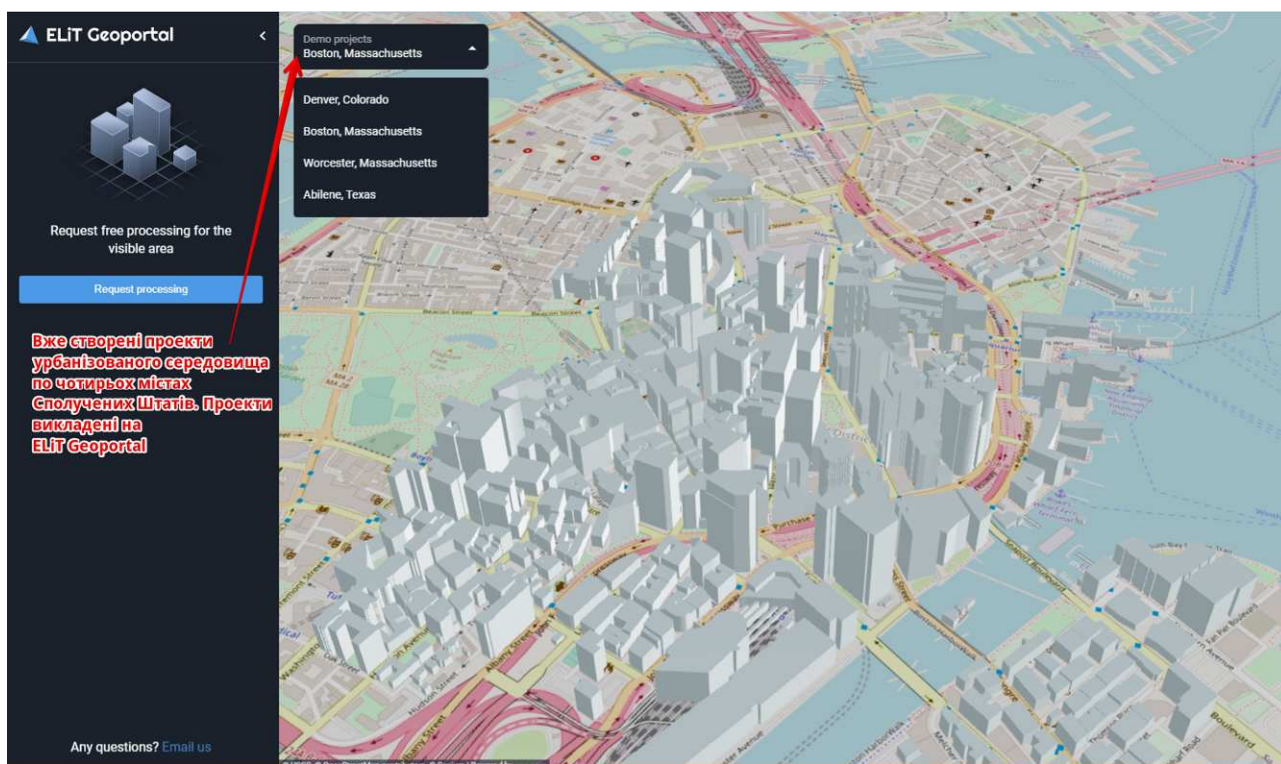
Сьогодні існує все більше розуміння необхідності широкомасштабних операцій по оцифруванню і аналізу у широкому діапазоні традиційно ручних завдань по підготовці первинних даних про *міське середовище* і відповідної допоміжної інформації саме для *тривимірної візуалізації* цього середовища. Ми окремо зауважуємо на це, оскільки відомо, що навіть звичайні цифрові карти автоматизованого муніципального кадастру – *двовимірні* – далеко не завжди задовольняють потреби у ефективному поданні надскладних (ієрархічних) геоситуацій (різні рівні власності в одній геолокації, надскладна міська інфраструктура і т.д.), які виникають на територіях різнорангових міст [3]. Таким чином, має існувати виражений попит на відповідне *програмне забезпечення* (ПЗ) щодо аналізу міського середовища. Це ПЗ повинне володіти функціональностями, які зустрінатимуть виклики щодо: 1) тих швидко

зростаючі населених пунктів, які функціонують як ускладнені *урбогеосистеми* [4]; 2) необхідності отримання високоточних цифрових моделей рельєфу щодо менеджменту оптимальної забудови міської території; 3) потреби у *автоматизованих засобах* огляду, аналізу і візуалізації повної інфраструктури міста, і особливо – 4) щодо одержання кількісних і якісних характеристик, наприклад, архітектурних змін, які мали місце за певний проміжок часу. Причому, повторюємо, традиційні двовимірні (навіть цифрові!) карти забудов та міської інфраструктури можуть вже не задовольняти нагальних потреб муніципального менеджменту.

Ціллю цієї статті є тезисне подання авторського геоінформаційного підходу щодо дослідження міського середовища із застосуванням програмного забезпечення веб-ГІС. Останнє передбачає обробку і аналіз даних, отриманих через *LiDAR*-засоби дистанційного зондування та сканування

В рамках впровадження інноваційних рішень компанією EOS (Earth Observing System, <https://eos.com>) автори статті безпосередньо приймають участь як у створенні оригінального концептуального підходу до дослідження середовища міст, так і у розробці релевантного ПЗ, яке б обробляло і аналізувало вхідні лідарні дані. Останнє реалізується як геоінформаційне веб-застосування *ELIT* (EOS LiDAR Tool). Ключовою рисою вказаного концептуального підходу є його *багатофункціональність*, яка об'єктивно необхідна для вивчення такого надскладного предмета дослідження, яким є *середовище сучасного міста*. По суті має відбуватися комплексного впровадженні триєдиної методології дослідження міського антропогенного довкілля, а чотирма складовими цієї методології є [5]: **1) виокремлення міських забудов та інфраструктурних мереж** у міському середовищі мегаполісів та інших великих міст на підставі релевантних лідарних даних як *повітряної*, так і *наземної* зйомки із створенням *багатополігональних* моделей (таких, що можуть складатися із сотень і навіть перших тисяч граней; це - умовно «важкі» моделі; функціональність *Building Extraction, BE* – англ.); **2) виокремлення забудов та інфраструктури невеличких міст, передмість і сільської місцевості** на підставі виключно повітряної лідарної зйомки із створенням *малополігональних* моделей (таких, що можуть складатися лише із декількох і не більш, ніж із декількох десятків граней; це - умовно «легкі» моделі; функціональність *Building Extraction Rural Area, BERA* – англ.); обидва функціональні інструменти 1)-2) передбачають як наступний аналіз геометричних властивостей виокремлених міських об'єктів (*urban features* – англ.), так і виявлення топологічних властивостей тих мереж, які ці об'єкти утворюють; **3) Визначення змін у міському середовищі** із течією часу (*Change Detection, CD* – англ.); дана функціональність *знаходить різницю* у стані міського довкілля через порівняння двох хмар лідарних точок (*point clouds* – англ.), знятих через певний проміжок часу; **4) Побудова високоточної цифрової моделі рельєфу** урбанізованої території (*Digital Elevation Model Generation, DEM-G* – англ.).

Ще раз підкреслюємо, що цей чотирьох-компонентний підхід реалізується через веб-застосування *ELiT*, спрямоване на обробку лідарних даних різної роздільної здатності – від 2 до 120 «хмарних» точок на м² [2]. ПЗ *ELiT* реалізується через архітектурне рішення *клієнт-серверного застосування*. Тобто мається на увазі *розподілена інформаційна система*, в якій наявні *Сервер* та *Клієнт*, причому перший є ГІС-сервером, а другий – веб-браузером на клієнтському комп'ютері. Багатофункціональність системи забезпечується через реалізацію у ній усіх трьох функцій – *BE*, *BERA*, *CD* та *DEM-G*, як окремих веб-сторінок.

Рис. Візуалізація через *Cesium 3D Tiles* одного із чотирьох проектів змодельованого міського середовища, які викладені на *ELiT Geoportal* - <https://elit-portal.eos.com>

Система також передбачає наявність нашого Алгоритмічного Ядра (*ElitCore* – англ.) яке є структурованою платформною сукупністю базових алгоритмів та функціональних бібліотек, реалізованих на алгоритмічних мовах *C++*, *C#* та *Python*. Тут доречно зазначити як, власно, у переважній більшості відбувається процедура виокремлення урбанізованих об'єктів. Після попередньої класифікації і визначення двох класів - «землі»-«не-землі», будується «грід»-сітка – двовимірна таблиця-матриця с певною семантикою у кожні чарунці сітки. На підставі цього виокремлюються окремі дискретні об'єкти з їхніми «футпрінтами» (*footprints* – англ.) - проекціями на площину. На підставі футпрінту будується спочатку спрощена (пірамідальна), а потім повна (детальна) модель забудови. Візуалізація результатів моделювання здійснюється через *Java-Script*-бібліотеку відкритого доступу *Cesium*, зокрема через *Cesium 3D Tiles* – засіб відображення дискретних об'єктів на зовнішньому

інтерфейсі (рис.). Цей засіб взагалі призначений для потокового передання (*streaming* – англ.) на візуалізацію великих масивів однорідних геопросторових даних.

Відомим шляхом популяризації програмних веб-рішень (випадок ПЗ *ELIT*) є їхнє просування у мережі Інтернет через створення відповідного *геопорталу*, тобто веб-порталу, який надає доступ до предметної геоінформації через відповідні *веб-сервіси*. Зазвичай, ціллю таких сервісів є перетворення випадкового відвідувача сайту у *сталого користувача* (*transforming visitors into leads* – англ.). На сьогодні ми створюємо *ELiT Geoportals* як набір *функціональних он-лайн інструментів* по обробці лідарних даних з наступними моделюванням і візуалізацією міського середовища. У першій версії геопорталу через функціональні інструменти *ELIT* вже згенеровано декілька міських проектів, побудованих на підставі відкритої бази лідар-даних Геологічного Товариства США (USGS, <https://registry.opendata.aws/usgs-lidar>). Усі ці проекти виконані з підтримкою візуалізації *першого рівня деталізації* у стандартах *CityGML – LOD1 (Level of Details* – англ.) (рис.). Взагалі наш геопортал передбачатиме обробку *.LAS* файлів (формат лідар-даних) як тих, що знаходяться у відкритому доступі, так і тих, що завантажені на сайт будь-яким користувачем. Поступово уся функціональність веб-застосування *ELIT* стане доступною на геопорталі. У такому випадку у кінцевого користувача з'явиться набір інструментів, що, наприклад, може бути застосований у цілій купі задач із предметної галузі «Розумного Міста» [6]. Також стане доступним усе різноманіття інших проектів, які відносяться до відтворення і аналізу довкілля різнорангових міст.

Список використаних джерел:

1. Dong, P., Chen, Q. (2018). *LiDAR Remote Sensing and Applications*. Boca Raton: CRC Press, 246.
2. Kostrikov, S., Bubnov, D., Kostrikova, A., Pudlo, R. (2018). *Veb-zastosuvannya ELiT – programne zabezpechennya dlya modelyuvannya i analyzu mis'kogo seredovuscha* [ELiT web-application – the software for modeling and analysis of urban environment]. *Zbirnik materialiv konferentsii GIS-forum – GIS-Forum Conference proceedings*, 16-19 [In Ukrainian].
3. Biljecki, F. Stoter, J., Ledoux, H. [and other]. (2015). *Applications of 3D City Models: State of the Art Review*. *ISPRS International Journal of Geo-Information*, 4, 2842-2889.
4. Kostrikov, S., Niemets, L., Sehida, K. [and other]. (2018). *Geoinformation approach to the urban geographic system research (case studies of Kharkiv region)*. *Kharkiv National University Bulletin in Geology, Geography, and Ecology*, 49, 107-121.
5. Kostrikov, S., Pudlo, R., Kostrikova, A., Bubnov, D. (2019). *Studying of urban features by the multifunctional approach to LiDAR data processing*. *IEEE Xplore Digital Library*. Electronic ISSN: 2642-9535. Retrieved from <https://ieeexplore.ieee.org/document/8809063>
6. Kostrikov, S. (2019). *Urban remote sensing with LiDAR for the Smart City concept implementation*. *Kharkiv National University Bulletin in Geology, Geography, and Ecology*, 50, 101-124.

ЗМІНИ ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ПОЛЯ В МЕЖАХ УКРАЇНИ (СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ)

А.В. Кузишин

kuzyshyn_a@tntu.edu.ua

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

Based on the study of national and foreign sources, the peculiarities of electoral field formation were investigated. The analysis of existing approaches to the study of the mentioned problems was carried out. The study considers electoral commitment to all major political parties. We used five groups to divide parties, based on political, social and economic components. A comprehensive socio-geographical analysis of electoral practices allows us to make predictions about the socio-political development of Ukrainian society and to identify and propose ways to overcome electoral delimitation in Ukraine.

Keywords: *electorate, electoral field, ideological commitment, territorial analysis.*

Вступ. Важливим механізмом трансформації суспільних відносин в Україні є вибори, як форма вільного волевиявлення населенням (електоратом) свого ставлення до того стану розвитку, який в певний часовий відрізок властивий для держави. Саме тому дослідження регіонального електорального досвіду дозволяє формувати цілісне суспільно-географічне уявлення про формування електорального поля в межах всієї держави або її великих регіонів.

Історія дослідження проблеми. Традиційно розвиток електоральної географії є ознакою загальної демократизації суспільства.

Питання дослідження електорального поля було започатковане в середині ХХ ст. американським професором П. Лазарсфельдом [11].

В країнах світу електоральні поля базуються на класичних теоретико-методологічних підходах (екологічний, соціологічний, соціально-психологічний, раціонально-інструментальний). Щоправда, такий підхід не завжди підходить для пострадянських держав, що слід пов'язати з нестабільною партійною ідентифікацією, нестійкою соціальною структурою та регіональною диференціацією.

Українські науковці рекомендують використовувати інтегрований підхід, завдяки якому можна уникнути однобічності та вузькості сприйняття електорального процесу й аналізувати комплекс коротко та довготривалих факторів впливу, що визначають електоральну поведінку (соціокультурну, ідеологічну, інституційну, умов конкретної політичної ситуації тощо).

Територіальні особливості електоральної поведінки, що є основою для формування електорального поля в регіональному розрізі вивчаються багатьма фахівцями. Серед цих праць слід відзначити роботи Ю. Брайчевського [1], О. Вишняка [2], А. Колодій [3], А. Кузишина [4], А. Черкашина [5] та ін., що стосуються поведінки виборців як окремих регіонів чи окремих виборчих кампаній, так і території України в цілому або всього періоду української

незалежності.

Виклад основного матеріалу. Структурування території України за електоральною ознакою не завжди відображає формальний (адміністративно-територіальний) устрій країни, а тому не завжди є можливість чітко ідентифікувати чи виокремлювати умовні «електоральні регіони». Для кожного з них властива своя електоральна культура, в якій відображаються особливості політичної культури, політичної поведінки і політичної участі, що виявлені в ході виборчих кампаній. Сьогоднішні дослідники даної проблематики мають різні обґрунтування щодо виділення їх кількості і їх число коливається в межах 4-7 одиниць.

За результатами президентських та парламентських виборів 1994-2006 рр. О. Вишняк за критерієм національно-демократичної, проросійської та невизначеної ідентифікації кандидатів та партій виокремив п'ять типів політичних регіонів України: Донбас і Крим; інші південно-східні області; перехідний регіон Північного Сходу та Кіровоградська область; Центральна Україна; Західна Україна [2, с. 334].

В дослідженнях К. Черкашина основою для електоральної диференціації території України є підтримка виборцями «євразійських» чи «прозахідних» політичних сил. Він виокремив на цій основі сім субрегіонів: Галичина, Волинь, Закарпаття, Центр-Захід, Центр-Схід, «більшість індустріальних областей Сходу і Півдня» і «євразійський полюс країни» (Донбас і Крим).

Має місце і трьохрегіональний поділ України зі своєю специфікою голосування виборців – східний, західний і центральний.

Показники, що впливають на прихильність до партій та сам електоральних процес скрупульозна підбиралися. Показники віку і статі були опущені, оскільки обидва ці традиційні фактори вже привернули велику увагу в літературі. Освіта, її рівень та характер трактується як показник явищ виборців, а також регіонального економічного розвитку. Щоправда, цей критерій часто розглядається в соціологічній літературі як простий статистичний елемент, який використовується для опису профілю осіб, які виражають свою підтримку різним політичним партіям.

Формування електорального поля є складним і багатогранним явищем. Водночас для нього властивий динамізм та часова змінність. Це відстежується в підтримці певних політичних сил, ідеологічних уподобаннях, поглядах на становище в країні за базовими питаннями.

У проведеному дослідженні врахована електоральна прихильність до всіх основних політичних партій. Результати аналізуються в розрізі адміністративних територій (адміністративних областей та районів). Нами використовувався поділ партій в п'яти групах, що змодельовано на основі політичних, соціальних та економічних складових: 1) ліві; 2) ліберальні (лівоцентристські); 3) правоцентристські; 4) популістські; 5) праві (націонал-патріотичні). Така класифікація дещо відрізняється від загальноприйнятих та може бути дискусійною і не є єдиним засобом групування політичних партій, що представляють інтерес. Проте більшість математичних методів показують,

що ця система відображає фактичні відмінності між політичними поглядами [7]. Важливо також відзначити, що терміни «ліві» і «праві» не мають однозначного значення. Обидва терміни можна тлумачити кількома способами, особливо стосовно соціальних та культурних питань, а також строго економічних. Цю проблему детально обговорює Т. Загускі як в контексті Польщі і Європи в цілому. Серед польських науковців популярна класифікація політичних сил з чотирьох груп (ліві, ліберальні, популістські і праві) [13]. Ця типологія зазвичай прийнята в географічних науках [6, 9] і в гуманітарних науках [13]. Система ґрунтується на двох незалежних парах цінностей – соціальному консерватизмі та культурному лібералізму, а також на вільних ринкових переконаннях і соціалістичних переконаннях [7, 8].

Пропонований поділ політичних сил на прикладі України нам видається доречним, адже традиційний поділ на лівих та правих не може в повній мірі відображати реальний стан речей на політичній сфері держави. За відносно коротку історію української багатопартійності досить часто можна було спостерігати міграції партій від популістських до ліберальних чи правих поглядів або від лівих до яскраво популістських. Часто велика кількість партій пропонує досить близькі погляди, ідентифікуючи себе в першу чергу за рахунок власних лідерів. Відповідно виборці досить часто змінюють свої уподобання та не відзначаються системною підтримкою впродовж тривалого часового відрізка.

Власне подібний поділ дав можливість здійснити групування партій за ідеологічною прихильністю та визначити території їх максимальної підтримки. Відносно тривалий період для дослідження даного процесу дозволяє визначити зрушення електорального поля та відповідну підтримку виборців політичної ідеології, що уособлюється певною партією. Групування дозволяє виділити території максимальної та мінімальної підтримки. Інформація, що міститься в цьому дослідженні передбачає всебічне представлення проблеми і не завжди акцентувати увагу на часових змінах.

Використання середніх значень допомагає визначити території, які завжди схильні підтримувати певний політичний варіант (порівняно з середнім воєводством), навіть якщо цей конкретний варіант не домінує на політичній арені в даний момент часу з макросоціальних причин.

Висновки. У регіональному розрізі формування електорального поля є одним з найважливіших чинників формування політичної сцени (драматургії), що безпосередньо впливає на баланс сил в обласних регіонах та місцевому самоврядуванні (громадах чи адміністративних районах).

Для формування електорального поля важливим є співставлення економічних та соціальних чинників з політичною активністю населення та готовністю підтримувати певну ідеологічну лінію. Цілісний суспільно-географічний аналіз виборчих практик дозволить робити виважені прогнози щодо суспільно-політичного розвитку українського суспільства та з'ясувати і запропонувати шляхи подолання електорального розмежування в Україні. Йдеться про необхідність електорального забезпечення українського соціуму від

негативів, які продукуються упродовж організації і проведення виборчих кампаній.

Список використаних джерел:

1. Brajchevs'kyj Yu. S. (2013) *Koncepcija miscya yak chynnyk elektoralnoyi povedinky ta regionalna politychna polyaryzaciya v Ukrayini* [The concept of place as a factor of electoral behavior and regional political polarization in Ukraine]. *Economic and Social Geography*. Kyiv, Issues 2 (67). – P. 67-74. [in Ukraine].
2. Vyshnyak O. (2008). *Politychna typologiya regioniv Ukrayiny: dynamika ta faktory zmin* Political typology of Ukrainian regions: dynamics and factors of change. *Ukrainian Society 1992–2008. Sociological monitoring*. Kyiv. – P. 331-342. [in Ukraine].
3. Kolodij A. (2006). *Ukrayinskyj regionalizm yak stan kulturno-politychnoyi polyaryzovanosti* [Ukrainian regionalism as a state of cultural and political polarization]. *AGORA*. Kyiv, Issues 3. – P. 69-91. [in Ukraine].
4. Kuzyshyn A.V. (2017). *Proyavy elektoralnoyi kultury na vyborchomu poli oblastej Karpatsko-Podil'skogo regionu* [Displays of Electoral Culture in the Electoral Field of the Carpathian-Podilsk region]. *Bulletin of Odessa National University. Geographical and Geological sciences*, Issue 1 (30). P. 162-172. DOI: [https://doi.org/10.18524/2303-9914.2017.1\(30\).117047](https://doi.org/10.18524/2303-9914.2017.1(30).117047) [in Ukraine].
5. Cherkashyn K.V. (2005). *Elektoralna povedinka naselelnya nezalezhnoyi Ukrayiny v regionalnyx zrizax*. [Electoral behavior of the population of independent Ukraine in regional sections]: Author's abstract dissertation ... Cand. flight. Sciences: 23.00.02. Simferopol. – 19 p. [in Ukraine].
6. Haydukiewicz L. (2011). *Electoral geography as a new mean of analyzing social change Krakow city and Malopolskie Voivodship case study*. *Bulletin of Geography socio-economic. Series*. No. 15/2011. P. 95-115. DOI: <http://dx.doi.org/10.2478/v10089-011-0007-8>
7. Kabath, E. and Parysek, J.J. (2002): *Zastosowanie metod ilosciowych w badaniach z zakresu geografii wyborczej*. In: Rogacki, H. editor, *Mozliwosci i ograniczenia zastosowan metod badawczych w geografii spoleczno-ekonomicznej i gospodarce przestrzennej*, Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe, pp. 233–242.
8. Kabath, E. and Sobczak, D. (1999). *Geografia wyborow do Sejmu RP w 1997 r.* In: *Czasopismo Geograficzne*, T. LXX, Vol. 2; Wrocław, pp. 201–220.
9. Kitschelt, H. (1992). *The Formation of Party Systems in East Central Europe*. In: *Politics and Society*, Vol. 20, No. 1, London: Sage Publications, pp. 7–50.
10. Kowalski, M. (2003). *Polaryzacja zachowan wyborczych w Polsce jako rezultat cywilizacyjnego rozdarcia kraju*. In: Kowalski, M. editor, *Przestrzen wyborcza Polski*, Warszawa: PTG, PAN IGiPZ, pp. 11–48.
11. Lazarsfeld P. *The people's choice: How the voter makes up his mind in a presidential campaign* [Електронний ресурс] / P. Lazarsfeld, B. Berelson, H. Gaudet // Columbia University Press. – 1948.
https://books.google.com.ua/books/about/The_People_s_Choice.html?id=SlnIFR02FIC&redir_esc=y.
12. Huntington S. P. *The Political Modernization of Traditional Monarchies: Dædalus*. – 1966. – p. 763-788. <http://www.jstor.org/stable/i20026994>.
13. Zarycki, T. 1997: *Nowa przestrzen spoleczno-polityczna Polski*. In: *Studia regionalne i lokalne*, Vol. 23, 56, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, pp. 3–235.
14. <http://cvk.gov.ua>

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ФІТНЕС-ТУРІВ

А.А. Тучапець¹, Т.І. Божук²

¹AnastasiiaTuchapets@gmail.com, ²tbozhuk@gmail.com

¹Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів, Україна

²Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира

Гнатюка, м. Тернопіль, Україна

The main stages of the tour formation are determined. The features of each stage of the tour formation are described. The features of organization of fitness tour, their difference from other types of tours are determined. The advantages of organizing a fitness tour for the future are summarized.

Key words. Stages of tour forming, fitness tour, features of a fitness tour.

Формування турів здійснюється туроператорами та є складним відповідальним процесом. Щоб сформувати фітнес-тур потрібно знати загальні принципи та методологію розробки класичного туру, після чого потрібно виокремити особливості фітнес-туру.

Згідно з Любіцевою О.О. виділено наступні етапи розробки туру:

1. Вибір пунктів маршруту;
2. Ієрархізація пунктів маршруту;
3. Вибір початкового та кінцевого пунктів маршруту;
4. Розробка схеми маршруту;
5. Оптимізація маршруту;
6. Розробка програми туру;
7. Організаційно-технічні заходи з забезпечення туру;
8. Розрахунок вартості туру;
9. Підготовка документації для реалізації туру [2].

Дані етапи є ключовими для розробки туру та адаптовані до сучасних вимог, умов та видів туризму. Проте, існує різниця між розробкою звичного для неспеціалізованих туроператорів туру та фітнес-туру. Культурно-пізнавальні, пригодницькі, пляжно-купальні та інші тури включають в себе відвідування декількох туристичних об'єктів або одного відомого, акцентується увага на впізнаваності туристичної дестинації та її популярності, обираються за частую місця масового туризму з добре налагодженою туристичною інфраструктурою, пропонуються екскурсії типові та найбільш відвідувані туристичними групами, обираються заклади розміщення та харчування поблизу туристичних об'єктів, не береться до уваги екологічність, вплив на територію, проблеми збалансованого природокористування, соціальні особливості тощо [1]. Мета класичних турів полягає у тому, щоб турист відвідав відомі на весь світ місця (як правило, місця масового туризму), забезпечити насичену програму завдяки типовим екскурсіям, здешевити вартість туру завдяки співпраці з постійними постачальниками послуг (в основному послуги розміщення, харчування та

екскурсійне обслуговування), залучити велику кількість клієнтів та працювати по стандартному розробленому маршруті.

Організуючи фітнес-тур, акцент робиться на таких особливостях:

1. Уникати об'єктів масового туризму.
2. Обирати унікальні екологічно чисті та маловідомі чи малозалучені у туристичну сферу destinations.
3. Не заповнювати програму туру типовими екскурсіями, залучити такі екскурсії, які націлені на покращення стану здоров'я.
4. Програма туру передбачає щоденні різноманітні тренування націлені на вихідну мету туриста (схуднення, набір м'язової маси, підтримка фізичного стану, покращення загального здоров'я, боротьба зі стресом та депресією тощо).
5. Розміщення у спеціалізованих закладах (фітнес-готелях, приватних зелених садибах з можливістю проведення різноманітних тренувань).
6. Перебування у мальовничих місцевостях серед природи (тренування на свіжому повітрі є кориснішими, ніж у залах; тренування та проживання серед природи знижує рівень стресу та бореться з депресією, покращує сон).
7. Харчування узгоджується з дієтологом-нутриціологом та включає продукти місцевого вирощування, екологічно чисті та корисні для організму.
8. Підтримка сталого туризму.
9. Забезпечення збалансованого природокористування.
10. Організація туру для невеликої групи туристів (до 20 осіб).
11. Акцент на індивідуальному підході (індивідуальна програма тренування, харчування, додаткових послуг).
12. Супровід групи складається з керівника групи, тренера, лікаря, якщо готель немає у штаті лікаря.
13. Необхідність пошуку нових територій та закладів для організації фітнес-туру, оскільки значну роль відіграє сезонність, постійний попит на нову та невідому destination, зміна спеціалізації фітнес-туру, зміна потреб туристів тощо.
14. Постійна зміна або корегування програми туру. Цю особливість неможливо уникнути, адже кожного разу у фітнес-тур вирушають люди різного віку, статі, способу життя, стану здоров'я, роду зайнятості, фізіологічних особливостей тощо. Ці та інші деталі про туриста впливають на вибір тренувань, їхню кількість та тривалість, план тренування та харчування, а також вибір додаткових заходів (екскурсій, майстер-класів, лекцій тощо).

Дотримуючись вище наведених особливостей, розробляється фітнес-тур згідно з етапами для розробки типового туру. Проте, пунктів на маршруті залучається значно менше (від 1 до 3); програма туру наповнюється значною кількістю не екскурсій, а тренувань; засобів для організації фітнес-туру є більше, ніж в іншому турі; вартість туру є вищою, оскільки обираються спеціалізовані заклади розміщення з необхідною інфраструктурою,

залучаються до роботи тренери, лікарі, дієтологи-нутриціологи, розробляються програми тренування та харчування спеціально підібрані для туриста, враховуючи особливості його стану здоров'я та цілі подорожі; здійснюється моніторинг територій для вибору необхідної туристичної дестинації, яка підходила б під вимоги та особливості організації фітнес-туру [3].

Найбільш відповідальним етапом створення фітнес-туру є розробка програми туру, адже потрібно врахувати дестинацію, інфраструктуру, дотримуватися принципів збалансованого природокористування, враховувати вік, стать, фізичну підготовку, стан здоров'я туристів. Важливу роль відіграє спеціалізація фітнес-туру і згідно з нею необхідно створити графік щоденних тренувань, спершу порадившись з тренером, адже важливо досягнути результату для туристів, а не виснажити їх. Тренер та розробник програми туру повинен знати який вид тренувань краще давати зранку, а який впродовж дня і ввечері; на чому акцентувати свою увагу з роботою туристів різних соматотипів; отримати вихідні дані про туриста (у багатьох людей є різні проблеми зі здоров'ям, про які тренер та розробник програми туру повинен обов'язково знати, щоб не допустити погіршення стану здоров'я); згідно з вихідною інформацією про туристів обрати види тренувань, їх кількість, тривалість, різноманітність та інтенсивність. Більш того, акцент потрібно зробити на харчуванні, яке обумовлюється з дієтологом-нутриціологом та поварем. Під час фітнес-туру планується значна кількість тренувань, організм потребує енергії, яка повинна надходити виключно з корисних продуктів. Важливо знати які продукти потрібно вживати на сніданок, обід, вечерю та перекуси, які продукти можна їсти до та після обіду, які з них є більш калорійні та менш калорійні, які варто споживати до та після тренувань, знати вітамінний та мінеральний склад продуктів, їхні показання та протипоказання. Ці та інші особливості харчування є важливими для нормального функціонування організму кожного туриста, який тренується.

Отже, при розробці фітнес-туру важливо дотримуватись ряду особливостей, адже фітнес-тур значно відрізняється від інших видів турів, проте, етапи для розробки туру є універсальними. Послідовно дотримуючись усіх етапів розробки, слідуючи всім вимогам та особливостям організації фітнес-туру, слідкуючи за трендами у галузі фітнесу, здоров'я та краси, дослухаючись до потреб, вимог та побажань цільової аудиторії, розробляються якісні та популярні спеціалізовані фітнес-тури, що дають змогу збільшити асортимент послуг на туристичному ринку, залучаються клієнти, для яких такий вид відпочинку є стилем життя, таким чином задовільняються потреби цільової аудиторії, збільшується чисельність цільової аудиторії, з'являється можливість розвитку та розширення не лише спеціалізованих туроператорів, а й суміжних підприємств, для прикладу, фітнес-готелів та спортивно-оздоровчих комплексів, популяризується здоровий спосіб життя, активні подорожі, економиться час на мандрівках та заходах щодо покращення загального стану здоров'я завдяки комплексному підходу. Тому, розробка фітнес-турів є клопітким та відповідальним процесом, що вимагає залучення до розробки

сеціалістів у сфері здоров'я та фітнесу, проте, з кожним роком стає все більш популярним завдяки постійній варіації тренувань, програм харчування, різних тренерів, унікальності та комплексності.

Список використаних джерел:

1. K. Cordes.(2002). Applications in recreation and leisure for today and the future. Retrieved from <https://www.sagamorepub.com/sites/default/files/2018-07/applicationsinrecli.pdf> [in English].
2. Lyubitseva, O.O. (2003). *Metodyka Rozrobky Turiv* [Method of development of tours]. Kyiv: Alterpress, 104 [in Ukrainian].
3. Pangelov, B.P., Zaruba, O.V.(2018). *Fitness turizm yak riznovyd sportyvno-ozdorovchoho servisu* [Fitness tourism as a variety of sports and health services]. *Molodyy vchenyy №4.2(56.2)* — *Young scientist №4.2(56.2)*, 184-187 [in Ukrainian].

СЕКЦІЯ 1
МЕТОДОЛОГІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**IMPLEMENTATION OF FOREIGN MIGRATION THEORIES TO THE
STUDY OF FORCED MIGRATIONS OF THE REGIONAL LEVEL**

M. Lohvynova

logvinova_mari94@ukr.net

V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

This paper considers foreign migration theories presented in the works of famous geographers, sociologists, economists, demographers who successfully characterize the cause-effect features of forced internal displacement, and also focus on the problems of internally displaced persons. The author considers 11 laws of migration of E. Ravenstein, the theory of pull-push factors E. Lee, three phases of the migration process S. Eisenstadt, Theory of Migration Networks D. Massey, Theory of Social Networks (Network theory), Generation theory of assimilation H. Duncan, the migrant adaptation strategy of J. Berry, 7 types of assimilation of migrants of M. Gordon, impoverishment risks and reconstruction model (IRR) of M. Cernea, which explain the prerequisites, patterns and consequences of forced migrations at the regional level.

Key words: *foreign migration theories, migration, forced migration, internally displaced persons.*

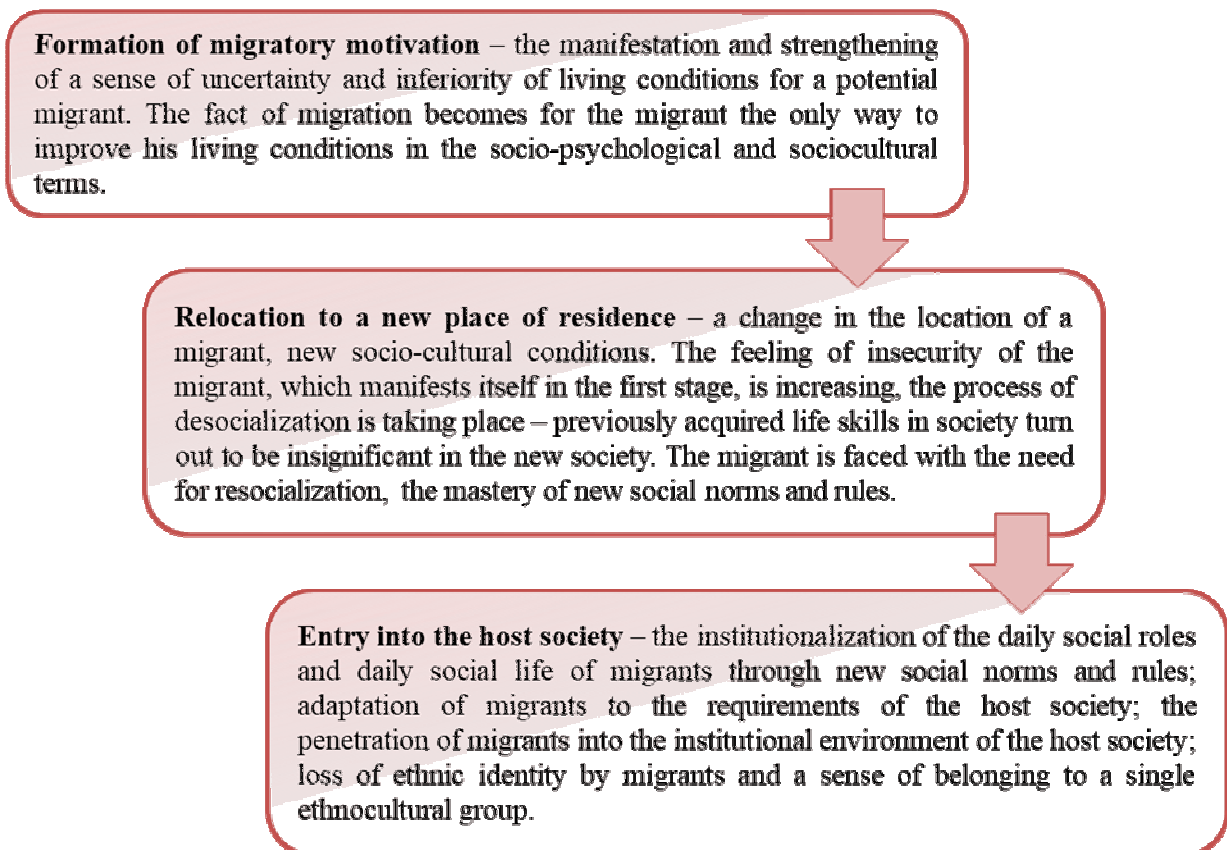
Despite the fact that for decades, migration processes have been in the field of research by domestic and foreign scientists, there are gaps in the methodology of studying migration processes, in particular forced migrations. Since forced migration is part of migration processes and requires the creation of the necessary theoretical and methodological base of research based on the analysis of existing interdisciplinary migration studies, a detailed study of foreign migration theories will help to explain the prerequisites, patterns and consequences of forced migration at the regional level.

The purpose of the article is to analyze existing foreign migration theories that can be used to study forced migrations.

The first attempts to identify patterns of the spread of migration processes belong to the English scientist E. Ravenstein, who identified 11 laws of migration that remain relevant today. Most migrants travel short distances; migration occurs gradually, step by step; long-distance migration flows are directed to large trade and industrial centers; each migratory stream generates an anti-flow; urban residents are less mobile in migration terms than rural residents; women are more prone to migration than men (only relative to internal migration); most migrants are single adults; the population of large cities increases more due to migration growth than due to natural; the volume of migration increases in proportion to the development of industry, trade and transport; migrations are mainly directed from agricultural areas to centers of industry and trade; the main causes of migration are economic [Ravenstein, 1889].

The fundamental theory for the study of forced migration is the theory of the American demographer E. Lee – the theory of pull-push factors. E. Lee shared all the factors that influence the decision on migration into factors that correlate with the territory of arrival of migrants who “work” in the territories of potential arrival of migrants; interfering circumstances; factors related to the structural characteristics of migrants [Lee, 1966].

In the study of the resettlement of internally displaced persons in the Kharkiv region, pull-push factors were divided by us into the following groups: political, economic, socio-demographic, natural-geographical. Studying forced migrations, the following factors can be attributed to push factors: military, religious, ethnic conflicts, civil war, political or religious persecution, natural disasters, economic crisis, etc. The following qualities of the territories can be attractive factors for migrants: political stability, safe living conditions, freedom of religion, the possibility of better employment, the possibility of higher wages, etc. It should be noted that the theory of pull-push factors is not universal for each region, since the same factors can attract some migrants and do not attract other migrants, at the same time they push them out and remain indifferent to others [Lohvynova, 2019].

Fig. 1. Phases of the migration process according to S. Eisenstadt [Eisenstadt, 1954]

Studying Jewish Migration in Israel and Palestine in the 1950s, S. Eisenstadt proposed dividing the migration process into three phases, taking into account the socio-psychological conditions of migrants (Fig. 1). This theory describes the process of integration of forced migrants, which includes: the formation of migration

motivation, relocation to a new place of residence, entry into the host society [Eisenstadt, 1954].

American sociologist S. Sassen is of the opinion that migration, as a multilateral phenomenon, should not depend on political trends. S. Sassen draws attention to the role of international organizations in the formation of migration flows [Sassen, 2000].

According to the Theory of Migration Networks D. Massey, in the regions or countries of destination and departure a “migration network” is formed, the beginning of which is laid by “migrant pioneers”, they facilitate the resettlement process for the next waves of migrants. Therefore, a significant number of forced migrants choose the region or country of destination where their relatives or friends live [Massey, 1988]. Migrants supported by the migration network receive assistance in organizing transport, finding housing and jobs at their destination, as well as ensuring sufficient personal emotional adaptation of migrants, which greatly facilitates the migration process, thereby stimulating migrants to move. If migrants are internally displaced persons or refugees who have no choice with respect to relocation, and only migration is the hope of survival, then mutual support is psychologically and practically useful for them [Bozorgmehr, Sabagh, 1990].

The theory of social networks (Network theory) explains at a macro level how the relationship with participants in migration affects the decision to migrate to another region or country. The migration network is built on the basis of information. Thanks to social contacts with family, friends, and employers, immigrants accumulate social capital, which minimizes the risks associated with moving. Interpersonal relationships between former, current, potential migrants and populations in the region or country of destination are also important [Brettell, Holfield, 2015]. This theory to some extent explains the factors of the placement of internally displaced persons in Ukraine, the movement of which took place not in the first wave of forced migration.

The main concept of the Generation theory of assimilation H. Duncan is that migrants enter the life of the host community gradually from generation to generation. The first generation is economic and social integration, which has formal signs of migrants entering the host society. The second generation is an emotional and psychological occurrence. This generation of migrants can already overcome the emotional and psychological barrier of their parents through schooling, obtaining professional skills, etc., accepting the values of the new society, but at the same time they are carriers of the first generation culture. The third generation is assimilation. This generation of migrants is ready to fully accept the life values of the host society and assimilate [Brettell, Holfield, 2015].

J. Berry, studying the strategy of adaptation of migrants in the new conditions, proposed the theory of acculturation, which considers the process of integration of migrants at the group (cultural) and individual (psychological) levels. The author identifies four adaptation (acculturation) strategies: assimilation (the migrant renounces his cultural identity and completely identifies himself with the culture of the new society), separation (the migrant preserves his own culture in a new place

and completely ignores social contacts with the local population), marginalization (exclusion from all social groups, loss of social and psychological contacts with both their traditional group and the majority culture), integration (maintaining a certain cultural integrity of the group, that is, resistance to change and at the same time, the desire to become an integral part of the majority) [Berry, 2015].

The deepening of J. Berry's acculturation strategies was E. Cohen's "Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an Expansion of the Berry Model". This model includes the migrant community as a separate community. The author gave an expanded typology of migrant integration, which describes eight possible acculturation strategies among migrants [Cohen, 2011].

In Milton Gordon's book "Assimilation in American Life", seven types of assimilation of migrants are formulated: acculturation (adoption of the norms, values and lifestyle of a new society), structural assimilation (inclusion in the institutions of society), marriage assimilation and identification assimilation (the emergence of a sense of unity with the host society), behavioral, holistic and civic assimilation [Gordon, 1964].

In the late 1990s, an impoverishment risks and reconstruction model (IRR) was developed by American-Romanian sociologist Professor Michael Cernea, which significantly complements the tools for identifying causes, predicting and planning complex resettlement situations. The model is a conceptual tool for identifying the internal risks of poverty resulting from forced displacement. Displacement risk modeling is a multifaceted process, the identified components of which are the common components: landlessness, joblessness, homelessness, marginalization; food insecurity, increased morbidity, loss of access to common property resources/community disarticulation. The author analyzes the consequences of forced migrations for socio-economic development, including social changes caused by population displacement. It was M. Cernea who coined the term "development-induced displacement and resettlement" (DIDR) [Cernea, 2004].

Based on the above, it should be noted that the considered foreign migration theories are not a complete list of theories that can be adapted to study forced migrations. Further detailed analysis of migration theories will explain the territorial distribution and direction of migration flows, identify factors that determine the nature of forced migration and affect the structure of the population due to migration processes.

References:

1. Berry, J.W. (2015). Global psychology: implications for cross-cultural research and management. *Cross Cultural Management*, 22, 3, 342–355.
2. Bozorgmehr, M., Sabagh, G. (1990). A Comparison of Exiles and Immigrants: Iranians in Los Angeles. in *Iranian Exiles and Refugees* edited by Asghar Fathi. Leiden: Netherlands.
3. Brettell, C.B., Holfield, J.F. (2015). *Migration Theory: Talking Across Disciplines*. New York: Routledge, 1-30.
4. Cernea, M. (2004). Impoverishment Risks, Risk Management, and Reconstruction: A Model of Population Displacement and Resettlement, Keynote address, Session on Social Aspects of Hydropower Development United Nations Symposium on Hydropower and Sustainable Development, (Beijing, China, 27-29 October 2004).

5. Cohen, E.H. (2011). Impact of the Group of Co-migrants on Strategies of Acculturation: Towards an Expansion of the Berry Model. *International migration*, 49, 4, 1-22.
6. Eisenstadt, S.N. (1954). *The Absorption of Immigrants. A Comparative Study Based Mainly on the Jewish Community in Palestine and the State of Israel*. London: Routledge and Kegan Paul LDT, 275.
7. Gordon, M. (1964). *Assimilation in American life: the role of race, religion, and national origins*. New York: Oxford University Press, 272.
8. Lee, E.A (1966). Theory of Migration. *Demography*, 3, 47-57.
9. Lohvynova, M.O. (2019). Adaptatsiia teorii "Pull and push" do rozmishchennia vnutrishno peremishchenykh osib u Kharkivskii oblasti [Adaptation of the "Pull and push" theory to the placement of internally displaced persons in the Kharkiv region]. *Rehion – 2019: suspilno-heohrafichni aspekty: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv (m. Kharkiv, 10-11 kvitnia 2019 r.)*. Kharkiv: V.N. Karazin Kharkiv National University, 89-93 [in Ukrainian].
10. Massey, D.S. (1988). Economic Development and International Migration in Comparative Perspective. *Population and Development Review*, 14, 383-413.
11. Ravenstein, E.G. (1889). The Laws of Migration: Second Paper. *Journal of the Royal Statistical Society*, 52, 241–305.
12. Sassen, S. (2000). Regulating Immigration in a Global Age: A New Policy Landscape, *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 570(1), 65-77, DOI: 10.1177/000271620057000105.

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ – ВАЖЛИВОГО ЧИННИКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

О.В. Гаращук¹, В.І. Куценко²

¹mon7@ukr.net, ²kutsenkovira@gmail.com

¹Державна служба якості освіти України, м. Київ, Україна

²Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», м. Київ, Україна

It is noted that modern socio-economic processes in society are increasingly dependent on social safety and its essence is revealed as an important component of national safety. The functional structure, patterns, principles and factors of the formation of social safety in the current conditions are described. Based on an analysis of a number of indicators, possible internal and external threats to ensuring social safety at the regional and national levels, as well as the main directions of strengthening the country's social potential, are identified. It is emphasized that social safety and its structure in the socio-economic system depend on the social policy of the state, which acts as a tool to ensure social safety of society as a strategic goal of the state. Social challenges that need to be taken into account when further improving the structural and functional model of the social safety of the region and ensuring its sustainable development are highlighted.

Key words: social safety, indicators of social safety, region, threats, sustainable development, education, healthcare.

„Безпека – це умова, завдяки якій стає можливим усе інше”

Е. Ротшильд

Соціальна безпека – одна із складових національної безпеки – виступає важливим чинником розвитку регіону, суспільства в цілому і кожної особистості, зокрема. До речі, у доповіді Програми розвитку ООН (ПРООН) про розвиток людського потенціалу виділено сім компонентів безпеки особистості, зокрема: гарантований мінімальний дохід; фізична й економічна доступність продуктів харчування; відносна убезпеченість від захворювань і заражень; доступність чистої води і повітря, система землекористування, що зберігає родючість ґрунту; збереження культурної своєрідності; свобода від фізичного насильства і погроз; захист основних прав людини і свобод [1].

Гарантування безпеки кожній людині сьогодні є гострою проблемою, у тому числі на регіональному рівні. Адже безпека для людини – це захист середовища, в якому вона живе, це подолання соціальних ризиків (бідність, майнова диференціація населення, відчуженість значної кількості громадян від суспільного життя, звуження їх доступу до освіти, медицини, культури тощо), за яких люди звільнені від потреб і від страху, повага до людини. Забезпечення якісної освіти, впровадження здорового способу життя, сприяння розвитку талантів тощо складають фундаментальну основу політики соціально орієнтованої держави та кожного її регіону.

Наразі вкрай важливим є створення в кожному регіоні соціально безпечних умов життєдіяльності, які передбачають необхідність надання його жителям якісних послуг, турботу про кожного члена суспільства, дотримання законів та етичних норм, тобто формування соціальної безпеки, яку ми розглядаємо як закономірний результат підвищення якості життя. Остання включає необхідність реалізації соціального пакету та створення відповідної соціальної інфраструктури. Як світовий, так і вітчизняний досвід стверджують, що соціальна безпека передбачає такий стан життя, який сприяє сталому розвитку суспільства, захищеності життєво важливих прав і свобод громадян, соціальних інтересів жителів регіонів від зовнішніх загроз і внутрішнього втручання.

Останнім часом цим аспектам значну увагу приділяє багато дослідників, у числі яких: Авак`ян С., Білорус О., Весельська Л., Вітрук М., Власюк О., Грабко Є., Колодій А., Мелещенко В., Мінін Б., Олейников Є., Пирожков С., Рабінович П., Русанова Т., Самійло Д., Серебряніков В., Скуратівський В., Товстин О., Хлоп`єв А., Хомра О., Шевчук Л. та багато інших.

Проте соціальна безпека ще недостатньо досліджена з економічного погляду, а її стан в Україні залишається на низькому рівні. Підтвердженням цього є і те, що, скажімо, загрози, притаманні соціальній сфері і зазначені в законі України „Про основи національної безпеки України” та в „Стратегії національної безпеки України” притаманні практично всім регіонам України, а саме:

- невідповідність програм реформування економіки України і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам;
- неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення;

- криза систем охорони здоров'я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров'я громадян;
- поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб;
- загострення демографічної кризи;
- скорочення чисельності населення через погіршення його здоров'я, низьку якість життя, недостатній рівень народжуваності, високу смертність, а також відтік громадян України за кордон;
- зростаючий дефіцит трудових ресурсів, старіння населення, низька економічна активність і недооцінка реальної вартості робочої сили;
- зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства;
- прояви моральної та духовної деградації суспільства;
- зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва тощо [2].

Захист населення і суспільства в цілому від зазначених загроз має забезпечити стабільність і стійкість процесів щодо створення належних умов життя, що проявляється в: можливості підтримувати на рівні, не нижче мінімальних норм, основні показники, пов'язані з природним відтворенням населення (народжуваність, смертність, природний приріст тощо), що дозволить забезпечити сталий соціально-економічний розвиток регіону у перспективний період; здатності зберігати високий рівень здоров'я населення і не допускати поширення в регіоні соціально небезпечних захворювань; можливості забезпечити достатній рівень та якість життя населення, що проживає на території, що відповідає сучасним стандартам у даній області, дозволяють зберегти популяцію населення й забезпечити стале економічне зростання; підтримці та збереженні необхідних параметрів якості соціального середовища, що прямо впливає на безпеку особистості (злочинність, безпека життєдіяльності тощо); здатності протистояти міграційному відтоку населення з регіону і в допустимих межах підтримувати міграційний процес [3]. До речі, на початок 2019 р. постійне населення складало (за оцінкою) 11983564, а наявне 42153201 осіб.

Оптимальна модель соціальної безпеки має перш за все передбачити безпечне середовище для формування головної продуктивної сили. Структурно-функціональними елементами цієї моделі мають бути всі елементи соціального комплексу, що формують оптимальні умови для життєдіяльності людини.

Особливе місце в цій моделі відводиться системі охорони. Аналіз статистичної інформації свідчить про тенденцію щодо погіршення здоров'я населення. Особливо високими відповідними показниками відзначаються регіони: Вінницький, Волинський, Київський, Черкаський, Чернігівський. Багато фахівців вважає, що в Україні прогресує захворюваність від покоління до покоління, знижується показник життєдіяльності, адаптаційних і захисних механізмів. А це негативно позначається на забезпеченні сталого розвитку держави. В умовах стресової ситуації, безробіття, зниження життєвого рівня

населення значного поширення набувають захворювання на соціально небезпечні хвороби. Досить високі показники останніх характерні для Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Херсонської областей.

Зменшенню рівня захворюваності в цілому, соціально небезпечних хвороб, зокрема тих, що зумовлені асоціальною поведінкою молоді, сприяє, поряд з іншими чинниками, впровадження здорового способу життя [4]. А це в подальшому позначиться не лише на стані здоров'я населення, а й на економічному зростанні. Адже світовий досвід показує, що близько 30% економічного зростання, скажімо, в економічно розвинених країнах пов'язано зі зниженням смертності, у країнах Західної Європи 29-38% зростання ВВП пов'язують з покращенням здоров'я нації. Високий рівень смертності населення, зниження тривалості життя, депопуляція – це пряма загроза сталому розвитку регіону.

Подоланню загрози сталого розвитку регіону сприяє реалізація нової парадигми освітньої сфери, що передбачає підготовку не лише академічно мобільного фахівця, а й конкурентоспроможного професіонала. Підготовка останнього, як свідчить досвід роботи закладів вищої освіти країн Західної Європи, сприяє йому (фахівцю) успішно працевлаштуватися, його соціальній адаптації. Іншими словами, нова освітня парадигма сприяє інтеграції навчання та трудової діяльності. Щоправда, інноватизація освіти в Україні допоки здійснюється дуже повільно [5]. За рівнем використання сучасних освітніх технологій Україна значно відстає від розвинених країн. Однією з причин цього є і те, що в Україні спостерігається зменшення частки промислових підприємств, які займаються інноваціями, та кількості їх впроваджень (табл.).

Таблиця 1

Динаміка частки промислових підприємств, які займалися інноваціями

Показник	2015	2017	2015-2017, +,-
частка промислових підприємств, що займалися інноваціями, % до загальної кількості обстежених, усього	17,3	16,2	-1,1
у тому числі за напрямками інноваційної діяльності:			
внутрішні науково-дослідні роботи	3,2	2,8	-0,4
зовнішні науково-дослідні роботи;	1,5	1,3	-0,2
придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	9,8	10,6	+0,8
придбання зовнішніх знань	0,7	0,9	+0,2
Інші	4,4	3,7	-0,7

*Починаючи з 2015 року періодичність проведення державного статистичного спостереження „Інноваційна діяльність промислового підприємства” змінено з „річної” на „один раз на два роки”.

Джерело: [6, с. 209].

Зазначене, безперечно, негативно позначається не лише на забезпеченні модернізації освіти, рівні підготовки фахівців для високотехнологічного виробництва, а й на забезпеченні сталого розвитку держави в цілому.

Таким чином, подальше вдосконалення структурно-функціональної моделі соціальної безпеки як важливого чинника забезпечення сталого розвитку регіону та країни в цілому має бути спрямовано на: стимулювання створення нових робочих місць і мобільності робочої сили; підтримку наукових установ, підприємств, які сприяють забезпеченню випереджаючого соціально-економічного розвитку; на формування потенціалу сталого майбутнього, у тому числі за рахунок зміцнення здоров'я нації, активізації безперервного навчання населення впродовж усього життя тощо.

Список використаних джерел:

1. Zerkalov, D.V. (2009). Istoriya formuvannya ponyattya "Bezpeka osobystosti" [The history of formation of the concept of "Personal Safety"]. *Bezpeka osobystosti*, 2, 28-29 [in Ukrainian].
2. Kolenda, N.V. (2013). Sotsial'na bezpeka naseleння ta yiyi osnovni skladovi [Social safety of the population and its main components]. *SWorld* – 19-30 March 2013 [in Ukrainian]. Retrieved from: <https://www.sworld.com.ua/konfer30/776.pdf>
3. Kuklin, A.D., Cherepanova, A.V., Nekrasova, Ye.V. (2009). Sotsial'no-demograficheskaya bezopasnost' regionov [Socio-demographic safety of the regions]. *Narodonaseleniye*, 2(44), 121-133 [in Russian].
4. Kutsenko, V.I., Trillenber, G.I. (2005). Sfera okhorony zdorov'ya: sotsial'no-ekonomichni ta regional'ni aspekty: Monohrafiya [Sphere of healthcare: socio-economic and regional aspects: Monograph]: Kyiv: RVPS Ukrayiny NAN Ukrayiny, 366 [in Ukrainian].
5. Garashchuk, O.V., Kutsenko, V.I. (2017). Modernizatsiya systemy upravlinnya sotsial'nym rozvytkom sela v umovakh detsentralizatsiyi [Modernization of the village social development management system under desentralization]. III Miznarodna naukovopraktuchna e-konferentsiya «Mul'tydystyplnarni akademichni doslidzhennya i hlobal'ni innovatsiyi: humanitarni ta sotsial'ni nauky» The Third International Scientific and Practical E-Conference «Multidisciplinary Academic Research and Global Innovation: Humanities and Social Sciences» (pp. 100-105). Kyiv: KNLU [in Ukrainian].
6. State Statistics Service of Ukraine (2018). Ukrayiny u tsyfrakh u 2017 rotsi. Statystychnyy zbirnyk [Ukraine in numbers in 2017. Statistical collection]: Kyiv, 241. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2018/zb/08/Ukr_cifra_2017_u.pdf [in Ukrainian].

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ БЕРЕГОВОЇ ЗОНИ У МЕЖАХ СИСТЕМИ ТИПУ «КРИЛАТИЙ МИС» КІНБУРНЬСЬКА-ПОКРОВСЬКА-ДОВГИЙ

О.В. Давидов¹, С.В. Сімченко²

¹svobodny.polet2012@gmail.com, ²ssvat88@gmail.com

^{1,2}Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

The coastal zone of the World Ocean is a very important link in the global lithodynamic system, consisting of difficult developing structures that are subdivided into abrasion, abrasion-accumulative and accumulative systems according to the nature of the substance's direction. The "winged forelands" are the most specific types of abrasion-accumulative systems. The "winged foreland" abrasion-accumulative systems are the least studied natural coastal formations in the World Ocean. The intensification of anthropogenic activities within the coastal zone of the seas and oceans leads to significant changes in the evolution of coastal systems. That's why the insignificant knowledge of the "winged forelands" does not allow rational use of their natural resources. And exploring the coastal zone with typical morphostructures is important now.

Keywords: coastal zone, "winged cape", accumulative systems, methodical aspects.

У береговій зоні Світового океану в великій кількості описані абразійно-акумулятивні берегові системи [4,8,12]. Серед цих систем виділяються дуже специфічні утворення, в яких одна абразійна ділянка оточена двома симетрично розташованими акумулятивними формами, вони отримали назву «winged foreland («крилаті миси»)» [3]. У Східно-європейській частині світу про них стало відомо після робіт В.П. Зенковича [5,6,7]. Автор мав своє уявлення про берегові системи «крилатий мис», саме тому деякі з виділених Ф. Гуллівером утворень він не відніс до даного типу [8].

В межах узбережжя Чорного моря до відповідних утворень належать: Тендра-Джарилгач, Кінбурн, Бурнас і Гіркий Кут [7,8]. У 80-х роках ХХ століття було отримано нові дані, які дозволили Ю.Д. Шуйському визначити перераховані берегові системи як «крилаті миси» [11,12]. Саме тому на сьогоднішній день в межах чорноморських берегів виділяється чотири різновиди берегових систем даного типу.

Для отримання найбільш повної інформації про цей тип берегових систем, планується проаналізувати природні особливості всіх чорноморських «крилатих мисів». Саме із цією метою групою вчених Херсонського державного університету (Давидов О.В. і Сімченко С.В.) та Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова (Муркалов О.Б., Роскос О.М.) у тісній співпраці із НПП «Білобережжя Святослава» та Чорноморським біосферним заповідником було організовано науково-дослідницьку експедицію для проведення геоморфологічного аналізу берегової системи Кінбурну (Кінбурнська-Покровська-Довгий) (Давидов, 2019).

Географічне розташування. Об'єкт нашого дослідження – морська берегова система, розташована в межах західного краю Кінбурнського

півострова і являє собою сукупність декількох взаємопов'язаних берегових утворень. До складу описуваної системи входять дві вільні акумулятивні форми, розташований між ними морський фронтальний ділянку або «лобище», два острови і великий підводний вал. Запропонована нами географічна назва системи - Кінбурнська-Покровська-Довгий, зумовлена наявністю в її складі двох діаметрально розташованих кіс і острова, який займає крайнє положення.

Кінбурнський півострів - велике алювіальне утворення, його загальна протяжність понад 40 км, при ширині від 3 до 8 км. Півострів розташований в межах північно-західної частини Чорного моря, в районі гирлових областей Дніпра і Південного Бугу, своїм тілом він розділяє акваторії Дніпровсько-Бузького лиману і Ягорлицької затоки [9,10]. Берегова система Кінбурнська-Покровська-Довгий розташована в межах західній частині півострова і витягнута з північного заходу на південний схід загальною довжиною близько 35 км [1,2].

Виклад основного матеріалу. Науково-дослідницька експедиція тривала з 8 серпня до 12 серпня 2019 року. За планом необхідно було виконати геометричне нівелювання в характерних точках акумулятивної системи для отримання поперечних профілів ділянок берегової зони та подальшого їх аналізу. На кожній ділянці проводився відбір проб для визначення гранулометричного складу наносів та з'ясуванню його зв'язку із морфологією і динамікою берегу. Окрім цього проводився опис місцевості та спостереження за біотою території й акваторії регіону дослідження.

Для проведення дослідження використовувалось таке матеріальне забезпечення: теодоліт, рейка нівелірна 5 м, далекомір лазерний, GPS навігатор, камера Go-Pro для підводної зйомки, приладдя для занурення та відбору проб донних відкладів, комплексна портативна метеостанція (з вбудованим альтиметром), ехолот, анемометр, польовий журнал.

Дослідження проводилось наступним чином:

- В межах берегової системи були обрані найбільш типові ділянки для закладення профілів.
- На кожному профілі проводився відбір проб, для подальшого визначення механічного, літологічного, мінералогічного та геохімічного складу наносів.
- Для візуалізації специфіки кожного профілю проводилася детальна фотозйомка місцевості і підводного схилу.
- Для розпізнавання характерних рис кожного профілю проводився візуальний морфологічний, літологічний та геоботанічний опис, здійснювався попередній аналіз отриманих даних.
- На кожному профілі проводилась фіксація точок через GPS, визначалися швидкість і напрям вітру, атмосферний тиск.

Окрім поперечних профілів на характерних ділянках берегової зони було встановлено 6 реперів вздовж всієї системи для проведення багаторічних (в т.ч. сезонних) досліджень динаміки берегової зони.

Робота велася у напрямку від острова Довгий до дистальної частини Кінбурнської коси. Відбір проб відбувався на кожній ділянці та налічував від 8

до 20 проб (залежно від довжини профілю та зміни характеру берегової зони). Окрім відбору проб визначалася також швидкість і напрям течії, склад зообентосу. Слід відзначити високу концентрацію сірководню у воді та у наносах в межах центральної частини системи Кінбурнська-Покровська-Довгий. Відповідні методи дозволили отримати фактичні дані для проведення подальших досліджень і спостереження динаміки берегової зони.

Висновки. У результаті 5-денної експедиції було проведено детальний аналіз берегової зони системи Кінбурнська-Покровська-Довгий. Проведено 20 нівелювань (за планом 11). Отримано понад 150 точок GPS із прив'язкою показників глибин та описом дна і геоморфологічних особливостей.

Окрім наукової складової, результатами експедиції є визначення бази навчально-польової практики для студентів спеціальностей 101 Екологія, 103 Науки про Землю, 106 Географія та 014.07 Середня освіта (Географія) Херсонського державного університету.

Список використаних джерел:

1. Davydov O.V., Kotovsky I.N. (2019). Geographical allocation of “winged foreland” abrasion-accumulative systems. Leidinyje pateikiama 12-osios mokslines-praktines konferencijos “Jurosir krantu tyrimai 2019”. Klaipedoje, medziaga.
2. Davydov O.V. Vyznachennya ponyattya «krylatyy mys»: istorychnyy analiz ta zahal'na kharakterystyka [Definition of the concept of "winged cape": historical analysis and general characteristics] / O.V. Davydov // Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriya: heohrafichni nauky. – Kherson, 2019. – Vypusk №10. – S. 119-129
3. Gulliver F.P. Shoreline topography / F.P. Gulliver // Proceeding of the American Academy of Arts and Sciences, 1898. – Volume 34. – P.151 – 258.
4. Johnson D.W. Shore process and development / D.W. Johnson/ - New York: John Wiley&Sons, INC / London: Chapman&Hall, Limited, 1919. - 584 p.
5. Zenkovich V. P. Dinamika i morfologiya morskikh beregov. CH. 1. Volnovyye protsessy [Dynamics and morphology of sea coasts. Part 1. Wave processes] / V.P.Zenkovich. - M. - L.: Morskoy transport, 1946. - 496 s. [in Russian]
6. Zenkovich V.P. Berega Chernogo i Azovskogo morey [Shores of the Black and Azov Seas] / V.P. Zenkovich. – Moskva: Geografiz, 1958. – 371 s[in Russian]
7. Zenkovich V.P. Morfologiya i dinamika sovetskikh beregov Chernogo morya. T. II (Severozapadnaya chast') [Morphology and dynamics of the Soviet coast of the Black Sea. T. II (North-Western part)] / V.P.Zenkovich. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1960. – 286 s. [in Russian]
8. Zenkovich V.P. Osnovy ucheniya o razvitii morskikh beregov [Fundamentals of the doctrine of the development of sea coast] / V.P.Zenkovich. – Moskva: Izd-vo AN SSSR, 1962. – 710 s. [in Russian]
9. Pidhorodets'kyu P.D. Morfolohiya i dynamika berehiv Kinburns'koho pivostrova [Morphology and dynamics of the shores of the Kinburn Peninsula] / P.D. Pidhorodets'kyu // Heomorfolohiya richkovykh dolyn Ukrayiny. – K.: Naukova dumka, 1965. – s. 101 – 107. [in Ukrainian]
10. Tsaytts Ye.S. i dr. Inzhenernyye issledovaniya i osvoyeniye akkumulyativnykh form pribrezhnoy zony morya [Engineering research and development of accumulative forms of the coastal zone of the sea] / Ye.S. Tsayts, YU.N. Sokol'nikov, V.V. Khomitskiy // Issledovaniye dinamiki rel'yefa morskikh poberezhnykh [pod. red. V.P.Zenkovich, L.G. Nikoforov]. – M.: Nauka, 1979. – S.81 – 88 [in Russian]
11. Shuyskiy YU.D. O sovremennykh protsessakh razvitiya pribrezhnoy zony Chernogo morya v rayone mysu Burnas [On modern processes of development of the coastal zone of the Black Sea

in the vicinity of Cape Burnas] / YU.D. Shuyskiy // Inzhenernaya geologiya. – 1991. – Vyp. 4. – S. 42 – 50. [in Russian]

12. Shuyskiy YU.D. Raspredeleniye nanosov vdol' morskogo kraya Kinburnskogo poluostrova (Chernoye more) [Distribution of sediments along the sea edge of the Kinburn Peninsula (Black Sea)] / YU.D. Shuyskiy // Doklady NAN Ukrainy. – 1999. - № 8. – S. 119 – 123. [in Russian]

СУЧАСНІ ЕКОСИСТЕМНІ ПІДХОДИ ТА МАСШТАБНІ ІНФРАСТРУКТУРНІ ІНІЦІАТИВИ: ДОСВІД ЄВРОПИ І РЕАЛІЇ УКРАЇНИ

Д.С. Мальчикова
darina13@i.ua

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

The article suggests an analysis of modern European initiatives to implement ecosystem approaches ecosystem-based approaches – strategies and measures that harness the adaptive forces of nature. The main directions of preservation of natural heritage by stimulating investments in green infrastructure (network of natural and semi-natural areas with other environmental features designed and managed to deliver a wide range of ecosystem services) are identified. The necessity of Ukraine's involvement in the practice of building the Trans-European Network of Green Infrastructure in Europe is emphasized.

Key words: *green infrastructure, ecosystem services, spatial planning, Trans-European network of Green Infrastructure.*

Сучасний світ загалом демонструє зростання ролі території, середовища життєдіяльності у суспільному розвитку. Екологічні цінності, якість навколишнього середовища та культурні цінності мають вирішальне значення для благополуччя та економічних перспектив. Надмірна експлуатація природних ресурсів визнана загрозою територіального розвитку. Україна належить до європейських країн зі складними проблемами довкілля, що акцентовано у відповідних документах [3, 5]. Вони є типовими, з одного боку, для країн, що розвиваються (незбалансоване використання та деградація природних ресурсів), а з іншого – для індустріально розвинених країн (забруднення довкілля промисловою діяльністю). Існуюча практика землекористування спричиняє погіршення стану земель, а виснажливе використання земельних, лісових і водних ресурсів призводить до незворотних втрат екосистемного та біологічного різноманіття.

Новий підсумковий документ ООН «Трансформація нашого світу: Порядок денний сталого розвитку 2030» [6] визначив 17 Цілей Сталого Розвитку (ЦРС) з 169 цільовими показниками, які певною мірою є унікальними, оскільки закликають до дій всі країни, незважаючи на рівень добробуту, до захисту планети. Вони визнають, що подолання бідності має супроводжуватися стратегіями, спрямованими на економічне зростання та вирішення низки соціальних потреб, включаючи освіту, охорону здоров'я, соціальний захист та можливості працевлаштування, а також обов'язково вирішенням проблем зміни

клімату та захисту навколишнього середовища. Відповідно, для збереження біосферного потенціалу природного середовища і надійної екологічної безпеки населення вже давно недостатньо простого нарощування площ природоохоронних територій.

Природна та культурна спадщина визнана важливою частиною територіального капіталу та ідентичності європейської спільноти. Тому сучасні європейські ініціативи пропонують значно ширше коло екосистемних підходів - стратегій та заходів, які використовують адаптивні сили природи. Екосистемні підходи визнані також одними з найбільш широко застосовуваних, економічно ефективних інструментів боротьби з наслідками зміни клімату. У окремих випадках такі підходи використовують стратегію збереження біорізноманіття та екосистемні послуги як частину загальної адаптаційної стратегії, яка допомагає людям адаптуватися або пом'якшувати несприятливі наслідки зміни клімату. Ідентифікація та оцінювання екосистемних послуг широко використовуються в усьому світі саме через стрімку деградацію довкілля.

Зарубіжна практика впровадження екосистемних підходів у відповідь на зазначені виклики і загрози запропонувала Концепцію Зеленої інфраструктури (Green Infrastructure - GI). У 2013 році було оприлюднене Повідомлення Комісії Європейського Парламенту, Ради Європи, Європейського економічного та соціального комітету та Комітету регіонів «Зелена інфраструктура – розширення природного капіталу Європи» [2]. Цей документ визначив стратегію ЄС щодо стимулювання інвестицій в зелену інфраструктуру - стратегічно заплановану мережу природних та напівприродних територій, просторів з іншими екологічними особливостями, спроектовану та спроможну забезпечити широкий спектр відновлення і підтримки екосистемних послуг. Зауважимо, що окремим напрямом при цьому залишається формування Всеєвропейської екологічної мережі, започатковане ще так званою «Севільською стратегією» (Іспанія, Севілья, 1995 р.), впровадження природоохоронних проектів відповідно до Бернської конвенції. Україна вже імплементувала цей досвід відповідними законодавчими актами про формування національної та регіональних екологічних мереж і розробкою різномасштабних проектів стосовно збереження біорізноманіття, розбудови Смарагдової мережі, мережі «Натура 2000» тощо. Разом з тим, концепція зеленої інфраструктури і досі не отримала належного впровадження у практику просторового планування в Україні.

Розвиток Концепції зеленої інфраструктури став також результатом викликів, проголошених Всеєвропейською стратегією збереження біологічного та ландшафтного різноманіття ще у 1995 році, а зараз зелена інфраструктура є ключовим кроком на шляху до реалізації Стратегії біологічного різноманіття 2020 року, прийнятої у 2011 р. [4]. Ціль 2 Стратегії визначає, що «до 2020 року екосистеми та їхні послуги будуть підтримуватися та розвиватися шляхом створення зеленої інфраструктури та відновлення щонайменше 15% деградованих екосистем». Включення заходів формування зеленої інфраструктури у різномасштабні планувальні рішення сприятиме досягненню

всіх шести цілей Стратегії, зокрема повного впровадження Директиви про збереження природних оселищ та видів природної флори і фауни (ціль 1) та збереження та покращення біорізноманіття в регіонах рурального природокористування та морському середовищі (цілі 3 та 4). Зелена інфраструктура здатна покращити якість життя різновекторно, завдяки екологічним, соціальним та економічним ефектам, заснованим на багатофункціональному використанні природного територіального капіталу.

Окремі праці представляють підходи щодо інвентаризації та аналізу природних ресурсів територіальних громад на користь жителям, бізнесу та уряду через призму концепції «зеленої інфраструктури». У посібнику [1] запропоновано методи оцінки різних природних цінностей та визначення їх пріоритетності для довгострокового управління. Визначено конкретні кроки зменшення впливу на довкілля або відновлення природного режиму функціонування навколишнього середовища там, де він був втрачений.

Більшість природних географічних об'єктів та теренах Європи (наприклад, гірські хребти (Альпи, Піренеї, Карпати), басейни річок (Рейн, Дунай) та ліси (Фенноскандинавські ліси) тощо) виходять за рамки національних кордонів і є частиною загальної природної та культурної спадщини ЄС та формують її територіальну ідентичність. Вони вимагають застосування скоординованих, об'єднаних дій та загальноєвропейського бачення.

У практиці європейського просторового планування і регіонального розвитку це зумовило відповідні масштабні інфраструктурні ініціативи. Розроблена стратегія [2] спрямована на те, щоб захист, відновлення, створення та посилення зеленої інфраструктури стали невід'ємною частиною регіонального планування та територіального розвитку. Стратегія сприяє розгортанню зеленої інфраструктури по всій Європі, а також розробці Транс'європейської мережі зеленої інфраструктури в Європі (так званої TEN-G), еквівалентну існуючим мережам транспорту, енергії та інформаційно-комунікаційних технологій. TEN-G (сформована на основі транс'європейських мереж у «сірому» секторі інфраструктури), матиме значні переваги для забезпечення стійкості та життєздатності деяких найбільш знакових екосистем Європи з відповідними соціальними та економічними перевагами. Акцентується, що це сприятиме також підвищенню рівня здоров'я та добробуту громадян, забезпеченню робочих місць та покращенню нашої економіки.

Такі інфраструктурні ініціативи мають стати основними ініціативами, прикладами для запровадження на національному, регіональному та місцевому рівнях. Вони посилюватимуть важливість розвитку транс'європейської мережі зеленої інфраструктури у регіональних рішеннях щодо політики, планування та фінансування збалансованого розвитку. Державам та регіонам на теренах Європи рекомендується використовувати ці можливості для опрацювання географічних даних у транскордонному / транснаціональному контексті за допомогою макрорегіональних стратегій, підтриманих Європейським фондом регіонального розвитку та через програми європейського територіального співробітництва.

Список використаних джерел:

1. Firehock, K., Walker R. A. (2015) Strategic Green Infrastructure Planning : A Multi-Scale Approach: Washington, DC: Island Press, 139 p [in English]
2. Green Infrastructure (GI) – Enhancing Europe’s Natural Capital: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European economic and social Committee of the Regions. COM (2013) 0249 final. Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52013DC0249> [in English]
3. Natsionalna dopovid «Tsili Staloho Rozvytku: Ukraina» (2017) [National Report «Sustainable Development Goals: Ukraine»]. Retrieved from: http://www.un.org.ua/images/SDGs_NationalReportUA_Web_1.pdf [in Ukrainian]
4. Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council and the economic and social Committee and the Committee of the Regions. COM (2011) 244 final Retrieved from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0244:FIN:EN:pdf> [in English]
5. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku (proekt) (2017) [Ukraine's Sustainable Development Strategy till 2030 (Project)]. [online]. – Retrieved from: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf [in Ukrainian]
6. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015, 70/1 (2015) Retrieved from: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E [in English]

ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СОЦІАЛЬНИХ ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖ І ГІС

С.О. Пугач

puhachserhiy@gmail.com

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

The possibilities of simultaneous (parallel) exploration of the concepts of "geographical space" and "social space" are analyzed. Modern trends to convergence between social networking services (social media in general) on the one hand and geographic information systems on the other are considered. Social media is increasingly equipped with mapping tools: on-line mapping, geotagging etc. Communities of interest, intuitive mapping websites, mapping databases for the general public, Wiki mapping services are formed on the basis of GIS.

Key words: *geographic(al) space, social space, social networking service (SNS), social media, GIS.*

На початку ХХІ ст. в епоху постмодернізму та постнекласицизму значно зріс інтерес до дослідження сутностей, які не мають матеріального виразу. Одним із таких феноменів є соціальні інтернет-мережі, як віртуальне відображення реальної взаємодії людських індивідів. Сучасна наука виявилася не готовою ні повністю осмислити феномен соцмереж, ні технічно опрацювати величезні масиви даних. Перспективним напрямком суспільно-географічних

досліджень є поєднання концепцій географічного та соціального просторів для вивчення соцмереж.

Насамперед розглянемо трактування понять «географічний простір» та «соціальний простір». К. Немець вважає, що поняття географічного простору у більшості аспектів не відрізняється від поняття тривимірного фізичного простору. Принциповою відмінністю є наявність відношень та зв'язків об'єктів і явищ. Звідси *географічний простір* – сукупність місць географічних об'єктів та відношень і взаємодії між ними [5].

Широко поширена нині у соціально-економічній та географічній літературі концепція «соціального простору». *Соціальний простір* як багатовимірний простір, побудований за принципами диференціації і розподілу, сформований сукупністю діючих властивостей у соціальному універсумі (термін, що означає об'єктивну реальність у часі й просторі, множинність усіх можливих світів), тобто властивостей, що можуть дати його власнику силу і владу в цьому універсумі; це простір людського розвитку в масштабах суспільства як цілісної системи [6].

Положення людини у соціальному просторі визначається не лише її просторовими координатами а й соціальним статусом (місцем індивіда в соціальній групі, суспільстві). Отже, образно кажучи, соціальний простір – географічний простір доповнений «віртуальною» складовою внутрішнього світу людини та соціуму.

Постає логічне питання, як же поєднати у наукових дослідженнях ці дві несумісні на перший погляд сфери. Koch A. (2005) зробив спробу теоретичного та методологічного обґрунтування комплексного дослідження одночасно соціальних та просторових систем. Як приклад соціальної системи (соціального простору) він наводить сім'ю, а як приклад просторової системи (географічного простору) – будинок, у якому ця сім'я проживає [2]. Ще одним прикладом «географічної проекції» віртуального світу, а також практичного застосування технологій big data, є передбачення поширення епідемії небезпечних форм грипу на певній території на основі аналізу пошукових запитів у Google [4].

Поява та широке поширення соціальних інтернет-мереж розпочало докорінну трансформацію людини та людського суспільства в цілому. Сьогодні багато людей, особливо молодших вікових груп, одночасно перебувають у двох світах (просторах): реальному світі (географічний простір) та віртуальному світі інтернет-мережі (складова соціального простору). Сучасна географічна наука поки що не у повній мірі може візуалізувати та картографувати поведінку людських індивідів у соціальному просторі. Ми поки що лише здатні створювати певні проекції соціального простору на реальний світ (географічний простір).

Проте, спостерігаються і позитивні тенденції для вирішення даного питання. В останні роки усе більше простежується тенденція до зближення між соціальними інтернет-мережами (соціальними медіа загалом) з однієї сторони та геоінформаційними системами – з іншої. Ряд вчених, таких як M. Goodchild [1], D. Sui [9; 10], T. Thielmann [11] та ін. говорять про процеси конвергенції

між медійними засобами та геоінформаційними системами. Окремі аспекти цих процесів ми розглядали у своїх публікаціях [7; 8]. З одного боку – медійні засоби все більше оснащуються картографічними інструментами (он-лайн картографування, геотеги та ін.), з іншого – ГІС стають усе більш «соціальними» (формується спільноти людей за інтересами, веб-сайти для картографування активно впроваджують інтуїтивний інтерфейс для користувачів, поява картографічних баз даних для широкого загалу, створення картографічних сервісів за принципом Wiki та ін.).

Географічні інформаційні системи за останні десятиріччя зробили значний поступ у своєму розвитку. Вони докорінно відрізняються від тих програм, які існували навіть у 90-х рр. ХХ ст. Сьогодні це скоріше середовище (сегмент) віртуальної реальності, із найрізноманітнішими функціями та завдання. Причому завдання, як розв'язуються за допомогою ГІС постійно розширюються. На відміну від ранніх версій ГІС, які базувалися на окремих настільних комп'ютерах або робочих станціях, сучасні повнофункціональні ГІС базуються на всесвітній мережі Інтернет. Головна функція ГІС, як інструменту поширення і передачі відомостей (знань) про земну поверхню стає все більш очевидною. Сьогодні ми маємо тисячі сайтів, які пропонують різноманітні картографічні та геопросторові сервіси: Google Earth, OpenStreetMap (OSM), Bing Maps, NASA's World Wind.

На основі ГІС сформувалися потужні соціальні мережі для людських комунікацій, конструктивних діалогів і взаємодій із важливих соціальних проблем. Ця нова роль ГІС, як соціальних мереж, проявляється у двох аспектах. По-перше, користувачі та учасники веб-сайтів он-лайн картографування сформували власну віртуальну спільноту для обміну інформацією. Google Maps, Bing Maps, ArcGIS online, OSM привернули мільйони користувачів по всьому світу.

По-друге, он-лайн взаємодія користувачів ГІС, неогеографів, неокартографів не обмежується лише кіберпростором. Наприклад, користувачі OpenStreetMap організують «картографічні вечірки» на вихідних для спільної роботи над картуванням певних територій. OSM навіть дає конкретні інструкції щодо організації цих «картографічних вечірок» [3]. Подібно до того, як соціальні мережі за допомогою Інтернет і мобільних технологій перетворили однонаправлену комунікацію в інтерактивний діалог, так само вказані вище тенденції, змінили ГІС від таємничої технології для кваліфікованих спеціалістів до популярного соціального середовища для повідомлення та акцентування уваги про гострі соціальні проблеми певних територій та побудови соціальних спільнот за інтересами [10].

Протягом останніх 15 років ЗМІ в цілому та соціальні інтернет-мережі зокрема, все більше оснащуються засобами картографування та функціями, які базуються на основі локалізації. Іншими словами, соціальні інтернет-мережі стають все більш схожими на ГІС.

Отже, сьогодні географи у вигляді соціальних інтернет-мереж отримали нове джерело інформації для наукових вишукувань. Основним інструментом

для таких досліджень повинні стати ГІС. Проблеми зближення медійного простору та ГІС викликають нові проблеми та виклики перед географічною спільнотою від вирішення яких багато в чому залежатиме подальша доля географії та її місце і значення у системі наук. Візуалізація соціального простору (соціальних інтернет-мереж) та виявлення його взаємозв'язків з реальним світом можуть стати одним із перспективних напрямів розвитку сучасної географічної науки.

Список використаних джерел:

1. Goodchild, M. (2011). Challenges in geographical information science. *Proceedings of the Royal Society A*, 467, 2431–2443.
2. Koch, A. (2005). Autopoietic spatial systems: the significance of actor network theory and system theory for the development of a system theoretical approach of space. *Social Geography*, 1, 5–14.
3. Mapping Weekend Howto. Retrieved from: https://wiki.openstreetmap.org/wiki/Mapping_Weekend_Howto.
4. Mayer-Schönberger, V., Cukier, K. (2013). *Big Data: A Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think*. Canada: Eamon Dolan/Houghton Mifflin Harcourt, 242.
5. Niemets, K.A., Niemets, L.M. (2014). *Teoriya i metodologiya geohrafichnoi nauky: metody prostorovoho analizu* [Theory and methodology of geography: spatial analysis methods]. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 172 [in Ukrainian].
6. Oliinyk, Ya.B., Stepanenko A.V. (2000). *Vstup do sotsialnoi heohrafii* [Introduction to social geography]. Kyiv: Znannia, 204 in Ukrainian].
7. Puhach, S. (2019). *Heoinformatsiini systemy yak sotsialni merezhi* [Geographic information systems as social networking services]. *Turyzm, heohrafiia, kraieznavstvo : aktualni problemy teorii i praktyky. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Tourism, Geography, Local History: Current Issues of Theory and Practice. Materials of the International Scientific and Practical Conference*. Ternopil : RVV TNPU im. V. Hnatiuka, 192–195 [in Ukrainian].
8. Puhach, S. (2019). *Sotsialni media yak heoinformatsiini systemy* [Social media as geographic information systems]. *Mizhnarodni ta rehionalni systemy: aktualni pytannia mizhnarodnykh vidnosyn i rehionalnykh studii. Zbirnyk tez mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii – International and regional systems: current issues of international relations and regional studies. Collection of abstracts of the International Scientific and Practical Conference*. Lutsk: Vezha-Druk, 78–79 [in Ukrainian].
9. Sui, D. (2011). Legal and ethical issues of using GIS in society. *The Sage handbook of GIS and society*. London: Sage, 504–528.
10. Sui, D., Goodchild, M. (2011). The convergence of GIS and social media: challenges for GIScience. *International Journal of Geographical Information Science*, 25:11, 1737–1748.
11. Thielmann, T. (2010). Locative media and mediated localities: an introduction to media geography. *The Journal of Media Geography*, 5(1), 1–17.

ФУНКЦІОНАЛЬНА ВРАЗЛИВІСТЬ ДЕРЖАВИ ЩОДО КОНФЛІКТІВ: ПРОСТОРОВИЙ ВИМІР

Р.Р. Сливка

romanslyvka@i.ua

ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», м. Івано-Франківськ, Україна

Within the field of political geography, such direction as the geography of military conflicts is actively developing. There is consensus among scholars in assessing the impact of such a factor of territorial conflict as the weakness of state power, the inability to provide basic state functions. In our paper we will pay attention to the functions of the state. The refusal to perform of some state functions means a change in the territorial-political status of the state and status of its individual regions. A study of the functional failure of state power in certain territories may explain the prerequisites for the emergence of centers of territorial-political conflicts.

Key words: *political geography, state, dysfunction, territorial conflict, ungoverned territories.*

У рамках політичної географії активно розвивається географія воєнних конфліктів. Серед науковців існує консенсус у оцінці впливу такого чинника територіальних конфліктів як слабкість державної влади та неможливість забезпечити основні державні функції. На жаль, у вітчизняній політико-географічній літературі цьому аспекту не приділено належної уваги. У нашій статті звернемо увагу на функції держави і на те, як відмова від їх виконання означає зміну територіально-політичного статусу держави та її окремих регіонів.

Відомо, що чим більшу кількість функцій держава делегує іншим територіально-політичним утворенням, тим менший ступень суверенітету вона залишає за собою. В умовах глобальної інтеграції це дає підстави говорити про кризу держави як політичного інституту, що є предметом жвавої дискусії в колах анархістів, лібералів і консерваторів. Де-юре відмова від оборонної і дипломатичної функцій свідчить про вступ у зв'язки протекторату, асоційованої держави, союзної держави, конфедерації, федерації. Міждержавна інтеграція передбачає добровільну відмову від частини суверенітету, наприклад членство країни в ЄС. У сучасному світі безліч прикладів, коли вразливими до прояву конфліктів стають ті регіони, де держава: 1) неспроможна здійснювати свої функції; 2) передає виконання всіх функцій чи їх частини іншій державі чи групі держав; 3) не бажає їх виконувати.

У більшості випадків держава нездатна виконувати свої функції через внутрішню слабкість, або ж видимий чи прихований вплив іншої могутнішої держави. Могутність держави є спроможністю вплинути на інші країни, щоб вони діяли таким чином, як би ніколи не діяли без зовнішнього втручання.

Існує зв'язок між позиційною і функціональною вразливістю. Низка країн і регіонів займають буферне політико-географічне положення, яке В. Рей і О. Гроза описують поняттям «in-betweeness» – *простір, в якому розвиток*

визначається зовнішнім втручанням і впливом, значення яких відчутніше, ніж у внутрішніх сил [1, р. 265].

Інституційні механізми багатьох країн, що розвиваються неналежно протидіють внутрішнім і зовнішнім загрозам і їх відносять до «слабких» держав. Часто це є наслідком постколоніального транзиту, неефективного врядування і корупції. Навіть у разі, коли наміри постколоніальних урядів були добрими, мало який із них мав у розпорядженні необхідні ресурси, особливо людський капітал, для успішного здійснення державотворення. Незадовільне урядування має наслідком низьку спроможність управляти окремими сферами державної політики і регіонами держави. У доповіді ООН щодо людського розвитку [2] низька згуртованість суспільства, безвідповідальні інституції, погане управління названі названо однією із основних передумов посилення вразливості населення.

Після Другої світової війни в міжнародній системі почали ідентифікувати держави, які неспроможні виконувати деякі суверенні обов'язки. До цієї групи відносять «слабкі держави» (weak states) чи «недієздатні» / «неспроможні» (failed states) та «зруйновані» держави (collapsed states). Остання є екстремальним типом недієздатної держави. Руйнування державності пов'язане із воєнними конфліктами. У різний час в стані колапсу державності перебували Ліван, Боснія і Герцеговина, інші перебувають в цьому стані до тепер (Сомалі, Лівія, Ємен, Сирія) унаслідок внутрішніх чи проксі-конфліктів. Зруйновані держави втрачають принаймні одну із базових ознак: територію, владу, яка репрезентує колективну волю і забезпечує суспільні послуги, а також спроможність підтримувати відносини із іншими державами.

Р. Хаас [3, с. 192] вказує на можливість руйнування держави скоординованими зусиллями міжнародного співтовариства у вигляді міжнародної інтервенції у Лівії внаслідок реалізації резолюції 1973 РБ ООН. Тут надмірне застосування сили і зміна цілей привели до того, що крім порятунку цивільного населення, зусилля європейсько-американської коаліції були зосереджені і на поваленні автократичного режиму М. Каддафі. Р. Хаас так оцінює наслідки цієї легітимної інтервенції: «У результаті громадянської війни в Лівії загинуло і стало біженцями більше людей, ніж Каддафі міг убити за найпесиместичнішими оцінками. Ще один результат – на колишній території Лівії тепер не одна, а кілька неспроможних держав» [3, с. 192-193]. Під час миротворчих зусиль країни і їх міжнародні коаліції створюють «безпілотні зони», «демілітаризовані гуманітарні зони», які функціонально обмежують суверенітет держави, що перебуває в стані війни. Ефективність таких зон залежить від готовності інтервентів використовувати для їх захисту бойову авіацію і наземні сили.

З метою оцінки відносного рівня недієздатності держав світу з 2005 року розраховується «Індекс крихкості держав світу» (*fragile state index*). Він відображає спроможність держави виконувати суверенні функції. У списку станом на 2019 р. 178 суверенних держав. Наприклад, станом на 2019 рік найнижчим показником і найбільшою стабільністю характеризувались

Фінляндія, Норвегія, Швейцарія, Данія і Австралія, а найвищим показником і найнижчою стабільністю – Південний Судан, Сомалі, Ємен, Сирія і ЦАР.

Просторовими наслідками функціональної неспроможності держави як суспільного інституту є: 1) зростаюча периферійність окремих регіонів і слабка їх інтегрованість у державне життя; 2) відцентрові процеси в регіонах; 3) зростаючий вплив сусідніх держав в прикордонних регіонах, до яких вони виявляють територіальні претензії; 4) наявність виключених із державного життя просторів унаслідок окупації, вакууму державної влади, нелегальної діяльності.

Дисфункції державної влади посилюють відцентрові тенденції, що набувають форм: 1) деволуції, коли відбувається добровільна відмова центром від виконання низки функцій держави; 2) сепаратизму і сецесіонізму, коли регіони відстоюють ідеологію державного самовизначення; 3) іредентизму, внаслідок якого відбувається приєднання частини країни до сусідньої держави на основі етнічної спорідненості; 4) появи виключених з державного життя просторів. Останні можуть виникати внаслідок політики сегрегації, символом якої стали бантустани Південної Африки часів апартеїду, ефекту «внутрішньої держави» (неформальний політичний статус Чечні у Росії), окупації частини території держави, діяльності озброєних повстанських армій, воєнізованих утворень і кримінальних груп, виникнення поселень нелегальних мігрантів, апатридів і таборів біженців. Своєрідною технологією творення виключених просторів є т.зв. паспортизація населення прикордонних регіонів урядами суміжних держав (наприклад зі сторони Угорщини, Румунії, Росії в Україні).

Країна може користуватися своїм територіальним верховенством шляхом створення різноманітних змішаних правових режимів території, де державні функції обмежені міжнародними угодами, наприклад, у вигляді кондомініуму, сервітуту, оренди, спільного користування ресурсами. Так, при розподілі Азовського моря і Керченської протоки воно було визнане морем, де поширюється спільний суверенітет України та Росії. Блокада Керченської протоки зі сторони РФ у 2018-2019 рр. була актом, що обмежив суверенні права України. Нажаль, у 2003 р. під тиском обставин Україна сама погодилась на обмеження своїх прав в Азовському морі і Керченській протоці, що і породило вразливість її позицій у сучасному територіальному конфлікті з РФ. Відомі випадки, коли державні функції свідомо не виконуються на певних територіях через очікуваний опір державній політиці зі сторони місцевого населення чи кримінальних угруповань та продиктовані небажанням провокувати політичну кризу і насильство. В сучасній політичній географії набуває поширення поняття територій «no-go», «ungoverned territories», що фактично знаходяться поза державним контролем. Такі території управляються кримінальними, повстанськими та етнічно-племінними групами, як от в Бразилії, Мексиці, Афганістані, Нігерії, М'янмі чи Філіппінах.

Отже, дослідження функціональної неспроможності державної влади на певних територіях пояснює передумови виникнення осередків територіально-політичних конфліктів. Втім, вразливість держав до конфліктів відбувається в

умовах сучасної кризи світового порядку. Країни, які мали б його гарантувати своїми засобами силового і несилового примусу часто ухиляються від цього. Прикладом є неспроможність світового співтовариства адекватно відповісти на агресію Росії в Грузії і Україні. Відсутність покарання за порушення принципу територіальної цілісності держав є драматичним прикладом недієздатності глобальної територіально-політичної системи. У таких умовах прогнозуємо появу нових зон нестабільності і конфліктів, особливо там де для цього є сприятливі передумова – неефективна реалізація функціональних обов'язків держави.

Список використаних джерел:

1. Rey V., & Groza O. (2009) Balkans. In Rob Kitchin & Nigel Thrift (Eds.), International Encyclopedia of Human Geography (pp. 265-272). Amsterdam: Elsevier.
2. Human Development Report 2014. Sustaining Human Progress: Reducing Vulnerabilities and Building Resilience. Retrived from <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr14-report-en-1.pdf>
3. Collier P. (2007) The bottom billion: why the poorest countries are failing and what can be done about it? Oxford: Oxford University Press.
4. Haass R. (2017) A World in Disarray: American Foreign Policy and the Crisis of the Old Order. London: Penguin Press.

ДЕІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ ТА НЕОІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ В КОНЦЕПЦІЇ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСТА

О.С. Суптело

suptelo@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Any scientific theory is in any way criticized, which either refutes the theory or confirms it. The concept of post-industrial society is quite new, but it has already received considerable criticism. The main point is that abandoning the industry will only lead to failure, so it should be modernized and restored.

In this article an attempt was made to identify the distinct and common features of industrial and neo-industrialization, and to determine the place of these processes in the period of post-industrial transformation of cities, such as Kharkiv.

Keywords: *de-industrialization, neo-industrialization, post-industrial society, Kharkiv.*

Концептуалізація та теоретизація особливостей розвитку суспільства та трансформації світу, завжди були складними філософськими питаннями. Автори існуючих світоглядних концепцій весь час наштовхувалися на критику та нерозуміння сучасників. Аналізуючи сучасні підходи до визначення етапу розвитку та світоглядної системи світу, серед більшості вчених найбільш популярною та науковообґрунтованою є концепція постіндустріального розвитку суспільства.

Основоположники даної концепції А. Пенні, Д. Белл та Е. Тофлер головно роль в процесі переходу суспільства до нового етапу розвитку віділяють

трансформації виробництва та економіки [2].

Основними тезами постіндустріальної концепції розвитку суспільства є [2]:

1. Перехід від виробництва товарів до виробництва послуг;
2. Створення та запровадження нових технологій;
3. Підвищення цінності інформації та знання.

Головною передумовою, що стимулювала перехід суспільства до нового постіндустріального етапу розвитку на думку авторів даної концепції стала саме трансформація виробництва, а саме зменшення ролі галузей промисловості в структурі виробництва та зайнятості населення.

На фоні таких трансформаційних процесів в економіці країн формуються два, на перший погляд тотожні, але кардинально різні, процеси: деіндустріалізація та неоіндустріалізація.

Саме критики концепції постіндустріального переходу наголошують на тому, що майбутнє світу не за сферою послуг, а за новими індустріями. Оскільки деіндустріалізація в високорозвинених країн призвела до занепаду промислових зон («справа Детройта»[1, 2]), обезцінення промислової робочої сили та міграцію виробництва до «нових індустріальних країн».

Проте повертаючись до основ концепції постіндустріального суспільства дане твердження та критика лише підтверджують факт трансформацій та підвищення розі знань та технологій.

Далі з'ясуємо сутність понять «деіндустріалізація» та «неоіндустріалізація» (рис. 1).

Деіндустріалізація	Неоіндустріалізація
✓ Процес соціальних та економічних змін в суспільстві та території, що викликані зниженням або повним припиненням індустріальної активності. ♦ Прояви: зменшення ролі галузей обробної та добувної промисловості; закриття промислових об'єктів; переважання кількості зайнятого населення в сфері послуг; виникнення в містах brown fields.	✓ Процес підвищення ролі та активності індустріальних галузей виробництва, за рахунок впровадження сучасних ефективних та екологічних технологій. ♦ Прояви: винесення промислових об'єктів зв межі міст; модернізація промислових підприємств за рахунок нових «високих» ефективних технологій; повторне використання промислових об'єктів в місті з неіндустріальною метою.

Рис. 1. Сутність понять деіндустріалізація та неоіндустріалізація (складено автором за даними [2, 4])

Найбільш активно та виразно, дані процеси проявляють себе в містах, що знаходяться на етапі переходу до постіндустріального етапу розвитку. В даному дослідженні практичні приклади реалізації сутності досліджуваної процесів деіндустріалізації та неоіндустріалізації продемонстровані на прикладі міста

Харкова, яку є типовим для Східної Європи індустріальним містом що трансформується.

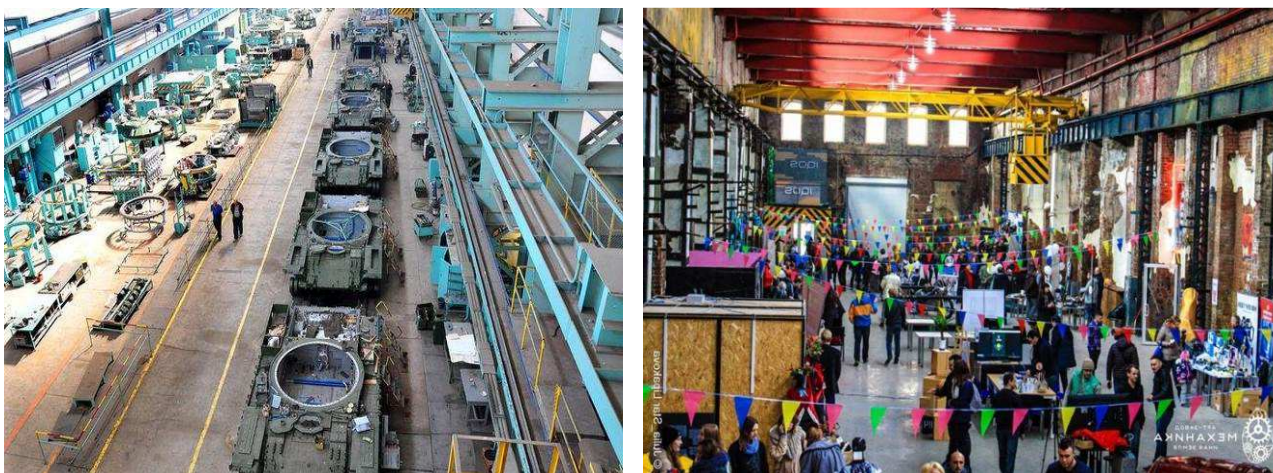
До прикладу:

1. Деіндустріалізація: закриття, банкрутство, знесення за період незалежності понад 30 потужних промислових підприємств в місті Харків. Найвідомішим з яких є завод «Серп і молот», що займався випуском продукції сільськогосподарського машинобудування. В 2005 році був закритий, а згодом – знесеним.

Рис. 2. Територія заводу «Серп і Молот» до та після знесення промислових потужностей [5]

2. Неоіндустріалізація: відродження промислових потужностей та норощування промислового потенціалу, повторне використання промислових об'єктів та будівництво нових високотехнологічних. Найбільшим промисловим проривом в місто Харків за останні 5 років став «Заводом імені Малишева», який швидко зміг перепрофілюватися з випуску лише залізничних двигунів на випуск ряду військової техніки. А також ряд приміщень підприємства переобладнані в офіси та здаються в оренду, а в одному із найстаріших цехів створено мистецьку платформу «Арт-завод «Механіка»»

Рис. 3. Промисловий та мистецький цех «Заводу імені Малишева» [3]

Загалом можна зробити висновок, що деіндустріалізація та неоіндустріалізація, це по-суті два протилежних процеси, результатами яких є перехід до постіндустріального етапу розвитку. Ці процеси в однаковій мірі трансформують міський простір та стимулюють розвиток території. Детальний аналіз особливостей проходження кожного з досліджуваних процесів є метою подальших досліджень.

Список використаних джерел:

1. Chanan, M., Steinmetz, G. (2005) Detroit: Ruin of a City (Bristol Docs, Bristol)
2. Frankel, B.(2005) Post-industrial Utopians. [Postindustrial'ni utopisty] Eds. O. Yudina. Kiev. « Nika-Center », p. 304 [In Ukrainian]
3. In the old place: Which Kharkov is created by the «Mechanics Art Factory» [Na staromu mistsi: Yaku Kharkovi stvoryuyut' Art-zavod "Mekhanika"] Retrieved from: <https://bzh.life/ua/gorod/gorod-mehanika> [In Ukrainian]
4. Lyashenko, V.I., Kotov, Y.V. (2015) Ukraine XXI: Neo-industrial state or "project collapse"?: Monograph. [Ukrayina XXI: neoindustrial'na derzhava abo "krakh proektu"?: monohrafiya.] NAS of Ukraine; Institute of prom-sti economy; Poltava University of Economics and Trade.Kiev, p. 196 [In Ukrainian]
5. The giant that disappeared in Kharkov [Gigant, ischeznuvshiy v Khar'kove] Retrieved from: https://gx.net.ua/comics/gigant_-ischeznuvshij-v-kharkove.html [In Russian]

СЕКЦІЯ 2 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ

SHAPED SPECIFIC FEATURES OF RA GROWTH CENTERS' TERRITORIAL ORGANIZATION AND WAYS OF THEIR IMPROVEMENT

G.G. Ghambaryan¹, A.A. Ayriyants²

¹ghambaryan.gg@mail.ru, ²angelino@ysu.am

*Faculty of Geography and Geology, Yerevan State University, Yerevan,
Republic of Armenia*

The article is dedicated to the specific features of shaped growth centers of Republic of Armenia (RA), their territorial organization, and the critical issues of interrelation with adjacent territories.

Based on calculations, drawn were RA “growth centers” analytical maps according to distance and transportation accessibility timing expenditure, as well as influence potential. The mentioned maps clearly demonstrate the zones of available growth centers’ accessibility and influence potential, as well as territories left beyond those zones. In order to make these studies more constructive and to allow a more precise assessment for the development capabilities of weaker influence zones, we have performed a comparison vis-à-vis the settlement accessibility and the relief’s economic development qualitative assessment map, in the result of which identified were those weaker influence zones of growth centers where there is a necessity for development and shaping of new centers.

In the aftermath of the research, growth centers have been differentiated according to their significance. In the end of the article proposed are, as a solution, ways of development of the RA shaped growth centers available network.

Keywords: *growth centers, growth poles, territorial organization, regional economic policy, economic development, Armenia.*

The process of economic development in the Republic of Armenia is not substantiated with any theoretical backing which, of course, results in the sporadic and situational character to that development.

Within the current context of the RA regional policies applied are a number of projects like “financial alignment” and “territorial growth poles”, “community enlargement”, “supporting bordering, mountainous and highland territories”, “free economic zones”, and others, however, they all need to be supplemented and further developed.

Thus, for instance, as revealed through research, the lion's share of grants and subsidies is allocated for Yerevan which further increases disparity instead of contributing to alignment. Some alignment can be detected, apart from the capital, only between other communities.

What regards to the policy of territorial growth poles, it is designed without any theoretical background and assessment of growth centers' potential, as well as without any study of functional, environmental, competitive aspects. Centers are

selected based on situational principle. As a fact, selected are those centers which are in the focus of investment projects of different funds. Also, the “toolkit” for the realization of the selective regional economic state support to the territorial growth poles has been not clearly identified.

Thus, RA is currently facing the challenge to process a theoretical framework fit for free market competitive relations and, based on that, develop a long-term strategy and tactics.

While studying regional development theories and concepts, as well as the international expertise in regional economic policies, from the one hand, and the RA economic development prerequisites, specific features and ongoing regional economic strategies and concepts from the other, we have arrived at the conclusion that in the foundation of the RA state economic governance and regional economic policies the application of the theoretical principles of the “growth poles and centers” is well-grounded.

According to this model, in order to resolve the problem of RA economic development and alignment of territorial differences, the creation of all-inclusive network of “growth centers” (manufacturing and population concentration hubs) is significantly important (irrelevant of their location in developed or problematic areas); those hubs can serve as supporting pillars to promote development and constructive solutions. In their development, the growth centers, can in later periods build up a momentum to contribute to the overall economic development of the whole country and the mitigation of level differences in economic development.

In case of conducting regional economic policy based on the theoretical principles of this concept it will be much easier to navigate within the continuously expanding framework of regional projects and effectively channel the usually limited financial assistance.

From such perspective, there naturally arises the need to study the specifics of RA resettlement patterns and territorial management of growth centers, as well as a need for search aimed at identification of ways of optimization and improvement-oriented solutions which is the subject matter of the present research.

Materials, methods and results

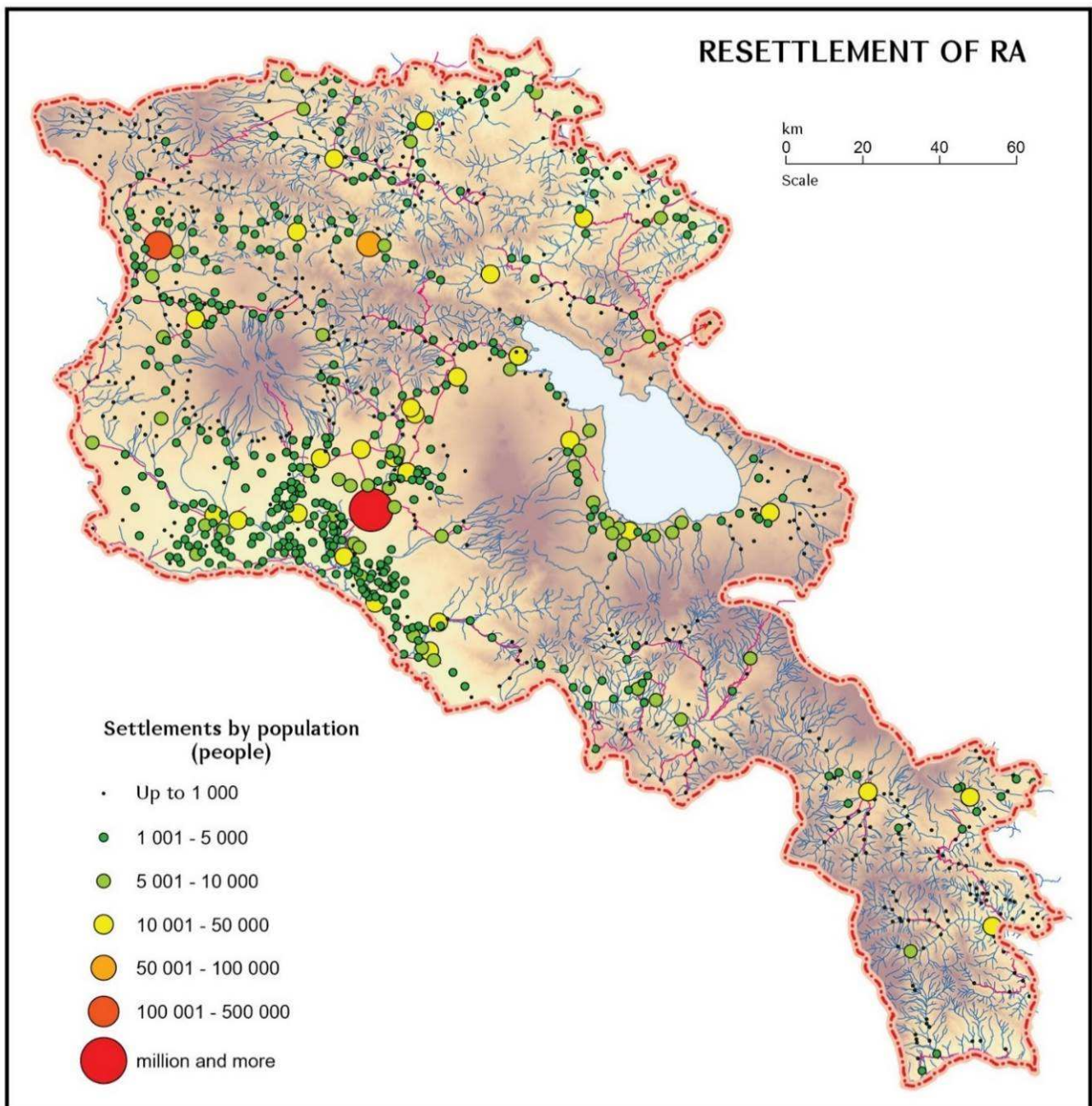
To study the problem, cartographic, GIS, mathematical and other methods have been applied.

Subsequent to independence and under the conditions of transition to free market economy, new administrative division, as well as alongside with ongoing community enlargement programs substantial shifts and modifications have taken place within the framework of former resettlement and “growth centers”. New “growth centers” are currently being shaped and developed based on newly-acquired competitive advantages and, vice versa, many former “growth centers”, as a result of exhausting those advantages, lose their standing or cease being such albeit many of them, due to their central positioning, infrastructures and other factors still preserve their status.

There are currently 49 urban and 955 rural settlements in the RA resettlement framework, totaling to 1004 settlements [1]. In the aftermath of the community

enlargement project implementation the urban and rural communities in the RA are not being differentiated as they may include both urban and rural settlements. As of today, there are 502 communities overall. However, the community enlargement process being underway, this figure is expected to further decrease.

Urban population in the RA constitutes 63.8% of the county's population [2]. The largest city is Yerevan with 1077.6 thousand-strong population (2018 estimate), where concentrated is 36.2% of the county's population, and 56.8% of urban population.

Fig. 1. Map of RA resettlement

The absolute superiority of the city of Yerevan over other urban settlements as per population numbers is apparent. RA second and third cities – Gyumri (114.5 thousand people, 2018) and Vanadzor (79.3 thousand people) – are big and medium

sized urban settlements. Essentially, there are no large (250-500 thousand people) and largest (from 500 thousand to 1 000 000 people) settlements, which testifies to deep polarization as it is seen from the table below and Fig.1.

Table 1

RA cities by population, 2018 [3]

Largeness of settlement (people)	Number	Ratio of urban population, %	Largeness of settlement (people)	Number	Ratio of urban population, %
Up to 5 000	11	1.6	50 001 - 1 00 000	1	4.2
5 001 - 20 000	25	15.3	100 001 - 250 000	1	6.0
20 001 - 50 000	10	16.1	above 1 000 000	1	56.8

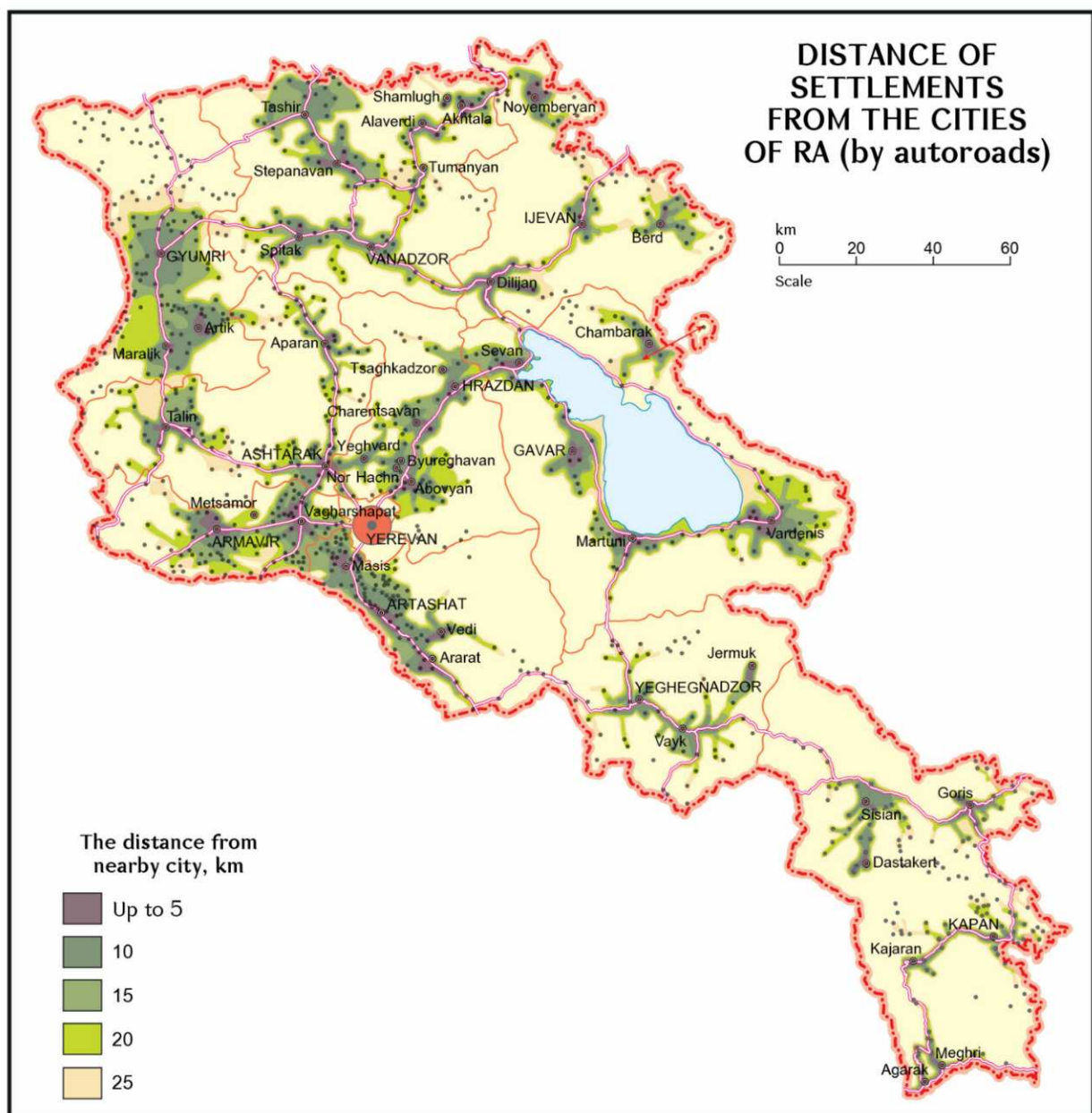

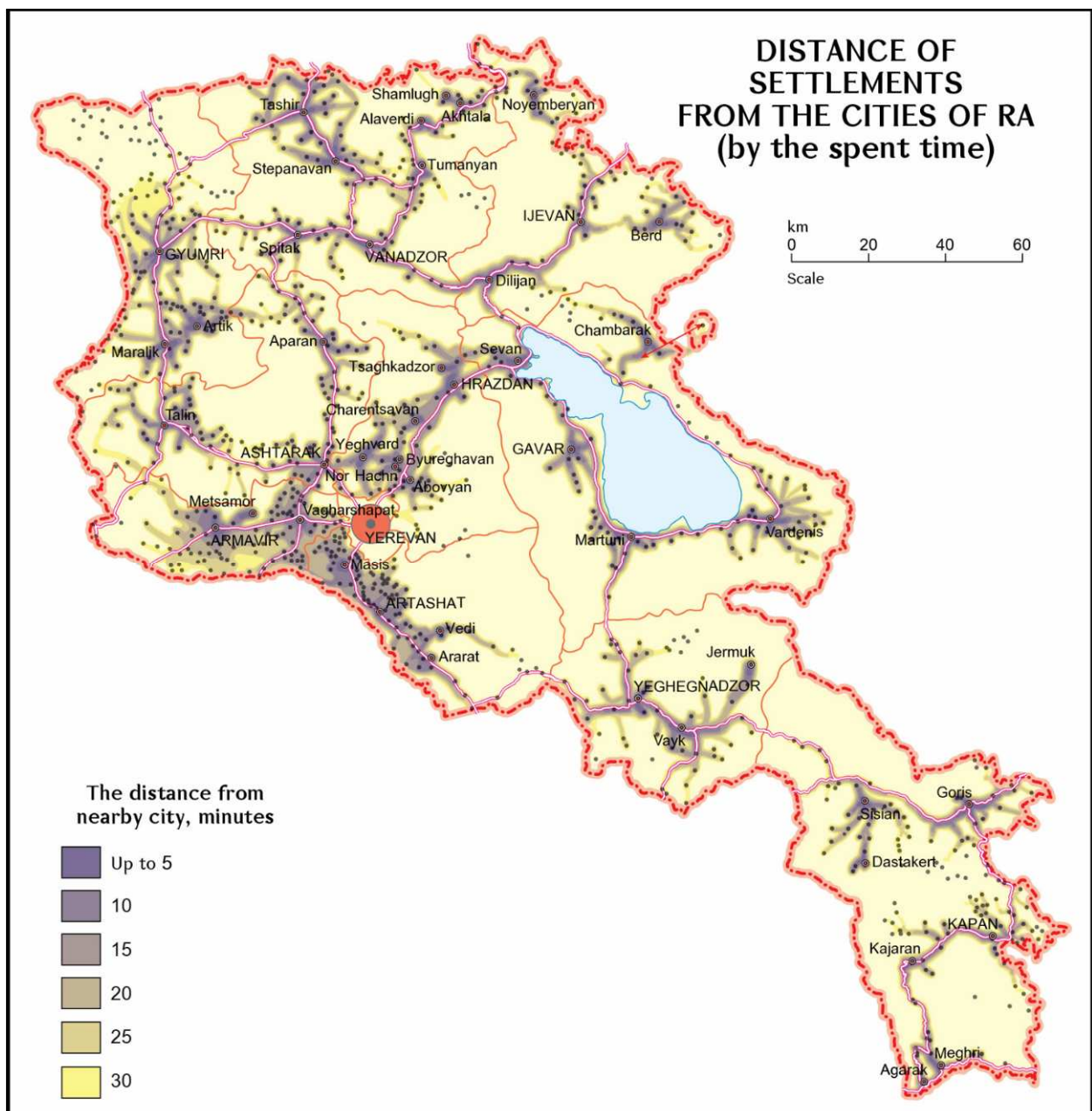
Fig. 2. Map of distance of RA settlements from cities (motor transport roadways)

Being a mountainous country, RA is characterized by considerable differences between horizontal and vertical dislocation of settlements. The major portion of RA population and settlements is concentrated in foothill terrains, mountainous river valleys, lowland areas of mountainous concavities, and plateaus. RA areas with permanent population start from 400m and reach up to the height of 2300m.

In order to identify the specific features of RA existing “growth centers” conducted were studies to explore interrelation of all cities – resettlement framework centers – with adjacent areas, namely:

1. The transport accessibility of cities in relation with nearby settlements has been identified

- by roadway distance,
- by time expenditure,

Fig. 3. Map of distance of RA settlements from cities (according to time expenditure)

2. *The city impact zones have been identified.*

The studies have been mapped through the application of GIS.

The map depicting city accessibility by motor transport roadway length has been compiled based on 5, 10, 15, 20, 25 km accessibility pattern featuring real distance differentiation.

Below is presented the analytical map (Fig.2).

The map exposing transport accessibility of cities by time expenditure has been compiled based on 5, 10, 15, 20, 25, 30 minutes travel time from settlements to nearby cities accessibility zone differentiation.

Time expenditure from settlements to nearby cities have been calculated according to the formula

$$T=R/A,$$

where T – time, R – distance by roadway length, A – speed by road classification.

Below is presented the analytical map (Fig.3).

City impact zone map has been made up based on from 20 000 up to 1 000 person/km differentiation pattern. For identifying settlement impact zone the formula proposed by Y.V. Medvekov and Y.R. Arkhipov has been applied namely [4]:

$$V=H/P,$$

where V – impact field, H – population number of the center, P – real distance by road length.

The studies include all 48 cities of RA with the exception of the capital city. The capital's accessibility and impact zone maps have been drawn in separate maps as they embrace the country's entire territory.

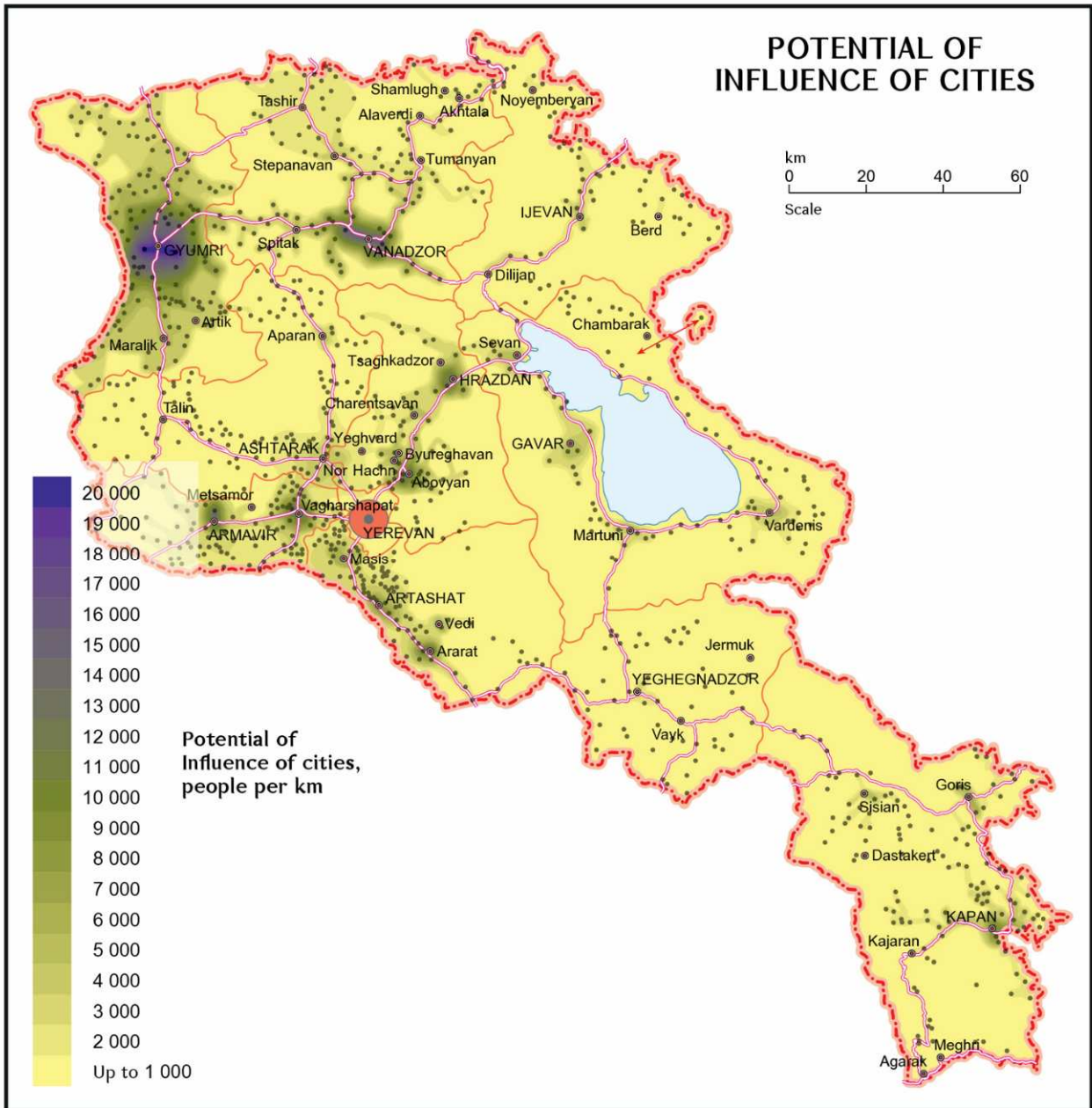
Below is presented the analytical map (Fig.4).

As seen from the maps depicting city transport accessibility by motor transport distance and time expenditure not all RA settlements can be included within up to 25km and within 0.5 hours accessibility zone. Within the mentioned zone are included about 65% of the country's villages, whereas more than 60% of rural population lives in the nearby villages of the capital, Gyumri and Vanadzor. The maps clearly indicate the settlements outside of the accessibility zone the number of which is considerable especially in the north of the Shirak marz and the marz of Syunik.

Analysis draws to the conclusion that the need for road network improvement is a common need in all marzes, let alone the need for building up of a new growth center in the north of the Shirak marz.

As it is seen from the map depicting city impact potential, the latter for many RA cities is so weak that they do not function even as local centers.

The analysis also makes to conclude that there is a need to apply measures to strengthen the potential of the cities.

Fig. 4. Map of cities impact potential

To accurately assess the development opportunities for areas beyond the accessibility and impact potential zones we faced in this study the need to compare the respective maps with the one showing RA relief qualitative estimation. See the map below (Fig.5).

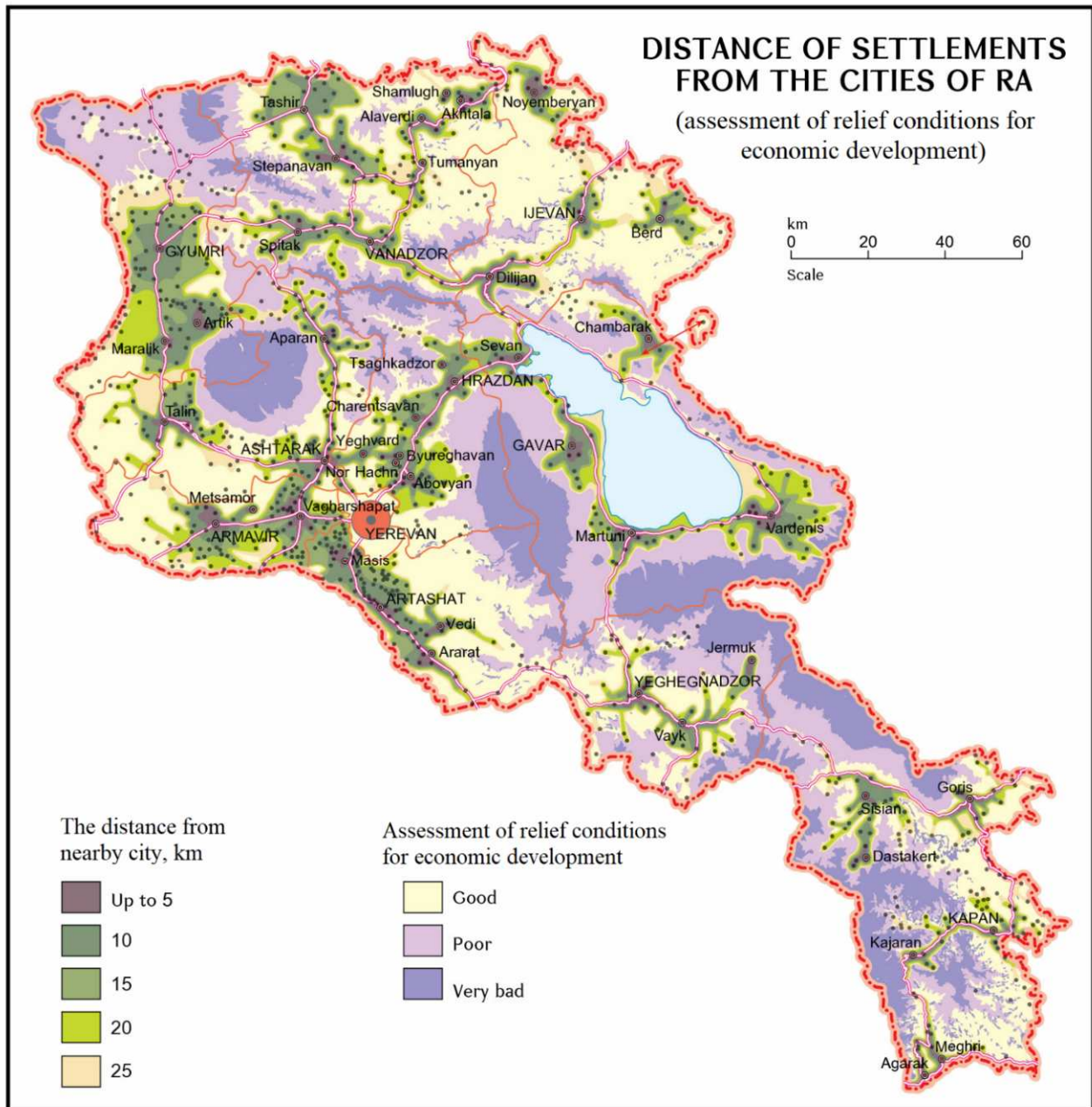
As a result, when we introduced differentiation also for unfavorable areas for economic activity and settlement, identified were the areas outside of the accessibility and impact zones of centers, areas that need development and new growth centers. Such areas are *the northern and southern regions of Shirak marz, western regions of Aragatsotn and Armavir marzes, southeastern region of Ararat marz, the eastern region of Gegharkunik marz, central and southern regions of Tavush marz, and the mountainous areas of Vayots Dzor and Syunik marzes.*

In these zones of weak impact the new centers can be selected and argued

based on thorough research.

Thus, this research draws to the following generalization:

1. **Yerevan** is an all-republican center in the resettlement framework with a powerful impact zone.

Fig. 5. Map of distance of RA settlements from cities (assessment of relief conditions for economic development)

2. **Gyumri and Vanadzor** are marz centers with fairly inclusive impact zones.

3. **Ashtarak, Hrazdan, Armavir and Artashat** are marz centers with shaped impact zones yet with less center functions as far as they are located in the impact zone of Yerevan.

4. **Ijevan, Kapan, Yeghegnadzor and Gavar** are marz centers with weak

and small impact zones of local importance, especially that of Yeghegnadzor. That is why in the resettlement framework of Tavush, Syunik, Vayots Dzor and Gegharkunik marzes, alongside with marz centers, the significance of other major cities is also considerable.

5. Former regional centers were local centers. As far as for decades the main units of the RA former administrative-territorial division were the regions, and during that lengthy period social and economic commonalities have been shaped, developed was a common network of manufacturing and social infrastructures, the greater part of regional centers enjoy favorable standing over the rest area of the regions in terms of their centered location, transportation and geography, as well as infrastructure-building capacities; so under new administrative-territorial division these centers still maintain their regional ranking owing to generated momentum.

6. The rest of the cities are local centers with fairly low impact potential.

Conclusions

Proceeding from the above research we arrived at the conclusion that the existent growth center network of RA experiences the need of improvement.

Measures aimed at improvement may be enacted in the following directions:

- Contribution to the economic development of existent growth centers and strengthening of their potential.
- Creation of new growth centers in locations where such need is apparent.
- Development and improvement of transport infrastructures.

References:

1. https://www.armstat.am/file/article/marzer_2018_9.pdf, p. 27 (accessed May, 2019)
2. https://www.armstat.am/file/article/marzer_2018_9.pdf , p.23 (accessed May, 2019)
3. https://www.armstat.am/file/article/marzer_2018_9.pdf , p. 24 (accessed May, 2019)
4. Arkhipov Yu.P. i dr. (1976). *Matematicheskie metodi v geografii* [Arkhipov Yu.P. and others, *Mathematic methods in geography*]: published by Kazan University, Kazan, p.165 [in Russian].

REGIONAL SECURITY IN THE CONTEXT OF BLACK SEA REGION VULNERABILITY. SOMME CONSIDERATIONS

S. Cebotari¹, S. Plop²

¹State University of Moldova, Chisinau, "Alexandru cel Bun" Military Academy, Chisinau, Republic of Moldova; ²"Alexandru cel Bun" Military Academy Republic of Moldova, Chisinau

The security of the Black Sea basin is affected by the presence of several geostrategic, political, military, economic, social vulnerabilities. The presence of these vulnerabilities in the region makes the destabilization of regional security.

This article analyzes the presence of vulnerabilities in the Black Sea basin and their impact on regional security.

Keywords. *Regional security, energy security, vulnerability, conflict, organized crime, migration, drug trafficking, Black Sea.*

The Wider Black Sea Area is a recent operational concept, its being frequent used especially in the geopolitical and geostrategic projections of the manifest interests of this space. From the point of view of delimitation of the extended Black Sea area, if we exactly take into account the geographical criteria, it includes the 6 riparian states (Romania, Ukraine, Russia, Georgia, Turkey and Bulgaria). However, the term "extended" refers rather to a political-economic region than to a geographical one, so we cannot ignore the political, economic and strategic importance of countries such as the Republic of Moldova, Armenia, Azerbaijan and Greece. Therefore, we may appreciate that the Wider Black Sea Area extends from the Balkans to the Caspian Sea, becoming one of the most dynamic areas in the post-Cold War and the post-Soviet era. It is flanked to the west by the Balkans and to the East by the Caucasus, two spaces with a very high possibility of conflict, which in the 1990s were considered the periphery of Europe. We also can't overlook the importance of the Eurasian energy corridor, which unites the great Western consumers with the rich energy reserves in the Caspian Sea and Central Asia [7].

With the accession of Central and Eastern European countries to the EU, the EU has become the Black Sea Neighborhood. By joining Bulgaria and Romania in 2007, the EU has become an active power in the Black Sea region. Starting from the premise that the EU is bordering the Black Sea, the problems of this region are addressed through the "European Neighborhood Policy" framework. The European Neighborhood Policy seeks to recognize sovereignty and independence, to resolve conflicts, to recognize human rights and democratic foundations and to implement economic reforms. Being located on energy routes, the Black Sea is becoming an important area for the EU. In addition, environmental factors have created a link between the Black Sea and the EU through the membership of Romania and Bulgaria to the EU. Thus, the EU has a coastline on the Black Sea, and responsibilities such as coastal protection, water scarcity and the fight against radioactive waste will come to the fore. In addition, the Black Sea oil tankers will have to comply with EU security standards. The EU's relationship with the region is also needed to control potential immigration from the fragile and relatively underdeveloped countries of this region in Europe [8].

Despite the positive developments in the last period, the Black Sea region is not exempted from the presence of risk factors that can induce both dangerous and imminent threats at both regional and international level. Their degree of danger may evolve depending on certain conjuncture. Thus, analyzing the situation in the region, the following vulnerabilities can be highlighted, which may have a direct impact on regional security.

Maintain low-intensity conflicting situations in the freezing phase (Nagorno-Karabakh, South Ossetia, Transdnistria), whose activation can also contaminate neighboring areas, and whose solution is proving to be very difficult. Maintaining interethnic conflicts in a chronic state, in order to exploit their effects, facilitates the appearance of massive flows of refugees, the amplification of tensions, the incitement to extremism, xenophobic manifestations, etc., the risks with radical propagation in the Black Sea area. *Asymmetric threats* are the most significant risk to regional

security; the defining element of any strategic evaluation. Asymmetric threats are distinguished by the fact that they are difficult to predict and therefore almost impossible to prevent and counteract unilaterally [6]. Also, there are regional and non-regional actors in the Black Sea region: three main actors exercise a different degree of influence over security policy options [5, p. 23]. Since the collapse of the USSR in 1991, a series of violent conflicts broke out, resulting in instability and security issues in the Black Sea region and the Caspian region.

The issue of national borders and mutual territorial claims was the premises that conditioned the disputes between independent states that failed to demarcate with the collapse of the USSR. The emergence of Ukraine as an independent state is an important geostrategic evolution in Europe. Moscow and Kiev faced a wide range of issues: the Black Sea Fleet, the division of the former Soviet property, international debt repayments, energy supplies, and the Russian-Ukrainian crisis in 2014 [10]. Last but not least, the combination of tensions could be further aggravated by the disparities of military power. The Black Sea region includes the states with the three largest armed forces in Europe - Russia, Turkey and Ukraine. The other countries remain weak enough from a military point of view and are unlikely to spend significant sums in their defense budget [4].

Thus, from a geostrategic point of view on the Black Sea side, the Balkans and, in particular, that of the South Caucasus are characterized by numerous tensions and conflicts (Chechnya, South Ossetia, Transnistria, NagornoKarabakh, Abkhazia, etc.), for which international security organizations are working hard to solve [3].

In South Ossetia, the Ossetian separatists began the armed conflict in 1990-1991. Tens of thousands of Georgians were killed or left the province. In June 1992 (Sochi Agreement), Boris Yeltsin mediated the ceasefire and displaced a peace force of 1,700 people. There has also been a negotiating group for the future province (OSCE, Russian Federation, Georgia and North Ossetia). The EU has also been involved lately. The OSCE has decided to send more observers to the area as a step towards achieving greater stability and faster resolution of tensions. Changes in Tbilisi and an active US attitude will probably open new bargaining prospects; however, Georgia does not accept the Secessions of Abkhazia, South Ossetia and Adjara; a solution of territorial integrity, with wide local autonomy and the withdrawal of Russian peace forces, is being supported.

Thus, Moldova is a key link in the security system in the Black Sea region. The distinguishing sign is the frozen conflict between Chisinau and Tiraspol. Its existence raises contradictions in the area of regional cooperation. A threat to regional stability and security also presents the ideological component of the conflict zone. In Transdnistria, as in other conflict zones in the states of the Black Sea region, with an effort of Russia, an archaic model that functions in the form of a parastatal formation was de facto constituted a criminal enclave with all set of illegitimate instruments. This "gloomy area", which is specific in its own way, is an ideal place for the emergence of a "black off-shore", with an illegal commodity trap, including weapons and drugs. The annual volume of this circuit is estimated at about two billion US dollars. It goes without saying that such enclaves may not be attractive to

representatives of international terrorism who naturally can act on the territories of these "black holes" of Europe only under the umbrella of Russian secret services. The ideological composition of the zones of "frozen conflicts" is marked by the amplification of the tendencies of manifestation of national intolerance, anti-Semitism and xenophobia [1].

The case of the Republic of Moldova contains some of the major issues of Russian policy towards the successor states of the former Soviet Union: the presence of the Russian-speaking population, the economic dependence and the Russian military involvement. The Transdnistrian conflict started in 1992 can not be solved by the military intervention of Russia. On this occasion, the Russians have deployed their military forces in the Transdnistrian region assuming it guarantees political stability in those localities [2].

Another outbreak of instability in the Black Sea region is Transdnistria, which was located east of the Dniester river, which proclaimed itself independence in 1990. Transdnistria is a factor of international destabilization and a "center of Eastern European organized crime". The US, together with the EU and the OSCE, support the withdrawal of Russian military bases from Transdnistria, but the Russian Federation considers it a kind of "advanced base". Russia supports the 14th Army, which was to be evacuated under the 1999 agreement, in line with its commitments to the OSCE. The conflict is currently in a frozen phase, but it cannot be ruled out to be reactivated.

Not in the context of the analysis of the vulnerabilities in the Black Sea basin is the geographical spread of marked areas, presently, unstable, with a potential risk of danger in the Middle East, the borders of Iraq and Iran, the Western Balkans.

Also, the diversity of issues of an identity, cultural and other nature, amplified by ethnic and confessional diversity, as well as socio-economic, political or historical causes, are also vulnerabilities that can lead to the destabilization of regional security.

Another vulnerability with an impact on regional security is the persistence of specific actions of the phenomenon of organized crime and the difficulties related to their monitoring, prevention and control through regional and international cooperation actions. The actions of organized crime structures are favored by the unstable political climate in some regions and some neighboring areas, corruption and the poor economic condition of the population, contributing to the proliferation of smuggling, illegal migration and other criminal activities. Attempts to extend the links of groups / groups, terrorist organizations and networks (Al Qaeda, Chechen and Kurdish networks, other networks) to the wider Black Sea region; The casuistry in the field confirms the tendency to extend the cells inspired by the doctrines of Islamic extremism and Al Qaeda by attracting new followers and involving them in actions directed against the anti-terrorist coalition. The regional dimension of terrorism includes a number of well-known and monitored terrorist groups operating in the Black Sea border areas; connections of terrorist networks with areas with a high potential for terrorism in the Middle East and a global dimension. All states in the Black Sea region currently participate in the multinational coalition against global terrorism [Stancu].

In this context, there is also a tendency for terrorist elements to use cross-border crime chains and routes, their logistical and human support. In the context of the accession of the Black Sea riparian states to the European Union, the intensification of the actions on the illegal migration routes is observed. Migration flows cross the region over land routes (Ukraine and Turkey being turntables), but some important migration routes from Africa and the Middle East and the Far East cross the Black Sea basin. With regard to the measures taken to secure the land borders, undertaken by the Member States and the candidate countries of the European Union, an increase in the migration flows on maritime and river routes is expected. Illegal migration, having as main state protagonists Turkey and Ukraine, both as a source and as a transit environment (with impressive numbers of immigrants), as well as illicit arms and drug trafficking, with devastating effects on the ground social, economic and political complements the spectrum of threats and risks of the Black Sea riparian states. The problem of refugees and forced migrants, as a result of a conflict situation, of a political and economic situation, is particularly worrying. The fighting in South Ossetia (1991) and Abkhazia (1992-93) led to hundreds of thousands of internally displaced persons from Abkhazia, South Ossetia and Georgia, including 40,000 displaced persons in 1998 in Georgia. In recent years, only Russia has hosted about one million people, especially ethnic Russians. These include approximately 150,000 internally displaced persons in Chechnya (Russian Federation), 23,000 internally displaced persons in the north of Osetiya; 29,000 Georgian refugees; and 20,000 former Turkish deportees [4].

No less impact on regional security has illegal trafficking in strategic material, weapons, combat and ammunition, and drugs. Trafficking of weapons, combat technology and ammunition is stimulated by both the existence of large quantities of weapons in the region and the production of weapons from riparian countries. A big part of the trafficked weapons are transported through the Black Sea ports, and the smuggling maritime routes are considered to be safer than land-based traffickers. Strategic trafficking, a consequence of collaboration between terrorist groups and organizations and mafias in the region, especially in the former Soviet area, is also a serious threat to the security and stability of the area. Drug trafficking is favored by the development of the drug production and consumption market, as well as the change and diversification of routes, including shipping routes.

Also, in the Black Sea basin there is the persistence of vulnerabilities that can feed unconventional risk factors on the environment and the health of the population, and the inefficiency of mechanisms for coordinating civil protection (pollution, the danger of a pandemic, the smuggling of goods consumption, etc.) Tensions could gradually develop as a result of aggravated environmental problems, which are becoming more and more damaging to the interests of the Black Sea coastal states and beyond. The Black Sea becomes one of the most polluted in the world, it becomes a sink for natural and artificial vapors thrown into the rivers that feed it - Danube, Don and Dnestr, and the ecological catastrophe is so severe that it tends not to recover [St }.

Regarding energy resources, riparian states at the basin of the analyzed region are highly dependent on the oil and gas deliveries from the Russian Federation, which is particularly important. Thus, with the support of Western Black Sea states, the West seeks to open up access to energy sources in the Caspian Sea and the Near and Middle East, which would in the medium term reduce the dependence of Eastern Europe - the EU in general - on The Russian Federation. However, the participation of Russian companies (Gazprom, Lukoil) in regional economic competition is hampered by: the obligation to comply with EU rules and to liberalize its own energy market; the need for technological modernization; the high cost of transport on the „Drujba” pipeline, the railroad or the Odessa-Brodi pipeline, etc.. After all, the Russian Federation must accept the Western partnership and the cooperation of the big transnational companies and give up the relations of force with the states in its immediate neighborhood.

In order to maintain its position as the energy leader of the area and reduce Ukraine's position advantages, Moscow insists on the projects of the Novorosisk-Balkan pipeline and the underwater pipeline in the Black Sea with its Istanbul terminal. Another direction of action by the Russian Federation is the offensive of Russian energy companies in Eastern and South Eastern Europe with the intention of "buying everything that can be bought". From a practical point of view, the states of the Black Sea region depend to a large extent on Western economic assistance, which is essential to stimulate the processes of transforming the economic and social base of these states and their deep democratization. Everywhere, in varying proportions, there are important obstacles: old mentalities; weak democratic traditions; corruption; relations with international criminal organizations; illicit trafficking in drugs, arms, "live meat" through networks in Ukraine, Russia, Central Asia, etc.

In addition, the existence of several distinct sub-regions in the Black Sea region, the Caucasus, the Balkans and, to a certain extent, the Mediterranean Sea, Eastern Europe and the Middle East, is another factor that destabilizes the area. Subregional identities have prevented the emergence of a Black Sea identity, created instability and hampered the creation of a comprehensive regional security framework.

Thus, making a brief overview of the main vulnerabilities present in the Black Sea basin, it is worth mentioning that each of them has a direct impact on regional security. In order to reduce the danger of triggering situations that would destabilize regional security, there is a need to unite the forces of all riparian states in the Black Sea Basin to liquidate or diminish the presence of these vulnerabilities.

References:

1. A 2020 Vision for the Black Sea Region A Report by the Commission on the Black Sea
2. Armata rusă rămâne în Armenia până în anul 2044. În: <http://archiva.flux.md/articole/10207/>
3. Black Sea bastion regional profile: the security situation and the region-building opportunities. https://www.isis-bg.org/Research_Studies/Black_Sea_Basin_Regional_Profile/BlackSea1999_10-12.htm
4. Büyükakinci E. Security issues and patterns of cooperation in the Black Sea region. Çelikpala M. Security in the Black Sea Region Policy Report II. Commission of the Black Sea. p. 23
5. Chifu I. Gândire strategică. Ed. Institutul de Științe Politice și Relații Internaționale. București 2003. p. 334

6. Frunzeti T., Zodian V. Lumea 2009. Enciclopedie politică și militară (studii strategice și de securitate). Ed. CTEa, București, 2009. p.1104
7. Iftode F. Amenințări și vulnerabilități la adresa securității în Zona Extinsă a Mării Negre. https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Amenintari%20si%20vulnerabilitati%20la%20adresa%20securitatii_0.pdf
8. Oğan S. The Black Sea: new arena for global competition
9. Stancu Mileva-Elena. Caracterizarea noilor riscuri, amenințări și acțiuni posibile în regiunea Mării Negre. Buletinul Universității Naționale de Apărare "Carol I" **nr.4 2007**, p. 136-145.
10. Военно-техническое сотрудничество между Россией и Арменией. Досье. În : <http://tass.ru/info/803760>

СУЧАСНІ ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ (НА ПРИКЛАДІ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ)

М.О. Барановський
Brnm@ukr.net

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

The importance to research the old industrial regions in Ukraine from the point of view of regional policy is justified. The peculiarities of the economic development of the Donetsk region in the post-Soviet period are revealed, the key differences of the economy of this region from other territories of the country are identified. Sectoral and territorial changes in the structure of the region's economy after 2014 are analyzed. The changes that have occurred in the industry of the region in recent years are defined, the negative tendencies of this process are described, in particular, the dominance of low-tech industries in the structure - ferrous metallurgy, coke chemistry and mining industry. The expediency of finding new ways of Donetsk region economic development, which should be enshrined in the strategy of sustainable development of the region until 2027, is justified.

Key words: *old industrial region, transformation of economy, Donetsk region, development strategy*

Старопромислові регіони перебувають у фокусі завдань державної регіональної політики розвинених держав світу ще з 70-х років ХХ ст. Ці країни, насамперед європейські, мають більш чи менш вдалі приклади структурної модернізації таких територій. В Україні питанням реформування старопромислових регіонів не приділяється належна увага. Їхні проблеми лишилися поза рамками положень чинної до сьогодні «Державної стратегії регіонального розвитку України на період до 2020 року». Відсутність чітко визначеного бачення подальшого розвитку старопромислових регіонів сприяє консервуванню застарілих економічних структур. Науковці України включають до категорії старопромислових регіонів різну кількість областей, проте немає сумніву у належності до них Донецької області. Аналіз особливостей розвитку цього регіону є специфічним у тому контексті, що

традиційні проблеми старопромислових регіонів ускладнилися тут військовими діями та частковою окупацією території.

До 2014 р. Донецька область посідала провідні позиції в Україні за низкою макроекономічних показників. Вона була лідером в країні за обсягами реалізованої промислової продукції, експортом, продукуванням цілої низки промислових товарів тощо. Домінування індустріального сектора визначало специфіку зайнятості населення, окремі соціальні параметри життя населення. У порівнянні з іншими регіонами України, Донецька область вирізнялася високою питомою вагою промисловості в структурі як всього господарства, так і реального сектора економіки. Якщо пересічний для України показник частки промисловості в структурі валової доданої вартості України у 2013 р. становив 19 %, то в Донецькій області він був близьким до 43 %. Частка реального сектору в економіці перевищувала частку сектору послуг (53 та 47 % відповідно), що також помітно відрізняло господарство цього регіону від пересічних для країни показників.

Структура промисловості Донецького регіону також мала свою специфіку, відмінну від більшості областей України. По-перше, вона вирізнялася високою часткою добувної промисловості (майже 20 %) та металургійного виробництва (35-42 %). Значною була також частка виробництва та постачання електроенергії (17 %), хімічної індустрії (понад 10 %) та окремих видів важкого машинобудування (табл. 1). Понад 70 % усіх промислових підприємств зосереджувалося в дев'яти містах регіону – Донецьку, Макіївці, Маріуполі, Краматорську, Горлівці, Єнакієвому, Авдіївці, Артемівську та Харцизьку [1, с. 43].

Ще з радянських часів в регіоні різко домінував корпоративний сектор, який представлений потужними підприємствами різних форм власності. На нього припадало майже 96 % реалізованої продукції області.

Однак, попри вагомі економічні здобутки в Донецькій області чітко проглядалися ті тренди розвитку, які властиві старопромисловим районам. Так, частка інноваційно активних промислових підприємств у 2012 р. становила в області лише 11,8 %, ступінь зношеності основних виробничих фондів у промисловості – 64,5 %, у т.ч. в переробній промисловості – 73,4 %. Значна частина вугледобувних підприємств була збитковою, а зношеність їхніх основних фондів досягла критичної межі. Складна екологічна ситуація та ціла низка соціальних проблем, за якими Донецька область була лідером в Україні, також є класичними ознаками старопромислових регіонів.

Події 2014 і наступних років, зокрема окупація частини Донеччини, зумовили помітні зміни в економіці області і внесли корективи у класичну траєкторію розвитку старопромислового регіону. Оскільки значна кількість суб'єктів господарювання залишилася на окупованих територіях, роль Донецької області в макроекономічних показниках суттєво знизилась. Так, за 2013-2017 роки частка регіону в структурі валової доданої вартості знизилась майже удвічі, промислового виробництва – на понад третину, роздрібного товарообігу – у 3,5 рази. Помітно погіршилися також показники

зовнішньоекономічної діяльності, насамперед експорту. Фізичний обсяг валового регіонального продукту у 2014 р. склав лише 67,1 % у порівнянні з попереднім 2013 р. У 2015 р. зазначений індекс знизився до 61,3 %. Зростання фізичного обсягу валового регіонального продукту упродовж 2016-2018 років не компенсувало втрат попередніх років.

Таблиця 1

**Структура виробництва промислової продукції (робіт, послуг)
Донецької області**

Види виробництв	Структура виробництва промислової продукції (робіт, послуг), %				
	2010	2013	2015	2017	2018
Промисловість	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	12,8	17,3	15,8	16,8	18,6
Переробна промисловість	72,8	65	65,3	66,4	65,9
Виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів	5,3	8,9	5,5	4,1	3,6
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	7,6	6,5	7,5	10,1	10,1
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції, фармацевтичних продуктів, гумових і пластмасових виробів	5,3	6,6	3,4	2,6	2,8
Металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів, крім виробництва машин та устаткування	42,2	33,0	43,7	44,8	43,8
Машинобудування	10,5	8,4	4,4	3,8	4,3
Виробництво інших видів промислової продукції	1,9	1,6	0,8	1,0	1,3
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря; водопостачання	14,4	17,7	18,9	16,8	15,5

Під впливом вище згаданих причин змінилася структура промислового виробництва. Ці зміни торкнулися, насамперед, таких його підрозділів як машинобудування та хімічна індустрія, оскільки багато підприємств відповідної спеціалізації знаходяться нині на окупованій території. Загальне падіння промислового виробництва за 2014-2015 роки склало 35 %. Однак трансформації, які сталися в структурі промислового виробництва Донецької області після 2013 р., не є надто різкими. Провідними виробниками промислової продукції залишаються такі низькотехнологічні виробництва як металургія (44 %), коксохімія та видобуток мінеральної сировини. В них зайнято 40 % економічно активного населення регіону, вони забезпечують 48 % його податкових надходжень.

Серед відносно помітних змін слід відзначити: 1) зростання частки добувної промисловості з 12,8 % у 2010 р. до 18,6 % у 2018 р.; 2) суттєве скорочення частки виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (майже в 2,5 рази упродовж 2013-2018 років); 3) зростання питомої ваги коксохімічного виробництва; 4) скорочення майже вдвічі частки машинобудування (з 8,4 % у 2013 р. до 4,3 % у 2018 р.). Відтак можна констатувати, що в останні роки структура промисловості ще більше набула ознак, властивих старопромисловим регіонам, а проблеми окремих секторів економіки (вугільна промисловість) загострилися до критичної межі. Попри те, що Донецька область продовжує посідати провідні позиції в Україні за обсягами промислового виробництва, експортом товарів, її економіки досі зберігає ознаки радянської епохи.

Після окупації частини території Донецької області посилилися внутрішньо регіональні диспропорції в реалізації продукції. На Маріуполь, Краматорськ, Покровськ та Авдіївку припадає майже $\frac{3}{4}$ всього обсягу реалізованої продукції. Натомість Слов'янськ, Костянтинівка, Селидове, Мирноград суттєво втратили свій економічний потенціал.

Негативними трендами розвитку економіки Донецької області є також брак підприємницької ініціативи та слабкість сектору послуг. Область як раніше є одним із лідерів в Україні за часткою великих підприємств і часткою продукції, що виробляється в корпоративному секторі.

Ситуація, що склалася в економіці регіону, потребує пошуку нових шляхів розв'язання наявних проблем. Світовий досвід свідчить про те, що вихід з такої ситуації потребує повного технологічного оновлення виробництва, стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу. На жаль, військовий конфлікт гальмує залучення інвестиційних ресурсів, низькою залишається підприємницька активність населення, а дії регіональних органів влади не дають бажаного ефекту.

Нині триває процес розроблення стратегії сталого розвитку Донецької області на період до 2027 року. Дуже важливо, щоб у ній було сформоване нове бачення економіки регіону, визначені такі заходи та механізми, які нарешті дозволять господарству Донецької області вийти на нову траєкторію розвитку.

Список використаних джерел:

1. Yakovlyeva, YU. (2014). *Sotsialnyi rozvytok Donetskoi oblasti: suspilno-geohrafichniy aspekt: monohrafiia* [Social development of Donetsk region: socio-geographical aspect: monograph]. Kharkiv: V.N Karazin Kharkiv NU, 416 [in Ukrainian].

РОЗВИТОК РИНКОВОЇ КОН'ЮНКТУРИ У ФОРМУВАННІ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ РЕГІОНУ

Д.Ю. Гринюк

dianagr1987@gmail.com

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова,

м. Київ, Україна

The most competitive territory is determined by ranking according to the integral index. The economic potential of region influences its competitive positions and the regional development of the economic complex. It is important to study the current state of this potential for each region in order to understand conditions and influence factors of the regional competitiveness of the economic potential is formed. The positioning of the regions of Ukraine in terms of the level of economic potential development makes it possible to reveal the features of their competitiveness. The advantageous geopolitical location of the region determines its important role in the system of economic activity, social, innovative development, ensuring national security of the state, strengthening its participation in European and subregional geopolitical processes. Recognized as one of the most important, the problem of mutually harmonizing development of the capital and the Kiev region. It is determined, on the one hand, by the pre-eminent development of the regions of the region adjacent to the capital, on the other, by formation of specific, primarily infrastructural, ecological, settlement problems in Kyiv suburban area.

Key words: *region, economic potential, regional competitiveness, Kyiv region, market conditions.*

Інноваційна модель розвитку передбачає систему пріоритетів, стратегій, механізмів та інструментів, які безпосередньо спрямовані на формування інноваційного типу розширеного відтворення економіки країни, регіону, адміністративної одиниці. Дослідження ринкової кон'юнктури та інвестиційно-інноваційної діяльності регіону – важливий етап для розуміння рівня соціально-економічного розвитку регіону, що в подальшому передбачає прийняття відповідних управлінських рішень щодо оптимізації розвитку.

Основою для вивчення кон'юнктури регіону слугує аналіз основних показників кон'юнктури, тобто індикаторів поточної ринкової ситуації, які в загальному впливають на умови ведення економічної діяльності у регіоні [1]. Індикатори ринкової кон'юнктури у розрізі регіонів України було визначено із огляду на доступну статистичну інформацію за останні роки, що представлена у базі даних Держкомстату України (табл. 1).

Серед індикаторів поточного стану ринкової кон'юнктури регіону дестимулюючий вплив здійснюють лише три показники: 1) індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), % (x_2), 2) рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), % до економічно активного населення віком 15-70 років (x_{12}), 3) навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб (x_{13}), а всі інші показники є стимуляторами [2].

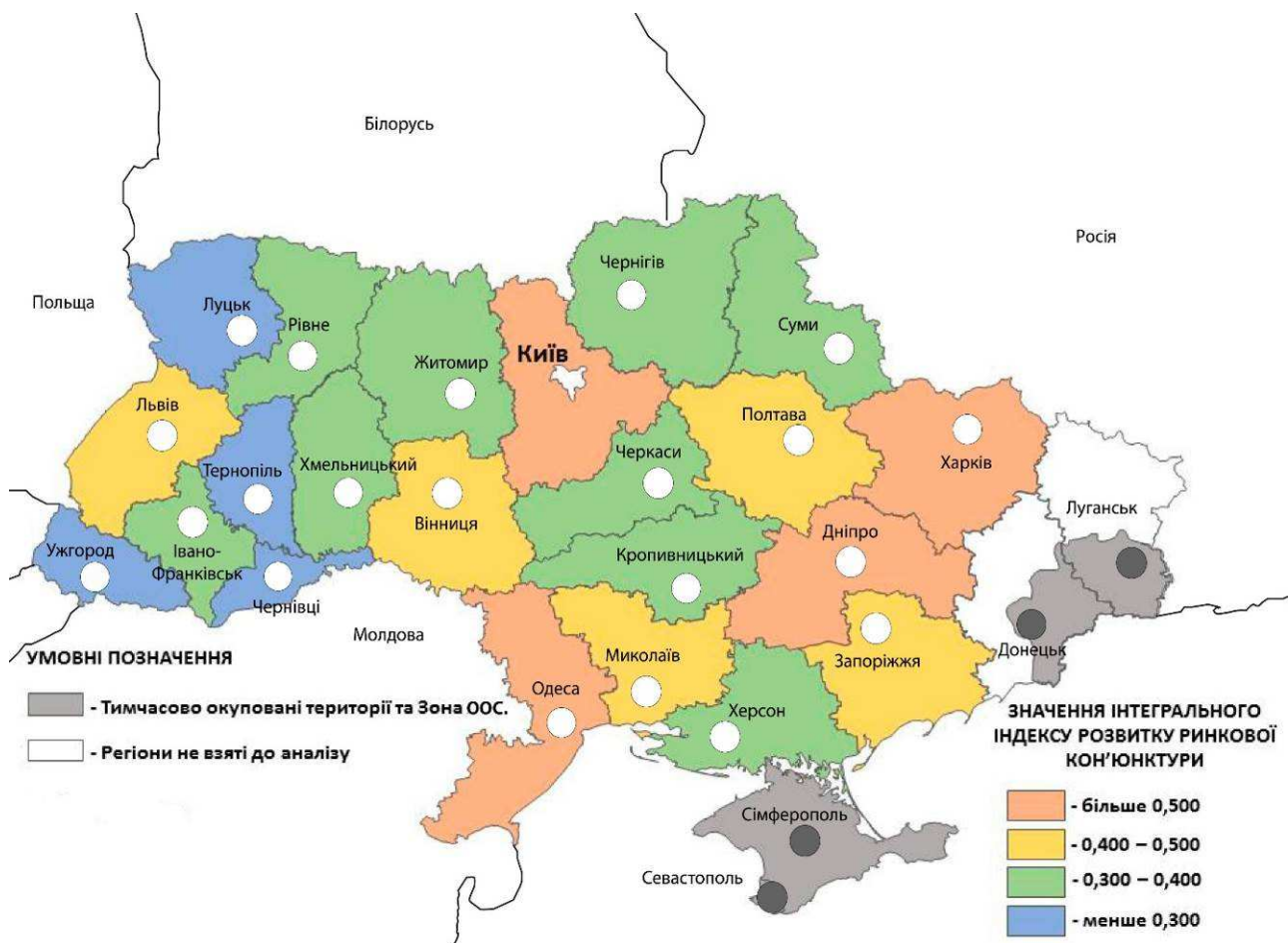
Набір показників-індикаторів поточного стану ринкової кон'юнктури регіону

Показники оцінювання конкурентоспроможності поточного стану ринкової кон'юнктури	
X₁	наявний дохід населення у розрахунку на одну особу, грн.
X₂	індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %
X₃	ВРП на душу населення, грн.
X₄	обсяг реалізованої промислової продукції (товарів, послуг), млн. грн.
X₅	продукція сільського господарства (у постійних цінах), млн. грн.
X₆	прийняття в експлуатацію загальної площі житла, тис. м ²
X₇	роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах), млн. грн.
X₈	торгове сальдо товарів та послуг, млн. дол. США
X₉	капітальні інвестиції на одну особу, грн.
X₁₀	частка прибуткових підприємств у регіоні, %
X₁₁	частка економічно активного населення у віці 15-70 років від усього населення регіону у віці 15-70 років, %
X₁₂	рівень безробіття населення у віці 15-70 років (за методологією МОП), % до економічно активного населення віком 15-70 років
X₁₃	навантаження на одне вільне робоче місце (вакантну посаду), осіб
X₁₄	середньомісячна заробітна плата, грн.

Після отримання результатів нормування 14 показників-індикаторів у регіональному розрізі (22 області України без врахування м. Києва, тимчасово окупованих територій та областей, де проводиться АТО - ООС) було здійснено обрахунок *інтегрального індексу розвитку ринкової кон'юнктури регіону (2016-2017 рр.)*. Результати розрахунку (*IRC*) за набором визначених показників-індикаторів допомогло зрозуміти загальну картину конкурентних позицій досліджуваних областей за рівнем розвитку поточної ринкової кон'юнктури. Проаналізувавши просторову диференціацію регіонів України за вищезгаданим інтегральним індексом (*рис. 1*) було визначено 4 групи областей за особливостями рівня поточного розвитку ринкової кон'юнктури:

Група А – регіони з *гіпервисоким та високим рівнями поточного розвитку ринкової кон'юнктури* ($IRC > 0,500$). Об'єднує чотири регіони, що мають лідируючі конкурентні позиції серед досліджуваних регіонів за поточним розвитком ринкової кон'юнктури: Дніпропетровська область займає 1 місце серед досліджуваних регіонів України за *IRC*, а Київська, Харківська та Одеська області відповідно 2, 3 та 4 місця.

Група В – регіони з *рівнем поточного розвитку ринкової кон'юнктури вище середнього* ($0,400 < IRC \leq 0,500$). Дана група включає п'ять регіонів, що мають достатньо високі конкурентні позиції за поточним розвитком ринкової кон'юнктури: 5-ту сходинку посідає Запорізька область, 6-ту, 7-му та 8-му сходинки відповідно Миколаївська, Львівська та Полтавська області, а 9-ту сходинку займає Вінницька область.

Рис. 1. Диференціація регіонів України за інтегральним індексом розвитку ринкової кон'юнктури

Група С – регіони з рівнем нижче середнього та з середнім рівнем поточного розвитку ринкової кон'юнктури ($0,300 \leq IRC \leq 0,400$). Включає дев'ять регіонів, які мають такі конкурентні позиції: 10-ту конкурентну позицію займає Івано-Франківська область, 11-ту, 12-ту, 13-ту, 14-ту, 15-ту, 16-ту та 17-ту конкурентні позиції займають відповідно такі області, як Черкаська, Кіровоградська, Хмельницька, Сумська, Рівненська, Чернігівська та Житомирська, а найостаннішу (18-ту) конкурентну позицію в межах даної групи має Херсонська область.

Група D – регіони з низьким рівнем поточного розвитку ринкової кон'юнктури ($IRC < 0,300$). Група складається з чотирьох регіонів, які займають аутсайдерські конкурентні позиції за інтегральним індексом розвитку ринкової кон'юнктури, а саме: Закарпатська область (19 місце за

IRC), Волинська та Чернівецька області – відповідно 20 та 21 місця, а найгірша конкурентна позиція (22 місце) серед регіонів України належить Тернопільській області [2].

Отже, Київська область належить до групи регіонів з гіпервисоким та високим рівнями поточного розвитку ринкової кон'юнктури. Безумовно, область має гіпервисокий рівень, адже значення $IRC=0,697$, переважає середнє значення цього показника серед досліджуваних регіонів у більш, ніж 1,7 рази, а

найменше значення у понад 2,8 рази. Саме тому, Київський регіон і займає 2-гу конкурентну позицію серед регіонів України за рівнем поточного розвитку ринкової кон'юнктури. Конкурентними перевагами регіону серед інших регіонів є достатньо високий рівень роздрібного товарообороту підприємств, ВРП (у розрахунку на душу населення) та наявного доходу населення (у розрахунку на душу населення), а також низький рівень безробіття (у віці 15-70 років (за методологією МОП), % до економічно активного населення віком 15-70 років) та слабке навантаження на одне вільне робоче місце. Абсолютна лідируюча позиція регіону спостерігається за рівнем капітальних інвестицій (у розрахунку на одну особу) та обсягом прийняття в експлуатацію загальної площі житла. Набір саме таких конкурентних позицій обумовлений передусім територіальною близькістю регіону до Києва, що без сумніву здійснює позитивний вплив на формування та розвиток конкурентоспроможної ринкової кон'юнктури в Київській області.

Список використаних джерел:

1. Bolshaia ekonomycheskaia entsyklopedyia [Great economic encyclopedia] (2007), Otv. red. N.V.Dubeniuk, M.: YeKSMO, 815.
2. Gryniuk D.Lu. (2014). Teoretychni ta prykladni aspekty investytsiino-innovatsiinoho rozvytku rehionu (na prykladi Kyivshchyny) [Theoretical and applied aspects of region investment and innovation development (Kyiv region)] // Neohrafiia i suchasnist. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P.Drahomanova. K.: NPU, 19 (31), 234-250.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНІВ УКРАЇНИ НА ЕТАПІ ВПРОВАДЖЕННЯ СТРАТЕГІЧНИХ РЕФОРМ

В.В. Грушка¹, Н.М. Дук², І.М. Суматокхіна³

¹grush_vv@ua.fm, ²natalya.duk@gmail.com, ³sumatokhina_ir@ukr.net

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна*

The issue of socio-economic development of the regions is a priority for Ukraine, since the absence of a comprehensive, balanced policy of regional development of the state can cause an increase in imbalance and aggravation of economic, political and social problems. Promoting effective, sustainable socio-economic development of the region is a key part of the new regional policy system.

The article presents indicators of economic development in the regional context. An integrated assessment of the socio-economic development of the regions of Ukraine has been made and presented.

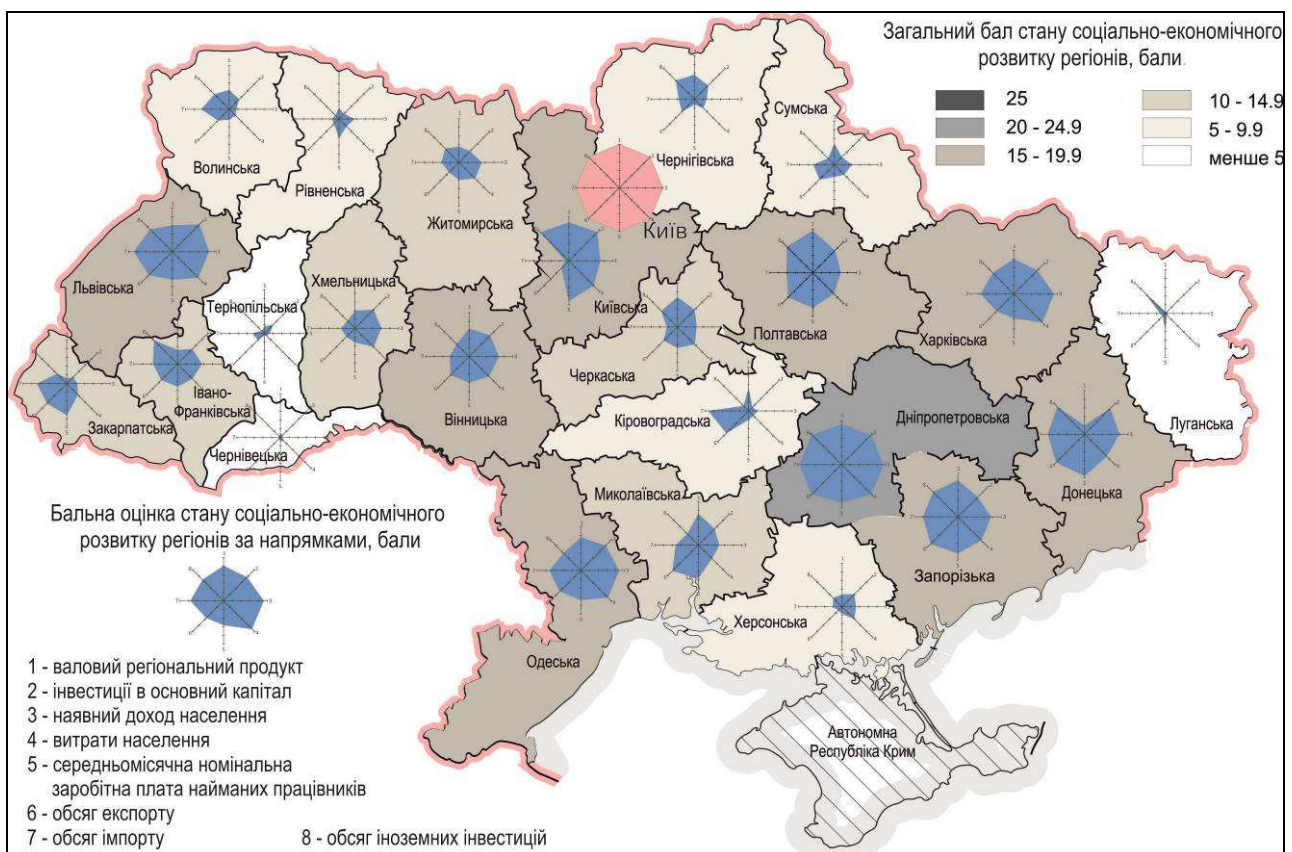
Key words: *regions, socio-economic development, integrated strategy, macroeconomic indicators, point evaluation.*

Політика розвитку регіонів буде успішною лише за умов впровадження комплексної, збалансованої стратегії, яка базується на ресурсному потенціалі

регіону, який ефективно використовується без шкоди довкіллю. Міжрегіональний і міжнародний обмін товарами і послугами повинен контролюватись державою не лише задля поповнення бюджету, але й забезпечення економічної, екологічної, соціальної безпеки країни та її громадян.

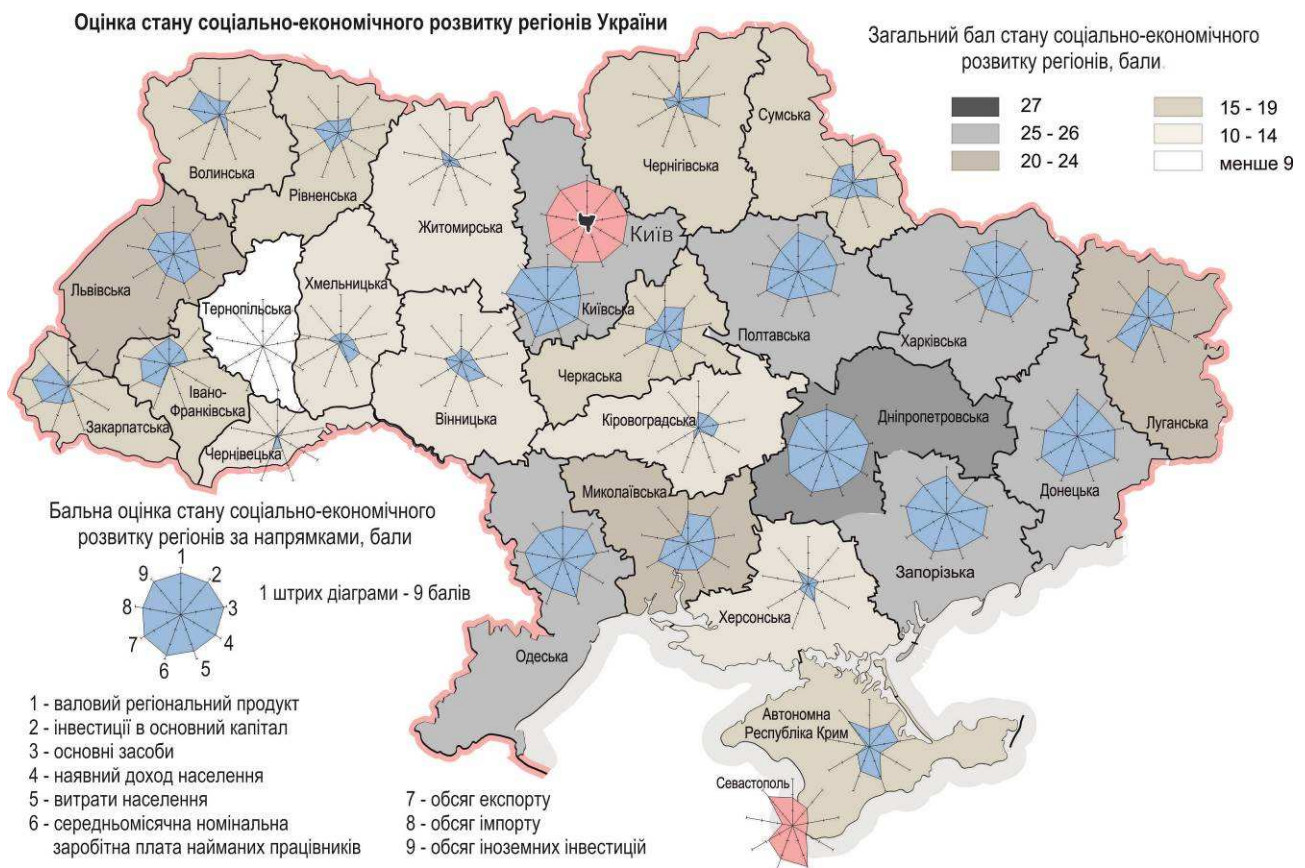
Аналіз соціально-економічних показників (за даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі, нині це - Міністерство економіки, торгівлі та сільського господарства) дозволяє визначити основні тенденції динаміки макроекономічних показників в розрізі регіонів України. Так, у 2014-2015 роках попри значне падіння усіх показників, лідерами промислового виробництва були Дніпропетровська, Запорізька, Донецька, Полтавська області, а аутсайдерами Тернопільська, Луганська та Чернігівська області.

Починаючи з 2017 року в усіх регіонах спостерігається поступове економічне відновлення, що підтверджується тенденцією до зростання ВВП, сповільнення і стабілізація інфляції, підвищення наявних доходів і витрат населення, збільшенням іноземних інвестицій. Стабілізація та зміцнення курсу гривні також свідчить про покращення макроекономічних показників.

Рис. 1 Оцінка стану соціально-економічного розвитку регіонів України, 2018 р.

З рис. 1 видно, що лідируючим регіоном за інтегральною оцінкою є Дніпропетровська область та місто Київ. В порівнянні з аналогічною оцінкою 2008 року [3], яка зображена на рис.2, регіони-лідери не змінилися, але деякі області дещо втратили свої позиції за оцінюваними показниками.

Рис. 2 Оцінка стану соціально-економічного розвитку регіонів України, 2008 р.

У 2019 році (за період січня-липня) порівняно з попереднім періодом відбувається приріст більшості макроекономічних показників майже усіх регіонів, за деяким виключенням. Суттєвим приростом промислового виробництва відзначилися Вінницька (20,3%) та Рівненська (16,9%) області, а для більшості регіонів характерний сповільнений (2,2-5,3 % у Херсонській, Сумській, Дніпропетровській, Чернівецькій, Тернопільській, Донецькій і Кіровоградській областях) або навіть зниження (7-15% у Чернігівській, Житомирській і Хмельницькій областях) промислового виробництва. Помітні зміни характерні для сільськогосподарського виробництва – від 1,7 до 5% в Івано-Франківській та Чернівецькій до 20-30% у Вінницькій, Донецькій, Миколаївській, Чернігівській, Запорізькій, Луганській областях.

В Україні спостерігається значний дисбаланс як у рівні розвитку її регіонів, так і в галузевій структурі економіки, що значною мірою обумовлює загрозу вичерпання екологічної ємності природного середовища та формування складних соціально-економічних і екологічних ситуацій.

Аналіз конфігурації побудованих діаграм засвідчує, що серед усіх регіонів України найбільш гармонійно по усім основним напрямкам розвиваються місто Київ та Дніпропетровська область. Для решти регіонів характерний у різній дисбаланс структури економіки та основних її показників. Так, в областях з найнижчим (Тернопільська, Херсонська, Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Кропивницька, Чернівецька області) та дуже низьким (Івано-

Франківська, Закарпатська, Волинська, Рівненська, Чернігівська, Сумська, Луганська області) рівнем соціально-економічного розвитку спостерігається чітко виражені дисбаланси основних соціально-економічних показників.

Факти свідчать про збереження регіональної асиметрії регіонів. Як і раніше, у Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській та Полтавській областях більша частина основних засобів країни, виробництва валового регіонального продукту та обсягу інвестицій в основний капітал. Втратили свої позиції тільки Донецькій і Луганський регіони.

Натомість країна має великі можливості підвищення інвестиційного потенціалу, адже володіє багатими природними ресурсами, має високоосвічений і креативний персонал та низьку вартість оплати праці. На сьогодні позитивні результати економічної діяльності показують конструкторські бюро аерокосмічної галузі, центри розробки програмного забезпечення та обладнання, біотехнологічної галузі, фармакології, виробництва різноманітної продукції оборонного призначення. Крім того, поживаються діяльність багатьох інфраструктурних об'єктів, сільського господарства, ядерної енергетики, нафтогазового сектору.

У найближчому майбутньому пріоритетами у процесі соціально-економічного розвитку регіонів України мають стати:

- ▶ формування прогресивного законодавства та нормативно-правових актів в галузі державної соціально-економічної політики;
- ▶ закріплення економічного зростання;
- ▶ стимулювання притоку прямих іноземних інвестицій;
- ▶ сприяння зростанню виробництв продукції з високою доданою вартістю та високотехнологічного експорту (аерокосмічної, електронної і електротехнічної промисловості, виробництва надчистих і надтвердих матеріалів, приладів, засобів зв'язку, оборонної промисловості тощо);
- ▶ збільшення енергоефективності, розвиток сонячної та вітрової енергетики, оптимізація «зеленого тарифу»;
- ▶ вирівнювання дисбалансових показників зовнішньої торгівлі за рахунок нарощування можливостей експортного збуту не лише традиційно експортних українських товарів, але й високотехнологічної продукції;
- ▶ забезпечення міжрегіонального обміну інформацією.

Висновки. Здійснене співставлення різних рейтингів за основними макроекономічними показниками соціально-економічного розвитку може виступати в якості важливої інформаційно-оцінкової бази як для проведення регіональної політики держави, так і при формуванні стратегії соціально-економічного розвитку на рівні самих регіонів, враховуючи реформаційні та модернізаційні процеси сучасного етапу розвитку держави.

Список використаних джерел:

1. *Heneralna uhoda pro rehuliuвання osnovnykh pryntsyviv i norm realizatsii sotsialno-ekonomichnoi polityky i trudovykh vidnosyn v Ukraini na 2019—2021 roky (vid 14 travnia 2019 roku)*[*General Agreement on Regulation of Basic Principles and Norms of Implementation of*

Socio-Economic Policy and Labor Relations in Ukraine for 2019-2021]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001120-19> [in Ukrainian].

2. *Ekonomichniy rozvytok u rozrizi rehioniv Ukrainy [Economic development by region of Ukraine]*. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Sotsialno-ekonomichniiRozvytokRegioniv> [in Ukrainian].
3. Gorb, K.N., Duk, N.N. (2009). *Heohrafichni zasady vyznachennia mistsia zovnishnoekonomichnoi diialnosti u sotsialno-ekonomichnomu rozvytku rehioniv [Geographical principles of determining the place of foreign economic activity in the socio-economic development of regions]*. *Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia - Economic and social geography*, 59, 216-227.

ТЕРИТОРІАЛЬНА КОНЦЕНТРАЦІЯ ЗАКЛАДІВ ТОРГІВЛІ ТА РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

П.О. Кобилін

kobilin333@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The article deals with determining the degree of territorial concentration of trade and restaurant industry institutions in Kharkiv region. The calculation of the index of territorial concentration of trade and restaurant industry institutions was characterized, which was the basis for identifying the degree of territorial concentration. Administrative and territorial units have been identified, where the index of territorial concentration is higher than one. The districts of Kharkiv region with the lowest values of the index of territorial concentration of institutions were determined.

Key words: *trade, restaurant industry, territorial concentration, territorial community, city, district*

Забезпеченість населення закладами сфери обслуговування населення завжди постає важливим питанням діяльності органів державної влади, оскільки ці заклади сприяють добробуту населення, збільшують вільний час, сприяють наповнення місцевих бюджетів, забезпечують матеріальні та духовні потреби людей. Торгівля та ресторанне господарство сприяють задоволенню матеріальних потреб населення, тому існує необхідність забезпечення рівного доступу населення до закладів торгівлі та ресторанного господарства. Однією з форм забезпеченості населення закладами є їх територіальна доступність, яка характеризується територіальною концентрацією закладів торгівлі і ресторанного господарства. Саме про оцінку рівня територіальної концентрації згаданих закладів і піде мова у даній публікації.

Для дослідження територіальної концентрації закладів торгівлі та ресторанного господарства було використано індекс територіальної концентрації (I_{TK}). Розрахунок індексу здійснювався окремо по закладам торгівлі та ресторанного господарства у розрізі районів Харківської області за формулою 1.1:

$$I_{TK} = \frac{P \cdot S}{P \cdot S} \quad (1)$$

де:

$I_{тк}$ – індекс територіальної концентрації закладів;

p – кількість закладів обслуговування у районі;

P – кількість закладів обслуговування в області;

s – площа території району;

S – площа території області;

якщо:

$I_{тк} < 1$ – низька концентрація закладів обслуговування у певному районі;

$I_{тк} \sim 1$ – оптимальне розташування закладів обслуговування;

$I_{тк} > 1$ – висока насиченість закладів обслуговування [1].

Статистична база включає дані Головного управління статистики у Харківській області та відділів економічного розвитку і торгівлі міських рад та районних державних адміністрацій Харківської області.

За результатами розрахунку було виявлено, що найбільші значення індексу територіальної концентрації закладів торгівлі характерні для м. Харкова (54,65), м. Куп'янська (25,62), м. Чугуєва (24,57), м. Ізюма (15,35), м. Первомайського (11,75), м. Люботина (7,16), тобто для міст обласного підпорядкування [4,5]. Решта районів області мають значення індексу територіальної концентрації менше 1, що свідчить про низьку концентрацію закладів торгівлі у районах області. Так, відносно висока територіальна концентрація закладів спостерігається у відносно розвинутих, найбільш урбанізованих районах області (Дергачівському (0,71), Харківському (0,69), Красноградському (0,59), Балаклійському (0,48), Зміївському (0,42) та інших районах), а найнижчі значення територіальної концентрації спостерігаються у найбільш віддалених, сільських районах регіону (у Первомайському (0,07), Ізюмському (0,08), Куп'янському (0,11), Печенізькому (0,17), Близнюківському (0,18) та інших районах) [4,5]. Окремо виділяється Лозівська міська рада, яка у 2019 р. в рамках процесу добровільного об'єднання територіальних громад була розширена (до неї приєдналися 17 сільських рад Лозівського району) та трансформовано у Лозівську міську об'єднану територіальну громаду [3]. За рахунок цього територіальна концентрація закладів стає порівняною з районами області (0,41).

Розподіл значень індексу територіальної концентрації закладів ресторанного господарства має подібний характер. Індекс територіальної концентрації вище 1 мають м. Чугуїв (49,63), м. Харків (26,77), м. Ізюм (18,86), м. Куп'янськ (18,65), м. Первомайський (13,36), м. Люботин (9,03), Харківський (1,72), Дергачівський (1,61), Золочівський (1,14) та інші райони [4,5]. Решта районів області мають індекс територіальної концентрації менше 1. Сюди увійшли райони з відносно високим рівнем урбанізації, соціально-економічного розвитку. Це стосується Нововодолазького (0,9), Лозівського (0,89), м. Лозова (0,87), Зміївського (0,77), Красноградського (0,73), Балаклійського (0,73) та інших районів Харківської області [4,5]. Найнижчі значення індексу територіальної концентрації закладів ресторанного господарства спостерігаються у Первомайському (0,21), Ізюмському (0,23),

Дворічанському (0,23), Печенізькому (0,26), Куп'янському (0,31) та інших районах [4,5].

Таким чином, ступінь територіальної концентрації закладів торгівлі та ресторанного господарства визначається за допомогою індексу територіальної концентрації. Індекс територіальної концентрації розраховується як співвідношення множини кількості закладів у певному районі та загальної площі території регіону до множини площі території певного району та загальної кількості закладів регіону. Більше одиниці індекс територіальної концентрації закладів торгівлі мають 6 адміністративно-територіальних одиниць, а закладами ресторанного господарства – 9. Найвища територіальна концентрація закладів характерна для міст обласного підпорядкування.

Список використаних джерел:

1. Kornus, O. H. , Niemets, K. A., Niemets, L. M. , Kornus, A. O. (2009). Sfera obsluhovuvannia naseleння Sumської області : suspilno-geohrafichni aspekty [Population Service Sector of Sumy Region: Human-geographical aspects]. Kharkiv, Vydavnytstvo KhNU imeni V. N. Karazina, 225 [in Ukrainian]
2. Steshenko, L.I., Savchenko, I.A. (2017). Deiaki pokaznyky terytorialnoi dyferentsiatsii hotelnoho hospodarstva Volynskoi oblasti. *Economy and society – Ekonomika i suspilstvo*, 13, 899–904 [in Ukrainian]
3. Ofitsiynyi sait Lozivskoi miskoi rady [Official web-site of Lozova city council]. – Retrieved from: <https://lozovarada.gov.ua/> [in Ukrainian]
4. 118.Ofitsiynyi sait Kharkivskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii [Official web-site of Kharkiv Regional State Administration]. – Retrieved from: <http://www.kharkivoda.gov.ua> [in Ukrainian]
5. Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskiy oblasti [The Main Department of Statistics in Kharkiv Region]. Retrieved from <http://kh.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]

ОСОБЛИВОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ЗЕРНОВОГО ГОСПОДАРСТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.О. Корнус¹, О.Г. Корнус²

¹a_kornus@ukr.net, ²olesiakornus@gmail.com

*^{1,2} Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка,
м. Суми, Україна*

The article reveals the territorial features of growing grain crops in the Sumy region. Regional differences in the distribution of cultivated areas for grain crops (oats, winter wheat, spring wheat, corn, etc.) are considered. The geographical differences in the volumes of grain cultivation between the various administrative-territorial units of the Sumy region are analyzed. The values of the index of territorial concentration of the gross harvest of grain crops by agricultural enterprises are calculated.

Key words: *productivity, grain crops, grain farming, gross grain harvest, Sumy region.*

Зернове господарство є головною галуззю сільського господарства рослинництва Сумської області. За підсумками 2018 р. тут вирощено

44701 тис. ц зернових та зернобобових культур, у т.ч. 32733,9 тис. ц кукурудзи на зерно, 9069 тис. ц пшениці, 1851,7 тис. ц ячменю. Диференціація агроґрунтових та агрокліматичних умов в межах Сумської області, різна кількість ріллі, соціально-економічні та інші особливості зумовлюють географічні відмінності у розміщенні галузей рослинництва, у т.ч. і зернового господарства. Найбільші посівні площі, зайняті під зернові культури, знаходяться у Роменському, Сумському і Глухівському районах (понад 40 тис. га в кожному). Ці ж райони отримали і найбільший валовий збір зерна. Натомість найвища урожайність зернових культур у 2017 р. спостерігалася у Кролевецькому районі, де вона склала 78,4 ц/га (при середньообласному показнику 62,6 ц/га).

Для оцінки географічних відмінностей у обсягах вирощування зернових і зернобобових культур (а також у всіх наступних випадках) між різними адміністративними одиницями, з урахуванням площі земельних угідь у них, нами було обчислено значення індексу територіальної концентрації валового збору урожаю культур названої групи.

Цей індекс показує географічну поляризацію у розвитку/розміщенні певного явища на території області й розраховується за формулою $I_{\text{ТК}} = \frac{p \cdot S}{s \cdot P}$, де $I_{\text{ТК}}$ – індекс територіальної концентрації, p – величина явища у певному адміністративному районі; P – величина явища у Сумській області; s – площа сільгоспугідь у районі; S – площа сільгоспугідь області.

Значення індексу менше 1,0 свідчить про низьку концентрацію того чи іншого явища у певній адміністративній одиниці, якщо ж показник вище одиниці, можна говорити про високу, яка перевищує середньообласний рівень, його зосередженість тут (спеціалізацію певної адміністративної одиниці).

За результатами обчислень, найвищі значення індексу територіальної концентрації характерні для Роменського, Липоводолинського, Білопільського і Буринського районів – 1,2-1,5. Найменше виробництво зернових і зернобобових культур сільгоспідприємствами характерне для північних районів області – Шосткинського ($I_{\text{ТК}} = 0,57$), Ямпільського (0,56) і, особливо, Середино-Будського ($I_{\text{ТК}} = 0,43$).

Провідну роль у зерновому господарстві області відіграє кукурудза. Поляризація вирощування цієї культури за адміністративними одиницями Сумської області є більшою, ніж групи зернових і зернобобових у цілому, – значення $I_{\text{ТК}}$ коливаються від 0,27 у Ямпільському районі до 1,36 – у Недригайлівському. Так само суттєво відрізняється і урожайність кукурудзи, яка тісно корелює з показниками територіальної концентрації її вирощування. Після Недригайлівського району, найбільша територіальна концентрація вирощування кукурудзи сільгоспідприємствами характерна для Роменського ($I_{\text{ТК}} = 1,33$), Буринського (1,32) та Липоводолинського ($I_{\text{ТК}} = 1,20$) районів.

За показниками валового збору, основні райони виробництва кукурудзи – Роменський, Глухівський і Білопільський (у 2006 р. такими були Охтирський, Великописарівський і Роменський) райони, тобто південні лісостепові райони

області. Урожай кукурудзи на зерно в цих районах у 2017 р. становив 272,1 тис. т, 196,6 тис. т і 188,4 тис. т відповідно. Посівні площі під кукурудзу найбільшими були у Роменському, Білопільському і Буринському районах (35,1 тис. га, 24,6 тис. га і 24,4 тис. га відповідно). Однак в останньому урожайність цієї культури склала 71,2 ц/га, при середньообласному показнику 75,7 ц/га. Найвищою ж урожайність кукурудзи на зерно в 2017 р. була у Глухівському районі, де вона перевищила 90 ц/га.

За підсумками 2018 р., середня урожайність кукурудзи на зерно у Сумській області зросла на 19,1% порівняно із попереднім роком – до 89,0 ц/га. Причому у сільськогосподарських підприємствах це зростання склало 19,4% (90,4 ц/га), а у господарствах населення – 4,1% (урожайність кукурудзи на зерно у господарствах цієї категорії була значно меншою – 58,6 ц/га).

За показниками вирощування озимої пшениці виділяються Сумський, Глухівський і Білопільський райони (у кожному під посіви цієї культури відводиться понад 15 тис. га). Для цих же районів, а також для Тростянецького характерні і найвищі значення I_{TK} вирощування озимої пшениці сільгосп підприємствами: Глухівський ($I_{TK} = 1,57$), Сумський ($I_{TK} = 1,26$), Тростянецький ($I_{TK} = 1,21$), Білопільський ($I_{TK} = 1,17$). Територіальна концентрація вирощування озимої пшениці має ще більші відмінності у розрізі адміністративних одиниць, порівняно з вирощуванням кукурудзи на зерно. Значення I_{TK} коливаються від 0,25 у Середино-Будському районі до 1,57 – у Глухівському. У сільськогосподарських підприємствах Глухівського району, а також Конотопського і Кролевецького у 2017 р. була зафіксована і найвища урожайність озимої пшениці – 61-62 ц/га (при середньообласному показнику 53,2 ц/га). Натомість найнижчою вона була у Ямпільському 43,7 ц/га та Охтирському 44,4 ц/га районах. За підсумками 2018 р., середня урожайність озимої пшениці у Сумській області зменшилася на 2,5% порівняно із попереднім роком – до 50,0 ц/га. Причому, якщо у сільськогосподарських підприємствах це зменшення склало 3,0% (51,5 ц/га), то у господарствах населення урожайність озимої пшениці навпаки зросла на 11,1%, але все одно була меншою – лише 40,0 ц/га.

У Сумському, Глухівському і Білопільському районах найбільшими є й посівні площі ярої пшениці. Шосткинський, Конотопський і Ямпільський райони вирізняються за посівами та виробництвом озимого жита, що визначається особливостями ґрунтових і кліматичних умов північних районів області. Значний збір озимого жита характерний також для Кролевецького і Середино-Будського районів. Основними районами вирощування ярого ячменю є Сумський, Конотопський і Глухівський – у кожному з них за підсумками 2017 р. зібрано понад 75 тис. т цієї культури. Шосткинський, Путивльський і Глухівський райони виділяють за виробництвом вівса. Що до останнього, то варто відзначити, що посіви вівса географічно розміщені досить нерівномірно, а сільськогосподарські підприємства Великописарівського району і Сумської міської ОТГ (у 2019 р. було створену Сумську міську об'єднану територіальну громаду, до якої увійшли м. Суми і населені пункти Піщанської сільської ради

(села Піщане, Верхнє Піщане, Житєйське, Загірське, Кирияківщина і Трохименкове) узагалі не займаються вирощуванням цієї культури.

Як можемо бачити з результатів обчислень, значення I_{TK} вирощування вівса сільгоспприємствами коливаються від 0,08 у Недригайлівському районі до 4,32 – у Шосткинському. Інакше кажучи, найбільш поляризовані адміністративно-територіальні одиниці Сумської області відрізняються за цим показником більше, ніж у 50 разів. Крім Шосткинського, високими значеннями I_{TK} вирощування вівса вирізняються Путивльський ($I_{TK} = 2,54$), Ямпільський ($I_{TK} = 2,51$), Охтирський ($I_{TK} = 1,64$), Глухівський та Кролевецький ($I_{TK} = 1,57-1,58$) райони. Разом з тим, найвища урожайність цієї культури була у Тростянецькому районі – 43,2 ц/га, хоча значення I_{TK} вирощування вівса тут було лише 0,16. Натомість у найбільш «вівсяному» Шосткинському районі урожайність склала 29,8 ц/га, що було на рівні середньої для області – 29,6 ц/га.

Гречку вирощують в усіх адміністративних одиницях Сумської області (за винятком Сумської міської ОТГ), однак найбільшим валовий збір цієї культури є у сільгоспприємствах Липоводолинського, Сумського і Краснопільського районів – понад 20 тис. ц у кожному. Великими є посівні площі, відведені під урожай гречки у Шосткинському районі, однак урожайність її тут менша – лише 9,2 ц/га. За значеннями I_{TK} вирощування гречки «найкращий» і «найгірший» райони відрізняються більше, ніж у 30 разів. Вирощування цієї культури зосереджене, передусім, на землях Липоводолинського району ($I_{TK} = 4,05$), а також Шосткинського ($I_{TK} = 2,01$), Краснопільського ($I_{TK} = 1,99$), Охтирського ($I_{TK} = 1,35$) та Сумського ($I_{TK} = 1,49$) районів. Менше всього гречку вирощують у Кролевецькому ($I_{TK} = 0,13$), Путивльському ($I_{TK} = 0,18$), Середино-Будському та Тростянецькому ($I_{TK} = 0,20-0,22$) районах. У цих же районах, зокрема у Путивльському, і найменша урожайність гречки – лише 3,2 ц/га, при середньообласному показнику 11,5 ц/га. Найвища урожайність гречки була отримана у Липоводолинському і Недригайлівському районах – 20,2 і 15,4 ц/га відповідно.

Підсумовуючи, можемо сказати, що у 2018 р. площа, з якої було зібрано урожай зернових, порівняно із попереднім роком зросла на 4,3% – до 570,8 тис. га. Найбільші обсяги виробництва зернових і зернобобових культур були у Конотопському – 307,1 тис. т, Глухівському – 315,7 тис. т, Сумському – 342,3 тис. т і Білопільському – 365,4 тис. т районах, а у Роменському районі валовий збір урожаю цієї групи культур перевищив 558 тис. т. За підсумками 2018 р. середня урожайність зернових і зернобобових культур зросла до 73,3 ц/га, причому у Недригайлівському, Кролевецькому та Липоводолинському районах вона перевищила 80 ц/га, а у Роменському районі – 90 ц/га.

Список використаних джерел:

1. Roslynyntstvo Sumshchyny u 2017 rotsi : statystychnyi zbirnyk (2018). Sumy: Holovne upravlinnia statystyky u Sumskii oblasti, 2018. 20 s. [Crop production in Sumy in 2017: a statistical yearbook]. Sumy: Main Directorate of Statistics in the Sumy Region. 20. [in Ukrainian].

СУБРЕГІОНАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ НА ЛЬВІВЩИНІ

Г.В. Кушнірук¹, М.Й. Рутинський²
¹kgv81282@ukr.net, ²rytynskij@gmail.com

^{1,2}Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів, Україна

The article is devoted to the importance of developing industrial tourism, which is potentially an effective basis for promoting the tourist image of the sub-region. For example, the potential of industrial tourism development in Horodok district of Lviv region, which is based on historical aspect and rich industrial heritage, is analyzed. Successful industrial enterprises of the district, involved in the programs of industrial tours, are identified. The advantages of industrial tourism for industrial enterprises and territorial community are substantiated. The ways of solving the main problems restraining the development of industrial tourism in the region are suggested.

Key words: industrial tourism, industrial excursions, industrial enterprises, folk crafts, tourist image.

Промисловий туризм відкриває нові можливості для регіону, субрегіону, окремого поселення як з точки зору додаткових доходів для місцевих підприємств, так і з точки зору стратегічного соціально-економічного розвитку місцевих громад та формування додаткових податкових джерел поповнення їхніх бюджетів. Перспективні можливості розвитку промислового туризму в Україні окреслено в низці публікацій останніх років науковців В. Г. Кулеша, В.С. Пацюк, О. В. Пендерецького та ін. [1–4].

Сучасний тренд активізації субрегіональних і локальних бізнес-ініціатив розвитку промислового туризму Львівської області проілюструємо на прикладі одного з її економічно репрезентативних адміністративних районів – Городоцького району. Це прилеглий до кордону з ЄС промисловий район, у структурі його господарства переважають промислові підприємства. Місцеві територіальна громада і бізнес-структури цього району у 2017–2019 рр. одними з перших у Львівській області перейшли від декларацій до реальних дій у царині функціонування промислового туризму.

Промисловий туризм в сучасних реаліях потенційно є ефективною основою для популяризації туристичного іміджу субрегіону [5, 6]. Новітня стратегія формування туристичного іміджу Городоччини передбачає чіткішу спеціалізацію на регіональному ринку за рахунок запровадження, промоції та розвитку промислового туризму. Сьогодні промисловий потенціал Городоччини визначають переробна, легка, харчова, будівельна галузі. На території району функціонує понад 30 промислових підприємств.

До успішних промислових підприємств району (здіяяних уже сьогодні чи потенційно в найближчій перспективі у програми промислових турів), відносяться: ТОВ «Яблуневий Дар» (виробництво яблучного концентрату, сиропів на фруктовій основі); ТОВ «Галіція-Трейд» (виробництво соків прямого віджиму); ТОВ «Бадер Україна» (виробництво лимарно-сідельних виробів зі

шкіри та інших матеріалів); ТОВ «Озон» (виробництво будівельних виробів з бетону, будівельних машин і обладнання, бруківки дорожньої та тротуарної); ПП «Інсталпласт ХВ» (виробництво та монтаж труб із поліпропілену, полівінілхлориду та поліетилену для водопостачання, водовідведення та газопостачання); ТОВ «Ельпласт» (виробництво напірних поліетиленових труб для будівництва та ремонту інженерних мереж систем газо-водопостачання; гофрованих труб із поліпропілену для мереж каналізації, дренажу і захисту кабелів зв'язку); ТОВ «Керамбуд» (виробництво пустотілої керамічної цегли та пустотілих керамічних блоків); ТОВ «Абсолютний стандарт» (виробництво горілки та лікєро-горілочаних напоїв); ВАТ «Комарнівський сирзавод» (виробництво твердих сирів); ТОВ «ХінкельКогут» (виробництво високоякісної натуральної ковбасної оболонки); ДП «Сан Гарден» (пошиття подушок, ковдр); ТОВ «Писанка» (художня металообробка та виробництво кованих виробів); ТОВ «Еліт Флора» (садовий центр і розсадник декоративних рослин); ТзОВ «Тосако» (виробництво будівельних виробів із пластмас); ТОВ «Фабрика іграшок» (виробництво ялинкових прикрас); ТОВ «Декор-сервіс» (обробка деревини); ТОВ «РС Форт» (виробництво гумових килимків для автомобілів); ТзОВ «Квазар» (виробництво штучних ялинок, новорічних прикрас) та ін.

Велике значення для регіону має логістичний комплекс «Захід ресурс», який відкрито у 2010 році. Інфраструктура включає митні пости, митні склади та склади тимчасового зберігання, а також відділення банку, автомийку, автосервіс, кафе, магазин, піцерію та зону відпочинку. Крім того, ініціатором ТОВ «Євро Інвест Холдинг» створено новий індустріальний парк площею 22 га в подальшому з можливістю розширення парку до 100 га. ТОВ «Логістична компанія «Захід ресурс» розташована поруч з індустріальним парком.

Навіщо це підприємствам і підприємцям Городоцького району Львівської області? Відкриття нових об'єктів для відвідин туристів дасть також поштовх розвитку промисловим закладам, адже це – ефективна реклама підприємства, яка не потребує фінансових витрат, і дієвий засіб додаткового прибутку. Тисячі туристів готові платити кошти, аби на власні очі побачити процес виробництва високотехнологічних приладів, збирання машин, розливу напоїв тощо. Приймаючи гостей на території свого підприємства, власник має нагоду презентувати його потужності і потенціал, якість продукції. Такі візити можуть стати початком нових партнерських стосунків і розширенням клієнтської бази. Окремий різновид – екскурсії, що проводять для професійної орієнтації підлітків, надання допомоги школярам у виборі майбутньої професії.

Сьогодні в Україні, і Львівській області у т. ч., розвиток промислового туризму стримують такі фактори:

- недосконала нормативно-правова база України, яка б стимулювала розвиток туризму в цілому та розвиток промислового туризму зокрема;
- проблематичність в отриманні допуску на цікаві промислові об'єкти, оскільки не всі підприємства йдуть на відкритість;
- необхідність впровадження та дотримання системи техніки безпеки під час проведення екскурсій;

- відсутність достатньої кількості гідів і спеціалістів в області проведення екскурсій на промислових об'єктах;

- низький рівень популяризації та поінформованості.

Сьогодні бізнес і органи місцевого самоврядування Львівщини досягли принципової згоди та узгоджено працюють над розробкою нових цікавих екскурсійно-туристичних маршрутів промислового туризму з урахуванням соціальних, вікових, професійних та інших особливостей туристів. Стратегічні цілі на найближчі роки: створити логістичні зв'язки між традиційними туристичними маршрутами на регіональному рівні та об'єктами промислового туризму, а також між заохоченням потоків організованих візитерів на конкретні підприємства та діяльністю їхніх маркетингових відділів щодо PR, публісити й інших каналів комунікації з потенційними партнерами та широкими верствами потенційних споживачів.

Список використаних джерел:

1. Kulyesh, V.H. (2010). *Perspektyvy rozvytku promyslovoho turyzmu v sviti ta Ukrayini* [Prospects for the development of industrial tourism in the world and Ukraine]. *Visnyk DITB, 14*, 90–95 [in Ukrainian].
2. Kulyesh, V.H. (2012). *Promyslovyy turyzm yak osnova formuvannya turystychnoho brendu industrial'noho rehionu* [Industrial tourism as a basis for the formation of the tourist brand of the industrial region]. *Visnyk DITB, 16*, 109–114 [in Ukrainian].
3. Penderets'kyi O.V. (2011). *Terytorial'na orhanizatsiya promyslovoho turyzmu Karpats'koho suspil'no-heohrafichnoho rayonu ta osnovni napryamky yiyi vdosko-nalennya* [Territorial organization of industrial tourism of the Carpathian socio-geographical area and the main directions of its up-gradation]: *Ivano-Frankivs'k: IFNTUNH, 225* [in Ukrainian].
4. Penderets'kyi, O.V. (2013). *Perspektyvy rozvytku promyslovoho turyzmu u L'vivs'kiy oblasti* [Prospects for the development of industrial tourism in the Lviv region]. *Visnyk l'vivs'koho universytetu. Seriya heohrafichna, 43*, 323–330 [in Ukrainian].
5. Parfinenko, A.Y. (2011). *Turystychnyy imidzh rehionu: monohrafiya* [Tourist image of the region: collective monograph. Ed. A.Y. Parfinenko]: *Kharkiv: KHNU imeni V. N. Karazina, 312* [in Ukrainian].
6. Rutynskyi, M.Y., Stetsyuk, O.V. (2008). *Turystychnyy kompleks Karpats'ko-ho rehionu Ukrainy: monohrafiya* [Tourist complex of the Carpathian region of Ukraine: monograph]: *Chernivtsi: Knyhy–XXI, 440* [in Ukrainian].

МИКОЛАЇВ ТА ХЕРСОН ЯК ПОРТОВІ ЦЕНТРИ: СПІЛЬНІ РИСИ ТА ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

І.О. Пилипенко

pilipenko11@i.ua

Херсонський державний університет, м. Херсон, Україна

In the article the prerequisites of the emergence and modern problems of development of port complexes of the cities of Mykolayev and Kherson are considered. The advantages of geographical location are analyzed as obstacles for further development. The main tendencies and main features of port development in modern conditions are revealed.

Key words: *Mykolaiv, Kherson, port complex, problems, development.*

Особливості геоморфологічної будови та гідрологічної мережі Українського Причорномор'я зумовили фізико-географічні передумови формування портових центрів. В гирлах великих річок завжди були локалітети, які мають переваги в розвитку портових комплексів, що реалізовано на прикладі Миколаївської та Херсонської групи портів. Взагалі, висока щільність портів в береговій смузі Українського Причорномор'я зумовлена сукупним впливом чинників, серед яких особливо слід відзначити географічні властивості території країни. Так, між морськими портами Одеської групи портів та Херсонським морським торгівельним портом формується вузька 150 км прибережна смуга, в межах якої виникли і розвиваються морські порти, що обслуговують понад 90% морських вантажів країни. Фактично, величезний хінтерланд України здійснює морські зовнішньоекономічні зв'язки через вузьку та військово-вразливу берегову смугу Причорномор'я.

Порти знаходяться у важливому складовому вузлі міжнародних транспортних маршрутів меридіонального та широтного напрямів. Відносно глибоке внутрішньоконтинентальне їх положення зумовлено розміщенням в гирлових частинах Дніпро-Бузького лиману, нижньої течії Південного Бугу. В той же час, такі особливості географічного положення певним чином ускладнюють обслуговування морських суден, обмежуючи їх за осадкою в межах гарантованих 10,4 метрів в Миколаєві, а в Херсоні – 8 і менше метрів.

Херсон та Миколаїв - адміністративні центри регіонів Південної України - виникли як міста з обслуговування підприємств військового суднобудування в кінці 18 століття. Фактично, вони сформувалися в період, коли міста з функцій укріплень перетворилися в центри нової індустрії. Саме тому, ядрами містоутворення стали не дворянські замки, а порти та верфі (корабельні), що впливає на особливості функціонального зонування міст і створює величезні проблеми у їх розвитку.

Подальший розвиток портового господарства цих міст розпочався з різних вихідних пунктів в роки незалежності України (після 1991 р.). Так, Миколаїв продовжував свій розвиток в складі незалежної України як центр військового суднобудування, який вийшов на світовий рівень виробництва найбільших

військових кораблів – авіаносців, фактично майже досягнувши рівня відомої американської фірми «Newport News» [1]. Херсон спеціалізувався на будівництві та судноремонті цивільного морського та річкового флотів, перевалці будівельних матеріалів, обслуговуванні пасажирських рейсів Дніпром в Причорномор'ї.

Формування ринкових відносин в аграрному секторі України, кон'юнктура світового ринку зернових стимулює вирощування експортно орієнтованих культур (зернових, соняшнику, сої та ріпаку). Україна вже багато років виробляє біля 60 мільйонів тонн зерна на рік (це перевищує максимальні зафіксовані урожаї в період СРСР). Значна частина цього обсягу експортується морем. Це призвело до складнощів у розвитку портів в Україні, які в Херсоні та Миколаєві виявилися фактично в центрах великих міст. Порти обмежені в своєму розвитку містами, яким надали життя та стали їх основними первинними містоформуєчими підприємствами.

В цілому, ми можемо виділити такі загальні тенденції розвитку і трансформації діяльності портів: 1) домінуюча експортна орієнтація портів; 2) майже повне припинення прибережних каботажних і пасажирських маршрутів; 3) розробка та створення нової портової інфраструктури для обслуговування експортних вантажів; 4) просторове перенапруження розвитку в межах міст; 5) розміщення нових портових точок на річках у глибині континенту [2].

Проблеми дефіциту просторових ресурсів розвитку портів компенсуються зміною функцій верфей, значна частина яких була задіяна у військовому та цивільному суднобудуванні.

Важливим аспектом розвитку портових комплексів є активізація річок Дніпро та Південний Буг як водних транспортних шляхів. Це зменшує транспортне навантаження на дороги, оскільки вивезення зернових культур до портів ускладнює рух і призводить до руйнування дорожнього покриття.

В період масового збору урожаю перевезення експортних культур рослинництва створює величезні черги на приймальних пунктах морських і річкових терміналів, що погіршує транспортний та екологічний стан в Миколаєві і Херсоні. Перевезення автотранспортом причиняє величезне навантаження на автошляхи та призводить до їх руйнації за рахунок перевищення норм завантаження автотрейлерів. Введення в дію зернових терміналів в Новій Одесі та Вознесенську, використання Південного Бугу скорочує перевезення автотранспортом до 70 км, що частково знижує гостроту транспортної проблеми.

Список використаних джерел:

1. Istorija otechestvennogo sudostroyeniya. V pyati tomakh. T.5: Sudostroyeniye v poslevoyennyu period (1946-1991 gg.) / - SPb.: Sudostroyeniye. 1996. – s. 328
2. Pylypenko, I., Malchykova, D. (2018) Ports in the rivers mouths of Ukraine: advantages, limitations, transformations and spatial trends // 34th International Scientific Conference “Research Issues in Geography of Industry and Services” (3-4 December, 2018): Kraków– Warszawa: Poland, 84 [in English].

ЗНАЧЕННЯ КИЄВА В ЕКСПОРТІ УКРАЇНИ

Савчук І.Г.

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

The place and value of Kyiv in Ukrainian exports are shown. The peculiarities of its development in the export of goods and services are revealed and the importance of the state capital in the formation of corresponding flows to the countries of the world is shown.

Keywords: *export, Kyiv, capital.*

Столиця України є лідером у державі за експортом товарів. Значною мірою це зумовлено тим, що у ній зареєстровано юридичні адреси провідних національних компаній-експортерів. Саме цим можна пояснити, що першість у поставках займають зернові культури (35,5 % у 2016 р.), що є другим (після Миколаївської області) показником концентрації саме цієї продукції в експорті товарів серед регіонів України. На фоні дійсно аграрноорієнтованих регіонів держави, першість Києва за експортом зернових культур прямо вказує на його виразний столичний статус в унітарній централізованій країні. Сукупний обсяг поставок за кордон зернових культур з Івано-Франківської, Миколаївської, Одеської, Херсонської, Черкаської, Чернігівської областей лише на 46,1 % менший за відповідний показник столиці. Таким чином велика концентрація управлінських структур національних агрохолдингів та зернотрейдерів у м. Київ викривляє реальний розподіл поставок зернових культур на експорт. Враховуючі, що від 2015 р. саме вони є першими за вартістю поставок в Україні, таке домінування столиці є закономірним. Столиця аграрної держави представлена на світовому ринку саме зерновими культурами, що призводить до концентрації коштів та, відповідно, відрахувань у міський бюджет, з коштів, які реально отримано з поставок з інших регіонів держави.

Своєрідність змін у зовнішньоекономічних відносинах, зумовлених безпосереднім впливом політичних рішень як вищого керівництва України, так й іноземних держав зумовило різку зміну у географічній структурі експорту столиці України. У 2016 р. вперше за роки незалежності Індія стала країною-лідером в експорті товарів з м. Київ (9,4 %). При цьому столиця України є лідером у поставках товарів до цієї країни світу. Така низька частка першої країни у структурі поставок товарів за кордон свідчить про велике різноманіття та різновекторність компаній-експортерів, зареєстрованих у столиці держави. Індія є країною-лідером в експорті вітчизняних товарів не лише зі столиці України, а з Вінницької і Кіровоградської областей. Це прямо вказує на аграрне спрямування національного експорту товарів до цих типових сільськогосподарських регіонів держави. Переорієнтація на експорт товарів до країн-членів ЄС зумовила також зміни у структурі відповідних поставок. Першість у них так само займає м. Київ (20,2 % у 2016 р.).

Про важливість столичних компаній у формуванні експортних потоків

України вказує їх роль у поставках до конкретних країн світу. Столиця держави є лідером у поставках товарів до 84 країн світу, що є абсолютною першістю серед усіх регіонів України. При цьому до 11 країн з неї надходило 100 % всіх товарів, а до 27 країн – більше половини вітчизняних поставок. Лідерство в експорті товарів лише до дев'яти країн світу, серед яких відсутні розвинуті країни, дозволяє зробити висновок про недовикористання існуючого виробничого потенціалу столичного регіону України у реалізації її експортних поставок товарів.

Подібною є ситуація і в експорті послуг зі столиці України. Першість м. Києва є закономірним наслідком функціонування у державі ліберальної експортоорієнтованої моделі економіки. Висока концентрація компаній-експортерів зумовила і те, що в експорті послуг першість належить професійним та консалтинговим послугам (12,1 % у 2016 р.). Це єдиний регіон держави, де саме цей вид послуг є лідером в їх наданні закордонним партнерам. При цьому це найменший рівень концентрації виду послуги-лідера у структурі експорту послуг серед усіх регіонів держави. Це прямо вказує на їх різноманіття.

Країна-лідер в експорті послуг із м. Київ є США, що є закономірним, з огляду на те, що більшість коштів за вчинення професійних та консалтингових послуг здійснюють через банківські системи, які створені та функціонують на основі системних банків США. Ця країна також є лідером в експорті послуг ще з трьох регіонів України, що вказує на закономірну поступову інтеграцію національного третинного сектору у світові системи з надання послуг іноземним компаніям. При цьому у столиці держави не зафіксовано нижчий рівень концентрації послуг, наданих країні-лідеру, як це має місце у структурі експорту-товарів. Це вказує на те, що, після глибокої політичної і економічної кризи 2014-2015 рр., відбувається поступова трансформація сфери послуг у державі, що призводить до різнопланових процесів в експорті послуг.

Показовим у цьому плані є переважання столиці України у виїзному туризмі. За даними офіційної звітності туристичних операторів та агентів частка м. Київ становила у 2016 р. 76,8 % від загальнодержавного відповідного показника. Так само й організованих іноземних туристів прибувало найбільше до столиці (68,5 % у 2016 р.). Така різка концентрація туристичних потоків з одного боку викликана функціонуванням найбільшого у державі (за обсягом пасажирських перевезень) транспортного вузла, а з іншого, також вадами збору первинної статистичної інформації, коли подається не місце фактичного проживання українського громадянина, а облік ведуть за офіційною юридичною адресою компанії, яка надала відповідні послуги. Це саме має місце і щодо іноземних туристів. Зосередження у м. Київ більшості великих національних туристичних компаній та філій міжнародних компаній-лідерів у цій сфері зумовлює таку надзвичайно високу концентрацію туристичного потоку у столиці України.

Київ є лідером в Україні за більшістю показників участі у міжнародному поділі праці. При цьому значною мірою це зумовлено централізованою

моделлю управління економікою, коли у столиці держави зосереджено штаб-квартири провідних її компаній-експортерів. Це призводить до викривлення структури поставок за кордон товарів і послуг. Саме тому основою експорту товарів із м. Київ у 2016 р. були зернові культури, які не вирощують в його межах. Водночас саме зосередження великих компаній-експортерів зумовило першість у структурі експорту послуг професійних та консалтингових послуг. Виразне лідерство м. Києва у структурі поставок до 84 країн світу є наслідком зосередження у ньому штаб-квартир головних національних компаній-експортерів. Таким чином є всі підстави стверджувати, що м. Київ залишається головним осередком зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

ИННОВАЦИИ В СИСТЕМЕ ЕВРОРЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

В.Б. Цеханович
victor134@ukr.net

*Луганский национальный университет им. Т. Шевченко,
г. Старобельск, Украина*

The article deals with the development of innovations in the Euro-regional sphere. Based on the fact that each Euroregion is specific in its economic and geographical location, the level of innovation in them is different. Special attention is paid to such innovation as the Euro-regional cluster, which participates in the competition of Euroregions, if they have the same degree of economic development. However, despite these advantages, the inconsistency of the legislation of the Euroregion countries hinders the development of Euroregional cooperation

Key words: *innovation, Euro-regional cooperation, Euro-regional cluster.*

Понятие еврорегионального сотрудничества является относительно новым и не таким распространенным в отечественной экономической литературе, как например, понятие трансграничного сотрудничества, хотя они частично связаны. Важно отметить, что еврорегиональное сотрудничество – это сотрудничество еврорегионов, где последние выступают как субъект сотрудничества. Для Украины активизация еврорегионального сотрудничества выступает чрезвычайно важной компонентой экономического развития, поскольку многие регионы нашего государства непосредственно граничат с ЕС, образуя еврорегионы. Особое значение при этом приобретает активизация инновационной составляющей в системе хозяйства приграничных территорий, которая проявляется в развитии инновационной инфраструктуры, сотрудничества научных учреждений, проведении совместных научно-исследовательских работ и проектов, участия регионов Украины в европейских программах развития и внедрения инноваций.

Развитие еврорегионального сотрудничества в инновационной сфере и его эффективность определяется возможностями конкретного региона с учетом выбранной модели инновационного развития, которая формируется под

влиянием ряда факторов: уровень социально-экономического развития региона, состояние развития инновационной инфраструктуры, кадровый потенциал в инновационной сфере, наличие финансовых ресурсов для производства и внедрения инноваций, инновационная политика местных органов власти, степень государственного влияния на инновационные процессы в регионе. Взаимосвязь этих факторов определяет возможности для развития еврорегионального сотрудничества в сфере инноваций, а также пути преодоления проблем, которые стоят на пути активизации инновационной деятельности регионов Украины.

Состояние развития инновационной инфраструктуры напрямую влияет на развитие еврорегионального сотрудничества в инновационной сфере. Региональная инновационная инфраструктура – это совокупность специальных инновационных институтов и сетей, которые взаимосвязаны между собой и обеспечивают развитие и поддержку всех стадий инновационного процесса в регионе с целью повышения его инновационного потенциала [1]. К основным элементам развития региональной инновационной инфраструктуры, которые свидетельствуют о возможности формирования конкурентных преимуществ региона и способствуют развитию его инновационного потенциала, необходимо отнести: технопарки, научные парки, инновационно-технологические центры, бизнес-инкубаторы, венчурные фирмы, консультативно-аналитические фирмы, технополисы и т.д.

Но в данных тезисах, хотелось бы уделить большее внимание, такой инновационной инфраструктуре, как еврорегиональный кластер. Следует отметить, что важным признаком любого кластера является инновационная направленность его деятельности, соответственно все кластерные образования независимо от вида должны постоянно учитывать новейшие изменения и современные тенденции, искать направления повышения своей конкурентоспособности.

Тут еврорегиональный кластер использует инновации, как технологию достижения конкурентных преимуществ региона и стратегию будущего развития. К таким преимуществам можно отнести возможность содействия еврорегионов инновационной кластеризации путем финансирования, участия в программах и проектах трансграничного и еврорегионального сотрудничества.

Рассматривая предпосылки формирования еврорегиональных кластерных образований, необходимо анализировать еврорегионы как единую территорию, что должно соответствовать равнозначному подбору потенциальных участников такого кластера.

Таким образом, для определения сфер функционирования еврорегионального кластерного образования необходимо определение конкурентных преимуществ и специализации пограничных территорий, входящих в соответствующее еврорегиональное пространство.

Кроме того, особенностью еврорегиональных кластеров является обеспечение возможности и наращивание конкурентоспособности всех приграничных регионов, которые выступают платформой создания

еврорегионального кластера, вследствие их функционирования. Рассматривая инновационный кластер в условиях еврорегионального сотрудничества, такая конкурентоспособность, в первую очередь, будет направлена на рост экономики соответствующего региона, на базе которого создается кластер [2].

Особенностью таких кластеров также является то, что такие образования создаются в различных нормативно-правовых полях государств. При этом барьерами для отладки кластерного сотрудничества выступают различные положения стран в отношении таможенного и налогового законодательства, регулирующих такое взаимодействие.

Проанализировав некоторые факторы еврорегионального сотрудничества в инновационной сфере, нужно искать направления улучшения ситуации, которая сложилась в этой сфере, принимать меры для решения проблемных вопросов в еврорегионах, находить способы повышения конкурентоспособности регионов Украины через реализацию их инновационного потенциала.

Список использованных источников:

1. Papp, V.V. (2008) Strategichni napryami rozvitku regionalnikh innovatsiynykh protsesiv [Strategic directions of development of regional innovation processes] Retrieved from http://experts.in.ua/baza/analitic/index.php?ELEMENT_ID=34700 [in Ukrainian].
2. Kovalenko, S. (2014) Kontseptsiya transkordonnikh klasternikh system v kontekste rozvitku tekhnologichnogo ukladu [The concept of transborder cluster system in the context of technological development] Vistnik THEU №3,2014 [in Ukrainian]

ВПЛИВ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ НА ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНУ ДІЯЛЬНІСТЬ РЕГІОНІВ СХІДНОГО ПРИКОРДОННЯ УКРАЇНИ

П.О. Черномаз

chernomaz@karazin.ua

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Trends in the foreign trade of Sumy and Kharkov regions of Ukraine, Belgorod, Kursk and Rostov regions of Russia in 2013-2018 are examined. A significant decline in trade indicators of the Ukrainian border regions with Russia and the Russian border regions with Ukraine was noted. The cause of these trends was the political confrontation between Ukraine and Russia, which entailed economic sanctions and, as a result, a decrease in mutual trade turnover. To improve the situation on the Ukrainian-Russian border, it is necessary to establish trilateral diplomatic negotiations between Russia, Ukraine and the EU in order to resolve the political conflict.

Keywords: *Ukrainian-Russian borderland; political confrontation; foreign trade; export; import; foreign trade turnover.*

Східне прикордоння України внаслідок свого геополітичного положення опинилося на перетині двох зустрічних інтеграцій – євразійської, яку

представляє Євразійський економічний союз (ЄАЕС), і європейської, представленої Європейським Союзом (ЄС). У 2014 році керівництвом України був обраний одновекторний курс на європейську інтеграцію і створення «всеосяжної зони вільної торгівлі» з ЄС. У результаті українські суб'єкти зовнішньоекономічної діяльності переорієнтували свої торговельні відносини відповідно до нових реалій [1, 2].

За даними Державної служби статистики України в докризовому 2012 році частка зовнішньоторговельного обороту товарами та послугами України з Росією становила 27,7% від загального обсягу зовнішньої торгівлі, а в 2018 році вона скоротилася до 12,7%, тобто більш ніж в два рази. При цьому в 2014-2018 роках спостерігалось зниження зовнішньоторговельного обороту із сусідніми країнами у всіх прикордонних регіонах України і Росії.

Недостатність наукової оцінки процесів, що протікають у східному прикордонні України, визначає необхідність аналізу показників зовнішньоекономічної діяльності прикордонних регіонів.

Слід зазначити, що в докризовий період у прикордонні отримали розвиток посередницькі функції з просування товарів на ринки сусідів. Прикордонні регіони, що мають відповідну митну, транспортну та логістичну інфраструктуру, оформляли і перерозподіляли значні потоки імпорту з прикордонних держав. Розвитку зовнішньоекономічної діяльності в прикордонних регіонах сприяло зростання числа торговельних посередників, які здійснювали митне оформлення експортних та імпорتنих договорів у прикордонній зоні з наступною доставкою товарів до місць призначення.

Відносини між прикордонними регіонами України і Росії підкріплювалися офіційними угодами про співпрацю, в тому числі про створення особливих форм транскордонного співробітництва – єврорегіонів [3]. Однак навіть у більш-менш сприятливий період українсько-російських відносин існувала низка проблем, що уповільнювали розвиток економічних зв'язків прикордоння внаслідок збереження формальних бар'єрів при перетині кордону, недостатньої державної підтримки та низької активності бізнесу в розвитку співпраці. Для подолання цих проблем почалися двосторонні консультації, в тому числі й на високому рівні, з метою зниження митних бар'єрів і полегшення формальних процедур, що поступово реалізовувалося в прикордонних регіонах [4]. Починаючи з 2014 року, дані проблеми відійшли на другий план, поступившись місцем політичній конфронтації, що призвело до значного зниження не тільки економічних зв'язків прикордоння, але й прикордонної взаємодії в цілому [5, 6].

У межах даного дослідження розглянемо зовнішньоекономічні показники Белгородської, Курської і Ростовської областей Російської Федерації та Харківської, Сумської областей України. Донецька і Луганська області України не розглядалися через відсутність порівнянної статистики. У дослідженні для розрахунків були використані матеріали офіційних веб-сайтів Державної служби статистики України, Федеральної служби державної статистики Російської Федерації та їх територіальних органів у Белгородській, Курській, Ростовській, Харківській і Сумській областях. Ґрунтуючись на отриманих

даних (табл. 1), можна стверджувати, що погіршення геополітичної ситуації зумовило зниження показників зовнішньої торгівлі українсько-російського прикордоння. Падіння зовнішньоторговельного обороту з усіма країнами через п'ять років до рівня докризового 2013 року в Україні склало 25,6%, а в Росії – 19,9%, в той час як українсько-російський товарообіг упав на 69,4%.

У досліджуваних прикордонних регіонах найбільшого падіння товарообіг із суміжними країнами зазнав у Белгородській та Харківській областях – на 75,8% і 63,8% відповідно. У Курській області падіння склало 46,8%, в Сумській – 47,4%. При цьому експорт найбільше скоротився в Харківській (на 68,1%), Белгородській (на 62,5%) та Сумській (на 61,1%) областях, а імпорт – у Белгородській (на 78,7%), Харківській (на 58,7%) і Курській (на 54,2%) областях. Водночас спостерігалось зростання імпорту з Росії в Сумській області (на 77,1%) і зростання експорту в Україну в Ростовській області (на 123,7%). Однак у всіх без винятку прикордонних регіонах більшою мірою відбулося зниження торговельних потоків з України до Росії. Це свідчить про те, що від політичної конфронтації економічно більше постраждали регіони українського прикордоння.

Таблиця 1

Показники зовнішньої торгівлі товарами прикордонних регіонів Росії з Україною і прикордонних регіонів України з Росією в 2018 р.

Регіон/ країна	Експорт		Імпорт		Зовнішньоторговельний оборот	
	млн дол. США	% до 2013 р.	млн дол. США	% до 2013 р.	млн дол. США	% до 2013 р.
Белгородська область	262,0	37,5	703,0	21,3	965,0	24,2
Курська область	77,9	78,2	154,2	45,8	232,1	53,2
Ростовська область	1039,6	223,7	741,0	48,3	1780,6	89,1
Сумська область	186,7	38,9	145,1	177,1	331,8	52,6
Харківська область	293,2	31,9	302,3	41,3	595,5	36,2
Україна з Росією	3654,1	24,2	8092,7	34,9	11746,8	30,6
Україна з країнами ЄС	20158,5	120,3	23182,8	85,7	43341,3	98,9
Україна з усіма країнами	47339,9	74,8	57141,0	74,2	104480,9	74,4
Росія з усіма країнами	443070,2	84,9	248619,7	72,8	691689,9	80,1

На особливу увагу заслуговує Ростовська область, яка єдина з розглянутих прикордонних регіонів змогла наростити обсяг експорту в Україну, причому більш ніж в два рази. Аналіз структури експорту за даними митної статистики та залучення додаткових джерел інформації показали, що причиною такої аномальної ситуації є постачання з Ростовської області критичного для української економіки продукту – кам'яного вугілля, необхідного для стабільної роботи теплоелектростанцій. Дефіцит в Україні вугілля антрацитної групи став

результатом військових дій на Донбасі. Зокрема, найбільший приватний український енергохолдинг «ДТЕК Енерго» повідомляв про здійснення поставок антрацитового вугілля для запуску зупинених Придніпровської та Криворізької ТЕС із шахтоуправління «Обухівське», що знаходиться в Ростовській області та належить цьому енергохолдингу [7].

Таким чином, закриття для України зони вільної торгівлі з Росією і накладення взаємних ембарго на окремі види товарів стали причиною негативних тенденцій в економічних зв'язках країн. Безумовно, це спричинило проблеми в соціально-економічному розвитку прикордонних регіонів. Яскравим прикладом може слугувати Білгородська область, яка продемонструвала найбільше падіння товарообігу з Україною. Тут була сформована ефективна транспортна і митна інфраструктура, а економіка регіону багато в чому орієнтувався на свого найближчого сусіда. Тому бізнес-структурам довелося переорієнтувати свої торговельні потоки на великий внутрішній ринок Росії і на інші зовнішні ринки. Дзеркальна ситуація спостерігається і в прикордонних регіонах України, зокрема, в Харківській області, де значна частка підприємств і підприємців багато років орієнтувалася на зв'язки з російськими партнерами. Якщо в 2013 році частка країн СНД (більша частина якої припадала на Росію) в експорті товарів Харківської області становила 66,2%, а країн ЄС – 15,6%, то в 2017 році частка країн СНД скоротилася до 40,7% (з них на Росію припадало лише 25,7%), а країн ЄС – збільшилася до 19,7%.

Для поліпшення економічної ситуації на українсько-російському прикордонні необхідне налагодження тристоронніх дипломатичних переговорів між Росією, Україною і ЄС з метою вирішення політичного конфлікту. У разі ж, якщо соціально-політична ситуація не зміниться на краще, а погіршиться, то протягом найближчих років товаровиробників очікує пошук нових ринків і подальша переорієнтація зовнішньої торгівлі, що може істотно загальмувати соціально-економічний розвиток прикордонних регіонів.

Список використаних джерел:

1. Chernomaz P.O., Chavalakh O.I. (2017) Transformatsiia struktury zovnishnoi torhivli Ukrainy u zviazku z pidpysanniam Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Transformation of the structure of Ukraine's foreign trade in connection with the signing of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Visnyk KhNU imeni V.N. Karazina. Seriia «Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm» – Bulletin of the V.N. Karazin Kharkiv National University. Series «International Relations. Economy. Country Studies. Tourism».* 6, 82-88 [in Ukrainian].
2. Chernomaz P.O., Chavalakh O.I. (2018) Tendentsii rozvytku zovnishnoi torhivli Ukrainy v umovakh formuvannia zony vilnoi torhivli z YeS [Trends in Ukraine's foreign trade development in the formation of a free trade area with the EU]. *Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnia – Eastern Europe: Economics, Business and Management.* № 4. URL: http://www.easterneurope-ebm.in.ua/journal/15_2018/10.pdf [in Ukrainian].
3. Chernomaz P.A. (2015) Transhranychnoe sotrudnychestvo v ukraynsko-rossyiskykh otnosheniakh (na prymere evrorehyona «Slobozhanshchyna») [Cross-border cooperation in the Ukrainian-Russian relations (on the example of the Euroregion “Slobozhanshchyna”)]. *Ekonomicheskoe vzaimodejstvie stran–chlenov SNG v kontekste Evrazijskogo integracionnogo*

proekta – Economic cooperation of the CIS member countries in the context of the Eurasian integration project. M.: IE RAN, 144-156 [in Russian].

4. Chernomaz P.A. (2011) Postroenie «umnoj granicy» mezhdu Rossiej i Ukrainoj kak mehanizm povysheniya effektivnosti ee peresecheniya [Building a “smart border” between Russia and Ukraine as a mechanism to increase the efficiency of its intersection]. *Sovremennye problemy socialno-ekonomicheskogo razvitiya Rossii – Modern problems of the socio-economic development of Russia*. Belgorod: BelSU Publishing House, 1, 148-151 [in Russian].
5. Chernomaz P.A. (2017) Opyt transgranichnogo sotrudnichestva v realiyah ukrainsko-rossijskogo pogranichya [Experience of cross-border cooperation in the realities of the Ukrainian-Russian borderlands]. *Rossiia: tendencii i perspektivy razvitiya – Russia: trends and development prospects*. M.: IE RAN, 12, 1, 415-419 [in Russian].
6. Chernomaz P.A. (2015) Sovremennye problemy transgranichnogo sotrudnichestva [Modern problems of cross-border cooperation]. *Integracionnye modeli prigranichnogo i mezhregionalnogo sotrudnichestva – Integration models of cross-border and interregional cooperation*, 103-115 [in Russian].
7. DTEK nachal postavku antracita na Krivorozhskuyu i Pridneprovskuyu TES iz svoih shaht v RF [DTEK began supplying anthracite to the Krivoy Rog and Pridneprovskaya TPPs from its mines in the Russian Federation]. Website of the 112 Ukraine TV channel. URL: <https://112.ua/glavnye-novosti/dtek-nachal-postavku-antracita-na-krivorozhskuyu-i-pridneprovskuyu-tes-iz-svoih-shaht-v-rf-388272.html> [in Russian].

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗМІЩЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ

П.В. Шуканов¹, А.А. Шуканова², О.С. Сафронов³

¹parus2133@gmail.com, ²shukanova0707@gmail.com, ³safronov.as31@gmail.com

¹Полтавський університет економіки і торгівлі, м. Полтава, Україна

^{2,3}Полтавський національний педагогічний університет імені

В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна

The peculiarities of the development and geography of industrial parks as new forms of territorial organization of innovation activity are considered. Emphasis is placed on the importance of an industrial park as a modern type of combination of real estate and territory. The location of industrial parks by regions of Ukraine is analyzed. Differences of industrial parks by area are noted. Features of creation and development of industrial parks are compared with the international experience. The authors propose to classify industrial parks of Ukraine by area. The prerequisites for the creation of industry clusters at the macro-regional level are considered.

Key words: industrial park, production placement, the area of the industrial park, innovative activity, efficiency of development of the region.

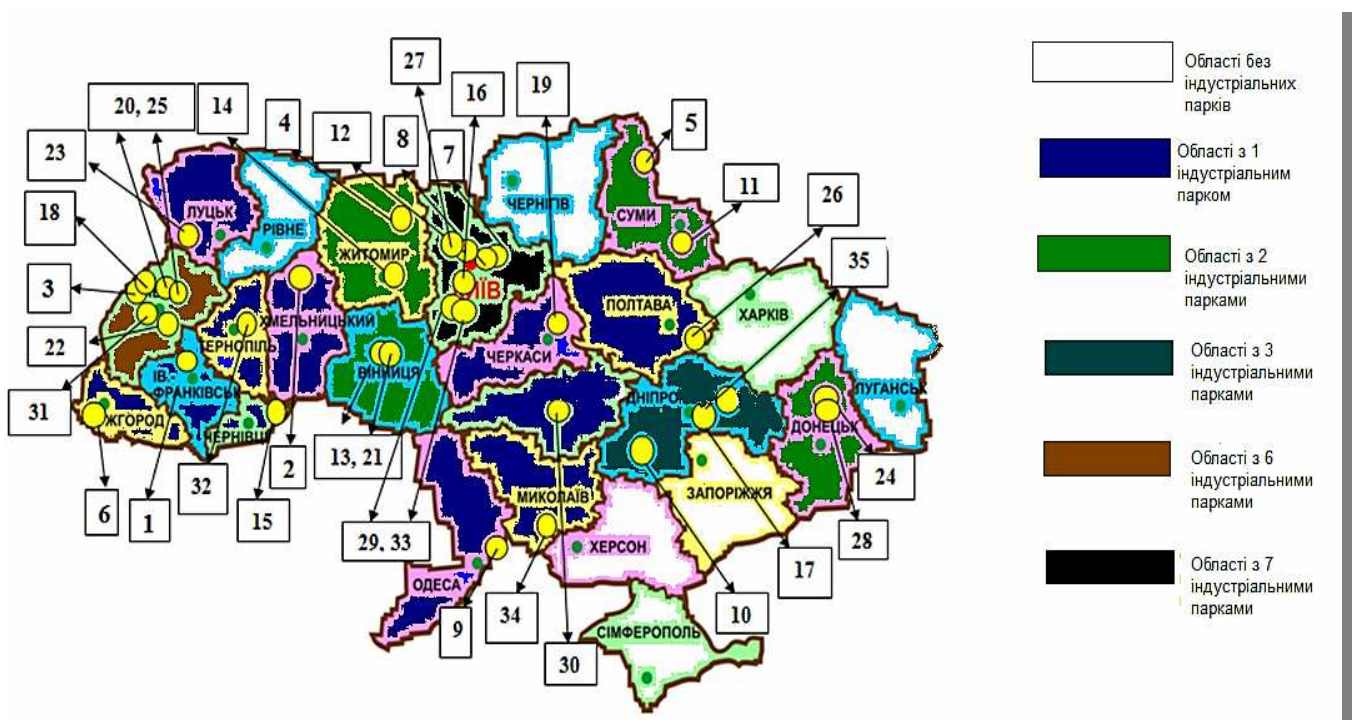
Тенденції розвитку економіки України зумовлюють появу сучасних форм територіальної організації ефективної діяльності регіонів. Світовий досвід свідчить про те, що створення технопарків та індустріальних парків є найбільш дієвою формою підтримки інноваційних секторів економіки, що сприяє економічному зростанню країни. Технопарк та індустріальний парк є близькими за значенням поняттям, тому окремі дослідники сприймають їх як синоніми, інші – розмежовують. Основна відмінність технопарку від

індустріального парку – це наявність у компаній-резидентів єдиної виробничої спеціалізації.

На початок 2019 р. в Україні налічується 35 індустріальних парків (за даними Держреєстру Міністерства економічного розвитку і торгівлі), що знаходяться на різній стадії формування і готовності. Зокрема Індустріальний парк «Центральний», ініціатором утворення якого була Кременчуцька міська рада Полтавської області проіснував лише 4 роки (із запланованих 50-ти) та 23.08.2018 р. його було виключено з Реєстру. Зазначимо, що на сьогодні функціонує також 7 приватних індустріальних парків, які не включені до Реєстру індустріальних парків, і вони в даному дослідженні не аналізувалися.

Головний продукт, що пропонується інвесторам – розміщення виробництва на території індустріального парку, тому відповідно до класифікатора видів економічної діяльності (КВЕД-2010) індустріальні парки належать до класу 68.32 Управління нерухомим майном за винагороду або на основі контракту.

Індустріальний парк є особливим типом поєднання нерухомості та території. Така територія призначена для розміщення промислових підприємств в певних зонах. Підприємства отримують доступ до землі, приміщень, інженерної та транспортної інфраструктури, базових послуг і працюють під управлінням компанії, що відповідає за підтримку функціонування об'єкта і надання послуг по залученню резидентів-орендарів.

Рис. 1. Розміщення індустріальних парків по регіонах України (нумерація відповідає порядковим номерам Реєстру індустріальних (промислових) парків Міністерства економічного розвитку і торгівлі за даними [2])

Як видно з рис. 1. індустріальні парки по території України розташовані нерівномірно. Виділяється два полюси зростання – Київська обл., яка є лідером за їх кількістю – 7 індустріальних парків, та Львівська обл. – 6 парків. Третім центром зосередження є Дніпропетровська обл. – 3 парки. Також з'ясовано, що більшість парків розміщена в Правобережній Україні – 28, що становить 80% від їх загальної кількості, а в Лівобережній лише 7 (20%), що можна пояснити наявністю конкурентних переваг географічного положення – орієнтацією на країни Європейського Союзу. Водночас Рівненська і Чернігівська області, що межують з півднем Білорусі та Харківська і Луганська обл., які мають спільний кордон з Російською Федерацією, не мають на своїй території жодного індустріального парку. Загальна площа території, виділена під індустріальні парки, які включені до реєстру, за нашими підрахунками складає 1565,22 га.

В Законі України «Про індустріальні парки» [3] передбачено, що індустріальні парки можуть створюватися на землях державної, комунальної та приватної власності. За даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України в розподілі права власності на земельні ділянки, на яких створено індустріальні парки, домінує комунальна власність – 63%, їй значно поступається приватна – 28%, незначна роль державної власності – 3%, решта (6%) – змішана форма власності. Це підтверджує провідну роль місцевих органів влади в розвитку такої форми розміщення обробних виробництв з метою підтримки індустріального розвитку свого регіону. За нашими підрахунками міські та районні ради є ініціаторами створення 24 індустріальних парків та ще одного – обласна державна адміністрація, приватний бізнес ініціював створення 12 парків. Така ситуація відповідає міжнародному досвіду створення та розвитку індустріальних парків і є типовою для постсоціалістичних країн Центральної Європи. Зокрема, в Словаччині, Польщі, Угорщині ініціатором створення індустріального парку є муніципалітет, якому належить контрольний або найбільший міноритарний пакет акцій.

В дослідженні О. М. Бойко пропонується, відповідно до загальноприйнятої у світовій практиці класифікації, вітчизняні індустріальні парки поділяти на три типи: моноспеціалізовані (за розмірами від 50 – 100 га, галузева спеціалізація: електронна, харчова, та фармацевтична галузі, виробничі сервіси та ін.), фокусовані (за розмірами від 100 – 200 га, галузева спеціалізація: машинобудування, виробництво будматеріалів, легка промисловість металургія та ін.), багатопрофільні (за розмірами понад 200 га, галузева спеціалізація: хімічна і металургійна промисловість, сектори важкої промисловості та ін.) індустріальні парки [1, с. 67]. За такого підходу 5 індустріальних парків України є моноспеціалізованими, 2 – фокусовані, 1 – багатопрофільний, проте переважна їх більшість – 27 не охоплені даною класифікацією, оскільки їх площа менша ніж 50 га. Тому ми пропонуємо, за площею, що займають індустріальні парки, поділяти їх на три групи: малі, середні, великі. При цьому критеріальними межами для виділення класифікаційних груп, на наш погляд, доцільно взяти 50 і 100 га.

Проведений аналіз показує, що домінує група малих за розміром індустріальних парків, на які припадає 80% їх кількості та більше половини площі (52%). На групу великих за розміром парків, яку складають 3 найбільших парки (2 – в Київській обл. і 1 – в Дніпропетровській обл.), припадає лише 8,6% їх кількості, але 30% площі. Проміжне становище із середніми показниками складає група середніх за площею індустріальних парків, які розташовані у Вінницькій, Закарпатській, Київській та Сумській областях. На них припадає 11,4% від загальної кількості та 18% площі. Отже, індустріальні парки географічно розміщені в більшості регіонів України (за винятком Рівненської, Чернігівської, Харківської, Луганської, Херсонської областей та АР Крим). Лідером за кількістю та розмірами індустріальних парків є Київська область, що використовує переваги вигідного столичного розташування.

При проектуванні системи розвитку і розміщення індустріальних парків як інструментів стимулювання промислової активності, необхідно враховувати процеси глобалізації економічного виробництва та можливості міжнародного партнерства. Подальшому підвищенню ефективності розвитку регіонів України повинні сприяти не тільки вигідність економіко-географічного та геополітичного положення країни, але і зміцнення кадрового потенціалу та раціональне використання природних ресурсів, як основи для створення галузевих кластерів на макрорегіональному рівні.

Список використаних джерел:

1. Boiko O. M. (2015) Industrialni parky ta rozvytok innovatsiinoi diialnosti v Ukraini [Industrial parks and development of innovative activity in Ukraine]. *Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini – Formation of market relations in Ukraine*, 4, 66-71 [in Ukrainian].
2. Departament zaluchennia investytsii Ministerstva ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy [Investment Promotion Department of the Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine] Retrieved from <http://me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=6463d3ba-aa13-4e54-8db9-f36642c43d9&tag=IndustrialniParkiVUkraini> [in Ukrainian].
3. Zakon Ukrainy № 5018-VI "Pro industrialni parky" [Law of Ukraine No. 5018-VI "On industrial parks"] Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5018-17> [in Ukrainian].

СЕКЦІЯ 3
ПРИРОДНО-РЕСУРСНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТА РЕГІОНАЛЬНА
ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА

GEOGRAPHICAL CRITERIA'S OF NATURAL-RECREATIONAL
POTENTIAL OF RESORTS

R. Elizbarashvili

rusoelizbarashvili@gmail.com

Iv. Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia

Researches geography as a scientific direction are the main objective of the study of the peculiarities that determine their natural and historical-cultural potential, recreational purpose and efficient use of optimal use. Currently, several features are used in assessing resorts, such as geographical location, medicinal properties, and seasonal temperatures (mainly summer indicators). Such scarcity of information is incomprehensible to the recreational potential of the resort. Natural, socioeconomic and infrastructural features that play a significant role in the development of resort farms are essential.

The article discusses geographical criteria for assessing natural-recreational potential of resorts. From the recreational assessment of environmental elements, special attention is paid to relief, vegetation, water bodies and climatic events. The relief from the relief assessment is given to the fragmentation of the area, the height of the ridge, the relief forms (glacial, karst, volcanic, peak, nival) and others. From the assessment of vegetation, specialty is given to its composition, aging, age and so on. It is well known that the mixed, polydominant and several tall forests are characterized by efficiency, with the formation of several varieties or evergreen elements. From the evaluation of water objects, attention should be paid to their area (lakes, reservoirs, wetlands) and linear (river) forms. Spaceship objects are used to create effective landscapes.

It is impossible to predict atmospheric phenomena, but the frequency and frequency of events that are characteristic of a particular place are known. The high resort is important for hawk elements such as (dryness index, sunlight, temperature amplitude, pressure, sunset, snow cover, etc.). Resorts assessment will also be used for such characteristics, such as geographic accessibility (geographic location, transportation access), sustainability (seasonal), capacity (digestible or usable space), comfort (climate conditions), natural diversity, the attractiveness of the (effective treatment and landscape resources) and others. Such characteristics differ significantly in the case of marine, mining and climatic-balneological resorts in the case of natural environmental assessment.

The landscape of any resort is made up of several major parts that create a territorial system of resort in unity. They can be considered and evaluated by three interconnected units: 1. Natural part - natural landscape of the aesthetic landscape of the resort; 2. Human part - residential buildings and resort infrastructure; 3. Natural - anthropogenic part - elements of landscape architecture in the form of gardens and parks (green zone).

Recreational assessment of the elements of the natural environment includes several interconnected steps. These include: Determination of the object (natural component), determining the requirements of the subject (reissue), evaluation criteria and parameters. The five-step scale - can be very favorable, favorable, moderately favorable, less favorable and non-compliant.

In most cases, several features are used in assessing resorts: geographical location medicinal properties, and seasonal temperatures (mainly summer indicators). Such scarcity of

information shows incomplete the recreational values of the resort, which is associated with the natural and infrastructural characteristics that play an important role in the development of resort farming.

Keywords: *Resort, Potential, Environment, criteria, Assessment*

Tourism development in Georgia requires a comprehensive study of resorts (Geography, 2000). Only geography is possible to show the natural environment, recreational and infrastructural values of a resort, which makes them more attractive. The medical and aesthetic assessment of elements of natural environment and landscapes for recreational purposes is considered a new direction in geography (Вопросы географии, т.127, 2014). Assessment of aesthetic characteristics is relatively difficult in the case of vale areas, or when the receptor is perceived (see) only the vertical structure of the landscape. On the contrary, the medical assessment in the Vale areas is in the case of homogeneous hawthorn. Mountainous territories make much "better" prerequisites for aesthetic assessment, while medical assessment is difficult because of the diversity of the natural environment. The existence of water and forest vegetation (Elizbarashvili, 2018) unequivocally increases the medical and esthetic values of the landscape.

From the recreational assessment of environmental elements, special attention is paid to relief, vegetation, water bodies and climatic events. The relief from the relief assessment is given to the fragmentation of the area, the height of the ridge, the relief forms (glacial, karst, volcanic, peak, nival) and others. The vastness of the relative heights creates effective landscapes, which is important for aesthetic diversity. In this case the optimal selection of vision points and exposure (in terms of area lighting) is essential for the recreational facility, which is possible to use GIS methods. From the assessment of vegetation, specialty is given to its composition, aging, age and so on. It is well known that the mixed, polydominant and several tier forests are characterized by efficiency, with several varieties or evergreen elements involved. From the evaluation of water objects, attention should be paid to their area (lakes, reservoirs, wetlands) and linear (river) forms. Spaceship objects are used to create effective landscapes. In this case it is also important as water reservoir, water transparency, salinity or temperature. The effectiveness of the rivers is mainly related to its inclination, the number of waterfalls and choros, the magnitude of the accumulated material, the living composition of the living world, etc. The frequency and frequency of events that characterize the place. Observing them is one of the forms of recreation. At the same time, atmospheric air transparency is important, which determines the number of steam and vegetation. At night, the transparent sky observation leaves a unique impression (a clear example of Abastumani).

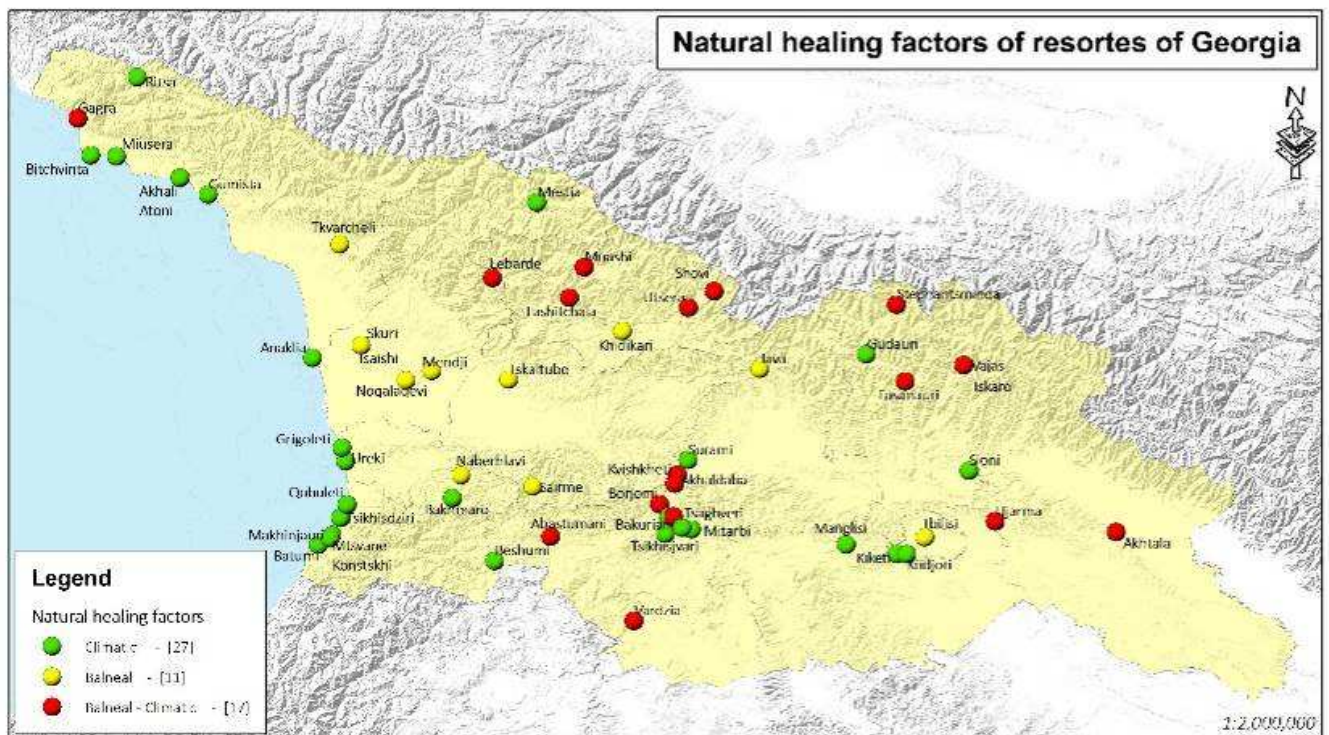
Any resort's landscape (Biological, 2000) consists of several major parts that create a territorial system of resort in unity. For the geographical survey of resorts and resorts, it is desirable to identify criteria such as: natural environment or landscape impact on human health; Research of landscape recreational (resort) and aesthetic value; (Vegetation, water reservoirs, animal world, nature monuments), forests, water resources, nature monuments, forests, landscapes, preservation of the location, landscapes, destination (treatment of diseases), mineral or thermal waters,

hava (dry line index, sunlight, temperature amplitude, pressure, , Relief, etc.), the use of traditions (ie, history (Attitudes of the local population), uniqueness, recreational (historical monuments, cultural objects, etc.) and transportation (accessibility, internet and others), according to infrastructure and general and social and economic factors.

Resorts assessment will also be used for such characteristics, such as geographic accessibility (geographic location, transportation access), sustainability (seasonal), capacity (digestible or usable space), comfort (climate conditions), natural diversity, the attractiveness of the (effective treatment and landscape resources) and others. Such characteristics differ significantly in the case of marine, mining and climatic-balneological resorts in the case of natural environmental assessment.

The landscape of any resort is made up of several major parts that create a territorial system of resort in unity. They can be considered and evaluated by three interconnected units: 1. Natural part - natural landscape of the aesthetic landscape of the resort; 2. Human part - residential buildings and resort infrastructure; 3. Natural – anthropogenic part - elements of landscape architecture in the form of gardens and parks (green zone).

For geographical assessment of resorts and resort farming, it is desirable to identify such characteristics as: Natural environment or landscape impact on human health; Landscape recreational (resort) and aesthetic value; Classification of the resorts for the use of location, landscapes, destination (treatment of diseases), mineral or thermal waters, natural resources, Medicine - the attitude of the local population), Unica Lobby, recreational (historic monuments, cultural objects, etc.) and transport (accessibility, internet, etc.), according to infrastructure, general and natural and socio-economic factors.

Fig.1. Natural healing factors of resorts of Georgia

It has been suggested that the resort or resort area is desirable to be distinguished from the settlements, industrial facilities, transport quarters and agricultural lands. Its area should be distinguished with isolated and special efficiency, should have an individual aesthetic environment and a vacation zone. The resort area is usually made up of natural and cultural space. The function of cultural space can also be a historic monument on the approach to the resort. In such a view, re-evaluation and planning of Georgian resorts will be presented as a topical scientific-practical task, which is desirable to take into account the provisions of the European Landscape Convention (Georgia acceded in 2011).

Recreational assessment of the elements of the natural environment includes several interconnected steps. These include: Determination of the object (natural component), determining the requirements of the subject (reissue), evaluation criteria and parameters. This can be used in this regard the five-step scale – very favorable, favorable, moderately favorable, less favorable and non-compliant.

References:

1. Voprosi geografii (teoria i praktika turizma) (2014). Т. №139. [Geography issues (theory and practice of tourism)]. т. 139. Moskva: kodeks, 471. [In Russian].
2. Maksakovski V.P. (2000). Razvitie I geografia mejdunarodnogo turizma. Geografia v shkole. № 8, 41-52. [Maksakovsky V.P. The development and geography of international tourism. Geography at school. No. 8, 41 - 52. [In Russian]
3. Biological and Landscape Diversity of Georgia. (2000). Proceedings of the First National Conference. Tbilisi: WWF Caucasus office, 312.
4. Elizbarashvili N., Meessen H., Meladze G., Khoetsian A., Kholer T. (2018). Sustainable development of mountain regions and resource management. Tbilisi: 304.

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД УПРАВЛІННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯМ ТА РЕГІОНАЛЬНОЮ ЕКОЛОГІЧНОЮ ПОЛІТИКОЮ

В.Л. Безсонний¹, О.В. Третьяков², Ю.В. Буц¹

¹vitalii.bezsonnyi@hneu.net

^{1,2}Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця,

²Харківська державна академія фізичної культури, м. Харків, Україна

Ukrainian legislation in the field of environmental management and management of regional environmental policy is in line with European laws. The theory and practice of the leading European Union countries in the field of environmental policy are analyzed; environmental protection; rational use of water resources; atmospheric air protection; household waste management. Various types of economic stimulation, environmental taxation are considered. European experience shows that regional natural resource management bodies should be the owners of regional investment funds and be responsible for their distribution.

Keywords: *regional environmental policy, environmental management, environmental protection*

Україна – держава, що володіє унікальним природним потенціалом. Тому основною метою економіки нашої країни є підвищення ефективності використання природних ресурсів та скорочення негативного впливу на навколишнє середовище. Однак державна політика України по відношенню до природних ресурсів і регіональної екологічної політики на сьогоднішній день зазнає істотних зміни у структурі органів управління природними ресурсами. Для створення оптимальної системи адміністративно-правового регулювання природокористування необхідно проаналізувати сучасну європейську теорію і практику.

Інтерес, викликаний до ознайомлення із європейською практикою і законодавством адміністративного регулювання в сфері природокористування і регіональної екологічної політики викликаний, перш за все, прагненням запозичити все краще, що накопичено в інших країнах.

Слід зазначити, що більшість міжнародних фінансових інститутів і організацій вважають одним із пріоритетів своєї діяльності заохочення такого розвитку, який був би сталим як з економічної, так і з екологічної точки зору. Економічний механізм природокористування багатьох країн є екологічно орієнтованою сукупністю структур, форм і методів управління природокористуванням. У їх складі, поряд з екологічними представлені правові, адміністративні, громадські та інші форми і методи, що створюють систему економічних важелів і стимулів впливу, за допомогою яких забезпечується регулювання еколого-економічних інтересів суспільства та природокористувачів, а також стимулюється природоохоронна діяльність природокористувачів. До них відносяться: платежі за забруднення, штрафи за порушення природоохоронних законів, норм і правил, прямі і непрямі субсидії приватним компаніям, субвенції регіональним і місцевим органам влади, кредити під низький відсоток, пільгові тарифи компаніям на очистку стоків на міських очисних спорудах і т. д. [1].

Найпоширеніший і значимий вид економічного стимулювання – займає платежі за забруднення. Система цих платежів набула поширення у Франції, Нідерландах, Великобританії ФРН і ін. Необхідно відзначити, що їх використовують і в Україні. Крім платежів за забруднення вод в ряді країн практикуються інші види платежів, які служать для економії ресурсів, обмеження споживання забруднюючих видів сировини і матеріалів, оплати послуг з ліквідації відходів і т.д. Так, в деяких країнах запроваджено особливий податок на оплату послуг зі збирання побутових відходів. Також розширюється практика заставних платежів (на склотару, акумуляторні батареї і т.д.).

При заборі води з поверхневих водних об'єктів діє ціла система підходів, пов'язаних із регіональним використанням цих джерел питного, господарсько-побутового водопостачання. У країнах з обмеженими водними ресурсами введені різні системи зборів – або єдина система для всієї держави, або диференційована система відповідно до потреб регіонів і муніципалітетів. Послідовне застосування такої системи веде до подальшого вдосконалення (розмір зборів встановлюється відповідно до якості води у водному об'єкті,

видом користування, об'ємом безповоротного водоспоживання, здатністю водного об'єкта до відновлення обсягу водних ресурсів і т. д.) [2].

Досить поширеним видом економічного стимулювання є також штрафи за порушення природоохоронного законодавства, які є загальноприйнятим принципом і вилучаються в відповідно до місцевих умов на основі великої кількості ставок. Розмір штрафів, як правило, залежить від ступеня забруднення в порівнянні з встановленими стандартами. Наприклад, в Нідерландах кількість скидаються забруднюючих речовин є основою для визначення розміру штрафу. Податкові заходи є одним з найбільш дієвих та ефективних способів зниження негативного впливу на навколишнє середовище [3].

В Австрії промисловим підприємствам на здійснення заходів з очищення стічних вод і охорони водних об'єктів, повітряного середовища, обробці і вторинному використанню відходів надається допомога в основному в формі позик під відносно невеликі відсотки, складові 6% на період в 10 років (у виняткових випадках – на 15 років). Така процентна ставка являє собою найвищий рівень субсидування вартості кредиту урядом. Це сприяє розробці нових екологічно чистих технологій.

У Фінляндії крім податкових пільг, застосовуються економічні заходи не пов'язані з наданням фінансової допомоги, такі як збори за скидання стічних вод у комунальну систему водовідведення, ліквідацію відходів, проведення заходів з охорони вод, боротьбі з розливами нафти, а так само спеціальні податки, якими обкладаються напої в тарі одноразового користування. При цьому органи влади різних рівнів мають більші правами з надання різних пільг і знижок в оподаткуванні при придбанні природоохоронного обладнання. Потрібно зауважити, що Фінляндія є найчистішою країною світу, там ви не побачите смітєвих бачків, з яких вивалюється сміття, батьки з дитинства вчать своїх дітей викидати сміття різні контейнери.

У ФРН реалізація природоохоронної політики супроводжується прийняттям цілого ряду економічних і фінансових заходів податкових стимулів, програм пільгового кредитування, субсидій на капітальні вкладення. Зокрема, закон про стягування зборів за скидання стічних вод передбачає застосування економічних інструментів, які доповнюють заходи адміністративного характеру [4]. Він містить в собі економічні стимули для вжиття заходів щодо скорочення обсягу зворотних вод і підвищення ступеня їх очищення, а також для розробки і впровадження прогресивних, мало- і безвідходних технологій. У встановлених цим законом рамках особи, відповідальні за збір стічних вод, мають можливість вибрати найбільш ефективні в економічному відношенні варіанти, починаючи від виплати штрафів до прийняття превентивних заходів. В частині охорони атмосферного повітря існує «положення про компенсацію», яке охоплює всі існуючі джерела викидів забруднюючих речовин, і надає компаніям велику свободу вибору щодо методів і засобів дотримання встановлених норм чистоти повітря. Компанії, розташовані в одному регіоні, змушені в забезпечувати дотримання

вимог щодо якості повітря в даній місцевості. З цією метою вони можуть об'єднати свої зусилля щодо зниження рівня викидів до встановлених норм.

У Нідерландах встановлена єдина система податку на паливо, а саме зборів за «забруднення повітря» і «шум дорожнього руху», засноване на аналізі альтернативних варіантів реалізації цих заходів. Надходження від податків на палива покривають всі витрати на санітарно-гігієнічні заходи (крім знешкодження ґрунту), вживання профілактичних заходів, компенсацію компаніям, субсидії на розробку чистих технологій і організацію полігонів для захоронення хімічних відходів. За рахунок цих надходжень покриваються також управлінські витрати підвідомчих установ, а витрати на знешкодження ґрунту повністю відшкодовуються їх загальних фондів.

Так само діє система справляння зборів за очистку міських стічних вод. Влада регіону несе відповідальність за встановлення зборів, що відрізняються один від одного в різних містах. Загальна сума зборів не повинна перевищувати витрати міських властей на очистку природних і стічних вод. Надходження спрямовуються на погашення витрат, на будівництво і експлуатацію систем очищення природних і стічних вод, і їх не можна використовувати в інших цілях. З набранням чинності закону про боротьбу із забрудненням навколишнього середовища (1983 р.) діє система справляння зборів за видалення міських відходів.

Таким чином, представлений європейський досвід показує, що регіональні органи управління природними ресурсами повинні бути власниками регіональних інвестиційних коштів і відповідати за їх розподіл.

Список використаних джерел:

1. Dzhanhyrov, D.A. (2010). Razvytye ekonomycheskoho ynstrumentaryya pryrodopolzovanyya v rehyone [Development of economic tools for environmental management in the region]. 350 [in Russian].
2. Bezsonnyi, V.L., Tretyakov, O.V. (2016). Analiz svitovoho ta vitchyznyanoho dosvidu vprovadzhennya intehrovanooho upravlinnya vodnymy resursamy [Analysis of world and domestic experience in the implementation of integrated water management] *Problemy vodopostachannya, vodovidvedennya ta hidravliky – Problems of water supply, drainage and hydraulics*. 27. 15-24. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PVVG_2017_27_4 [in Ukrainian].
3. Lozansky, V.R. (2000). Ekolohichne upravlinnya v rozvynutykh krayinakh svitu porivnyano z Ukrainoyu [Environmental management in developed countries compared to Ukraine]. Kharkiv. UkrNDEP. 68.
4. Bezsonny V. L. (2019). Monitorynh poverkhnevyykh dzherel vodopostachannya v umovakh vprovadzhennya vodnoyi ramkovoyi dyrektyvy ES [Monitoring of surface resources of water supply in the conditions of implementation of water framework directives of EU. *Komunalne hospodarstvo mist - Municipal economy of cities*. 3. 69-76. Retrived from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kgm_tech_2019_3_12 [in Ukrainian].

ЛІСИ ЖЕНЕЦЬКОГО ПРИРОДООХОРОННОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ВІДДІЛЕННЯ КАРПАТСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ

Л.М. Белей, Л.П. Куців, І.В. Марчук

cnpr@meta.ua

Карпатський національний природний парк, м. Яремче, Україна

*Zhenetske environmental research division of the Carpathian National Nature Park covers an area of 4017,0 ha. Administratively it is part of the Yaremche City Council of Ivano-Frankivsk region. Geographically, it is located in the basin of the Zhenets River, (left tributary of the Prut River) and in the basins of the upper left tributaries of the Prutets Yablunysky River (left tributary of the Prut River) in the southeastern part of Gorgansky massif of the Eastern Carpathians. Forests are the main type of natural vegetation in this area (3523,7 ha), in the composition of which is quite significant (84,0%) evergreen conifers tree species and shrubs. Accordingly, this protected area is characterized by very high forest cover (87,72%) and is divided into 4 functional areas where most forests (73,45%) are in the regulated recreation zone, 26,53% – in the rezerved zone and 0,02% – in the zone stationary recreation. Most of the forests (60,84%) are natural origin. The main forest-forming tree species on this territory is spruce (*Pinus cembra*) (53,5%). White fir (17,0%) and European beech (*Fagus sylvatica*) occupy a slightly smaller area (15,0%). Other tree species occupy small areas: mountain pine (9,0%), Swiss pine (*Pinus cembra*) – (3,0%), alder gray (0,5%) and birch (0,5%). Particularly valuable here are the spruce forests mixed with of the Swiss pine. Swiss pine (*Pinus cembra*) has a special protection status and is on the list of Directive 92/43 EU and resolution 4 of the Berne Convention. An important place in the field of conservation and study of forests is assigned to scientific monitoring where research is conducted on their condition, sustainability, growth, development and productivity, study the patterns of functioning, and also fruiting and features of their reproductive functions. Particularly valuable are the old-growth forests on the area of 424,6 ha (12,05%). Identification of virgin forests (24,0 ha – 0,68%) is carried out.*

Key words: *Zhenetske environmental research division; Carpathian National Nature Park; Forests; Swiss pine; virgin forests; old-growth forests.*

Женецьке природоохоронне науково-дослідне відділення Карпатського національного природного парку займає площу 4017,0 га. Адміністративно входить до складу Яремчанської міської Ради Івано-Франківської області. Географічно знаходиться в басейні р. Женець (ліва притока р. Прут) та в басейні верхів'я лівих приток р. Прутець Яблуницький (ліва притока р. Прут) у південно-східних межах Горганського масиву Східних Карпат.

Ліси – основний тип природної рослинності цієї території (3523,7 га), у складі яких мають досить значну перевагу (84,0%) вічнозелені хвойні породи дерев та чагарників. Відповідно, – природоохоронна територія характеризується дуже високою лісистістю (87,72%). Вона поділена на чотири функціональні зони, де найбільше лісів (73,45%) знаходиться у зоні регульованої рекреації, 26,53% – в заповідній зоні та 0,02% – в зоні стаціонарної рекреації. Більша частина лісів (60,84%) – природного походження

[1]. Сучасна вікова структура лісів має такий вигляд: молодняки – 9,95%; середньовікові – 72,2%; пристигаючі – 1%; стиглі та перестійні – 16,9% [1].

Головна лісоутворююча порода на території цього відділення – ялина європейська (смерека), котра за поширеністю тут має перевагу (53,5%). Менші (майже порівно) площі тут займають ялиця біла (17,0%) та бук лісовий (15,0%). Інші деревні породи займають невеликі площі: сосна гірська (9,0%), сосна кедрова європейська (3,0%), сосна звичайна (реліктова) (1,5%), вільха сіра (0,5%) та береза звичайна (0,5%).

В структурі лісових ресурсів деревного походження Карпатського національного природного парку ліси відділення мають великий запас деревини ялини європейської (смереки) на корені – 71,2 тис.м³ (8,01%), берези звичайної – 2,26 тис.м³ (0,25%) та сосни гірської – 1,28 тис.м³ (0,14%).

Вертикальна поясиість лісів тут сформована наступними зональними та азональними смугами:

1) буково-ялицевих з домішкою смереки лісів (700-900 м н.р.м), суцільна смуга яких простягається вздовж лівого берега р. Женець;

2) буково-ялицево-смерекових лісів (800-1050 м н.р.м.), широка смуга яких знаходиться на південно-західних схилах ур. Богдан та південних схилах г. Круглий Явірник (1221,6 м н.р.м.);

3) чистих сіровільхових лісів (730-750 м н.р.м.), дуже вузька смуга яких знаходиться вздовж р. Женець;

4) ялицево-смерекових лісів (900-1050 м н.р.м.), вузькі суцільні смуги яких знаходяться на південно-західних та північно-східних схилах ур. Богдан та г. Круглий Явірник;

5) соснових з домішкою смереки лісів (900-1050 м н.р.м.), вузька суцільна смуга яких знаходиться на південно-західних та південних схилах г. Круглий Явірник;

6) чистих смерекових лісів (1000-1100 м н.р.м.), широка суцільна смуга яких охоплює північно-східні та південно-західні схили ур. Богдан та ур. Явірник;

7) смерекових з домішкою сосни кедрової європейської лісів (1100-1300 м н.р.м.), вузька смуга яких охоплює північно-східні та південно-західні круті схили г. Хом'як (1542,1 м н.р.м.);

8) гірськососнового криволісся (1450-1665 м н.р.м.), смуга яких вкрита непрохідними заростями сосни гірської на північно-східних схилах г. Хом'як та г. Синяк (1665,2 м н.р.м.).

Особливо-цінними є старовікові ліси території цього відділення – 424,6 га (12,05%). На даний час проводяться роботи по ідентифікації 24,0 га (0,68%) пралісів. Сосна кедрова європейська – вид занесений до Червоної книги України [2]. Зокрема, великий суцільний смерековий з домішкою сосни кедрової європейської масив (24,0 га) знаходиться на північно-західному схилі г. Гребля (1251,7 м н.р.м.), де закладена постійна пробна площа №53 (кв. 12, вид. 21). Лісівничі дослідження на даній ділянці проводяться впродовж 13-ти років. Це – різновіковий раритетний деревостан вологого кедрово-смерекового

субору ($B_3 - KcM$) з наступними основними лісівничо-таксаційними показниками: I ярус – середній діаметр – (смерека – 23,0 см; сосна кедрова європейська – 22,0 см), середня висота – 15,5 м, склад – $10Cm+Kc$, продуктивність за запасом стовбурової деревини – $60,6 \text{ м}^3/\text{га}$, повнота – 0,4; II ярус – середній діаметр – (смерека – 12,4 см; сосна кедрова європейська – 8,2 см), середня висота – 8,0 м, склад – $10Cm+Kc$, продуктивність за запасом стовбурової деревини – $177,0 \text{ м}^3/\text{га}$; III ярус – середній діаметр (смерека – 4,5 см; сосна кедрова європейська – 2,4 см), середня висота – 1,5 м, склад – $8Cm2Kc$; продуктивність деревостану за запасом стовбурової деревини (при нормальній повноті (1,0) – $180,0 \text{ м}^3/\text{га}$); загальний середній приріст деревостану – $1,3 \text{ м}^3/\text{га}$.

Сосна кедрова європейська також входить до списку Директиви 92/43 ЄЕС та резолюції 4 Бернської конвенції (Додаток I Природні типи оселищ (Habitats) європейського значення (ЄС)). Ділянки (місцезростання) цього виду потребують особливого статусу охорони.

Загалом ліси Женецького природоохоронного науково-дослідного відділення Карпатського національного природного парку добре виконують свої біологічні та екологічні функції, мають важливе значення у збереженні довкілля та розвитку Яремчанського регіону. Через лісові масиви цього відділення прокладені туристичні маршрути (на г. Хом'як, на г. Синяк, на г. Круглий Явірник).

Окремі невеликі вузькі смуги крутосхилих та вузьких річкових терас р. Женець, що оточують лісові масиви відділення відносяться до населеного пункту Татарів.

Південно-західна частина лісової території цього відділення межує з територією населеного пункту Поляниця.

Північно-західна частина лісової території цього відділення межує з територією Ворохтянського держлісгоспу.

Північна частина лісової території цього відділення межує з територією Надвірнянського держлісгоспу.

Важливе місце у сфері збереження та вивчення лісів відведено науковому моніторингу, де проводяться дослідження за їх станом, стійкістю, ростом та розвитком, продуктивністю; вивчаються закономірності функціонування, а також плодоношення та особливості їх репродуктивних функцій.

Список використаних джерел:

1. Carpathian National Nature Park: monograph /Kysselyuk O.I., Pryhodko M.M., Yavorskyu A.I. [and others]/; edited by Pryhodko M.M., Kysselyuk O.I., Yavorskyu A.I. – Ivano-Frankivsk: Pholiant, 2009. – 671 p. – ISBN 978-966-2988-19-2 [in Ukrainian].
2. Pages of the red data book/ O.Kysselyuk, V.Klapchuk, O.Tymchuk. – Yaremche, 2001. – 138 p [in Ukrainian].

АНАЛІЗ ГЕОБОТАНІЧНОЇ РЕПРЕЗЕНТАТИВНОСТІ МЕРЕЖІ НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКІВ УКРАЇНИ

К.В. Вороніна, І.М. Суматохіна

katerinavoronina8@gmail.com

Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна

The article the analysis of geobotanical representativeness national nature park in Ukraine. Geobotanical zoning is the dismemberment of the earth's surface into relatively homogeneous and unique vegetation areas. National nature parks of Ukraine are preservation territories that are part of the Nature-Preservation Fund of Ukraine. There were very few parks in Ukraine and most of them were in the West, especially in the Ukrainian Carpathians. The results indicate that the current system of Ukraine national nature parks is far from optimal and needs improvement according to modern requirements.

Key words: national nature park, natural areas, nature reserve fund, geobotanical representation, geobotanical zoning.

Ключову роль у збереженні біорізноманіття відіграють спеціальні природоохоронні території, які складають природно-заповідний фонд України. В Україні об'єкти природно-заповідного фонду поділяються на 11 категорій. Однією з ключових категорій є національні природні парки (природоохоронні території II категорії згідно з визначенням Міжнародного союзу охорони природи). На відміну від заповідників та природних резервів, однією з цілей створення національних парків є відпочинок, тому вони дозволяють відвідування туристів та перебування на своїй території за певними умовами. Згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд» національні природні парки – це природоохоронні, рекреаційні, культурно-освітні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються для збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінності [5]. На сьогодні в Україні знаходиться 53 національних природних парки [3], останній з них Кременські ліси в Луганській області було утворено 10 вересня 2019 року [4]. Два парки знаходяться на тимчасово окупованій території – Меотида (Донецька область), Чарівна Гавань (АРК).

Одним із головних принципів формування мережі об'єктів ПЗФ є репрезентативність, що передбачає необхідність повноти відображення природи в різних проявах (історичному, географічному, структурному та системному тощо). Важливе значення для планування та управління національними природними парками має репрезентативність в одиницях геоботанічного районування. Геоботанічне районування – це розчленування земної поверхні на відносно однорідні і неповторні за рослинним покривом райони [1]. За геоботанічним районуванням територія України входить до трьох областей – Європейська широколистянолісова область, Євразійська степова

область з двома зонами (лісостеповою та степовою) та Середземноморська область склерофільних лісів, маквісу, шибляку, фриган і томілярів. Області та зони поділяються на провінції, яких в Україні виділяються шість, в провінціях виділяються підпровінції (дев'ять), а вони в свою чергу поділяються на округи, яких налічуються сорок п'ять [2].

Таблиця 1

Репрезентативність національних природних парків в одиницях геоботанічного районування (складено за даними [2, 3])

Назва одиниці геоботанічного районування	Кількість НПП, од.	Загальна площа НПП, га
ЄВРОПЕЙСЬКА ШИРОКОЛИСТЯНОЛІСОВА ОБЛАСТЬ (ЗОНА)	26	772087,2
<i>Карпатсько-альпійська гірська провінція лісів та високогірної рослинності</i>	10	247992
Східнокарпатська підпровінція листяних та хвойних лісів і високогірної рослинності	10	247992
<i>Центральноевропейська провінція широколистяних лісів</i>	8	326859
Південнопольсько-Західноподільська підпровінція широколистяних лісів, луків, лучних степів та евтрофних боліт	8	326859
<i>Східноєвропейська (сарматська) провінція хвойно-широколистяних та широколистяних лісів</i>	8	197236,2
Поліська підпровінція хвойно-широколистяних лісів	8	197236,2
Середньоруська підпровінція листяних лісів	0	0
ЄВРАЗІЙСЬКА СТЕПОВА ОБЛАСТЬ	27	658242
ЛІСОСТЕПОВА ПІДОБЛАСТЬ (ЗОНА)	11	232210
<i>Паннонська провінція геліофільних та неморальних лісів, остепнених луків та лучних степів</i>	1	6101
<i>Східноєвропейська лісостепова провінція дубових лісів, остепнених луків та лучних степів</i>	10	226109
Українська лісостепова підпровінція	8	206550
Середньоруська лісостепова підпровінція	2	19559
СТЕПОВА ПІДОБЛАСТЬ (ЗОНА)	16	426032
<i>Понтична степова провінція</i>	16	426032
Чорноморсько-Азовська степова підпровінція	13	375023
Середньодонська степова підпровінція	3	51009
СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ОБЛАСТЬ СКЛЕРОФІЛЬНИХ ЛІСІВ, МАКВІСУ, ШИБЛЯКУ, ФРИГАН І ТОМІЛЯРІВ	0	0
СУБСЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ПІДОБЛАСТЬ (ЗОНА) ЛИСТОПАДНИХ ЛІСІВ, ПСЕВДОМАКВІСУ, ШИБЛЯКУ ТА ТОМІЛЯРІВ	0	0
Кримсько-Новоросійська підпровінція геміксерофільних та неморальних лісів, гірських степів і томілярів	0	0

Аналізуючи розташування національних природних парків, можна сказати, що вони взагалі не представлені в Середземноморській області склерофільних лісів, маквісу, шибляку, фриган і томілярів, вона займає переважно Південний берег Криму. Але в цій зоні знаходиться значна кількість інших об'єктів ПЗФ вищого рангу (чотири національних заповідники) і також враховуючи

військово-політичну ситуацію та окупацію Криму говорити про можливість створення тут національних природних парків зарано. В двох інших областях представлено практично однакову кількість національних природних парків – 26 парків в Європейській широколистянолісовій та 27 в Євразійській степовій, але площа Євразійської степової області практично в 2 рази більша за Європейську широколистянолісову, як і кількість округів. Загальна площа 26 національних природних парків Європейської широколистянолісової області також більша за площу 27 національних природних парків Євразійської степової області (табл. 1).

Якщо розглядати на рівні провінцій, то найбільше представлена Понтична степова провінція (16 НПП), це такі парки, як Бузький Гард, Нижньодністровський, Нижньодніпровський, Олешківські піски, Кам'янська Січ, Меотида, Приазовський, Азово-Сиваський тощо. Чарівна гавань По 10 національних природних парків мають Карпатсько-альпійська гірська провінція лісів та високогірної рослинності, Східноєвропейська лісостепова провінція дубових лісів, остепнених луків та лучних степів, по 8 національних природних парків – Центральноєвропейська провінція широколистяних лісів та Східноєвропейська (сарматська) провінція хвойно-широколистяних та широколистяних лісів, Паннонська провінція геліофільних та неморальних лісів, остепнених луків та лучних степів представлена одним національним природним парком (Зачарований край в Закарпатській області).

Серед підпровінцій є дві, в яких взагалі відсутні національні природні парки – Середньоруська підпровінція листяних лісів та Кримсько-Новоросійська підпровінція геміксерофільних та неморальних лісів, гірських степів і томілярів. А найбільша кількість національних природних парків знаходиться в Чорноморсько-Азовській степовій підпровінції (13 НПП). Якщо говорити про округи, по не мають жодного національного природного парку 14 округів, що становить практично третину всіх округів, а найбільше представлено два округи Східнокарпатської підпровінції листяних та хвойних лісів і високогірної рослинності (по 5 кожний), які займають території Українських Карпат. Саме тут знаходяться такі національні природні парки, як Синевир, Сколівські Бескиди, Ужанський, Верховинський, Вижницький, Карпатський, Черемоський тощо.

Відповідно до принципу репрезентативності, природно-заповідні об'єкти мають бути створені в межах усіх одиниць геоботанічного районування. Зокрема, кожний геоботанічний округ і вищі категорії повинен включати об'єкти державного рівня, до яких і належать національні природні парки. При цьому слід враховувати, що частина одиниць геоботанічного районування виходить за адміністративні межі України, і такі об'єкти можуть функціонувати у сусідніх країнах.

Аналіз представленості національних природних парків на територіях геоботанічних підпровінцій та округів у межах України свідчить, що є достатня кількість округ, де взагалі відсутні національні природні парки, або вони мають незначну площу. Такі округи потребують невідкладних дій по створенню

національних природних парків. У низці округів існують національні природні парки, але вони займають невеликі площі по відношенню до площі округів. У цих округах має бути проаналізоване співвідношення створених національних природних парків до загальної площі округів і розширена їх мережа.

Список використаних джерел:

1. Didukh, Y. P., Shelyag-Sosonko Y.R. (2003). Neobotanichne raionuvannya Ukrainy ta sumizhnykh terytorii [Geobotanical zoning of Ukraine and adjusting territories]. *Ukrainskyi Botanichnyi Zhurnal – Ukrainian Botanical Journal*, 1, 6–17 [in Ukrainian].
2. Didukh, Y. P., Vakarenko, L. P., Vinokurov, D. S. (2016). Otsinka reprezentatyvnosti merezhi pryrodno-zapovidnykh ob'ektiv Ukrainy (botanichnyi aspekt) [Evaluation of the representativeness of the network of protected sites Ukraine (botanical aspect)]. *Ukrainskyi Heohrafichnyi Zhurnal – Ukrainian Geographical Journal*, 2, 13–18 [in Ukrainian].
3. Pryrodno-zapovidnyi fond Ukrainy [Nature Reserve Fund of Ukraine]. Retrieved from <http://pzf.menr.gov.ua/> [in Ukrainian].
4. Ukaz Prezydenta Ukrainy №678/2019 Pro stvorennia natsionalnoho pryrodnoho parku “Kreminski lisy” [The Presidential Decree No. 678/2019 on the creation of the Kreminsky Forest National Park]. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/6782019-29553/> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro pryrodno-zapovidnyi fond” [The Law of Ukraine “On Nature Reserve Fund of Ukraine”]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/> [in Ukrainian].

**ВОДНА СТРАТЕГІЯ МІСТА КИЄВА 2018-2025 РР. –
КЛЮЧОВІ ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ВПРОВАДЖЕННЯ**

М.Я. Гінзула¹, Т.С. Тесьолкіна², О.В. Смілик³
¹*hinzula.@gmail.com*, ²*tania.tesolkina@gmail.com*
^{1,2,3}КП «Плесо», м.Київ, Україна

Global climate change and intense urbanization put significant pressure on the aquatic environment of Kyiv. Despite the large number of unique water bodies, most of them are in unsatisfactory ecological condition. That is why the question of the construction of a new concept of water management of Kiev and the introduction of activities of revitalization of water bodies, small rivers and streams arose. That is why the specialists of Municipal Enterprise «Pleso» have developed the Water Strategy of the City of Kiev for 2018-2015. This document presents new principles and approaches to water resources management in the Ukrainian capital. The article also presents steps Municipal Enterprise «Pleso» have done for the implementation of the Strategy.

Keywords: *water objects, Kyiv, water strategy, municipal enterprise «Pleso», environmental policy.*

Київ – місто, що динамічно розвивається, і, як й інші мегаполіси світу, зазнає впливу від глобальних змін клімату. Характерною особливістю міста є велика кількість водних об'єктів, кожен із яких формує унікальну екосистему. У той час інтенсивна урбанізація породжує зростання антропогенне навантаження на різні компоненти довкілля. Разом ці фактори чинять серйозний тиск на багате водне середовище міста і як наслідок виникають такі

проблеми:

1. Підвищується потреба у водних ресурсах.
2. Збільшується кількість скидів стічних вод, і як наслідок, навантаженість на очисні споруди.
3. Підвищується ризик поверхневого затоплення міста.
4. Погіршується якість поверхневих та підземних вод.
5. Знижується рекреаційна привабливість водних об'єктів міста.

Таким чином, необхідним є перебудова уявлення того, як ми використовуємо нашу воду та створення нової моделі системи менеджменту водним сектором міста. Саме тому фахівцями КП «Плесо», за підтримки низки наукових інститутів, організацій та громадськості, було створено унікальний рамковий документ – Водна Стратегія міста Києва 2018-2025 рр. Подібні документи були створені для найбільших міст світу: Лондона, Нью-Йорка, та ін. [1], [2]. Водна Стратегія міста Києва 2018-2025 рр. була розроблена з урахуванням світових тенденцій управління водним середовищем: басейновий принцип управління відповідно до ВРД 2000/60/ЄС [3] та проведення компенсаційних заходів для пом'якшення наслідків глобальної зміни клімату. При цьому були розроблені унікальні принципи, з урахуванням сучасної екологічної ситуації Києва.

Головна мета реалізації Стратегії – збереження та оздоровлення водних об'єктів міста Києва до 2025 року.

Відповідно до мети, найважливішими завданнями Стратегії є:

а. Поліпшення стану водних об'єктів міста, збереження водних об'єктів для майбутніх поколінь шляхом впровадження таких ініціатив:

✓ заборона знищення (каналізування або осушення) природних та істотно змінених водних об'єктів міста, припинення забудови прибережних захисних смуг;

✓ скорочення забруднення водних ресурсів до 2025 року на 50 % у порівнянні з 2018 роком;

✓ забезпечення ефективного використання водних ресурсів міста;

✓ інвентаризація і паспортизація водних об'єктів столиці;

✓ створення сучасної інформаційної бази у сфері водного середовища;

б. Впровадження інструментів інтегрованого управління водними ресурсами міста.

с. Створення сучасної системи моніторингу водних об'єктів та забезпечення доступом до інформації щодо якості води та санітарного стану водних об'єктів столиці.

д. Створення нових об'єктів публічного простору навколо водних об'єктів, залучення громадськості до розв'язання екологічних проблем у сфері водного середовища.

е. Поліпшення водного партнерства та кооперації між усіма зацікавленими сторонами.

f. Вдосконалення інституціональних засад та нормативно-правової бази у сфері використання та охорони водних об'єктів столиці [4].

Довготривале використання водойм столиці призвело до виникнення комплексу екологічних проблем різного ступеня небезпеки, які мають негативні наслідки як для екосистем, так і для місцевих жителів. Найгірша екологічна ситуація склалася на водоймах, розташованих у межах промислових районів (водойми системи Опечень, оз. Вирлиця та оз. Нижній Тельбін), найкраща – по периферії міської агломерації, у межах зеленої зони (оз. Алмазне, оз. Небреж, оз. Мартишів).

Основною проблемою водних об'єктів міста є незадовільні еколого-санітарні показники якості води. Зазвичай, це спричинено потраплянням неочищених стоків з мереж дощової каналізації та скидом стічних вод з численних незаконних врізок різних господарств. Для подолання даної проблеми необхідним є модернізація очисної системи міста та суворий контроль за дотриманням скидів.

У Стратегії передбачено, що одним із важливих інструментів для покращення стану водойм, струмків і малих річок є їх ревіталізація. Перш за все, це сприятиме відновленню природного стану флори та фауни, стимулюватиме процеси самоочищення та самовідновлення. Так, наприклад, фітомаса вищої водної рослинності створює своєрідний буфер і затримує значну кількість нафтопродуктів та інших забруднюючих речовин, що потрапляють у водойму. Крім цього, це дозволить зменшити прояви евтрофікації водойм у весняно-літній період та знизити ризики прояву замору гідробіонтів.

Водні об'єкти Києва є невід'ємною частиною урбаністичних ландшафтів, які безпосередньо чи опосередковано відіграють важливу роль у житті більшості киян. Однією з концепцій Стратегії є поліпшення існуючих та створення нових об'єктів публічного простору, приурочених до водного середовища.

Проте, варто зазначити, що вирішення кожної окремої екологічної проблеми потребує конкретних заходів та залучення наукових установ, фахівців різних галузей, громадськість, державні установи та стейк-холдерів. Стратегічним завданням є створення спеціалізованого органу, що буде фіксувати порушення екологічного законодавства, а також притягувати до відповідальності порушників. У той же час необхідно створити єдину систему екологічного моніторингу стану водних об'єктів.

Одним із першочергових і пріоритетних напрямків роботи, передбачених у Стратегії є інвентаризація та паспортизація водних об'єктів міста. Відповідно до розпорядження №111 КМДА «Про передачу на баланс та закріплення за КП «Плесо» водних об'єктів і оформлення земель водного фонду м. Києва» від 04.02.2009 р. нараховується 417 водних об'єктів. Проте для багатьох водних об'єктів не наведено навіть назву, відомості про їх розташування, що у свою чергу ставить під сумнів їх фактичне існування. Усе це актуалізує питання виконання повної інвентаризації водних об'єктів м. Києва і створення єдиного

водного кадастру. Це дозволить юридично закріпити статус кожного об'єкта, надати йому нормативно-правовий захист від незаконних дій, розробити ефективний план управління та розвитку в рамках системи менеджменту водного сектору міста та впровадити систему моніторингу.

Паралельно з інвентаризацією проводиться і паспортизація водних об'єктів, що спрямована на їх використання, збереження та охорону, а також для проведення оцінки запасів поверхневих вод у межах певної території.

Серед перших впроваджених кроків є створення та ефективне функціонування випробувальної лабораторії КП «Плесо». Станом на 2018 р. 89% водних об'єктів охоплено лабораторним контролем по 23 фізико-хімічних, органолептичних та інтегральних показниках. У поточному році кількість показників збільшилася на 30%. Крім цього, з квітня 2019 року лабораторією проводяться токсикологічні аналізи методом біотестування, що дозволяє виявити нестійкі сполуки або кількісно визначити малі концентрації екотоксикантів. У перспективі планується збільшувати кількість водних об'єктів, охоплених моніторингом.

Таким чином, впровадження Водної Стратегії міста Києва 2018-2025 рр. стане першим кроком на шляху до покращення екологічного стану водойм, впровадження європейської системи управління водними ресурсами міста та підвищення зацікавленості містян до водних об'єктів публічного простору та їх екологічної свідомості. Співпраця в рамках створення концепції Водної Стратегії міста Києва – соціальне і адміністративне партнерство між інститутами громадянського суспільства, представниками органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, бізнесу та науковими співробітниками задля збереження і відновлення столичних водойм.

Список використаних джерел:

1. Securing London's water future The Mayor's Water Strategy. (2011) Retrieved from https://www.london.gov.uk/sites/default/files/gla_migrate_files_destination/water-strategy-oct11.pdf [in English].
2. One New York City: One Water. (2011). Retrieved from <http://www.nyc.gov/html/dep/pdf/climate/one-nyc-one-water.pdf> [in English].
3. Dyrektyva 2000/60/ES Evropeyskoho Parlamentu i Rady «Pro vstanovlennya ramok diyalnosti Spivtovarystva u haluzi vodnoi polityky» vid 23.10.2000 [Water Framework Directive 2000/60/EU], Retrieved from https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_962 [in Ukrainian].
4. Water Strategy of the City of Kiev for 2018-2015 (Short version). (2018). Kyiv, 25 [in English].

ПІДЗЕМНІ ВОДИ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ У ГОСПОДАРСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЮДИНИ

В.В. Горбач¹, М.М. Мельнійчук²

¹*vicahorbach@gmail.com*, ²*melniichuk.mm@gmail.com*

^{1,2} *Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

The scientific work deals with peculiarities of underground water of the Volyn region and process of their formation. Layers of aquifers in the researched territory, theirs qualities and practical using are describes. The authors observed the main aquifers, especially, the ground and interlayer water, way of its forming, chemical composition and depth of occurrence. Furthermore, the article gives information about the distribution of all extracted water resources for industrial and household purpose. Characteristic features of water supply and water use in the region are determined.

Key words: *underground water, aquifer, bleak, groundwater, interlayer water, water supply.*

Формування підземних вод – досить складний та довготривалий процес, який відбувався протягом усього геологічного розвитку Землі. Вони є одним із найважливіших ресурсів нашої планети, адже забезпечують чистою, прісною водою всі сфери діяльності людини.

Волинська область розміщена у межах Волино-Подільського артезіанського басейну, а її підземні води представлені кількома самостійними водоносними горизонтами різного геологічного віку. Серед підземних вод досліджуваного регіону розрізняють: верховодку, ґрунтові та міжпластові води. Окремим різновидом міжпластових підземних вод вважають артезіанські води, які залягають між водотривкими породами під певним тиском.

На території області верховодка зазвичай формується під час випадання великої кількості опадів, або ж під час проходження весняного водопілля та залягає окремими лінзами. У господарській діяльності верховодка практично не використовується, адже запаси води у ній мізерні, легко забруднюються, а сам горизонт вважається тимчасовим.

Формування ґрунтових вод території відбувається шляхом інфільтрації дощових та талих снігових вод крізь шари водопроникних гірських порід четвертинного віку: різнозернистих пісків, супісків, лесових суглинків, лесів тощо.

Рівень ґрунтових вод коливається залежно від сезону. Слід зазначити, що глибина залягання ґрунтових вод змінюється не лише у часі, а й у просторі. Так, найглибше ґрунтові води залягають у межах Волинської височини, де їхня глибина становить понад 10 м. Найвищий рівень простежується у заплавах річок, де вони залягають на глибині менше 1 м [6].

Ґрунтові води досліджуваної території переважно безколірні із задовільними смаковими якостями, за хімічним складом гідрокарбонатно-кальцієві зі змінною мінералізацією залежно від пори року та території, на якій

залягає водоносний горизонт [1].

КАРТА ВОДОНОСНИХ ГОРИЗОНТІВ

Масштаб 1:500 000

Рис. 1. Карта водоносних горизонтів Волинської області [6]

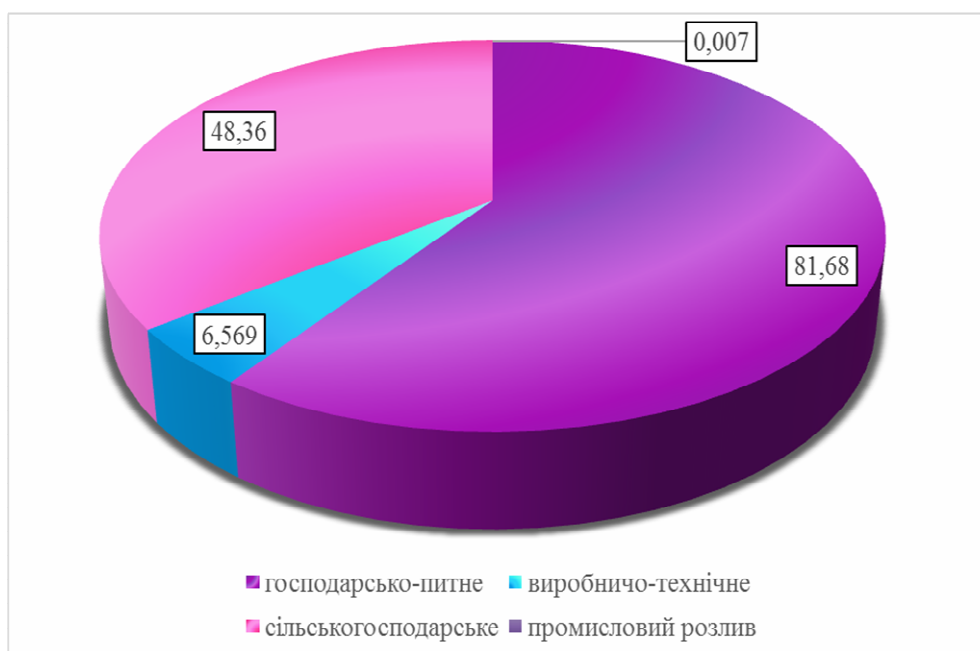
Унаслідок значного техногенного впливу, ґрунтові води у межах сільської забудови мають строкатий хімічний склад та майже скрізь забруднені нітратами, здебільшого з перевищенням гранично допустимої концентрації (ГДК). Також, подекуди у воді містяться нітрити та азот амонійний [3]. Тому, на сьогодні, досить актуальним є вирішення проблеми забруднення ґрунтових вод стічними водами промислових підприємств та населених пунктів, а також, хімічними речовинами, які використовуються у сільському господарстві.

Міжпластові води – це різновид підземних вод, що залягають у водоносних горизонтах між пластами водотривких гірських порід. На території Волинської області міжпластові підземні води представлені водоносними горизонтами верхнього протерозою, кембрію, силуру, девону, карбону, крейди та палеогену (рис. 1).

Характерною особливістю міжпластових вод є те, що водоносні горизонти сформувалися на місці морів, що існували у минулі геологічні періоди. Наприклад, ареал залягання підземних вод девонського віку майже повністю повторює обриси моря, що існувало в девоні, а води кам'яновугільної системи не виходять за межі мілководного моря карбону [6].

Основним водоносним горизонтом досліджуваної території виступають підземні води крейдового віку, а саме сенон-туронського ярусу [6]. Цей горизонт досить водозбагачений та поширюється всією територією області, живиться за рахунок інфільтрації атмосферних опадів та підпливу вод тектонічних порушень із глибини [1].

Саме міжпластові води слугують основним джерелом централізованого водопостачання Волинської області. Зокрема, водопостачання обласного центру – м. Луцьк здійснюється за рахунок 55 артезіанських свердловин у верхньокрейдових відкладах [5]. Води рифей-кембрійського віку забезпечують водопостачання смт. Маневичі [1].

Рис. 2. Діаграма використання підземних вод Волинської області для потреб населення протягом 2017 р, (тис. м³/добу)

Слід зазначити, що досліджувана територія належить до областей із задовільною забезпеченістю водними ресурсами. Зокрема, на 1 жителя Волинської області припадає 2-3 тис. м³ води на рік [4].

Станом на 2017 р. видобуток підземних вод у межах досліджуваної території становив 149,976 тис. м³ на добу, з яких 136,616 тис. м³

використовувалися у різноманітних цілях, а 13,36 тис. м³ скидалися без використання. Зауважимо, що Волинська область посідає 5 місце серед областей України за кількістю видобутих підземних вод протягом 2017 року [2].

Використання водних ресурсів Волинської області спрямоване на задоволення різних потреб населення краю, а саме: господарсько-питних, промислових та сільськогосподарських (рис. 2).

Аналізуючи кругову діаграму використання підземних вод, спостерігаємо, що найбільша частка водних ресурсів споживається для забезпечення господарсько-питних потреб населення краю і становить 59,8 % від усього обсягу видобутих і використаних підземних вод. Окрім того, значний відсоток припадає на сільськогосподарські потреби та становить 35,4 %, що складає 48,36 тис. м³/добу. Найменша кількість водних ресурсів споживається у виробничо-технічних цілях. Такий розподіл пояснюється слабким розвитком промислового комплексу, а також сільськогосподарською спеціалізацією краю.

Отже, Волинська область доволі багата на підземні води, а її територією простягаються декілька водоносних горизонтів різного геологічного віку. Основним водоносним горизонтом досліджуваної території вважаються води верхньокрейдових відкладів, які мають гідравлічний зв'язок із поверхневими водами. Централізоване водопостачання населених пунктів здійснюється за рахунок артезіанських свердловин різної глибини. Найбільша частка видобутих міжпластових підземних вод використовується для господарсько-питних потреб населення краю.

Список використаних джерел

1. Gerenchuk, K. I. (Ed.). (1975). *Pryroda Volynskoyi oblasti*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].
2. Prymusko, S. I., Velychko, V. F., & Labuzna, V. S. (Eds.). (2018). *Stan pidzemnykh vod Ukrainy, shchorichnyk*. Kyiv: Derzhavna sluzhba heolohii ta nadr Ukrainy, Derzhavne naukovo-vyrobnyche pidpriemstvo «Derzhavnyi informatsiyni heolohichniy fond Ukrainy». [in Ukrainian].
3. Sanina, I. V., Liuta, N. H., Liutyi, H. H., & Shevchuk, L. I. (2017). Kompleksna otsinka ekoloho-hidroheolohichnykh umov Ukrainiskoho Polissia [Comprehensive evaluation of ecological and hydrogeological condition of Ukrainian Polissya]. *Zbirnyk naukovykh prats UkrDHRI*, 1-2, 120-130. [in Ukrainian].
4. Skuratovych, O. Ya. (Comp.). (2012). *Atlas: Fizychna heohrafiia Ukrainy, 8 klas*. Kyiv: Novyi druk. [in Ukrainian].
5. Zabokrytska, M. R. & Khilchevskiy, V. K. (2016). Vodni obiekty Lutska: hidrohrafiia, lokalnyi monitorynh, vodopostachannia ta vodovidvedennia [Water bodies of Lutsk: hydrography, local monitoring, water supply and water disposal]. *Hidrolohiia, hidrokhiimiia i hidroekolohiia*, (Vol. 3), 64-76 [in Ukrainian].
6. Zuzuk, F. V. (Ed.). (1991). *Atlas Volynskoi oblasti*. Moscow: Komitet heodeziyi i kartohrafiyi. [in Ukrainian].

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ВІДХОДАМИ В УКРАЇНІ: РЕГІОНАЛЬНИЙ ВИМІР

О.Ю. Кононенко¹, В.П. Молодика²

¹oukononenko@knu.ua, ²vlmolodika@gmail.com

^{1,2}Київський університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

The aim of the work was to develop a method for evaluating the effectiveness of waste management in the regions in accordance with the principles of sustainable development and circular economy. This approach also allows evaluating the relationship between the main components of sustainable waste management: environmental and economic, economic and social, social and environmental. Based on the results of calculations for the regions of Ukraine, we conducted a classification of regions in terms of waste management efficiency. The classes of regions have similar structure and volume of waste generation, as well as problems with their management.

Keywords: waste management, sustainable development, circular economy, management efficiency, regional waste management plan

Проблеми поводження з відходами є одними з найбільш гострих з переліку проблем сталого розвитку України [5]. Ефективність управління відходами має оцінюватись з урахуванням усіх позитивних і негативних ефектів діяльності, що пов'язані з утворенням, переробкою, утилізацією та видаленням відходів [1; 4]. Відповідно до вимірів сталого розвитку, індикатори сталого поводження в рамках даного дослідження було об'єднано в три групи: економічні, соціальні та екологічні.

Ключовими вихідними вимогами до оцінки були: 1) відповідність субіндексів основним компонентам сталого розвитку (соціальному, екологічному, економічному); 2) можливість аналізу не лише стану управління відходами в певний момент часу, але й у динаміці; 3) включення до переліку показників, що ілюструють управління відходами на різних етапах життєвого циклу товару; 4) виділення типів регіонів за особливостями розвитку сфери поводження з відходами.

У таблиці 1 наведено перелік вихідних індикаторів відповідно до компонентів сталого розвитку та 3R принципів циркулярної економіки [3]. Відсутність заливки у клітинці вказує, що цей індикатор є стимулятором, а світло сірий колір заливки – дестимулятором. Представлена матриця показників (3x3) дозволяє проводити порівняння наступного плану.

1. Оцінювати розподіл регіонів у вимірах: екологічний – економічний ефект поводження з відходами; екологічний – соціальний та соціальний – економічний. Зв'язок між цими ознаками має бути лінійним і будь-яке суттєве недостатньо ефективно управління відходами.

2. Оцінювати розподіл за блоками показників А, В та С. Звичайно, залежність між рівнем використання ресурсів та глибиною їх переробки має відхилення свідчить про глибокі соціально-економічні диспропорції або про

бути прямою (залежність показників блоку А та С).

Таблиця 1

Показники сталого поводження з відходами

	Загальний рівень використання ресурсів у виробничому процесі та споживанні (Блок А)	Розвиток сфери поводження з відходами як виду економічної діяльності (Блок В)	Глибина перероблення відходів (Блок С)
Економічний компонент сталого розвитку (Субіндекс 1)	Загальна кількість утворених відходів на одиницю ВРП, кг/тис.грн. (А1);	Частка виробленої продукції у сфері поводження з твердими побутовими відходами до загального обсягу виробленої продукції в регіоні, ‰(В1)	Частка перероблених (утилізованих) відходів, % (С1)
Соціальний компонент сталого розвитку (Субіндекс 2)	Кількість утворених побутових відходів на 1 ос., кг/ос. (А2)	Частка зайнятих у сфері поводження з відходами у загальній кількості зайнятого населення, ‰ (В2)	Частка населення, охопленого послугами збирання ТПВ, % (С2)
Екологічний компонент сталого розвитку (Субіндекс 3)	Частка площі регіону під сміттєзвалищами, % (А3)	Частка площ несанкціонованих сміттєзвалищ у загальній площі сміттєзвалищ, % (В3)	Частка відходів, що заховуються, % (С3)

3. Виявляти прогрес щодо різних компонентів сталого розвитку або ж щодо різних блоків циркулярної економіки.

Регіональні диспропорції розвитку сфери поводження з відходами були оцінені на основі $\bar{K}_i$ – інтегрального індексу ефективності управління відходами для регіону i . Він був розрахований як середнє арифметичне трьох субіндексів ефективності управління відходами (відповідно $\bar{K1}_i$ – субіндекс економічної ефективності управління відходами; $\bar{K2}_i$ – субіндекс соціальної ефективності управління відходами і $\bar{K3}_i$ – екологічної). Відповідно кожен зі згаданих вище субіндексів був також обрахований як середньоарифметичне трьох нормованих показників, що представляють відповідний блок.

Прогрес/регрес регіонів України щодо управління відходами був оцінений шляхом порівняння показників за 2013 та 2016 роки. За компонентами сталого розвитку та загалом по всіх 9 показниках було обраховано темпи зростання/спадання ефективності управління відходами. Отже, середній темп зростання/спадання ефективності управління відходами у регіоні i ($\bar{D}_i$) був обрахований як середнє арифметичне темпів зростання\спадання економічної,

соціальної, екологічної ефективності управління відходами в регіоні i (відповідно коефіцієнти $\overline{D1}_i, \overline{D2}_i, \overline{D3}_i$).

Регіональні відмінності управління відходами. Основною рисою сфери поводження з відходами в Україні є суттєві регіональні диспропорції в утворенні відходів [6]. Так, станом на 2017 рік у Дніпропетровській області було утворено в 2437 разів більше відходів, ніж у Закарпатській [2]. Загалом на 4 регіони, у яких найбільше розвинена видобувна промисловість, (Дніпропетровську, Луганську, Донецьку та Кіровоградську області) припадає 92% усіх утворених відходів. Ми в цьому дослідженні виходимо з того, що на загальний обсяг і структуру утворення відходів у регіоні суттєво впливає його спеціалізація в загальнонаціональному й світовому поділі праці. Тому регіональний план поводження з відходами має враховувати виробничий профіль регіону.

На основі обрахованих індексів та темпів зростання/спадання ефективності управління відходами було побудовано точкову діаграму, що дозволила провести групування регіонів України. Найбільш ефективними регіонами виявилися Чернівецька, Харківська, Закарпатська, Тернопільська, Волинська, Івано-Франківська, Рівненська та Львівська області. Усі вони належать до **групи 1**. Для цієї групи характерний вищий середнього по Україні рівень ефективності управління відходами, а динаміка аналізованих показників залишалась позитивною або з помірними від'ємними значеннями. Частина регіонів у цій групі - регіони Західної України з низькими обсягами утворення відходів. Характерною їх ознакою є низька частка промислових відходів, а також загалом високі відносні показники ефективності управління відходами.

До групи **номер 2** потрапили наступні регіони: Полтавська, Черкаська, Хмельницька, Миколаївська, Сумська, Чернігівська та Вінницька області. Група характеризується доволі високими значеннями загальної рейтингової оцінки сталого поводження з відходами, але внаслідок того, що перелічені регіони мають негативну динаміку в цій сфері, це ставить групу в зону ризику.

Група регіонів **номер 3** включає Дніпропетровську, Одеську, Кіровоградську, Донецьку, Херсонську та Луганську області. Група, маючи доволі низькі рейтингові оцінки, компенсує це позитивною або близькою до нульовою динамікою. Це переважно індустріальні регіони, де розміщено основні матеріаломісткі виробництва країни, а саме шахти, кар'єри, металургійні комбінати, хімічні підприємства, теплові станції тощо. Низький рівень ефективності управління відходами пов'язаний також з низькою часткою відходів виробництва, що йдуть на переробку через застарілість технологій. Військові дії та окупація частини території зумовили зупинку підприємств. Це стало однією з причин позитивної динаміки значень показників Луганської та Донецької областей.

До групи **номер 4** відносяться Житомирська та Київська області, а також місто Київ. Ця група регіонів характеризується, насамперед, негативною динамікою сталого поводження з відходами за період 2013-2016 років, а також одними з найнижчих рейтингових оцінок серед усіх регіонів України. Така

ситуація тісно пов'язана із збільшенням антропогенного навантаження на Столичний регіон України, до якого входять саме ці адміністративні одиниці. Тобто, внаслідок збільшення кількості населення та економічного зростання в цих регіонах збільшилися обсяги відходів, але застаріла інфраструктура не витримує поточного навантаження.

Список використаних джерел:

1. Banaitė, D.; Tamošiūnienė, R. (2016) Sustainable development: the circular economy indicators' selection model, Journal of Security and Sustainability. - Issues 6(2), 315–323.
2. Dovkillia Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://ukrstat.org/uk/> [In Ukrainian].
3. Heshmati A. (2015). A review of the circular economy and its implementation. - Discussion Paper No., 9611 Sogang University and IZA - 61 p.
4. Krajnc D., Glavi P. (2005) A model for integrated assessment of sustainable development Resources, Conservation and Recycling, 43, 189–208.
5. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 roku. Proekt 2017 [Sustainable Development Strategy of Ukraine until 2030. Draft]- [Electronic source]. – Access mode: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/library/sustainable-development-report/Sustainable-Dev-Strategy-for-Ukraine-by-2030.html> [In Ukrainian].
6. Tracking progress on Sustainable Development Goals for the regions of Ukraine: choosing indicators and setting baselines. - Kyiv, 2019. – 270 P.

**ПРИРОДНІ УМОВИ І МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННА ОСНОВА
КРИВОРІЗЬКОЇ ЛАНДШАФТНО-ТЕХНІЧНОЇ СИСТЕМИ**

Т.С. Коптева

koptevatania36@gmail.com

*Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна*

In the given article the natural conditions and mineral - raw material basis of Kryvyi Rih landscape-technical system are analyzed. The rapid development of the mining industry gave a rapid impetus to the formation of Kryvyi Rih Landscape - technical system in the territory of Kryvorizhzhya. Mining landscapes, which are the main structure of the Kryvyi Rih landscape and technical system for 130 years, have changed geological-geomorphological, hydro-climatic conditions, flora and fauna. In the course of the study, each factor of the natural conditions that integrally affect Kryvyi Rih landscape - technical system is detailed. It is investigated how the mining industry operates on the territory of Kryvorizhzhya and what natural conditions have changed the most. The study also focused on the mineral resource of Kryvyi Rih - landscape-technical system, which due to geological exploration, began to actively extract iron ores and this led to the formation of various forms of relief, which are dangerous. Especially these are landslides, scree slopes, deflex slopes, landslides, displacement zone, watering cans, watering canyons, etc. There is a problem in the elimination of destructive processes and phenomena and the introduction of various measures to improve the natural conditions and mineral resources of the Kryvyi Rih landscape and technical system.

Keywords: *Kryvyi Rih landscape-technical system, natural conditions, mineral resources, mining industry, mining landscape, Kryvorizhzhya (Kryvyi Rih region), reclamation.*

Бурхливий розвиток гірничодобувної промисловості дав стрімкий поштовх до утворення Криворізької ландшафтно-технічної системи на території Криворіжжя.

Криворізька ландшафтно-технічна система далі КЛТС розташована на південному сході Центральної України, більша частина у Дніпропетровській області. Територія КЛТС становить 4,1 тис. км², що складає 0,67% від усієї площі держави. Протяжність з півдня на північ 96 км, з заходу на схід 62 км [3].

Мінерально-сировинна основа залежить від *геологічної будови*, можна виокремити, що КЛТС знаходиться в центральній частині Українського щита в якому присутній кристалічний фундамент. Складений метаморфізованими вулканогенно-осадовими та гранітоїдними утвореннями докембрію і присутній осадовий чохол. КЛТС зі східної сторони належить до Криворізько-Кременчуцького розлому і таким чином в її надрах є великі запаси залізних руд. КЛТС в цілому є складною геологічною спорудою в будові якої беруть участь породи мезозархею, палеопротерозою і кайнозою [1]

Територія КЛТС характеризується *морфоструктурами* різного порядку, входить до складу Східноєвропейської полігенної рівнини, виникнення якої обумовлене великою тектонічною структурою – Східноєвропейською платформою. Основним елементом морфоструктурного рельєфу на території КЛТС є лесово-суглинисті височинні та низовинні вододільні плато. Які ускладнені різною морфоструктурою, особливо флювіальною та суфозійною. На території Криворіжжя присутні такі генетичні типи природного морфоструктурного рельєфу: флювіальний, карстовий, суфозійний, гравітаційний, еоловий [2]. Активним розвитком техногенезу призвело до утворення антропогенних форм рельєфу, який представлений відвалами, кар'єрами, провалами. Домінуючими формами морфоскульптурного рельєфу є флювіальний, який характеризується системами річкових долин, ускладнених балками, ярами, рівчачками, борознами, вибоїнами, улоговинами та лощинами[6].

Клімат КЛТС належать до атлантико-континентальної європейської недостатньої вологої, теплої області помірної кліматичної зони. КЛТС простягається у помірно-континентальній субтропічній семиарідній кліматичній підзоні. Середньорічна температура становить +8,5°C, температура липня + 22,2° С , температура січня - 5.1° С. В середньому опадів за рік випадає 400 - 450 мм. На території переважають вітри північних румбів, а також східні вітри. *Поверхневі води* характеризуються КЛТС тим, що складається з кількох водних геосистем, які поєднані між собою. На території Криворіжжя протікає 8 річок. *Підземні води* КЛТС відносяться до південної частини Українського басейну тріщинних вод. В цілому загальний напрям стоку підземних вод Криворіжжя – на південь до сторони Причорноморської тектонічної западини, а також до місцевого базису ерозії – річкових долин, балок, ярів, подів, тому місцями виникають джерела та мочажини підземних вод [3]. *Ґрунти*, які домінують в КЛТС це чорноземи звичайні малогумусні, які займають 67,5% території. Утворилися внаслідок глибокого стояння вод під

різнотравно-типчакowo-ковиловою рослинністю. Але під впливом антропогенних чинників запаси гумусу постійно зменшуються, що негативно відображається на рослинний покрив Криворіжжя.

Рослинний покрив КЛТС сформувався внаслідок складної взаємодії кліматичних зональних чинників, специфічних гірських порід та різноманітних антропогенних впливів. У регіоні відмічається понад 1260 видів вищих рослин [4]. Степова зона України є частиною Євразійської степової області. У межах цієї зони корінним типом рослинності є степи, в складі рослинного покриву домінують багаторічні трав'янисті рослини, головним чином дернинні злаки : ковила (*Stipa*), костриця (*Festuca*), келерія (*Koeleria*), житняк (*Agropyron*), тонконіг (*Poa*) [5]. Територія КЛТС розташована в зоні центрального Правобережного степу і відноситься за зоогеографічним поділом України до Понтійського округу, Азово-Чорноморського району в межах Західної степової, або Північноморської ділянки. Для відкритих просторів степів характерний досить відомий комплекс степових тварин, які збереглися тільки на заповідних та охоронюваних ділянках, а також у зонах відчуження між антропогенними ландшафтами гірничодобувної промисловості . У зв'язку з утворенням значної кількості штучних лісів та лісосмуг, лісопаркових зон значне поширення і видове багатство мають лісові види. Втручання техногенезу призвело до зміни природних ландшафтів і це призвело збідненні степового комплексу та зникненні цілого ряду видів тварин. Нечисленні та рідкісні види складають близько 40 % від загального видового багатства фауни КЛТС [3].

Проаналізувавши низку чинників можна свідчити, що завдяки гірничопромисловим ландшафтам, що розташовуються повністю на території КЛТС, трансформували природні умови і мінерально-сировинну базу, завдяки цьому виникли проблеми, які потребують втручання і запровадження певних заходів. Щоб відновити стан рельєфу і стан порушених земель традиційно використовують рекультивацию, яка містить два етапи: технічний та біологічний. Технічний етап виконує стабілізацию геоморфологічних процесів та явищ: планування, формування схилів відвалів, бортів кар'єрів шляхом вирівнювання, виположування, терасування за рахунок нанесення ґрунтів та родючих порід; усунення нерівностей рельєфу, які виникли в результаті ущільнення відвальних порід або ерозійних процесів. Біологічний етап спрямований на комплекс агротехнічних та фітомеліоративних заходів, що спрямовані на відновлення родючості порушених земель [6]. Також досить популярний метод, щодо відновлення антропогенно-трансформованих систем це ревіталізация. Цей метод досить новий і стає дедалі популярнішим основним завданням ревіталізациі постає соціалізация простору, розроблення елементів соціальної структури, що упорядковують рекреацію і туризм в цілому покращення екологічного стану гірничопромислових ландшафтів КЛТС.

Отже, з розвитком гірничодобувної промисловості на території КЛТС призвело, що природні умови і мінерально-сировинна основа істотно змінилися упродовж ніж 100 років і зараз провідне місце належить антропогенним ландшафтам. У межах гірничопромислових ландшафтах активно розвиваються

певні процеси і явища, які виступають чинниками, що безпосередньо діють на ландшафтну структуру території, а також можуть сприяти виникненню природно - техногенних надзвичайних ситуацій. Тому доцільно проводити певні заходи, щоб запобігти і задіяти оптимізацію порушених земель на території Криворізької ландшафтно-технічної системи.

Список використаних джерел:

1. Paranko I. S. Geologiya z osnovami geomorfologiyi. Navchalnij posibnik / I. S. Paranko, A. A. Sivoronov, O. I. Mamedov / Navchalnij posibnik. – Krivij Rig : Mineral, 2008. – 373 s. z il.
2. Paliyenko V. P. Mehanizmi, rezhimi ta obstanovki suchasnogo geomorfogenezu na teritoriyi Ukrayini // V. P. Paliyenko / Ukrayinskij geografichnij zhurnal. – 2003. – № 4. – S.19–28.
3. Prirodnicha geografiya Krivbasu / [avt. kol. : Kazakov V. L., Smetana M. G., Shipunova V. O. ta in.]. – Krivij Rig : Oktan–Print, 2005. – 156 s.
4. Mazur A. Yu. Krivorizkij botanichnij sad: naukovо-dovidnikove vidannya / A. Yu Mazur, V. V. Kucherevskij, M. O. Baranec // Naukovо-dovidnikove vidannya. –Dnipropetrovsk : Prospekt. – 2006 r. – 127 s.
5. Smetana M. G. Do zberezheniya bioriznomanititya na Krivorizhzhzi / M. G. Smetana // Problemi ekologiyi ta ekologichnoyi osviti. Materiali IV mizhnarodnoyi naukovо-praktichnoyi konferenciyi. – Krivij Rig : Vid-vo TOV «Etyud-servis». – 2005. – S.27–29.
6. Zadorozhnya G. M. Osoblivosti doslidzhennya pohidnih procesiv ta yavish u Krivorizkomu zalizorudnomu basejni / G. M. Zadorozhnya // Ekologiya i racionalne priroдокoristuvannya: Zbirnik naukovih prac Sumskogo derzhavnogo pedagogichnogo universitetu im. A. S. Makarenka. – 2006. –S. 88–92.

ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ МОНІТОРИНГУ НА НАФТОГАЗОНОСНИХ ТЕРИТОРІЯХ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

О.М. Крайнюков

alkraynikov@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

In modern conditions, when the process of intensification of the extraction of fuel and energy resources in Ukraine has become one of the most important tasks of the state and regional policy, the solution of the problem of environmental safety in the territories adjacent to the oil and gas production and refining enterprises becomes extremely relevant. Establishment of a regional network for monitoring and control of pollution of petroleum products within the Kharkiv Oblast is a stage of implementation of the strategy and plan of action of the State System of Environmental Monitoring at the level of administrative and territorial units.

Key words: *oil products, surface waters, groundwater, bottom sediments, soil.*

Енергетична безпека країни визначається наявністю власних ресурсів різних видів мінеральних енергоносіїв, рівнем їх ефективного і раціонального використання на основі впровадження передових технологій вилучення з продуктивних пластів, глибокої переробки і енергозбереження.

На сучасному етапі роль паливно-енергетичного комплексу неухильно

зростає. Його розвиток значною мірою обумовлює темпи, масштаби та економічні показники розвитку країни і умови для підвищення рівня життя людей.

Характерною особливістю Харківського регіону є наявність власної сировинної бази, що на 37,6% складається із паливно-енергетичних корисних копалин (нафта, газ, конденсат, кам'яне та буре вугілля).

В умовах залежності країни від імпорту енергоносіїв та постійного зростання їх вартості основними напрямками розвитку паливної галузі Харківської області, унікальної за обсягами видобутку вуглеводнів, є: збільшення власного видобутку вуглеводнів; освоєння видобутку наявних запасів вугілля; розвиток альтернативних і нетрадиційних видів палива; встановлення дієвого обліку та контролю за використанням енергоресурсів.

Харківська область займає вигідне положення серед інших регіонів України як з точки зору наявності природних ресурсів нафти та газу, так і існуючої комунікаційної системи збору, транспортування, підготовки і переробки вуглеводневої сировини. Нафтогазова галузь регіону – потужний науково-промисловий комплекс, що забезпечує пошук, розвідку, проектування та розробку свердловин, видобуток, транспортування та переробку сировини.

У сучасних умовах, коли процес інтенсифікації видобування паливно-енергетичних копалин в Україні став одним із найважливіших завдань державної та регіональної політики, вирішення проблеми екологічної безпеки на територіях, прилеглих до нафтогазовидобувних та переробних підприємств, набуває надзвичайної актуальності [1].

Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.98 р., №391 «Положенням про державну систему моніторингу довкілля» необхідним заходом, спрямованим на запобігання подальшому вуглеводневого забрудненню природного середовища, є проведення моніторингу. Основними об'єктами моніторингу є компоненти природного середовища і джерела та фактори їх забруднення.

Оскільки кінцева мета здійснення моніторингу – забезпечення збереження стану довкілля відповідно до встановлених вимог екологічної безпеки природокористування, конче важливим постає питання організації моніторингу на нафтогазоносних територіях з урахуванням специфічних особливостей розповсюдження вуглеводневого забруднення в компонентах басейнової геосистеми [2]. Нагальна необхідність вирішення даної проблеми обумовлена тим, що на цей час систематичні спостереження за станом навколишнього природного середовища на нафтогазоносних територіях у Харківській області практично не проводяться або відсутня інформація щодо результатів їх проведення. Це пов'язано з повсюдним поширенням на території області вуглеводневого забруднення, для спостережень за рівнем якого необхідні значні матеріальні і трудові витрати. У зв'язку з цим для вирішення означеного завдання доцільно застосовувати економічні технології і ефективні методи досліджень, які мають враховувати специфіку всіх видів вуглеводневого

забруднення та велику кількість і різноманітність джерел надходження в природне середовище нафтопродуктів.

На основі результатів досліджень розроблено методологічні засади та алгоритм функціонування регіональної мережі спостережень та контролю за забрудненням нафтопродуктами території Харківської області, що є етапом впровадження стратегії й плану дій Державної системи моніторингу навколишнього природного середовища на рівні адміністративно-територіальних одиниць, у даному випадку – області [3].

Основною метою мережі є підвищення ефективності системи моніторингу території Харківської області шляхом забезпечення додатковою інформацією органів місцевого самоврядування й громадськості щодо рівня забруднення навколишнього природного середовища на території області нафтопродуктами.

Основними завданнями регіональної мережі є такі: організація систематичних спостережень та контролю за забрудненням нафтопродуктами компонентів екосистеми Харківської області; комплексна оцінка якості ґрунтів, підземних і поверхневих вод, забруднених нафтопродуктами; виявлення найбільш екологічно небезпечних джерел забруднення нафтопродуктами території Харківської області; створення й ведення інформаційної бази даних щодо рівня та екологічної небезпеки забруднення нафтопродуктами території басейну.

З огляду на різноманіття шляхів і джерел надходження нафтопродуктів на територію Харківської області, пункти спостережень та контролю за забрудненням поверхневих, підземних вод і ґрунтів рекомендується розміщати в такий спосіб: на територіях, що підлягають забрудненню нафтопродуктами від площадкових джерел - у межах акумулюючих і трансакумулюючих ландшафтів на основі використання ландшафтно-басейнового принципу, що враховує каскадність рельєфу в річковому басейні й характер міграційних потоків забруднюючих речовин; на територіях, підлеглих забрудненню нафтопродуктами від точкових джерел – з урахуванням прив'язки пунктів спостережень до місць розташування й функціональних особливостей відповідного джерела забруднення; на територіях, забруднених внаслідок аварійних витоків і розливів нафтопродуктів, рекомендується створювати мережу пунктів спостережень в оперативному режимі, що охоплює осередок забруднення й діє аж до ліквідації наслідків аварії і стабілізації екологічного стану забрудненої території згідно з встановленими вимогами до якості поверхневих, підземних вод і ґрунтів.

В умовах забруднення нафтопродуктами компонентів навколишнього природного середовища взаємодіє ряд факторів: складність і багатокомпонентність нафтопродуктів – суміші різних вуглеводнів, для більшості з яких не встановлено нормативи ГДК; розмаїтість і мінливість біотичної і абіотичної складових екосистем та інш. Виходячи із цього, для комплексної оцінки якості поверхневих, підземних вод і ґрунтів, поряд з хімічними показниками, рекомендується використовувати інтегральні показники – токсичність води й фітотоксичність ґрунту, що характеризують

біологічну повноцінність води й ґрунти, як середовища мешкання живих організмів.

У процесі проведення спостережень необхідно зробити детальний опис пробних площадок, за такими характеристики: дата спостережень і відбору проб; номер і місце розташування пробної площадки (адресна прив'язка, геопозиціонування); характеристика рельєфу (яр), мезорельєфу (схил яру), мікрорельєфу (пологий схил яру); назва ґрунту із вказівкою типу (чорнозем), підтипу (чорнозем типовий), роду (чорнозем солонцюватий) і різновиду (піщаний, суглинок та інш.); рослинний покрив (основні види трав'янистої рослинності, чагарників, деревних порід та інш.); характер господарського використання (сільськогосподарське угіддя та інш.); найменування водного об'єкта, особливості берегів, морфологічні й гідрологічні характеристики (ширина, глибина, швидкість течії та інш.), результати візуальних спостережень (наявність плівки, сторонніх домішок, запаху та інш.); характеристика джерела підземних (ґрунтових) вод: шахтний колодязь (рівень води), свердловина (глибина) та інш.; метеорологічні умови під час проведення спостережень; характеристика джерела забруднення (свердловини з видобутку газу, підприємство з комплексної підготовки або переробки вуглеводневої сировини, аварійний розлив нафтопродуктів та інш.).

Результати спостережень, що включають детальну характеристику району обстежень, опис пробних площадок, результати лабораторних аналізів відібраних зразків проб необхідно вносити в базу даних. На основі цих даних можна в оперативному режимі проводити аналіз поточного стану компонентів навколишнього природного середовища за відповідними показниками їхньої якості шляхом порівняння фактичних значень вмісту нафтопродуктів і рівнів токсичності з установленими нормативними вимогами.

Список використаних джерел:

1. Krainiukov, O.M. (2005) Osoblyvosti prostorovoho rozpovsyudzhennya vuhlevodnevoho zabrudnennya u komponentakh dovkillya na terytoriyi Kharkivs'koyi oblasti [Features of spatial distribution of hydrocarbon pollution in environmental components in Kharkiv region]. Protecting the environment from anthropogenic load. - Kharkiv-Kremenchuk .: PE Fast, vol. 11 (13). pp. 88 – 97 [in Ukrainian].
2. Obstezhennya stanu zabrudnennya zemel', poverkhnevyykh ta pidzemnykh vod na terytoriyakh prylehlykh do naftohazovydobuvnykh ta pererobnykh kompleksiv u Kharkivs'kiy oblasti (2002) [Survey of pollution of land, surface and groundwater in the territories adjacent to the oil and gas and processing complexes in Kharkiv region.] Scientific and Technical Report Ukrainian Research Institute of Environmental Problems. - Kharkiv, 84 p. [in Ukrainian].
3. Pro skhvalennya Kontseptsiyi Derzhavnoyi prohramy provedennya monitorynhu navkolyshn'oho pryrodnoho seredovyscha [On approval of the Concept of the State Program for Environmental Monitoring]. Ordinance of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 31.12.2004. №992-p. [in Ukrainian].

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ В СФЕРІ ЛІСОВОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

С.Д. Кутурга¹, В.В. Безуглий²

²vetalbezugly@ukr.net

^{1,2}Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара,

м. Дніпро, Україна

In the article, a geographic analysis of the device of forest and use of forest in different regions of Ukraine. The following statistical indicators are analysed: area and type of cuttings, timber harvesting by types of cuttings and assortment, forest reproduction, forest protection measures. The current state of the forest fund is characterized, the features of the territorial distribution of forests, the territorial features of forestry are analyzed, and the issues of forest restoration and conservation are considered.

Key words: forestry, device of forest, use of forest, forestry, felling, conservation.

Аналіз сучасного стану лісових ресурсів, лісоустрою та лісогосподарської діяльності є дуже актуальним та зумовлений негативними тенденціями, що виявляються у погіршенні вікової й видової структури деревостанів, зменшенні запасів деревини, зниженні темпів відтворення лісових ресурсів, посиленні вирубки дерев та зменшенні площі лісів. Дані умови потребують більш детального дослідження факторів виникнення та корегування подальшої діяльності в сфері лісового господарства, особливо це актуально для територій із мінімальною лісистістю.

Український ліс в залежності від призначення та розміщення виконує такі функції, як водоохоронну, захисну, санітарно-гігієнічну, оздоровчу тощо.

Загальна площа лісових масивів, що складають лісовий фонд України, становить 10,4 млн га, з них 9,6 млн га вкриті ліською рослинністю. Показник лісистості України перебуває на рівні 15,9 %. Але за площею лісів Україна посідає дев'яте місце серед країн Європи, а за запасами деревини – шосте [1].

Для України характерні дуже неоднорідні лісорослинні умови. Найменший показник лісистості спостерігається в Запорізькій області (3,7 %), а найбільший – у Закарпатській (51,4 %) [3].

Ліси зростають в усіх природних зонах, але лісистість в них дуже різна, через кліматичні відмінності, різні типи ґрунтів, забезпеченість водними ресурсами. Більша частина лісових масивів країни створена людьми та потребує посиленої уваги. Всі ці фактори впливають на обсяги лісозаготівлі, вирубку лісових ресурсів та їх відтворення.

У 2018 р. в Україні було заготовлено 22612,8 тис. м³ деревини, близько 50 % якої припадає на паливну деревину, 37 % – на лісоматеріали круглі (рис. 1).

За обсягами лісозаготівлі на першому місці перебуває Житомирська область, в якій наявний і найвищий абсолютний показник площі лісових масивів. Також високі показники спостерігаються в усіх північно-західних областях країни (Рівненській, Київській, Чернігівській, Сумській, Львівській,

Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській), так як саме тут знаходяться великі лісові масиви. Найменше деревини було заготовлено в Херсонській, Миколаївській та Запорізькій областях.

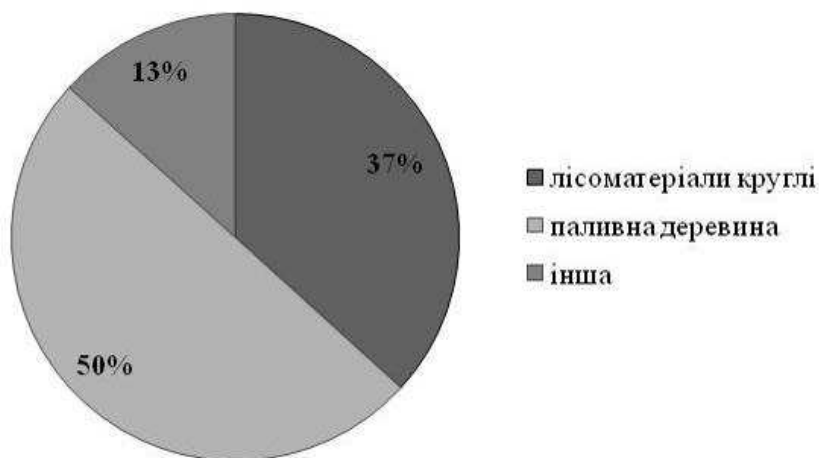

Рис. 1. Співвідношення категорій заготівлі деревини в 2018 р. (за [2])

У 2018 р. в Україні майже 19405 га площі лісових насаджень загинуло. Найбільша їх частка припадає на найзалісеніші регіони. Практично чверть загиблих насаджень припадає на Рівненську область. Та ще третина на три області – Волинську, Житомирську та Закарпатську. Не загинуло жодного гектару лісу лише на Харківщині та Полтавщині [5].

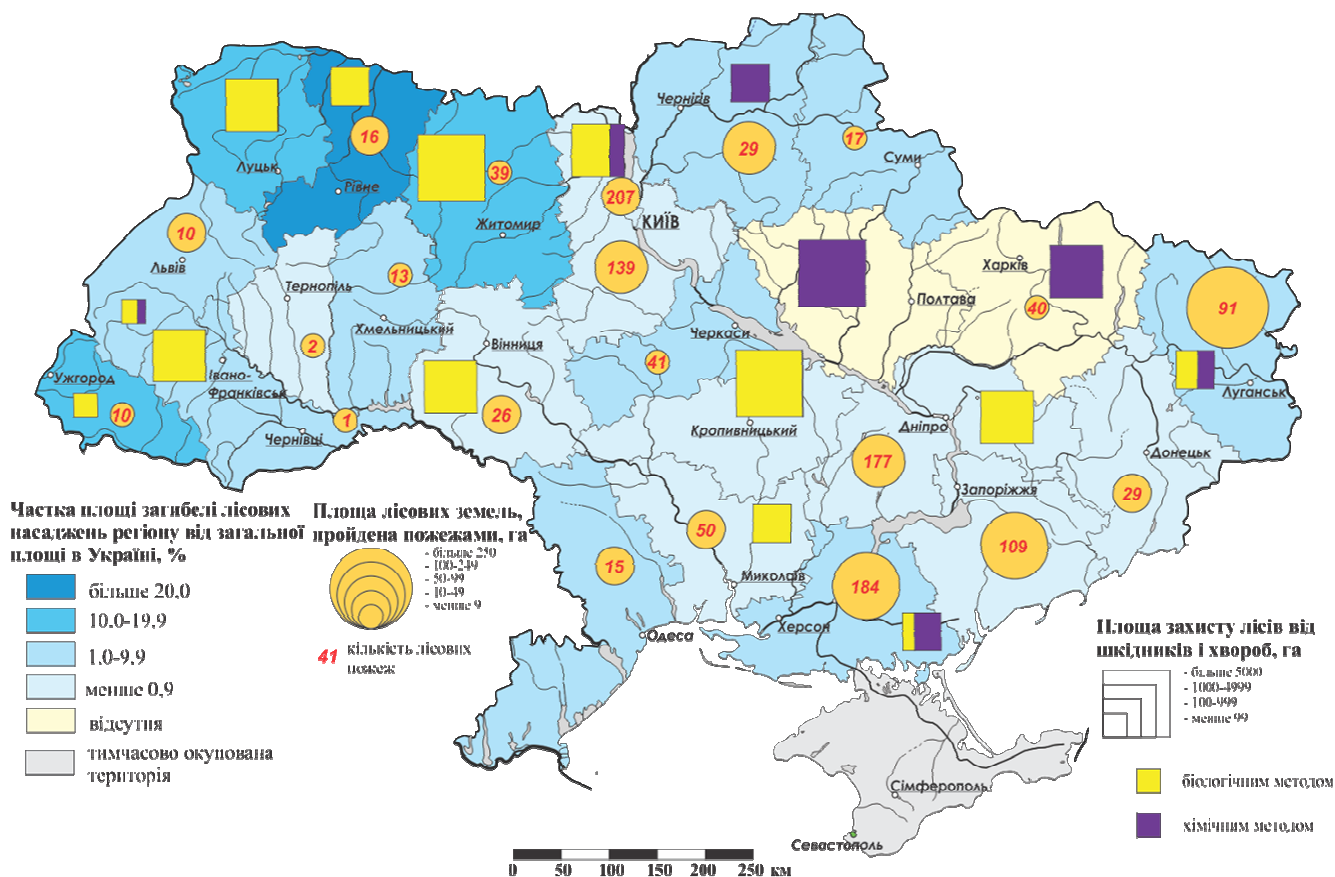

Рис. 2. Охорона і захист лісів України в 2018 р. (за [2])

Захист лісів проводять як біологічними, так і хімічними засобами. Більшість лісів України захищають саме біологічними методами. І це в першу чергу, ліси Карпат та Полісся, на південному сході переважають хімічні методи, так як ділянки лісу тут несучільні і такі методи боротьби є більш ефективними (рис. 2). У 2018 р. взагалі не проводилися заходи в охорони лісів у Запорізькій, Одеській, Донецькій, Черкаській, Сумській, Хмельницькій, Чернівецькій, Тернопільській областях та м. Києві [4].

В 2018 р. в Україні було відтворенно 63226 га лісу. Понад 67 % лісів відтворюють шляхом садіння та висівання та 33 % – шляхом природного поновлення, ще 2886 га лісів було розведено. Що стосується відтворення лісів, то найбільший показник характерний для Житомирської області (більше 10 тис. га). Далі йдуть Рівненська та Волинська області. Відтворення лісів також залежить від площі лісових масиві, тому цей показник є більшим у Карпатах та на Поліссі. Що стосується шляхів поновлення, то в Карпатах переважає природне поновлення на відміну від інших регіонів [2].

Ліс є одним із головних природних ресурсів, від його наявності та стану залежить розвиток цивілізованого людства. Характерною рисою лісового господарства України є сукупність різних економічних та природно-географічних умов, які відрізняються по регіонах. Протягом багатьох років спостерігалася нерегульована експлуатація лісів, це значно впливало на процес виснаження деревостанів, призвело до порушення вікової структури дерев, погіршення породного складу, посилення ерозійних процесів та інших стихійних явищ.

Список використаних джерел:

1. Derzhavne ahentstvo lisovykh resursiv Ukrainy [State Forest Resources Agency of Ukraine]. Retrieved from: <http://dklg.kmu.gov.ua/> [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi Komitet Statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Koval Ya. V. (2013). Kryterii klasyfikatsii lisovykh resursiv yak peredumovy yikh ekonomichnoi otsinky [Criteria for classification of forest resources as a prerequisite for their economic evaluation]. *Ekonomika pryrodokorystuvannia i okhorony dovkillia – Economics of environmental management and environmental protection*, 7, 28-34 [in Ukrainian].
4. Makarenko С.С. (2018). Otsinka diialnosti lisovoho hospodarstva Ukrainy u konteksti vymoh chasu [Evaluation of forestry activity in Ukraine in the context of time requirements]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 19, 472-483 [in Ukrainian].
5. Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy [Ministry of Environment and Natural Resources Ukraine]. Retrieved from <https://menr.gov.ua/> [in Ukrainian].

ЛОКАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИВЕЗЕННЯ ПОБУТОВИХ ВІДХОДІВ: ЛОКАЛЬНІ РІШЕННЯ (НА ПРИКЛАДІ СМТ ПОБУЗЬКЕ)

Т.І. Михайленко¹, А.І. Січка²

¹neko_14@ukr.net

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ,

Україна, ²Київська обласна рада, м. Київ, Україна

The basic problem about handling and utilization of solid household waste in the urban village of Pobuzke (Kirovograd Region) was indicated. The main causes of the emergence and exacerbation of this problem at the local level were identified. The possible consequences of its non-resolution were highlighted. The main ways of solving the existing problem of the removal solid household waste at the regional level were analyzed and proposed. The solutions have both a short and long term perspective.

Keywords: *solid household waste, polygon for household waste, local solutions, gathering and utilization of solid household waste, Pobuzka united territorial community.*

Проблема утилізації та вивезення твердих побутових відходів (ТПВ) є актуальною та досить гострою для регіонів України. Ці проблеми іноді проблематично вирішуються у містах, проте для сільської місцевості вони є досить зловідомими. У багатьох сільських населених пунктах майже не проводиться організований вивіз ТПВ та відсутні програми поводження та утилізації твердих побутових відходів. Найбільшої гостроти набули проблеми збирання, сортування, знешкодження або утилізація твердих побутових відходів.

Згадана проблема потребує негайного реагування та вирішення у смт Побузьке Голованівського району Кіровоградської області. На початку вересня 2019 року почалися труднощі із вивозом ТПВ. Обслуговуюча компанія «Аква-Сервіс», в обов'язки якої входило вивезення сміття із селища припинила виконувати свої зобов'язання через заборгованість їй у розмірі 200 тис грн. Побузький феронікелевий комбінат, який сплачував левову частку на вивіз сміття з 01 червня 2019 року припинив виплати. Для відновлення співпраці з обслуговуючою компанією потрібно погасити заборгованість за майже три місяці та сплатити передплату. «Аква-Сервіс» єдина компанія, яка здійснює вивіз ТВО із смт Побузького до Первомайського полігону, оскільки відкритих полігонів для вивезення сміття поблизу немає.

Основні загрози, які можуть виникнути при накопиченні ТПВ та виникненні стихійних звалищ:

- відсутність належної системи збору ТПВ сприятиме утворенню малих стихійних звалищ, що є джерелом забруднення навколишнього середовища (забруднення ґрунтів та ґрунтових вод тощо);
- звалища сміття є середовищем для розмноження комах та гризунів, які є збудниками та переносниками різних інфекційних захворювань (лептоспіроз, сказ, енцефаліт, чума та ін.);

- спека може викликати загоряння, яке призводить до виділення шкідливих речовин у повітря та призводити до погіршення стану здоров'я населення;
- погіршення санітарного стану населеного пункту та призвести до виникнення хвороб та епідемій.

Зорієнтованість винятково на вивезення та захоронення відходів не може забезпечувати необхідну нейтралізацію їх шкідливого впливу на навколишнє середовище. Основна частка відходів, що вивозяться на полігони, є потенційним ресурсом, який може бути використаний, як вторинна сировина.

Для локального, у той же час і тимчасового вирішення існуючої проблеми щодо вивозу сміття, необхідно відновити послуги обслуговуючої компанії «Аква-Сервіс». Сума вирішення питання на місці буде становити від 300 тис грн (сума заборгованості та передплати). Цю суму можливо було би виділити з резервного фонду державного бюджету у вигляді субвенції місцевому бюджету. Такий шлях вирішення дієвим є лише для короткострокової перспективи.

Іншим шляхом на довгострокову перспективу є створення і відкриття полігону для вивезення ТПВ у Довропристанській сільській раді Миколаївської області [1]. Але для того, щоб його відкрити необхідно розробити, погодити, затвердити та прийняти план полігону, зареєструвати в Міністерстві екології та природних ресурсів України, забезпечити перевозкою та технікою. Вартість виконання цього проекту буде включати:

1. Проект розробки сміттєзвалища, землевпорядну документацію, домовленості з Довгопристанською сільрадою.
2. Погодження проекту, що становить біля 10% вартості об'єкту.
3. Погодження та отримання ліцензії Міністерства екології та природних ресурсів України для роботи сміттєзвалища та його внесення до державного реєстру.
4. Організація установи зі штатними працівниками для діяльності звалища (згідно ліцензійних вимог).
5. Закупка або оренда машини по вивозу сміття (згідно ліцензійних вимог).
6. Закупка сміттєпереробної лінії, відповідно до потреб селища. На реалізацію цього варіанту піде чимало часу та грошей.

Найбільш оптимальним вирішенням питання поводження із ТВП є створення Побузької об'єднаної територіальної громади, яке триває вже понад рік. Передусім, місцеве самоврядування буде мати можливість самостійно, за рахунок власних ресурсів, вирішувати питання місцевого значення. Відповідно, отримавши самостійність, бюджет громади збільшиться за рахунок нової системи формування, тим самим даючи можливість вирішувати питання поводження із ТПВ. Одним із заходів щодо вирішення даної проблеми є впровадження системи збору ТПВ, адже станом на сьогодні роздільне збирання сміття не впроваджене на території Побузького. Як відомо, при ефективно налагодженій системі роздільного збору сміття можна зменшити до 40% кількість відходів, що йдуть на сміттєзвалища. Впровадження системи збору та вивезення ТПВ можливе за допомогою залучення відповідного комунального підприємства із сусідніх громад або створення власного підприємства, яке б

задовольняло потреби місцевих мешканців у вивезенні твердих побутових відходів. Відповідно, пошуки інвестора для створення власного підприємства лягають «на плечі» самої громади. Варто відмітити, що допомогу у реалізації вищезазначених заходів Побузька громада зможе отримати за допомогою програми «U-Lead з Європою», яка спільно фінансується Європейським Союзом та його країнами-членами Данією, Естонією, Німеччиною, Польщею та Швецією (з метою надання високоякісних послуг громадянам, що робить внесок у реформу децентралізації) [2].

Отже, дистанція між зростаючим накопиченням відходів і заходами, спрямованими на запобігання їх утворення загрожує не тільки виникненням екологічної кризи, але й загостренням соціально-економічної ситуації в цілому у Побузькому. А проблема поводження з твердими побутовими відходами має розглядатися, як один з визначальних факторів екологічних безпеки та свідомості самих мешканців.

Список використаних джерел:

1. Rishennia №7 pro nadannia pohodzhennia na poperednii vybir zemelnoi dilianky pid rozmishchennia smittiezvalyshcha pobutovykh vidkhodiv Pobuzkii selyshchnii radi vid 17 veresnia 2015 roku [Decision No. 7 about submitting consent for the preliminary selection of a land area for the household's waste placement to the Pobuzke village council of September 17, 2015] [in Ukrainian].
2. Prohrama dlia Ukrainy z rozshyrennia prav i mozhlyvostei na mistsevomu rivni, pidzvitnosti ta rozvytku «U-LEAD z Yevropoiu». Ofitsiyni sait. [U-LEAD with Europe: Ukraine – Local Empowerment, Accountability and Development Programme]. Retrieved from <https://donors.decentralization.gov.ua/project/u-lead/> [in Ukrainian]

ВИЯВЛЕННЯ ТЕПЛОВИХ АНОМАЛІЙ МІСТ ЗАСОБАМИ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Я.І. Патракеєв¹, І.М. Патракеєв²

¹*patrick20017@icloud.com*, ²*ipatr@ukr.net*

¹*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна,*

²*Київський національний університет будівництва і архітектури, м. Київ,
Україна*

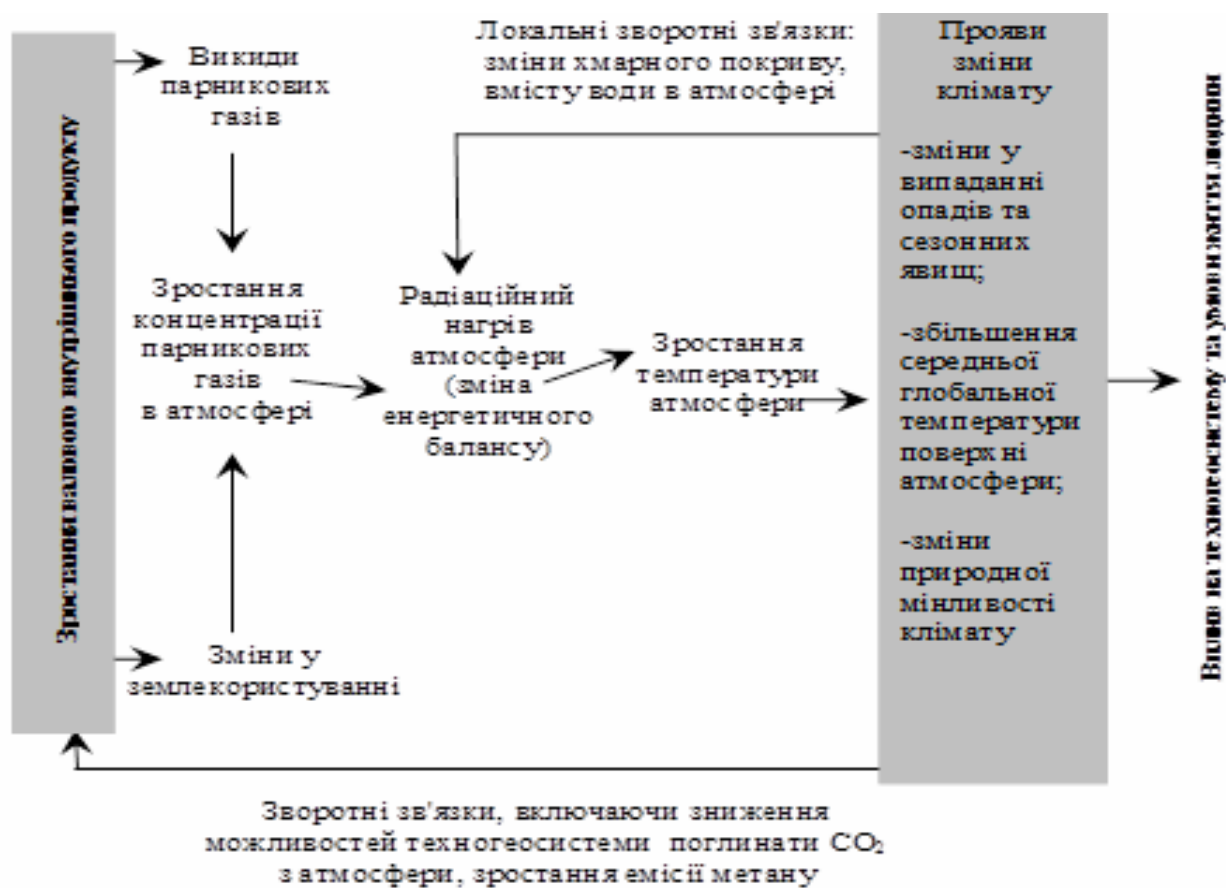
Space images in the thermal infrared range are gradually finding their application in almost all areas of geographical research, but the intensity of their use and the effectiveness of their application in different areas are different. The most numerous examples of the use of thermal photography in studies related to the determination of anthropogenic changes in urban areas.

On the example of the city of Energodar, radiation sources from large industrial enterprises are identified. Given the known size of the thermal radiation source, for example, steel production buildings and other similar objects, it is possible to obtain volumes of greenhouse gases. In the context of the territorial administration, the mapping of anthropogenic thermal anomalies must be used as one of the stages in the design without carbon development of the urban environment and the use of renewable energy resources.

Keywords: *thermal island, greenhouse gases, urban areas, space imagery*

Формування острова тепла призводить до зниження комфортності міського середовища. Занадто високі температури влітку і підвищена вологість взимку несприятливо впливають на здоров'я мешканців великих міст. Такі обставини сприяють розвитку досліджень міського острова тепла (МОТ) і пошуку шляхів зниження ефекту підвищення температури повітря і поверхні в межах міста. Метою дослідження є, використовуючи космічні знімки у тепловому інфрачервоному діапазоні, отримати картографічні моделі, виявити зони на урбанізованих територіях, які розрізняються рівнем поверхневої температури.

Серед різних видів дистанційного моніторингу, з'йомка у тепловому діапазоні займає особливе місце. Перші дані космічної теплової зйомки були отримані ще на початку 1960-х років сенсорами американських супутників TIROS. Теплова з'йомка — не нова, але перспективна та доступна технологія. Наприклад, теплові знімки, зроблені сенсором TIRS супутника Landsat-8, можна отримати від Геологічної служби США (USGS) що знаходяться у відкритому доступі на електронному ресурсі — <http://www.glovis.usgs.gov/> [3]. Сьогодні на новий рівень виводить теплову зйомку використання безпілотних літальних апаратів.

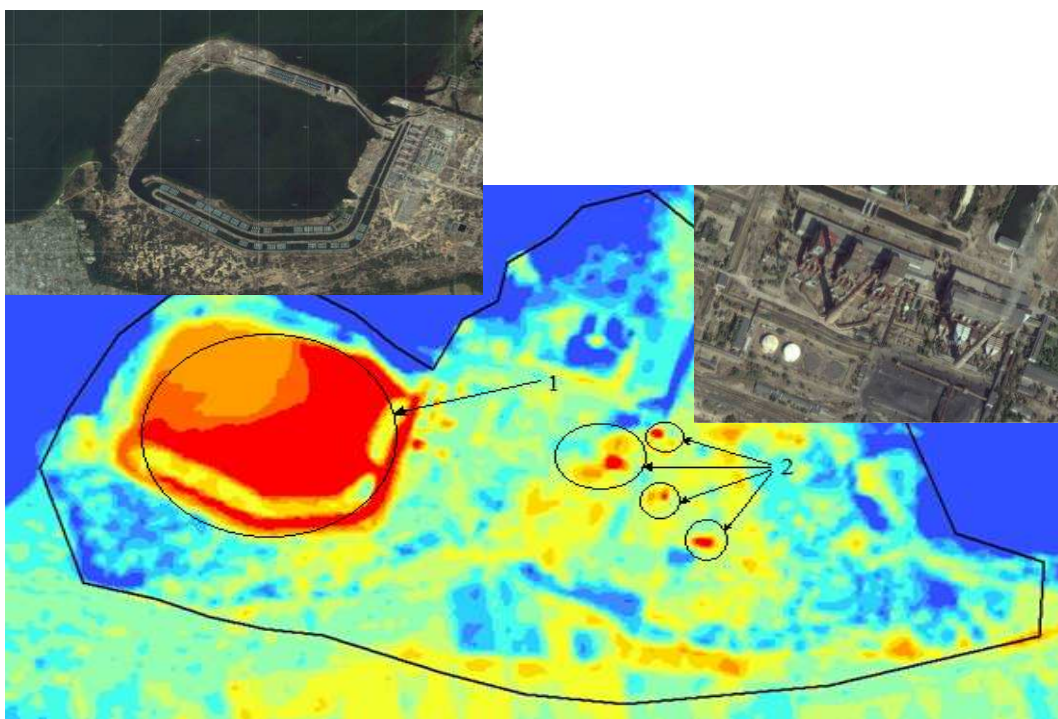

Рис. 1. Модель впливу антропогенного навантаження на зміну клімату

На рис 1 подано схему радіаційного балансу території, на який впливають різні чинники — як антропогенні, так і природні. Найбільшим чинником є зростання концентрації парникових газів, перш за все CO₂. На схемі зворотних зв'язків (рис.1) найпотужнішим зв'язком є зниження можливості довкілля

поглинати CO_2 , що веде до зростання емісії метану, який переходить до іонних форм HCO_3^- та CO_3^{2-} . Баланс між ними залежить від температури атмосфери, кислотності води (рН) та ряду інших чинників [1]. Динаміка антропогенних викидів парникових газів в атмосферу — головний чинник, що визначає в XXI столітті температуру та подальші наслідки глобального потепління [1].

На прикладі м. Енергодар визначені джерела випромінювання тепла від великих виробничих підприємств. Розвиток м. Енергодар пов'язано з такими містоутворюючими підприємствами як Запорізька АЕС. Основні екологічні проблеми — високий рівень забруднення повітряного басейну, ґрунтів, порушення стану здоров'я населення та інше. Для дослідження були обрані різносезонні знімки (тепловий інфрачервоний діапазон, 2010 р.). В якості вихідних даних були використані мультиспектральні знімки супутника Landsat 8 з сенсорами OLI (Operational Land Imager) та TIRS (Thermal Infrared Sensor) з роздільною здатністю 100 м [2]. Аналіз знімків проводився з використанням програмного продукту ArcGIS 10.2. Кластеризація обраних теплових знімків дозволила визначити структуру МОТ м. Енергодар.

Рис. 2. Теплова структура міста Енергодар: 1- теплове забруднення водоймища скидами промислових вод від АЕС, 2- локалізація зон теплового забруднення, джерелом якого є промислові об'єкти ТЕС

На основі даних неконтрольованої класифікації проведено картографування теплової структури і теплових аномалій урбанізованої території. Виявлення теплових аномалій пов'язано з об'єктами підвищеної інтенсивності теплового випромінювання (промислові об'єкти). Приклад результатів визначення МОТ для міста Енергодар по даним теплового каналу показано на рис. 2.

Таким чином, можна зробити наступні висновки: по-перше, створені картографічні моделі на основі дешифрування теплових даних космічної зйомки, дозволяють виділити об'єкти, що надають максимально великий вплив на загальну інтенсивність теплового випромінювання на території міст; по-друге, присутність на картографічних моделях теплових аномалій свідчать про наявність в міському середовищі зон екологічної напруженості, які впливають на природно-техногенну структуру міста та комфортне мешкання населення. по-третє, в контексті територіального планування та проектування, визначення теплових аномалій техногеосистем можна використовувати як один з елементів в розробці та прогнозуванні нового стійкого, низьковуглеродного напрямку розвитку міського середовища з використанням поновлюваних енергетичних ресурсів [1].

Таким чином, можна зробити наступні висновки: по-перше, створені картографічні моделі на основі дешифрування теплових даних космічної зйомки, дозволяють виділити об'єкти, що надають максимально великий вплив на загальну інтенсивність теплового випромінювання на території міст; по-друге, присутність на картографічних моделях теплових аномалій свідчать про наявність в міському середовищі зон екологічної напруженості, які впливають на природно-техногенну структуру міста та комфортне мешкання населення. по-третє, в контексті територіального планування та проектування, визначення теплових аномалій техногеосистем можна використовувати як один з елементів в розробці та прогнозуванні нового стійкого, низьковуглеродного напрямку розвитку міського середовища з використанням поновлюваних енергетичних ресурсів [1].

Список використаних джерел:

1. *I. Dubrovskaya S. A., Ryakhov R. V. Thermal structures and anomalies of the city of Magnitogorsk / S. A. Dubrovskaya, R. V. Ryakhov "Ecological problems of the Southern Urals" VII All-Russian Scientific and Practical Conference. // Bulletin of the Orenburg State University. - 2015. – No. 10 (185). -pp.287-302.*
2. *The Multispectral Scanner System // NASA.GOV: US National Management Server for expanding and expanding space. URL: <http://landsat.gsfc.nasa.gov/?p=3227>.*
3. *Landsat 8 Science Data Users Handbook [Electronic resource] // NASA.GOV: server of the National Office of the United States for the production and distribution of space. URL: <http://landsat.usgs.gov/documents/Landsat8DataUsersHandbook.pdf>*

ОЦІНКА ВПЛИВУ КРАСНОПОПІВСЬКОГО ПСГ НА ФОРМУВАННЯ ХІМІЧНОГО СКЛАДУ ПІДЗЕМНИХ ВОД ЖИТЛІВСЬКОГО ВОДОЗАБОРУ (ЛУГАНСЬКА ОБЛАСТЬ)

А.В. Кононенко¹, І.В. Удалов

¹kononenko_alina01@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The article analyzes the features of the influence of Krasnopopiv underground gas storage (UGS) on the formation of chemical composition of groundwater in the Zhitlovskiy water intake. The characteristics of the chemical composition of groundwater in wells drilled to the control horizons within the UGS are characterized: upper triassic and marl-chalk aquifers (MCA). It has been found that MCA waters differ from the formation waters of the upper triassic aquifer by sulfate concentration. The analysis of excess pressures and water levels in wells of control horizons is carried out. The gas saturation of MCA waters is described.

Keywords: *marl-chalk aquifer, groundwater, water intake, underground gas storage, well.*

Житлівський водозабір експлуатує підземні води мергельно-крейдяного водоносного горизонту (МКВГ) тріщинуватої зони верхньої крейди. Аналіз особливостей формування хімічного складу підземних вод цього водоносного горизонту має велике значення для господарсько-питного водопостачання населення Луганської області.

У даній статті проаналізовано один із факторів формування хімічного складу підземних вод Житлівського водозабору. Існує думка, що якість вод на водозаборі погіршується внаслідок впливу експлуатації Краснопопівського підземного сховища газу (ПСГ) та перетоку високомінералізованих вод тріасового водоносного горизонту у МКВГ [1-3].

Аналіз фактичних даних дозволив з'ясувати, що північна межа водозабору (свердл. 839) розташована безпосередньо біля поля експлуатаційно-нагнітальних свердловин ПСГ, тому на перший погляд вплив газосховища очевидний. Проте розглянемо факти, що підтверджують або спростовують цей вплив. Для цього проаналізуємо особливості хімічного складу підземних вод в свердловинах, які пробурені на контрольні горизонти в межах ПСГ. Контрольними горизонтами на Краснопопівському ПСГ є верхньотріасовий і МКВГ зі свердловинами 41-б, 47, 49 та 19, 48, 820 відповідно.

В контрольних верхньотріасових свердловинах 41-б і 47 спостерігаються самовиливи води. Надлишкові тиски на усті свердловин за час досліджень становили 0,402 – 0,430 та 0,068 – 0,073 МПа. На усті свердловини 49 фіксується постійний рівень води, пластовий тиск становить 3,31 МПа. Мінералізація пластових вод у свердловині 41-б у порівнянні з пробами води зі свердловини 47 майже у два рази вища, але води за хімічним складом однакові – хлоридно-натрієві, містять мікрокомпоненти – І і Вг. Підвищення мінералізації пов'язане зі зміною фонових показників при аварійному фонтануванні свердловини 41-б під час розбурювання ПСГ. Відмітимо, що ці

зміни мають локальне поширення навколо свердловини, що підтверджується результатами досліджень інших свердловин.

Серед свердловин, пробурених на МКВГ вирізняється свердловина 19, яка розкрила горизонт на глибині 241,0 – 248,0 м. Мінералізація пластових вод стабільна і складає 7,0 – 8,0 г/дм³. За хімічним складом води хлоридно-натрієві. Свердловини 48 і 820 розкрили МКВГ в інтервалах 30,0 – 80,0 м. Проте за хімічним складом води дещо різні. Так, у свердловині 48 води хлоридно-натрієві з мінералізацією до 4,0 г/дм³, а у свердловині 820 хлоридно-гідрокарбонатні кальцієві з мінералізацією нижче 1,0 г/дм³ [3].

Підкреслимо, що води МКВГ відрізняються від пластових вод верхньотріасового водоносного горизонту концентрацією сульфатів, яка у водах тріасу в 2,0–4,0 рази нижча. Це свідчить про наявність процесу сульфаторедукції і зміни окислювальних умов на відновлювальні.

Що стосується надлишкових тисків: у свердловинах 48 і 820 їх не зафіксовано, рівні води стабільні – 3,0 – 5,0 м від устя. За даних обставин відрізняється свердловина 19. У ній постійно фіксується надлишковий тиск на рівні 0,26 – 0,36 МПа. Це пояснюємо тим, що свердловина раніше була експлуатаційною, а потім через аварійний стан її перевели в контрольну на сеноманський ярус верхньої крейди.

Одночасно з дослідженням хімічного складу підземних вод МКВГ вивчалася і їх газонасиченість. Аналізи водорозчинених газів з контрольних горизонтів показують, що з часом вони не змінюються і залишаються майже стабільними. У складі водорозчинених газів виявлений N₂, який складає 4 680 – 78,150 % об., вміст O₂ – 9,8 – 19,4 % об., CO₂ – 0,070 – 11,220 % об. Вуглеводні не зафіксовані. У складі водорозчинених переважають компоненти атмосферного генезису, які характерні для водоносних горизонтів з інфільтраційним режимом живлення (табл. 1).

Таблиця 1

Фоновий компонентний склад вільних і водорозчинених газів [3]

№№ св.	Горизонт	Інтервал, м	Газонас., см ³ /дм ³	Вміст компонентів, % об.					
				CH ₄	C ₂ H ₆	C ₃ H ₈	N ₂	H ₂	CO ₂
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
820	K _{2m-km}	25,0-33,0	29	–	–	–	78,150	–	11,220
19	K ₂	241,0-248,0	307	92,990	0,170	0,037	6,160	0,050	0,070
41-6	T _{3pr}	351,0-357,0	342	94,980	0,140	0,003	4,680	0,010	0,060
49	T _{1sr1}	539,0-559,0	550	88,650	0,100	0,008	9,840	сліди	0,170

Висновки: таким чином, різниця гідрогеохімічних показників і водорозчинених газів у продуктивному верхньотріасовому водоносному

горизонті і МКВГ дає можливість стверджувати, що міжпластові перетоки між контрольними горизонтами відсутні. Спільна експлуатація Краснопопівського ПСГ і Житлівського водозабору не викликає погіршення якості підземних вод.

Список використаних джерел:

1. Bielykh Ye.D. (2001). Otsinka mozhlivoho vplyvu ekspluatatsii Krasnopopivskoho pidzemnoho skhovyshcha hazu a pytni vody Zhytlivskoho vodozaboru [Assessment of the Possible Impact of Operation of the Krasnopopivsky Underground Gas Storage and Drinking Water]. Pytannia rozv. hazovoi promyslovosti Ukrainy: zb.nauk.pr. UkrNDIhaz, 29, 60-62 [in Ukrainian].
2. Kononenko A.V. (2017). Osnovni faktory znyzhennia yakisnoho skladu pidzemnykh vod (na prykladi Zhytlivskoho vodozaboru) [The main factors for reducing the quality of groundwater composition (for example, the Zhitlovsk water intake)]. VII Vseukrainska molodizhna naukova konferentsiia-shkola «Suchasni problemy nauk pro Zemliu». – K.: TsOP «Hlobus», 23-34 [in Ukrainian].
3. Udalov I.V., Kononenko A.V. (2018). Ekoloho-hidroheokhimichni osoblyvosti formuvannia pidzemnykh vod merhelno-kreidianoho vodonosnoho horyzontu ta prohnoz yikh yakosti (na prykladi Zhytlivskoho vodozaboru v Luhanskii oblasti) [Ecological-hydrogeochemical features of groundwater formation of marl-chalk aquifers and forecast of their quality (on the example of the Zhitlovsk water intake in Lugansk region)]. Zbirnyk naukovykh prats Instytutu heokhimii navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha, 27, 74–85 [in Ukrainian].

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ОБЪЕКТОВ СТРОИТЕЛЬСТВА НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДСКИХ АГЛОМЕРАЦИЙ

В.А. Соколов, В.А. Петик, И.В. Удалов

*Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина,
г. Харьков, Украина*

Safety of building, reconstruction, exploitation of building, protecting of territories from dangerous geological and technogenic processes must be base on complete and reliable data about the state and dynamics of naturally-technogenic geological environment, that is the article of engineering researches. In adding to the basic "base" requirements to realization of engineering researches, driven to the operating normative documents, the special requirements are offered to implementation of engineer-geological researches on all stages of technological chainlet in the conditions of dense building and for a reconstruction.

Keywords: *naturally-technogenic geological environment, ecological safety, engineer-geological researches, soils*

Инженерно-техническая безопасность жилья наряду с другими параметрами безопасности является базовой потребностью человека. Безопасность строительства, реконструкции, эксплуатации сооружений, защита территорий от опасных геологических и техногенных процессов должны основываться на полных и достоверных данных о состоянии и динамике природно-техногенной геологической среды, что является предметом инженерных изысканий. Инженерные изыскания на участках плотной

застройки и для реконструкции имеют ряд специфических особенностей. Эти особенности обуславливаются инженерно-геологическими условиями, сформировавшимися в результате техногенного воздействия на геологическую среду, разнообразием целей реконструкции, условиями проведения изысканий и задач, которые должны решаться изыскателями.

В настоящее время в Украине основной объём строительства выполняется в пределах плотно застроенных городских агломераций. Застраиваются все свободные участки со сложными инженерно-геологическими условиями в центральных частях городов, с максимальным использованием подземного пространства. Повысился удельный вес реконструкций существующих зданий в общем объеме строительства. Т.е. строительство происходит в условиях, когда на природную геологическую среду уже оказано значительное техногенное воздействие (статические и динамические нагрузки, замачивание грунтов водой и растворами, термическое воздействие).

Целью работы является определение дополнительных требований к проведению инженерно-геологических изысканий для нового строительства в условиях плотной городской застройки и для реконструкций уже существующих зданий. Выполнение этих требований снизит возможность аварий зданий и сооружений, будет направлено на обеспечение их безопасного строительства и эксплуатации.

Установлено, что на выполнение инженерно-геологических изысканий на территории городских агломераций оказывают влияние следующие факторы и требования:

- стесненные условия производства изыскательских работ, обусловленные высокой плотностью застройки, наличием движущихся транспортных средств и др.;

- ограничение доступности к точкам проведения полевых изыскательских работ;

- ограничения, связанные с требованиями по технике безопасности, с режимом работы действующего предприятия (невозможность остановок технологического процесса) и др.;

- необходимость выполнения работ внутри зданий, цехов, подвалов в условиях слабой освещенности, загазованности, ограничения пространства для выполнения изысканий;

- необходимость оценки состава и состояния грунтов под фундаментами существующих зданий и технологического оборудования при отсутствии технической возможности (или большой трудоемкости) отбора проб;

- поиск источников замачивания грунтов из коммуникаций (в том числе загрязнение технологическими растворами);

- необходимость замера и последующего моделирования вибродинамических воздействий или переменных нагрузок;

- необходимость проведения массовых замеров и последующее моделирование температурных воздействий на грунты основания (например для реконструкции доменных печей или коксовых батарей);

- необходимость изучения и прогноза свойств грунтов искусственного происхождения, и измененных в условиях природного залегания;

Отмечено, что в целом при проведении инженерно-геологических изысканий в условиях плотной застройки, при ограниченной возможности организации работ в необходимых точках исследования, геофизические методы являются наиболее информативными и экономически оправданными. В связи с насыщенностью промышленных площадок и урбанизированных территорий подземными коммуникациями и электрическими кабелями, наличием вибрационных помех и густой застройкой применение методов электро- и сейсморазведки затруднительно. Возможность проведения этих видов исследований решается в каждом конкретном случае. В связи с этим, при проведении изысканий на промплощадках и урбанизированных территориях рекомендуется применение геофизических методов исследования грунтов в скважинах и методов, нечувствительных к электро- и вибрационным помехам (радиоактивные и акустические каротажи, метод заряженного тела, исследование электромагнитного поля земли, эманационная и газовая съемки и др.).

В дополнения к основным требованиям к проведению инженерных изысканий, приведенным в действующих нормативных документах, предлагаются особые требования к выполнению инженерно-геологических изысканий на всех этапах технологической цепочки в условиях плотной застройки и для реконструкции.

Список использованных источников:

1. Strizhelchik, G.G. (1983). Problemy prognozirovaniya i upravleniya razvitiem prirodno-tekhnogennykh sistem gorodskikh territoriy. *Problemy inzhenernoy geologii gorodov*. М.: Nauka, 65-68.
2. Sokolov, V.A. (2007). Analiz faktorov, opredelyayuschikh specifiku, vidy i obyemy inzhenerno-geologicheskikh izyskaniy dlya rekonstrukcii. *Vestnik Kharkovskogo universiteta imeni V.N. Karazina*, 753, 30-34.
3. Sokolov, V.A., Strizhelchik, G.G. (2008). Geotekhnicheskie aspekty inzhenernykh izyskaniy dlya stroitelstva. *Stroitelnye konstrukcii*. К.: NDUBK, 71, 1, 63-68.
4. Sokolov, V.A., Udalov, I.V. (2017). Dostovernaya informaciya o prirodno-tekhnogennoy strede, kak faktor snizheniya ekologicheskikh riskov. *Vestnik Kharkovskogo universiteta imeni V.N. Karazina*, 47, 206-210.

PROPOSALS ON ESTIMATING HUMAN IMPACT ALONG COASTAL AREAS

J. Kioussopoulos

kionas@uniwa.gr

University of West Attica, Athens, Hellas

Faculty of Engineers: Dept. of Surveying & Geoinformatics

The space along the borders between land and water surfaces is of great importance for the human race. The majority of big cities are located near the sea, near a river or a lake. [Mumford 1961], and history is full of coastal “events”, since the prehistoric era of Homer and the Trojan War. As a result, coastal areas have been among the most exploited and inhabited areas throughout the world. Currently, more 200 million European citizens live near coastlines, stretching from the North-East Atlantic and the Baltic to the Mediterranean and Black Sea. [European Commission 2019]. The still dominant, urgent and limitless demand for coastal land drives to environmental degradation and to many conflicts among the human activities, as the last ones are expressed by means of the big variety of coastal land/sea uses. [Clark 1996, OECD 1997, UNEP 2001, EEA 2006, Valiela 2006, Goudie 2006, UNFPA 2007, UNEP/PAP/RAC 2009, EEA 2010].

Keywords: *Anthropogenic intensity, Linear development, Coastality, Coastal area, Spatial planning.*

Coastal areas are considered as common good that needs to be protected. The related policies' response fluctuates widely. Usually, environmental, economic and social dimensions are recognized. Moreover, beyond the competing claims of stakeholders, other parameters as temporality (seasonal land uses), the overlapping of terrestrial and marine features etc. make the management of coastal areas quite difficult. During the last 40 years and especially after the Earth Summit (Rio Janeiro, 1992), coastal nations have been encouraged to develop their own integrated coastal areas management (ICAM) infrastructures. [OECD 2019].

It is widely accepted that the more important need for advancing the integrated management of coastal areas is improving the effectiveness of the information concerning coastal issues. Simultaneously, the study of coastal areas through indicators is strongly recommended by the international bodies devoted to spatial planning and integrated coastal management. Indicators useful for the management procedure can be divided into several categories: environmental, socioeconomic, spatial or other special types. Beyond the purpose's oriented criterion, the indicators can be categorized in frameworks, such as the Pressure-State-Response (PSR) framework (launched and supported by UN and OECD) and the Driving forces – Pressure – State – Impact – Response (DPSIR) framework (launched and supported mainly by EU and the affiliate agencies). [OECD 1994, UN 1996, Smeets 1999].

Many cores of indicators have been launched until now, mainly for environmental use [UN 1996, UNEP 2000, EEA 2005, International Environment Forum 2013]. They can be classified into international, national and (rarely) local level of application. By any means, they are not so specialized to coastal areas.

In addition, those related to coastal areas are rather suitable for a national or international approach, e.g. the ‘130 Indicators for sustainable development in the Mediterranean Region’ [UNEP 2000]. Of course, many initiatives are quite ambitious, aiming to signify issues such as the fragmentation of datasets and sources, lack of harmonization between datasets at different geographical scales, gaps in availability of data etc. [Nebert 2004, INSPIRE 2007]. On the other hand, the land/surface dimension is almost absent across the previous mentioned efforts. [UNEP 2000, INDUROT 1999, EC 2002, NOAA 2007]. This means that **the geographic/geomorphologic information** that characterizes and gives a special character in every examined coastal area **is not regarded as valuable to be incorporated in the majority of the already proposed indicators.**

Having the above facts as starting point, this presentation aims to trigger off the development of a more comprehensive approach of coastal areas, as the already available coastal information does not satisfy sufficiently the spatial notion of the coastal areas, **especially at local level.** In this context, some new indicators will be proposed for discussion, focusing only on the terrestrial part of the coastal space.

Anthropogenic Intensity is a ‘pressure’ spatial indicator that aims to measure the human impact on coastal areas, by calculating the total volume of man-made activities. It aims to reveal the degree of economic activities along a coast, the intensity of land uses and the total landscape annoyance caused by human involvement, in relation to the distance from the shoreline. In order to study and finally measure the Anthropogenic Intensity, the ‘mean height’ of buildings and all other constructions on a coastal area, at a specific point of time, can be used. [1], [2], [3].

$$AI = \frac{\sum_i^n S_i \cdot h_i \cdot w_i \cdot (1 - 0,1 \cdot \text{int } D_i)}{S}$$

After implementing the above formula, the most important and valuable results can derive from the **differences of Anthropogenic Intensity values** at the same coast, at two different periods of time or at different coasts, at the same time. The size of those differences can be used as an alert to activate already established policy mechanisms, in order to control the land exploitation and organize the related reactions.

In parallel, the not yet fulfilled study on Coastality aims to supply an answer to the question “How coastal is a coastal area?”. It intends to identify and to assess the coastal characteristics (on the terrestrial part of a coastal area, at local level) that originate from the ‘proximity to the sea’. [2], [3]. Coastality, (C), can be divided in Natural Coastality, (nC), and in Artificial Coastality, (aC). The natural-abiotic features, that attract people near the seashore, belong to the Natural Coastality that aims to incorporate the so named supply of a coastal area, like visibility to the sea or the feeling be close to the sea. [4], [5]. On the other hand, the aim of Artificial Coastality is to incorporate all the expressions of human impact along the same coastal area, i.e. the demand for coastal space, but in a different way than AI indicator does it.

Discussion

The author believes that both proposed indicators could be very valuable for monitoring coastal areas. But, of course, the new indicators' effectiveness, their ability to propose a new coastal typology and their potential future improvement are topics under discussion.

Simultaneously, it is very interesting that the related study could be productive for any **ribbon area development**, as well. For example, the linear urban expansion along a main road or the linear peak of coastal activities along the banks of a river are two of the more typical cases. As the human impact is reducing gradually in proportion to the remoteness from a 'peak line' (the road, the river, the shoreline ect.), the factor 'distance from' is considered as the more important. Critical topic seems to be the selection of the appropriate width of the study zone.

References:

1. Kiousopoulos, John [2008]. Appraisal of man-made interventions along the Hellenic coastal areas. Athens: Nees Technologies. (bilingual).
2. Kiousopoulos, John [2008]. Methodological approach of coastal areas concerning typology and spatial indicators, in the context of integrated management and environmental assessment. *Journal of Coastal Conservation: Planning and Management*, 12 (1), 19-25, Springer.
3. Kiousopoulos, John [2010]. 'Anthropogenic Intensity' and 'Coastality': Two new Spatial Indicators for Exploring and Monitoring the Coastal Areas in the framework of Environmental Management. In: *Santosh Kumar Sarkar, ed. "Environmental Management"*. Sciyo, 2010, pp.217-240.
4. Kiousopoulos, John [2009]. Can the feeling of being near the sea be measured? In *Proceedings of Mediterranean Conference For Academic Disciplines*. IJAS, 2nd ed.
5. Kiousopoulos, John & Demetris, Stathakis [2009]. 'Charting sea visibility along coastal areas in the context of Coastality'. In *Proceedings of the 24th International Cartographic Conference (ICC2009)*. Santiago, Chile. International Cartographic Association & Military Geographic Institute Chile.

СЕКЦІЯ 4
ДЕМОГРАФІЧНІ, МІГРАЦІЙНІ ТА СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ

POPULATION AGEING: A NEW PARADIGM IN RURAL DEVELOPMENT

O.R. Ibrahim

oladayoibrahim@yahoo.com

Lagos State Polytechnic, Ikorodu, Lagos, Nigeria,

It is always assumed that older people are the dependents of society; as a result, the focus of society has always been the increasing need for the care of the elderly. However, the emphasis is on the capacities of the elderly that can be utilized for the benefit of society, especially to revitalize their rural communities. The paper explores the unique dimensions of population ageing in rural areas, including; socio-economic characteristics of the older persons, gendered distributions, the occupational history of older persons, the challenges and prospects for their continued service to their communities. The paper draws both from the existing literature on ageing and policy in both published and unpublished sources and primary data through questionnaire administration. It is established that older persons are concentrated in rural areas and a higher proportion of this demographic group is male. The majority of older persons in rural areas has low formal literacy, is in the informal economy, and has no income security in old age. Yet, older persons continue to play the significant role of grandparenting, mentoring, active workers and financial contributions to development. The study suggests: provision of adequate and accessible social facilities and enabling an environment for the older persons to carry on their activities even at a very advanced age. Policymakers will need to take full account of the phenomenon, the wealth of skills and experience that older people are endowed with, technological advances and new ways of organizing society can be put to good use to increase the participation of older people in work, and to make appropriate socio-economic changes in rural areas.

Key words: *Population Ageing, participation, rural areas, infrastructure.*

INTRODUCTION. Population change in the developing world is most evident in the growth of cities and towns, due mostly to policies that are urban bias but devoid of spatial planning; demographic changes are manifested in rural areas with depopulation and declining economic activities. Urban areas get the most attention because the government is located in those areas; they get developed faster, and these affect their relative economic efficiency, formation, sizes and quality of life (Wapwera, Mallo and Jiriko, 2015). While, for decades, in the absence of any focused planning and land use control for rural areas, the agricultural lands are now dotted with commercial, residential, industrial, and other inappropriate uses. The consequence of this is deterioration in the traditional rural economy and morphology resulting in the decline of agro-based income and productivity (Quasem 2011). Unfortunately, people in developing countries like Nigeria, erroneously assume rapid population growth in rural areas. This paper observes that rural population in many communities in Nigeria is already ageing and declining and agrees with Keats and Wiggins (2016) that where the rural population is not yet declining in Nigeria, it will

soon start to do so.

The ageing of a population means that a population, as a unit of observation, is getting older and population ageing may be measured in terms of the proportion of persons aged 60 years and over (United Nations, 2017). In Nigeria, in particular, life expectancy is, unfortunately, the lowest in all of West Africa. The average life expectancy is around 54.5 years of age (WHO, 2018). Life expectancy particularly lags severely in rural areas due to prevalence of infectious diseases and poor health care infrastructure, among other factors, thus rural elders are more vulnerable to, poverty, isolation and social exclusion. Therefore, in the particular circumstances of Nigeria, people aged 50 and over can also be categorized as an older person in the rather unfriendly rural areas.

According to Oizumi, Kajiwara and Aratame (2006) in rural areas of developing countries, the negative problems of population ageing is better imagined than experienced, with much lower levels of economic development and access to adequate infrastructures, facilities and services, such as health care than more developed countries. Additionally, while fertility rate is declining in rural areas, rural-urban migration is also on the increase, with a low life expectancy that characterized population in Africa, especially in Nigeria, the consequence is shrinkage in the population of rural areas. Indeed, in most of sub-Saharan Africa, retirement is a privilege extended primarily to the minority of persons who work in the formal economy and thus have access to contributory pension programmes (Adebowale, Atte and Ayeni, 2012). While non-contributory pension can effectively reduce poverty in old age, it is not yet considered in most countries of sub-Saharan Africa. As a result, the majority of older persons in sub-Saharan Africa have no choice but to continue to work as long as they are physically able. Yet, all these have not been factored into rural development policies. Indeed, the United Nations (2015) aver that population ageing and the associated steady increase in human longevity present the hitherto unexplored social, economic and political challenges and opportunities of our time.

While the proportion of elderly in Africa is yet to reach the levels in other ageing countries like Japan, China, and the USA for example, ageing, certainly pose a challenge to the development in rural areas of African countries. This is because migration from rural to urban areas is leading to a reduction in the number of rural populace, with a negative effect on rural agricultural output and thus hinders development in the rural areas. The migration of youth out of rural areas takes away the glamorous of social life in the rural areas, leaving behind only the elderly to carry on with the management of rural areas. This has led to the ability of the country to produce food and exportable agricultural produce with its consequential effect on the balance of trade of the nation, lowered funds for development, income and standard of living of rural inhabitants, underdevelopment, and almost total desertion of the rural areas.

However, it would be a mistake to view rural ageing as an all-negative trend. In some situations, it may offer valuable opportunities for positive change, such as altering rural socio-economic structures to new ones that are more supportive of

sustainable development. Also, the typical view of older persons as a liability or a constraint in a development model is narrow, inaccurate, and should be challenged (United Nations, 2002).

While the preceding Millennium Development Goals did not give recognition to older people and ageing in the development process, the new post-2015 Sustainable Development Goals (SDGs) (United Nations, 2015) make a specific mention of older people and ageing as a cornerstone of sustainable development. Unfortunately, there is still a lack of appreciation of the important role of population change-rural development relationship in the institutional structures of most developing countries (Mabogunje, 1980). Yet, the independent effect of age structure is a novel and a salient factor in local rural development and community wellbeing. The ageing-demographic shift affects all aspects of a community's social structure, family and individual. This social phenomenon calls for a rethink on how individuals and societies organize (older) people and activities for a sustainable development

METHODOLOGY. The study is based on the rural areas of three Local Government areas of Kwara State, Nigeria, which are: Asa, Offa and Oyun Local Government Areas. A random survey of rural settlements in these local Government Areas was done. 114 respondents were taken for ASA Local Government Area, 55 respondents from Oyun LGA and 46 respondents from Offa LGA. For this study that is mainly concerned with rural areas, the oldest adult persons in a household are picked for this study. The data collected, mainly through questionnaires were analysed, discussed and the result forms the basis for recommendations on ways the elderly can contribute meaningfully to the development of rural areas and to improve their standard of living at old age.

DISCUSSION AND RESULTS. The findings showed that most of the respondents sampled in the study area were male, within the age of 65-69 years. It was revealed that majority of the respondents had no formal form of education. The research also showed that; the majority of the respondents originated from the state and had lived in the village for 20-29 years, surviving on the income of between N10,000 – N20,000 from farming and most of the respondents owned the land they occupied and engaging in crop production. The research further shows that respondents also engaged in grandparenting, dispensing local medicines, counselling, mentorship and adjudication and mediation in conflicts

The field survey showed that most (49%) respondents claimed that infrastructure was provided by the government, majority (33%) respondents were not satisfied with condition of road network and transportation, a bulk (36%) of the respondents were not satisfied with access to public electricity, most (41%) of the respondents were not satisfied with access to public potable water supply, most (51%) respondents were not satisfied with access to public health care, majority (45%) respondents were not satisfied with access to standard educational facilities, most (33%) respondents were not satisfied with access to markets, majority (33%) respondents were not satisfied with access to markets, a bulk (47%) of the respondents were not satisfied with access to banking/credit facilities, most (32%) respondents were moderately satisfied

with access to telecommunication, most (39%) respondents were not satisfied with access to sanitation facilities.

CONCLUSION. From the discussion above, it is evident that respondents are not satisfied with the physical and social facilities available in their community. Since a large proportion of the respondents are still fit and can move about, improvement in infrastructure and social facilities will enhance their contributions to their community in many ways, as well as improving the health, state of loneliness, poverty situation and the general standard of living.

There are many benefits of ageing that are usually not recognized, such as the wealth of skills and experience that older people. The key to tackling the challenges of ageing is helping older people to remain active and independent so that they continue contributing their societies. It would be helpful to find new health, education, and even retirement policies to transform this segment of the population into a driver of growth. The real challenge in rural areas is to enhance ageing populations' contribution to development. Technological advances and new ways of organizing society can be put to good use to increase the participation of older people in rural activities, and to make appropriate socio-economic changes in rural areas so that a new paradigm can be created.

References:

1. Adebowale S. A., Atte O., Ayeni. O. (2012). Elderly Well-being in a Rural Community in NorthCentral Nigeria, sub-Saharan Africa, *Public Health Research*, 2(4): 92-101
2. Keats, S and Wiggins, S (2016). *Population change in the rural developing world: making the transition*, London: Overseas Development Institute. <https://www.odi.org/publications/10366-population-change-rural-developing-worldmaking-transition> (ODI), 1–6.
3. Mabogunje, A. (1980). *The Development Process: A spatial perspective*. London: Hutchinson.
4. Oizumi, K., Hirokazu Kajiwara, H., Aratame, N. (2006). *Facing up to the Problem of Population Aging in Developing Countries: New Perspectives for Assistance and Cooperation*. Published by: Research Group, Institute for International Cooperation (IFIC) Japan International Cooperation Agency (JICA)
5. Quasem MA (2011). Conversion of Agricultural Land to Non-agricultural Uses in Bangladesh: extent and Determinants. *Bangladesh Develop Stud*, 34(1):59–85
6. United Nations (2017). Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Ageing 2017 - Highlights (ST/ESA/SER.A/397)*.
7. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Ageing 2015 (ST/ESA/SER.A/390)*
8. United Nation (2002). Ageing and development, World Assembly on Ageing 11, Global Action on Aging. <http://www.globalaging.org/waa2/articles/ageinganddevelopment.htm>
9. Wapwera, S. D., Mallo D.M. and Jiriko, G. J.(2015). Institutional framework and constraints in the urban and regional planning system in Jos Metropolis, Nigeria, *Journal of Geography and Regional Planning*, Vol. 8(10), pp. 244-260, October
10. World Bank. (2018). Rural population. Retrieved from https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS?name_desc=false

CHANGES IN GENDER STRUCTURE OF BELGRADE'S DAILY MIGRATION SYSTEM

M. Filipović

m.filipovic@gi.sanu.ac.rs

*Geographical Institute "Jovan Cvijić" of Serbian Academy Sciences and Arts
Belgrade, Serbia*

Belgrade's daily urban system represents by far the most important system of that type on the territory of Serbia. The study addresses the issue of the structure of daily migrants by gender, bearing in mind that gender differences are one of the factors that influence the change in the volume and directions of daily migrations. The daily migration flows of the employed population have been processed due to a number of factors that affect the migration process in the case of labor. Changes in the participation of women and men in daily migration in Belgrade are analyzed.

Keywords: *daily migration, gender structure, changes, Belgrade, daily urban system*

Belgrade, the capital of the Republic of Serbia, is located in the contact zone of the Pannonian Plain and the mountainous part of central Serbia, at the estuary of the two of the biggest rivers Sava and Danube. The administrative area of the City of Belgrade covers the territory of 17 urban municipalities [1], while the settlement of Belgrade alone covers 10 urban municipalities (all territory: Vracar, Zvezdara, Novi Beograd, Rakovica, Savski venac and Stari grad, and part of the territory: Vozdovac, Palilula, Cukarica and Zemun).

A model for the spatial manifestation of daily labor migration [3] was used as the basis for the study of Belgrade's daily urban system, while data from the special processing of the Statistical Office for the last two censuses in 2002 and 2011 were used. It has been established that Belgrade's daily urban system, with its influence, crosses not only the boundaries of its administrative area but also the entire country. In 2011, 380.123 employees participated in the daily movements of the labor force towards and on the territory of Belgrade, which represents an increase of 10% compared to 2002.

Differences in gender participation in daily migration are the result of demographic, sociological and economic factors, among which is the degree of development of residential settlements. Changes in daily migration flows by gender, in addition to an increase in economic activity, were also influenced by education and changes in the labor market as a consequence of the transition of the economy and changes in the sectoral structure of employees [2]. It can be assumed that in Belgrade, as the most significant and most developed center of work in Serbia, the gender gap in the daily migrant contingent is much smaller than at the national level.

The gender structure was analyzed through the participation of active male and female population in the contingent of daily migrants pursuing an occupation on the territory of Belgrade.

The gender structure of daily migrants employed in Belgrade in 2002 was characterized by a slightly higher participation of men (51.5%) than women (48.5%).

And as such, the distribution was more favorable in favor of the female daily migrant population compared to the level of the Republic where it was 35% [2].

In Belgrade, in 2002, viewed by subsystem cores, the gender structure of daily migrant assemblies employed in each of them did not have a uniform character. Savski venac municipality had the largest share of women migrants with 55.6%, while the proportion of men was 44.4%. Stari grad with 52.9%, as well as Vračar with 50.2%, had a larger proportion of women in the contingent of daily migrants who performed occupation in the observed part of Belgrade. A similar ratio as recorded at the whole settlement level was spotted as well in Zvezdara, which had a share of 51.2% of men and in a part of the settlement belonging to the municipality of Vozdovac, where the share was 52.5%. Other parts of Belgrade, as centers of work, attracted migrants with a gender difference of more than 10% in favor of men. In Zemun, the ratio was 55.2% to 44.8%, in Novi Beograd 55.1% to 44.9%, Palilula 56.4 to 43.6%, and in Čukarica 57.8 to 42.2%. The most pronounced difference in the gender structure of daily migrants was spotted in Rakovica, as a center of work that attracted a workforce of 60.4% men and 39.6% women. For daily migrants with unknown origin in the territory of Belgrade, the ratio was 69.5% to 30.5% in favor of men.

According to data for 2011, the contingent of daily migrants employed on the territory of Belgrade had a slightly higher proportion of men than women.

The difference from 51.9% to 48.1%, which was the proportion of women who change their place of residence on a daily basis for a place of work in the territory of Belgrade, was significantly different in relation to the gender structure of daily migrants at the level of the entire Republic, where the share of women was 38%.

Analyzed at the level of core subsystems, the gender structure of commuters in 2011 also had a certain peculiarities.

A group of work centers, where women made up the majority of the contingent of commuters who came to perform the occupation, consisted of four municipalities. The highest share of women in daily migrations was observed in Savski venac (56.6%), followed by Vračar (55.2%). The same indicator in Stari grad had a value of 52.6% and 50.5% in Zvezdara. The opposite of them, the remaining six parts of Belgrade were representing centers of work with a higher proportion of men in the observed contingent. The smallest gender difference was spotted in Novi Beograd (with 50.4% men and 49.6% women). Higher share of men in the gender structure of migrants compared to Belgrade was recorded in Vozdovac (53% to 47%) and Čukarica (54.9% to 45.1%). A share difference of over 10% was spotted in Palilula (55.1% to 44.9%) and Rakovica (55.7% to 44.3%), but the largest in the part of the settlement belonging to Zemun Municipality (with 56.1% men and 43.9% women). In the structure of daily migrants with unknown origin in the territory of Belgrade, men made up 67.2% and women 32.8%.

The gender structure of daily migrants who performed occupation in the territory of Belgrade settlement remained similar in the observed period with a decrease of 0.4% in the female population. In absolute terms, the increase in women migrants working on the territory of Belgrade settlement was 19,006, while the

number of men in the analyzed part of the population increased by 23,380. The distribution in the gender structure in the observed period was proportionally followed by the increase of the whole contingent of active residents of the other settlements who performed occupation on the territory of the Belgrade settlement.

Changes in the gender structure of commuters employed in the core subsystem did not have a uniform character. The increase in the share of men was observed in Vozdovac and Stari grad, while it was slightly more noticeable in Zemun. On the other hand, an increase in the share of women in the observed part of the population was noticed in Zvezdara, Palilula, Savski venac and Čukarica, while a slightly more noticeable increase was observed in Vracar, Novi Beograd and Rakovica. Changes in the gender structure of daily migrants by subsystem cores include transformation, shutdown and relocation of a secondary activities from traditional work centers, among which Rakovica stands out, as well as the shifting of the concentration of service functions employing more of female population from central parts to Novi Beograd.

As a part of the structural analysis of daily migrants employed in the territory of the Belgrade settlement by age, the main aspect of observation is focused on the two majority categories within this contingent. The state and changes within the younger and older middle-aged population were considered. The impact of under-20s and over-60s from the point of view of daily labor migration is much smaller and therefore treated as less relevant categories.

References:

1. Filipović, M., & Đurđević, J. (2007). Demographic changes in towns of central Serbia – comparative analysis. *Arhitektura i urbanizam* 20-21, 101-111
2. Lukić, V. (2007) Sex differences in commuting in Serbia. *Bulletin of the Serbian Geographical Society*, vol. 87, 2, 67-77
3. Tošić, D. (1999). *Prostorno-funkcijski odnosi i veze u nodalnoj regiji Užica* [PhD thesis]. Belgrade: Faculty of Geography.

SPRING WATER QUALITY AS A SOCIALLY SIGNIFICANT PROBLEM

A.N. Nekos, O.M. Maksimov¹, K.V. Shevchyk

¹*thekattypretty@gmail.com*

V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine

Studies of urban spring water quality have shown that values higher than normative ones for nitrates, nitrites, transparency, chlorides, ammonia, turbidity, as well as heavy metals were not detected. Hardness of spring water is 2-3 times higher than normative values. Drinking water from springs is not found to be completely safe. Sociological surveys have shown that local population often use springs for drinking water intake. Springs can be considered as an alternative source to centralized water supply network. We have identified that spring water is not completely safe, and the spring areas need to be refurbished.

Key words: *Drinking water, water supply, normative values, mineralogical contents, specific indicators for drinking water.*

Definition of the problem. Today, the issue of availability of various water supply sources is very urgent for the population, as well the issue of water quality [1]. Currently, urban population use water for drinking from centralized water supply network [6], but the locals also can use natural water from springs in their every day life. Kharkov, by geographical location, belongs to the water scared region. That is why provision of drinking water to the population is an urgent issue, especially in the context of the sustainable development of society.

Formulating the purpose. The purpose of the research is to assess the spring water quality used by the population for their purposes. Object of study: water from natural springs located within Kharkiv. The peculiarity of the selected springs is their location (in different city districts), as well as their importance as the largest and most popular natural springs among locals [9].

Analysis of recent research and publications. Kravchenko N. B. et al. [7], identifies that the local population actively uses springs for drinking water intake. In this publication, the results of sociological surveys were presented: “The calculation of the rating of closed drinking water sources in Kharkiv by socio-economic indicators (without taking into account environmental indicators) showed that the best, from the point of view of the consumer, is the “Sarzhin Yar” spring, and the worst – spring in “Yunost” Park [7, p. 84-88].

The authors performed similar sociological studies. 124 respondents were interviewed among the local population and it was confirmed that the drinking water quality rating has not changed and that these waters are still widely used by people. Accordingly, it is necessary to perform regular monitoring of the spring water quality and to determine the level of environmental safety.

Presenting the main material. Three urban water springs that are very popular were selected for the study. These springs are located in “Sarzhin Yar”, “Yunost” Park and the “Glubokiy Yar”; they are the main alternative sources for centralized water supply, located in Shevchenkivsky, Kholodnogorsk and Moscow districts, correspondingly. The researches were carried out on the basis of the Laboratory of analytical ecological researches of the School of Ecology, V. N. Karazin Kharkiv National University; approved methods and experiments were used [8].

Analyzes of drinking water samples were performed on the following parameters: pH value, electrical potential, contents of nitrates, chlorides, ammonia, nitrites, transparency, turbidity and water hardness. Also, by atomic absorption spectrometry, the concentration of the following heavy metals: Fe, Zn, Cu, Mn, Cd, Cr [2] was determined in water samples.

Among the parameters those exceed the norms, is hardness. Water hardness values is higher than the normative value ($1.5 - 10 \text{ mmol} / \text{dm}^3$) in the “Glubokiy Yar” spring - 1.5 times, in the spring of “Sarzhin Yar” - 2 times, in the “Yunost” Park - 3 times ($32.6 \text{ mmol} / \text{dm}^3$).

The use of water with high hardness can lead to cardiovascular diseases, skin problems and in particular negatively affects the hair strength [4].

No excess of MAC for heavy metal concentrations was identified. Cd and Cr concentrations in the samples were lower than those could be identified. Deficiency

as well as excess trace elements in the living organism can lead to unbalance of hydrocarbon metabolism, activation of a number of enzymes, synthesis in the liver of hippuric acid and also can affect the Zn, Cu, Fe, Ca, Cr, regulate hydrocarbon metabolism and blood glucose levels.

Table 1

Results of research on the spring water quality, Kharkiv

Indicator	“Sarzhin Yar”	“Glubokiy Yar”	“Yunost” Park	MAC
pH	6,672	6,264	6,456	6,5 - 8,5
El. potential	5,78	6,96	6,45	-
Nitrates, mg/dm ³	3,4	4,0	4,1	50
Alkalinity, mmol/dm ³	6,5	4,8	8,5	0,6 – 0,5
Transparency	25	24	24	30
Chlorides, mg/dm ³	48	48	40	350
Ammonia, mg/dm ³	0,04	0,04	0,04	2,0
Nitrites, mg/dm ³	0,001	0,001	0,04	3,3
Turbidity, mg/dm ³	0,99	0,99	0,99	1,5
Hardness, mmol/dm ³	19,8	16,4	32,6	1,5 – 10
Fe, mg/dm ³	0,021000	0,000100	0,002000	0,3
Zn, mg/dm ³	0,008300	0,042800	0,021000	0,1
Cu, mg/dm ³	0,000700	0,000600	0,001500	1
Mn, mg/dm ³	0,000600	0,000300	0	0,1
Cd, mg/dm ³	0	0	0	0,01
Cr, mg/dm ³	0	0	0	0,05

Our studies have shown that the highest levels of nitrates, nitrites, alkalinity and hardness were found in a sample of water from “Yunost” Park spring, which was described by the locals as the worst in the urban areas. There is no reliable information for understanding the reasons for such situation, but local authorities should pay attention should to the sanitary conditions of this spring. During performing sampling, residents were interviewed to determine their personal opinion about visiting this spring. It was found that only one of the three tap is in good conditions and can be used for water intake. Also on organoleptic indicators the water taken only from this tap can be used as drinking one. Other taps have low quality water and are considered environmentally hazardous by users. Our sociological surveys confirmed the rating of urban sources, which was presented in Kravchenko N. B. et al. [7]

Sociological studies have also identified a conflict of interest between the population and local authorities. The problem is the unsatisfactory arrangement of all

the studied springs except the “Sarzhin Yar”. Currently, there is no easy access to spring water. It seems that in social-economic programs for administrative districts of Kharkiv there is no line for arrangement of spring areas, and therefore the population receives water from springs that are in poor sanitary and hygienic conditions. The consequences of such use are not foreseeable. It is also possible to assume that such situation leads to less popularity of urban springs. Finally, the question must be asked: who should be responsible for the safety of drinking spring water in different parts of Kharkiv, and who is responsible for financing and equipping of these spring areas that are very popular in Kharkiv.

Conclusions

The results of the research of the Kharkiv spring water have determined that the pH, electrical potential, nitrate, nitrite, chloride, ammonia content, transparency, turbidity do not exceed the MAC.

The contents of heavy metals in the samples of spring water do not exceed the norms. Cd and Cr concentrations were found as negligible. This can lead to a deficiency of these trace elements in the human body and have adverse effect to the balance of all physiological processes.

All water samples are characterized by increased hardness (in 1.5 - 3 times). When comparing the hardness parameter with a similar water survey in 2015 [7] from the “Sarzhin Yar” spring and the “Yunost” Park spring, it can be stated that the hardness in both samples increased from 2015 to 2019. Thus, in the “Sarzhin Yar” spring, the indicator increased 3.4 times, and in the sample of water from the spring in “Yunost” Park - almost in 6 times.

Indicators of hardness of drinking water exceeding the MAC can have a negative impact on human health to some extent. During the interaction of hard water with soap, so called "soap slag" is formed, it is not washed away from human skin, destroys the natural grease film, which protects skin against aging and adverse climatic factors, clogs pores, forms a microscopic crust on the hair, thereby causing rash, itching, dryness, dandruff, peeling. Thus the skin is aged faster as well as becomes sensitive to irritation and allergic reactions. For urban springs, it is recommended to arrange water collection points and areas for the population, to reconstruct the water supply system for supplying water from these springs, and to introduce additional stages of their purification on the way to the consumer.

References:

1. Zakon Ukrayiny «Pro pytnu vodu ta pytne vodopostachannya» vid 10.01.2002 y.
2. Derzhavni sanitarni normy ta pravyla «Hihiyenichni vymohy do vody pytnoyi, pryznachenoji dlya spozhyvannya lyudynoyu» (DSanPin 2.2.4- 171-10).
3. Derzhavna sluzhba heolohiyi ta nadr Ukrayiny. Pidzemni vody: resursy, vykorystannya, yakist'. Available at: <http://www.geo.gov.ua>
4. Boyaryn M. V., Netrobchuk I. M. (2016) Osnovy hidroekolohiyi: teoriya i praktyka. [Fundamentals of Hydroecology: Theory and Practice]. Luts'k: «Ve-zha-Druk», 364 [in Ukraine].
5. Ekolohichnyy atlas Kharkivs'koyi oblasti – vodni resursy. URL: <http://atlas-xarkivsko-oblasti-vodni-resursi.html>

6. КР «Kharkivvodokanal». Vidomosti pro vodopostachannya m. Kharkova. Available at: https://vodokanal.kharkov.ua/content/control_of_quality
7. Kravchenko N.B., Zelens'ka E.I. (2015) Porivnyal'na otsinka yakosti pytnoyi vody z zakrytykh dzherel m. Kharkova. [Comparative estimation of drinking water quality from closed sources of Kharkiv city]. *Lyudyna ta dovkillya. Problemy neoekolohiyi*. (3-4). 84 – 88 [in Ukraine]. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/humanenviron/article/view/5560>
8. Nekos A.N., Harbuz A.H. (2012) Ekolohichna otsinka ob'yektiv navkolyshn'oho seredovyscha ta kharchovykh produktiv. [Environmental assessment of environmental and food products]. Kharkiv: KHNU V. N. Karazina. 104 [in Ukraine].
9. Osnovy ekolohiyi. Ekolohichna ekonomika ta upravlinnya pryrodokorystuvanniam. [Fundamentals of ecology. Ecological Economics and Environmental Management]. (2005) Sumy: «VTD Universytet-s'ka knyha» 759 [in Ukraine].
10. Prybylova V.M. Otsinka yakisnoho skladu pytnykh pidzemnykh vod vodonosnoho horyzontu buchats'ko-kanivs'kykh vidkladiv na terytoriyi kharkivs'koyi oblasti. [Assessment of qualitative composition of drinking groundwater of the aquifer Buchatko-Kaniv deposits on the territory of Kharkiv region]. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V.N. Karazina. Seriya Heolohiya. Heohrafiya. Ekolohiya*. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/geoeco/article/view/1077>
11. Safranov T.A. (2018) Mineralizatsiya pytnykh vod yak pokaznyk yikh yakosti ta faktor vplyvu na zdorov'ya naselennya. [Mineralization of drinking water as an indicator of their quality and impact on population health]. *Lyudyna ta dovkillya. Problemy neoekolohiyi*. (1-(29)). 73 – 80[in Ukraine]. Available at: <https://periodicals.karazin.ua/humanenviron/article/view/10760>
12. Khil'chevs'kyi V.K., Osadchyy V.I., Kurylo S.M. (2012). Osnovy hidrokhimiyi. [Fundamentals of Hydrochemistry]. Kyiv: «Nika-Tsentr». 312 [in Ukraine].

ПІДВИЩЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНУ ШЛЯХОМ ЗАЛУЧЕННЯ ОСІБ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ НА РОБОЧІ МІСЦЯ

К.В. Данова, В.В. Малишева¹, Л.С. Колибельнікова

¹bgd@kname.edu.ua

*Харківський національний університет міського господарства
імені О.М. Бекетова, м. Харків, Україна*

The problem of employment of people with disabilities is getting urgent due to the steady increase of the number of people with resistant health problems. The employment of these persons contributes to the efficiency of socialization of this category of people, and also improves the socio-economic status of the region. The main ways to solve the problem are to improve the system of assessment of human work ability, which has stable functional changes in health status, as well as the implementation of a system for ensuring the integrated safety of workers with disabilities at the enterprise. The article provides statistical information on the state of disability of the population in Ukraine and Kharkiv region, and also discusses the issues of organization of occupational safety for persons with disabilities at the enterprise.

Keywords: *human with disability, occupational safety, working potential.*

Проблема організації трудової зайнятості осіб із інвалідністю є актуальною для більшості країн. За даними ВООЗ у світі налічується понад 1 млрд. осіб, які мають стійки вади здоров'я [1]. В Україні на початок 2019 р. чисельність осіб,

яким встановлено інвалідність, складає понад 2,6 млн. осіб, що на 24 тис. осіб більше, ніж у попередньому році. У структурі осіб із інвалідністю [2]:

- особи із інвалідністю I групи – 226300 (8 %);
- особи із інвалідністю II групи – 896100 (34 %);
- особи із інвалідністю III групи – 1375700 (52 %);
- діти із інвалідністю – 161600 (6 %).

Статистичні дані стосовно чисельності осіб із інвалідністю по Харківському регіону виглядають наступним чином: загальна чисельність складає 162741 особа, у тому числі [2]:

- особи із інвалідністю I групи – 11234 (7 %);
- особи із інвалідністю II групи – 61165 (38 %);
- особи із інвалідністю III групи – 81107 (50 %);
- діти із інвалідністю – 9235 (5 %).

З цієї чисельності осіб із інвалідністю у 2017 р. за офіційними даними [2] працевлаштовано 692 особи, що складає 0,4 % від загальної чисельності осіб з інвалідністю в Україні та більш ніж у 100 разів менше, ніж чисельність осіб, які мають III групу інвалідності, яка характеризується найнижчими, порівняно із II та I групами, функціональними ураженнями організму, що свідчить про значні системні проблеми при працевлаштуванні цієї категорії громадян. Враховуючи те, що особи, які мають II та III групу інвалідності, здатні ефективно виконувати професійні обов'язки в умовах реального підприємства, трудовий потенціал Харківського регіону може бути збільшений на 150 тис. осіб. Крім того, ефективне працевлаштування осіб із інвалідністю сприятиме їх професійній інтеграції та дозволяє вирішувати важливі соціально-економічні питання регіону.

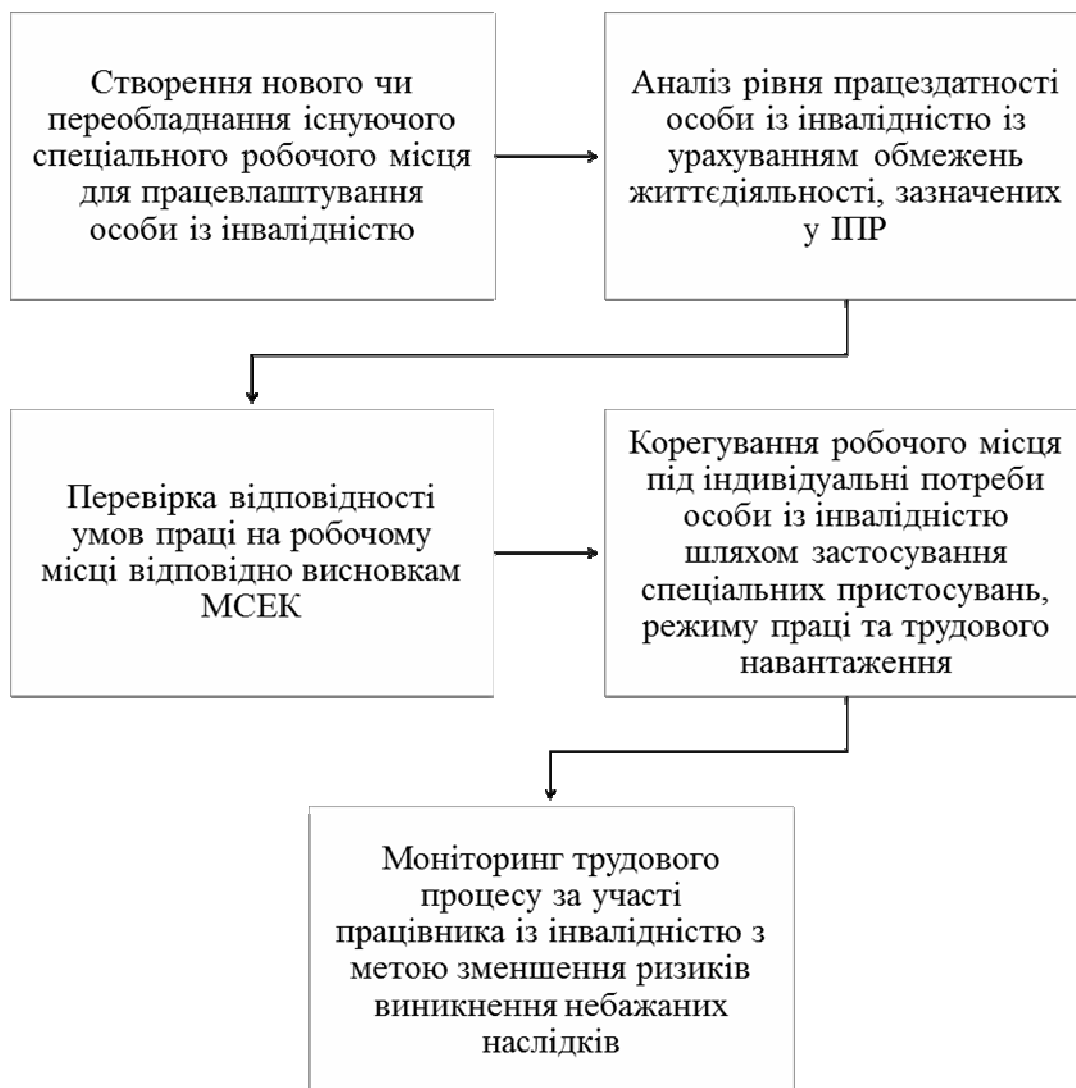
Основною причиною настання інвалідності є загальне захворювання (у цілому по Україні – понад 85 %; близько 9 % осіб мають інвалідність з дитинства; 5 % – особи із інвалідністю з числа військовослужбовців; 2 % – особи, які потерпіли від нещасного випадку та професійного захворювання на виробництві). Причинами загальної захворюваності, що призвела до інвалідності, по Харківській області є: 26,9 % – новоутворення, 26,4 % – хвороби системи кровообігу, 13,2 % – хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини, 33,5 % – інші [2].

Основними проблемами, із якими стикаються роботодавці при працевлаштуванні особи із обмеженими можливостями, є брак інформації щодо стану її здоров'я у аспекті обмежень у трудовій діяльності, а також неможливість адекватно оцінити фактичний рівень працездатності. У випадку невідповідності факторів умов праці чи трудового процесу можливостям працівника із інвалідністю є вірогідність настання небажаних наслідків у вигляді погіршення самопочуття працівника, травми чи аварії на підприємстві.

З погляду осіб із інвалідністю важливим є не лише вирішення питання соціалізації та інтеграції у суспільство, але й попередження погіршення перебігу основного захворювання чи виникнення травми під дією небезпечних

та шкідливих виробничих факторів виробничого середовища та трудового процесу.

Таким чином, вирішення питання охорони праці на робочих місцях працівників із інвалідністю набуває подвійного значення як з боку роботодавців, так і з боку працівників. При цьому основна інформація стосовно стану здоров'я міститься у Індивідуальній програмі реабілітації (ІПР) особи із інвалідністю, яка складається медико-соціальною експертною комісією (МСЕК) на основі проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів, де зазначаються види та ступені обмежень життєдіяльності, здійснюється експертиза професійних здібностей, а також визначаються заходи із трудової реабілітації [3-4].

Рис. 1. Алгоритм організації безпечних умов праці на робочому місці працівника із інвалідністю

Аналіз ІПР показує, що значна їх частина має низький рівень інформативності в аспекті трудової професійної та реабілітації: розділи ІПР, що стосуються заходів із пристосування робочого місця з урахуванням вимог

безпеки та особливих потреб особи із інвалідністю, а також щодо раціонального працевлаштування та видів професій і спеціальностей, доступних за станом здоров'я, заповнюються фразами загального характеру, наприклад «протипоказана важка фізична праця, роботи на висоті та біля рухомих механізмів». Це ускладнює процес прийняття рішення щодо працевлаштування роботодавцем, оскільки відповідно до законодавства України саме роботодавець несе відповідальність за забезпечення безпеки на робочих місцях працівників, у тому числі тих, які мають інвалідність [5-6].

Для вирішення питання необхідно впроваджувати комплексний підхід стосовно забезпечення безпеки працівників із інвалідністю на робочих місцях, що включає наступні етапи (рис. 1).

Забезпечення безпечних та нешкідливих умов праці на робочих місцях працівників, які мають стійкі вади у стані здоров'я, сприятиме підвищенню ефективності працевлаштування на робочих місцях та зниженню ризиків виробничого травматизму та професійної захворюваності.

Список використаних джерел:

1. World report on disability 2011 (n.d.). WHO Library Cataloguing-in-Publication Data. World Health Organization. Retrieved from <http://www.who.int>.
2. Sotsialnyi zakhyst naseleння Ukrainy: statystychnyi zbirnyk za 2019 r. [Social protection of the population of Ukraine: a statistical compilation for 2019]. *Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy – Official Website of the State Statistics Service*. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Polozhennia pro medyko-sotsialnu ekspertyzu: stanom na 15 ber. 2018 r. [Regulations on medical and social expertise]. *Kabinet Ministriv Ukrainy – Cabinet of Ministers of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF/page> [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia form indyvidualnoi prohramy reabilitatsii invalida, dytyny-invalida ta Poriadku yikh skladannia [On approval of forms of the individual program of rehabilitation of a disabled person, a disabled child and the Procedure for their preparation]. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF/page> [in Ukrainian].
5. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu pratsi” [Law of Ukraine “On Occupational Safety”]. *Verkhovna Rada Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> [in Ukrainian].
6. Danova, K.V., Khvorost, M.V. (2018). Rol profesiino-trudovoi reabilitatsii osib iz invalidnistiu u konteksti bezpeky pratsi [The role of professional and work rehabilitation of persons with disabilities in the context of occupational safety]. *Komunalne hospodarstvo mist – Municipal economy of cities, 142*, 119-124 [in Ukrainian].

ЗАСЕЛЕНСЬКІ ПРОЦЕСИ ДОНБАСУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ ВИМУШЕНОГО ВНУТРІШНЬОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

М.О. Логвинова

logvinova_mari94@ukr.net

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The purpose of this study is to identify the characteristics of the settlement of the territory of Donetsk and Luhansk regions as one of the prerequisites for the occurrence of forced migration. The author carried out an analysis of the settlement processes of the Donbass, identifies key periods in the historical development of the region, the transformation of the ethno-national composition of the population. The specific features of the settlement of the region, the complex history of the formation of the territory, the motley ethnic and national composition of the population created a contradictory regional identity. It is these features of the formation of the territory of Donbass that influenced the outbreak of military conflict in 2014, which led to massive forced migrations of the population from Donetsk and Luhansk regions to safer territories.

Key words: *settlement, forced migration, internal migration of the population, Donbass, ethnic composition of the population.*

Вимушені внутрішні міграції з Донбасу (так називають сучасну територію Донецької та Луганської областей), приводом для яких стали воєнні дії на цій території, мають найбільш давні передумови, одними з яких виступають складні заселенсько-розселенські процеси. Саме такі фактори як перебування території Донбасу у складі різних державних утворень, багаторазова зміна адміністративно-територіального устрою, масова міграція у регіон з другої половини XVIII ст. та міграції за радянських часів, змішання етнокультурних традицій народів, індустріальна спрямованість регіону сприяли утворенню своєрідної «донбаської ідентичності», яка суттєво відрізнялась від інших українських регіонів.

Історія формування території Східної України, зокрема Донецької та Луганської областей, її поселенської та етнічної структури виступає складним процесом, у якому змішалися інтереси окремих соціальних та етнічних груп населення, зумовлені їх економічними та соціальними потребами.

На території сучасного Донбасу до початку XVI ст. існувало так зване Дике Поле – степова зона, яку перетинали кочові племена, переважно татари, тому ці території тривалий час залишались малозаселеними. Південна частина Донбасу виступала контактною територією запорізьких, донських та слобідських козаків, а також тюркських народів з Кримського ханства. Внаслідок переможних війн Російської імперії над Османською імперією ці землі остаточно увійшли до складу Росії, а територія Донбасу була заселена східнослов'янським населенням (селянами з центральної Росії, Правобережжя України та Слобожанщини), а також населенням Балканського походження (румунами та сербами), християнами Кримського півострова (греками та

вірменами) [5]. Вже наприкінці XVIII ст. на території Донбасу проживало більше 30 етносів, серед яких найчисельнішими групами були українці (61,3 %) та росіяни (20,5 %). Слід зауважити, що у складі Російської імперії не було окремих українських адміністративних утворень, тому межі розселення українців слугували індикатором визначення території України [2].

У 1721 році Григорієм Капустиним відкриті поклади кам'яного вугілля в районі річок Дон та Кундрюча, у кінці XVIII ст. тут виникають перші кам'яновугільні шахти та металургійні заводи, стрімкими темпами розвивається вугледобувна, сталеливарна, машинобудівна промисловість, промислові підприємства отримують іноземні інвестиції, що породжувало потребу у робочій силі. Такі потреби були забезпечені за рахунок кваліфікованих робітників із внутрішніх районів Російської імперії [5].

У другій половині XIX ст. Донбас стає потужним промисловим центром Російської імперії, а його інтенсивне заселення за рахунок невивантажуваної робочої сили починається з періодом індустріалізації (друга половина XIX – початок XX ст.). Серед поселенців – переважно населення з перенаселених аграрних регіонів, що становили більшість населення робітничого класу великих промислових центрів. Збільшується чисельність російськомовного населення, особливо серед представників робітничого класу, у першу чергу за рахунок жителів Воронежської, Курської, Смоленської областей, російська мова поступово починає витісняти українську, що спричинило внутрішній етнокультурний розлом у структурі населення регіону на «російськомовне місто» та «українське село» [3]. Для забезпечення регіону робочою силою на Донбас на виправні роботи направляють ув'язнених, військовополонених тощо, активна міграційна політика сприяє залученню представників різних національностей та релігійних конфесій.

На початку XX століття землі сучасних Донецької та Луганської областей входили до східних околиць Катеринославської і Харківської губерній. Під час Першої світової війни на території Донбасу відбулись значні зміни у складі населення, викликані перерозподілом паливних ринків та необхідністю зростання робочої сили для кам'яновугільної промисловості, значними людськими та матеріальними втратами та переміщенням біженців внаслідок бойових дій. Скорочення населення Донбасу в цей період обумовлено призивом чоловіків до лав збройних сил, поверненням значної частини іноземців до своїх країн, а також примусовим переміщенням іноземних спеціалістів у віддалені райони Російської імперії. На початку 20-х років XX століття серед населення Донбасу переважали українці (64 %) та росіяни (26 %) [2].

Післявоєнний період розвитку Донбасу характеризується високим розвитком освітньо-наукової та культурної сфер, стрімким розвитком інфраструктури. Проте рівень загальної культури населення все ще залишався досить низьким. Поширення так званої «пролетарської культури» підвищувало соціальну напругу в суспільстві: серед населення переважали представники робітничого класу, чоловіки, які жили в жахливих умовах та сформували специфічне соціальне середовище з нерідким використанням насилля як форми

соціальної поведінки [2]. Зростання чисельності населення на фоні низького рівня соціально-побутового обслуговування та складних умов праці загострювало різного роду конфлікти, особливо на побутовому рівні. Крім того, виникали етнічні, міжетнічні та соціальні конфлікти, що загострювались внаслідок невирішення низки соціально-економічних проблем, конкурентної боротьби за робочі місця, підвищення заробітної плати. Поширеними залишались конфлікти між українцями та росіянами (частка яких збільшувалась внаслідок інтенсивних процесів русифікації), що несли загрозу життю та здоров'ю обом націям.

50-ті роки ХХ століття характеризуються активною міграційною політикою, що має примусовий характер, пов'язаною із будівництвом шахт, промислових підприємств, інженерних споруд тощо. Різко збільшилась кількість міст та селищ. У 70-х роках значно уповільнюються темпи будівництва нових шахт та відбувається перерозподіл капіталовкладень, направлених переважно на освоєння нафтогазових родовищ Сибіру. Уповільнення темпів промислового будівництва та необхідність підвищення культурно-освітнього рівня населення у 70-80 рр. ХХ століття стають причиною стабілізації чисельності населення Донбасу [2].

У період незалежності України Донбас залишався радянсько-комуністичним, проросійським, де українське населення сприймалось багатьма донеччанами як чужі, представниками відмінної від місцевої цивілізації.

Слід зауважити, що за результатами останнього і поки що єдиного перепису населення незалежної України, найчисельнішими національностями Донецької та Луганської областей є українці та росіяни, а найпоширенішими мовами – українська та російська. Станом на кінець 2001 року в Донецькій області проживає 56,9 % українців та 38,2% росіян, у Луганській області – 58,0% та 39,0% відповідно [4]. Таким чином, Східна Україна характеризується високою часткою росіян у етнічному складі населення, але не їх переважанням. Серед зазначених регіонів частка етнічних росіян вища за частку українців лише у Станично-Луганському та Сорокинському районах Луганської області та у чотирьох містах обласного підпорядкування Луганської області – Сорокине (Краснодон), Довжанськ (Свердловськ), Хрустальний (Красний Луч), Стаханов та двох містах обласного значення Донецької області (Донецьк, Макіївка, Єнакієве) [1, 4]. Донецька та Луганська області різко відрізнялися від інших областей України переважанням російськомовного населення. Російськомовні жителі Донбасу проживають переважно у великих агломераціях, а україномовні – у сільській місцевості півночі та заходу Донбасу. Суспільно-економічні проблеми у сільській місцевості, інтенсивна урбанізація, що супроводжувалась мовною русифікацією збільшили чисельність російськомовного населення [1]. За даними перепису населення 2001 року, 74,9 % населення Донецької області та 68,8 % Луганської області розмовляють російською мовою [4].

Незважаючи на те, що довгий час для території Донбасу як для промислового регіону були характерні високий рівень урбанізації, швидкі темпи соціально-економічного розвитку та приросту населення, падіння ролі

важкої промисловості та неспроможність конкурувати на міжнародному ринку призвели до безробіття і соціальної напруги серед населення, що посилює антиукраїнські настрої у суспільстві [2].

Отже, специфіка заселення Донецької та Луганської областей має тривалу історію, а самі території пройшли доволі складний період свого формування та розвитку, тут сконцентровано унікальний за чисельністю населення та структурними особливостями людський потенціал, який характеризується суперечливою регіональною ідентичністю, сформованою під впливом історико-культурного, соціально-економічного розвитку території. Демографічні особливості регіону характеризуються сумішшю національностей, на що вплинули складні заселенсько-розселенські процеси. Населення регіону територіально належало до України, а ментально – було більш спорідненим з Росією, саме це стало вирішальним фактором у період революційних змін у 2014 році, наслідком якого стала активізація міграційних процесів, поява внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Список використаних джерел:

1. Donbas v ohni. Putivnyk zonoiu konfliktu. (2017). [Donbass is on fire. Travel Guide Conflict Zone]. Center for Environmental Safety Research "Prometheus". Retrieved from: <https://prometheus.ngo/works/donbas-v-ogni/>.
2. Nikolaiets, Yu.O. (2012). Poselenska struktura naseleння Donbasu: (etnopolitychnyi aspekt dynamiky): monohrafiia [The settlement structure of the population of Donbass: (ethnopolitical aspect of dynamics): monograph]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Kuras Institute Of Political And Ethnic Studies, 188 [in Ukrainian].
3. Novikova, O.F., Amosha, O.I., Antoniuk, V.P. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: vid podolannia pereshkod do 60 stratehii uspikhu: monohrafiia [Internally displaced persons: from overcoming obstacles to a success strategy: monograph]. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Industrial Economics, 448 [in Ukrainian].
4. Ofitsiina storinka Vseukrainskoho perepysu naseleння [Official page of the All-Ukrainian Population Census]. Retrieved from: <https://www.ukrcensus.gov.ua> [in Ukrainian].
5. Pirko, V.O. (2003). Zaseleння Donechchyny u XVI-XVIII st. (korotkyi istorychnyi narys i uryvky z dzherel) [The settlement of the Donetsk region in the XVI-XVIII century (short historical essay and excerpts from sources)]. Donetsk: Oriental Publishing House, 180 [in Ukrainian].

РЕГІОНАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ЗАЙНЯТОСТІ МОЛОДІ В УКРАЇНІ

В.А. Паренюк

ParentVic@i.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

The main problems of youth employment in Ukraine are considered. The features of the youth labor market are characterized. The dynamics of the employment rate of the population aged 15-34 was analyzed in 2000-2017. The territorial differentiation of the employment rate of the population aged 15-34 was studied using the ILO methodology.

Key words: *employment, youth employment, youth migration, youth labor market.*

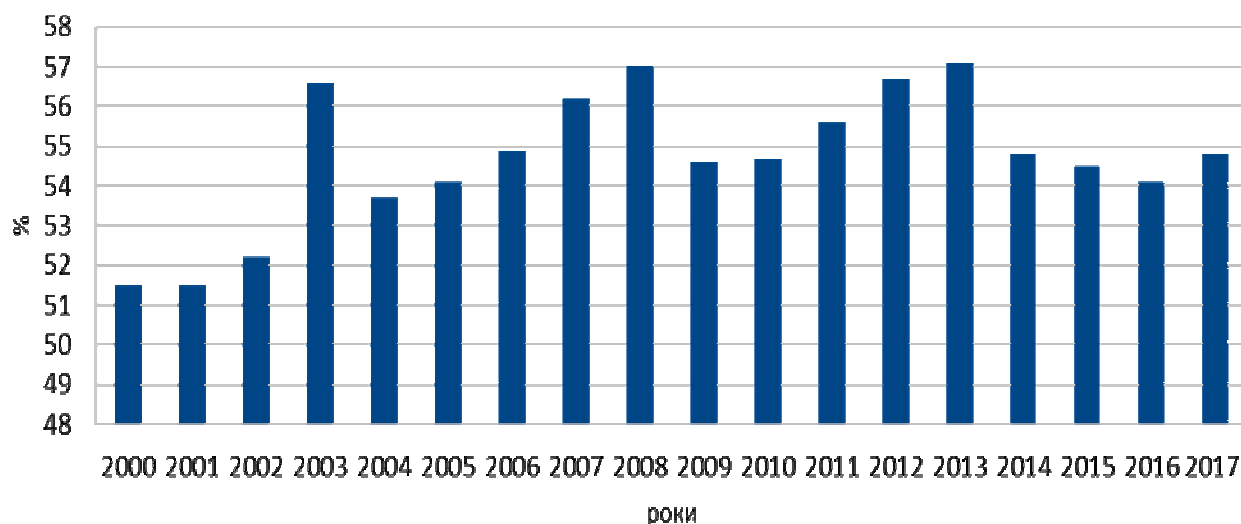
До найвпливовіших факторів і обставин, що обумовлюють майбутнє будь-якої держави, відносяться ті, що безпосередньо пов'язані із зайнятістю молоді. Жодні політичні, технологічні, соціальні чи економічні завдання не можуть бути реалізовані у довготривалій перспективі без залучення трудового потенціалу молодого покоління, яке завжди виступає носієм найпрогресивнішого людського капіталу. Неефективне управління зайнятістю молоді, може призвести до загальної соціально-економічної та суспільно-політичної кризи у недалекому майбутньому і неможливості забезпечення життєдіяльності непрацюючого населення [2].

Розвинені країни світу фактично змагаються за залучення молоді, надаючи різні можливості для здобуття освіти, щоб отримати готових молодих спеціалістів інтегрованих до місцевих ринків праці. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку, у Люксембурзі понад 45% становлять іноземні студенти, Австралії та Новій Зеландії — 20%, Австрії, Швейцарії та Великобританії — понад 15% [3]. Україна ж наразі виступає «донором» в цьому сегменті світового ринку праці. Як наслідок, в 3-за кордону та зменшує напруження на регіональних ринках праці. Однак у довгостроковій перспективі, така ситуація призведе до старіння нації, збільшення податкового навантаження на одного працівника, дефіциту кваліфікованих кадрів на ринку праці.

Молодь на ринку праці в цілому характеризується низькою конкурентоспроможністю, через відсутність практичного досвіду та високу ймовірність звільнення. Значна кількість молоді стає безробітною одразу після закінчення навчання, через здобуття спеціальностей, які не є затребуваними на ринку праці. З іншої сторони, навіть якщо молодь отримує освіту із дефіцитної спеціальності, часто не погоджується на низький рівень оплати праці.

Наразі в Україні не реалізовано дієвого механізму для працевлаштування населення на короткостроковий період. Це стосується всіх верств населення, але молодь відчуває цю проблему особливо гостро, не маючи змоги легально працювати у вільний від навчання час. Ця ситуація призводить до тінізації економіки, оскільки роботодавцю не вигідно офіційно працевлаштовувати працівника на короткостроковий термін. Як наслідок бюджет країни недоотримує фінансування, з іншого боку, відбувається нераціональне використання молодіжного трудового потенціалу.

Аналіз динаміки рівня зайнятості молоді в Україні у 2000-2017 рр. дає підстави виділити три періоди (рис.1). Перший період (2000-2008 рр.) характеризується поступовим зростанням рівня зайнятості з 51,5% до 57,0%. Другий період (2009-2013 рр.) характеризується різким спадом рівням зайнятості внаслідок світової економічної кризи у 2009 році та поступовим зростанням до виходу на докризовий рівень у 2013 році. Третій період (2014-2017 рр.) також розпочався з різкого скорочення рівня зайнятості молоді внаслідок анексії АР Крим та початку збройної агресії Російської Федерації на території Донецької і Луганської областей. Зниження рівня зайнятості тривало з 2014 по 2016 рік і лише у 2017 році зафіксоване його зростання.

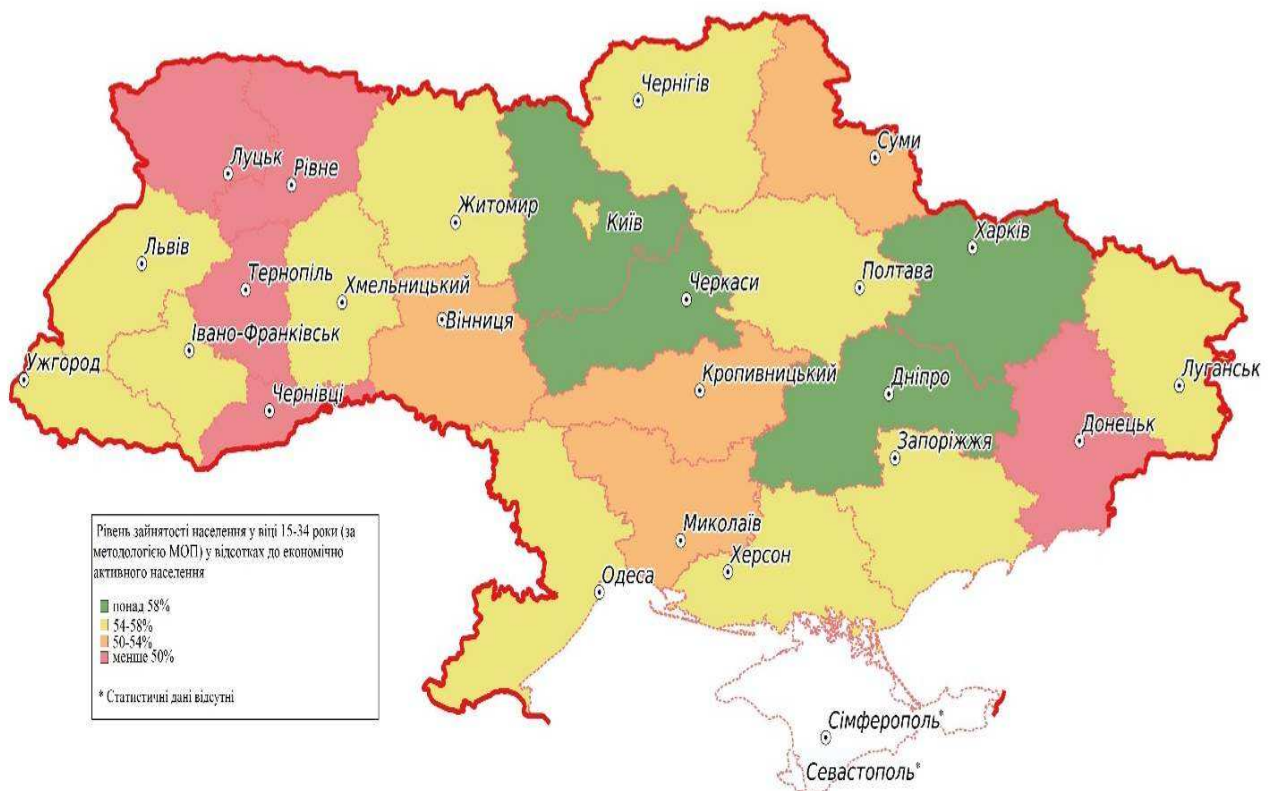
Рис. 1. Динаміка рівня зайнятості молоді в Україні у 2000-2017 рр. (за даними [1])

Рис. 2. Регіональна диференціація зайнятості молоді в Україні у 2010 році (за даними [1])

Територіальна диференціація рівня зайнятості молоді у 2010 та у 2017 роках зображена на рис 2 та рис 3. У 2017 році порівняно із 2010 роком кількість регіонів з високим рівнем зайнятості зростає до чотирьох (Київська, Черкаська, Донецька та Харківська області). Однак і кількість регіонів з

низьким рівнем зайнятості (менше 50%) збільшилась до п'яти (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька та Донецька області). В цілому у 2017 році рівень зайнятості в більшості регіонів України зрівнявся із середнім показником по країні або став вищим. Кількість регіонів, які мають нижчий середнього або низький рівень зайнятості зменшився з 11 до 9 порівняно із 2010 роком. Середній рівень зайнятості молоді у 2017 році спостерігається у 12 регіонах країни. Особливий ареал формують західні регіони (Волинська, Рівненська, Тернопільська та Чернівецька області) з рівнем зайнятості молоді менше 50% як у 2010 так і 2017 роках. Це дає підстави стверджувати про нерозвиненість ринків праці в даних регіонах, що в сукупності із територіальною близькістю із країнами Європейського Союзу спричиняє масову міграцію молоді.

Рис 3. Регіональна диференціація рівня зайнятості молоді в Україні у 2017 році (за даними [1])

Висновок. Рівень зайнятості молоді в Україні впродовж 2000-2017 рр. характеризується періодами скорочення і підвищення показника. Цей показник суттєво змінюється під впливом негативних явищ в світовій та національній економіці. Рівень зайнятості молоді характеризується незначною територіальну диференціацію. Винятком є західні області країни, де за період дослідження спостерігаються найнижчі рівні зайнятості молоді. Збільшення рівня зайнятості молоді має стати одним з пріоритетних напрямів роботи органів державного та регіонального управління. Зокрема, шляхом створення робочих місць, прямою фінансовою підтримкою молодих спеціалістів, особливо в депресивних регіонах.

Список використаних джерел:

1. Derzhavna sluzhba statistiki Ukrayini [Elektronniy resurs]. - Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Melnichuk D.P. Zaynyatist molodi v Ukrayini: stan, aktualni zavdannya ta prIoritetnI kroki [Elektronniy resurs] / D.P. Melnichuk, Yu.V. Bogoyavlenska. – Rezhim dostupu: <http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/6387/3/82-87.pdf>.
3. Organizatsiya ekonomichnogo spivrobotnitstva ta rozvitku [Elektronniy resurs]. Rezhim dostupu: <https://data.oecd.org/students/international-student-mobility.htm>.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ МІГРАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

К.Ю. Сегіда, Р.С. Кореньков

kateryna.sehida@karazin.ua, kryslan88@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

By the beginning of the escalation of the migration crisis in the European Union, most states had a loyal migration policy. However, the new wave of migrants differs from the previous one at the civilizational level. Therefore, the European community has a lot of questions and problems that require a balanced but urgent solution. Article deals some aspects of the European Union migration policy, examples of trends in migration processes in some countries, their consequences and migration policies changes.

Keywords: *migrants, migration, migration crisis, migration policy, regulation, European Union.*

У ХХІ столітті міграції населення набувають все більшого значення, диверсифікуються їх напрями, збільшуються обсяги та вплив на населення, економіку, культуру, політику майже усіх країн світу. До початку ескалації міграційної кризи в Європейському Союзі більшість держав вело лояльну міграційну політику, що можна пояснити потребами в трудових ресурсах, і, частково, в більш дешевій робочій силі, адже у деяких державах спостерігався високий рівень безробіття. Істотний вплив здійснило європейське походження більшості мігрантів: приїжджаючи зі Східної та Південно-Східної Європи, вони були ближчі за етнічними, соціальними, культурними, релігійними, економічними ознаками до держав Західної Європи та поділяли більшу частину європейських цінностей [2].

Як відомо, Західна і Центральна Європа є одним зі світових центрів тяжіння трудових ресурсів, в тому числі, кваліфікованих [5]. При цьому варто не забувати основну частину мігрантів в останні десятиліття: біженців, трудових мігрантів з Близького Сходу і вимушено переміщених осіб. Найбільша кількість іммігрантів спостерігається в таких державах як Німеччина, Франція, Велика Британія, Італія, Іспанія, Австрія, Швеція. Саме ці держави є найбільш розвиненими на території ЄС і стали центрами тяжіння трудових мігрантів зі Східної і Центральної Європи, Марокко, Тунісу, Алжиру,

держав Балканського півострова, а також потоків мігрантів (в тому числі біженців). У даних державах спостерігається найбільший приріст населення внаслідок його механічного руху: від мільйона осіб в Австрії до майже восьми мільйонів осіб у Німеччині [2].

Слід зазначити, що існують і протилежні випадки. До держав, в яких спостерігається скорочення чисельності населення внаслідок його від'їзду за кордон, входять Болгарія, Румунія, Чехія, Польща, Португалія, Литва, Латвія, Естонія, Хорватія, Угорщина, Словаччина. Більшість з них знаходиться в Східній і Центральній Європі, а тому найбільша інтенсивність процесів механічного руху в них була у 1990-2010 роках (з максимумом після 2000 року). На даний момент для таких держав, як Польща, Угорщина, Словаччина, Чехія характерна обернена міграція: повернення мігрантів через економічні успіхи цих країн. Основний напрям переселення з Центральної Європи – Західна Європа, тобто, з Польщі, Чехії, Угорщини, Словаччини – до Австрії, Німеччини, Франції. З Естонії, Латвії, Литви – до Центральної і Західної Європи, частково – до Швеції і Фінляндії. З Болгарії, Румунії, Хорватії – До Центральної і Західної Європи [21].

Більшість держав Південної Європи є транзитними, оскільки характеризуються географічною близькістю з країнами Північної Африки і Південно-Західної Азії, з якими їх розмежовує лише Середземне море. Економічна діяльність даних держав також полегшує прибуття мігрантів: туризм, сфера послуг, транспортні зв'язки і судноплавство в районі Середземного моря [7]. Португалія знаходиться у Південній Європі, має певні особливості міграційної ситуації, відмінні від інших держав зазначеного субрегіону. Наявна ситуація в Португалії склалася внаслідок її поетапної міграційної та економічної політики: від заохочення прибуття мігрантів до регулювання потоку переселенців. При цьому Португалія, яка була в 1993 році визнана, як країна імміграції, на даний момент такому статусу не відповідає, оскільки є лише транзитною державою [5].

Найбільш неоднозначно сприйнятим рішенням Європейської комісії був дозвіл на розподіл мігрантів на території ЄС за квотами. Деякі держави здійснювали максимально можливий опір його реалізації. Серед них: Угорщина, Велика Британія, які відмовилися надалі приймати переселенців. Інші ж вимагали проведення допоміжних консультацій з приводу реалізації рішення. Велике невдоволення виникло у Франції, Німеччині (ці держави разом з Великою Британією та Італією повинні були прийняти найбільшу частку біженців), а також у Чехії. У разі подальшого загострення міграційної кризи почне діяти спеціальний механізм перерозподілу мігрантів Директивою тимчасового захисту (Temporary Protection Directive) [4]. Контроль міграційного потоку був більш жорстким саме на державному рівні. Масовий наплив переселенців привів до повернення контролю на внутрішніх кордонах відповідно до положень Шенгенського кодексу. Контроль над внутрішніми кордонами був відновлений в Німеччині (з Австрією), Австрії (з Італією, Словенією, Угорщиною, Словаччиною), Угорщини (зі Словенією), Словенії (з

Угорщиною), Швеції (з Данією, також було посилено контроль на території портових міст), Норвегії (все державний кордон, посилений контроль в портах), Бельгії (контроль над внутрішньою межею між Фландрією і Францією), Данії (всі межі, морські шляхи до Німеччини).

Незважаючи на те, що дозвіл на проведення внутрішнього контролю дається тільки на один рік, деякі держави взяли самостійні акти про його продовження: Австрія, Угорщина, Німеччина. Ці рішення були прийняті після розкриття численних порушень Грецією кодексу Шенгенської угоди, через що на територію ЄС потрапила велика кількість нелегальних мігрантів, які не пройшли перевірку на рівні дактилоскопії (зняття відбитків пальців). Це призвело до зростання ризику виникнення соціальних конфліктів і активізації терористичної діяльності, а тому в подальшому розглядалося питання про виключення Греції з Шенгенської угоди. Греція є одним з транзитних держав, а тому для неї міграційна проблема проявилася гостро. Через жорсткий прикордонний контроль біженці з Єгипту, Туреччини, Сирії, Лівану намагаються обходити Болгарію і Румунію, а тому і потрапляють у Грецію, на ділянках кордону з якої періодично виникають конфлікти і масові заворушення у зв'язку з міграційним рухом. У наступні роки були прийняті компромісні рішення і визначені заходи для врегулювання міграційної кризи: боротьба з перевізниками нелегальних мігрантів; вирішення існуючих конфліктів з Грецією і Туреччиною; створення системи пошуково-рятувальних загонів і пунктів для порятунку мігрантів, які потрапили в аварію посеред Середземного моря; створення центрів прийняття біженців і реалізація права на легальну міграцію [6].

Міграційний криза стала потужним викликом для Європейського Союзу і порушила його цілісність, адже кожна держава, в першу чергу, ставить перед собою інтереси, які не завжди збігаються з потребами та інтересами ЄС як цілісного інтеграційного об'єднання. Міграційні виклики ХІХ стосуються багатьох країн Європи, відбивається на їх стабільності, зумовлюють актуальність та своєчасність досліджень міграцій з урахуванням геополітичних, демографічних, соціокультурних і економічних можливостей країн [8], досліджень причин, обсягів та наслідків міграційних процесів, також їх вплив на безпеку та суспільні трансформації, що може бути у пригоді для підвищення ефективності міграційної політики як у межах однієї держави, так і на міжрегіональному та глобальному рівнях.

Список використаних джерел:

1. Alekseeva N. Migratsionniy podlog dlya Evropy (2016) [Migration forgery for Europe]. Itogi nedeli #3.8 [in Russian]
2. International Organization for Migration Database. Retrieved from: <https://migrationdataportal.org/>.
3. Vliyanie migrantov na ekonomiku Evropy [The influence of migrants on the European economy]. [in Russian]
4. Dmitruk B. P., Svetlova N. M. Svitovi migratsiini procesy: motivatsiya, vydy s naslidky dlya krain viyizdy I priimayuchih krain (2016). [World migration processes: motivation, types and consequences for countries of departure and destination]. 27 [in Ukrainian].

5. Martsynyk M. P. Migratsiyni fenomen Portugalii: emigratsiino-immigratsiynyi balans do i pislyya vstupy v Evropeiskiy Soyuz (1974-2001 rr.) (2015). [The migration phenomenon of Portugal: The emigration-immigration balance before and After the Accession to the European Union (1974-2001)]. [In Ukrainian]. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdau_2015_22%281%29__15.
6. Migratsiyna kriza v ES – statystyka I analiz polityky. [EU migration crisis - statistics and policy analysis]. [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://cedos.org.ua/uk/articles/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky>.
7. Russel King, Elisabetta Zontini. [The role of gender in the South European immigration model]. Retrieved from: <https://www.raco.cat/index.php/papers/article/viewFile/%2025564/25398>
8. Sehida K. Migration Challenges of the 21st Century: The Experience of Ukraine / K. Sehida, N Husieva, L Niemets, O Suptelo, P. Kobylin, L. Kliuchko / Editor Khalid S. Soliman. – Seville: International Business Information Management Association (IBIMA), 2018. – p. 328-337

СТРУКТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОГО МІСТА (КЕЙС ХАРКІВ)

О.С. Суптело
suptelo@gmail.com

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

Modern transformational processes of post-industrial transition significantly influence not only the change of economy of cities, urban spaces, but also the change of basic characteristics of urban population. Given the role of cities in the formation and development of countries and territories, the analysis of urban populations, especially in transition, is an important scientific task. The city of Kharkiv is one of the largest in terms of humanity and economic development in the city of Urkina, which is quite active in declaring the transition to post-industrial development. At the same time, the structure of the city population changes significantly. The analysis of such changes should reveal opportunities and obstacles for further demographic development of the city.

Keywords: *post-industrial development, demographic structure, self-realization, globalization, economic crisis, Kharkiv*

За період постіндустріального переходу, що почався з занепаду промисловості (індустрії) на початку 1990-х років, в місті Харкові значних трансформації зазнали економіка міста, всі сфери діяльності населення, міський простір та власне й населення в своїх кількісних та якісній характеристиках.

Для міста Харкова, як і для інших великих міст України загалом притаманними є загальнодержавні демографічні тенденції [1]:

1. Зменшення чисельності населення: за період з 1990 по 2019 роки чисельність населення Харкова зменшилась на 176693 особи, що дорівнює 10,89%. Різкий спад чисельності населення почався в 1991 році та тривав до 2003 року, далі демографічна ситуація в міста стабілізувалась. Загалом за цей період чисельність населення міста скоротилась на 9,69%, що безперечно можна пояснити тривалою економічною кризою. За період незалежності максимальні показники чисельності населення в місті Харків зафіксовано в 1991 році – 1621600 осіб, а мінімальні – в 2017 році – 1439036 осіб. В наступні роки

2. фіксували незначне збільшення чисельності населення міста. За допомогою методу середньої простої вдалось спрогнозувати ріст чисельності населення міста на наступні 5 років на близько 1%, звичайно за умови збереження існуючих темпів природного та механічного приросту.

3. Збільшення частки населення старших вікових груп, зменшення частки дітей: з 1990 по 2019 рік частка населення міста в віці до 14 років зменшилась з близько 17% до 12% відповідно. При цьому спостерігається процес старіння населення, за якого скорочення молодших вікових груп призводить до зменшення чисельності населення працездатного віку, в той час як чисельність старших вікових груп зростає. За період дослідження населення міста Харків в віці понад 65 років збільшилось з 12,5% до 16,5% відповідно.

4. Переважає жінки над чоловіками: за весь період дослідження з 1990 по 2019 рік фіксується переважання кількості жінок над чоловіками. Середнє співвідношення статей в місті Харкові за період дослідження становить 45% – чоловіки до 55% – жінки відповідно. Проте фіксується незначне збільшення частки чоловічого населення за останні 5 років, приблизно на 1%. Дана тенденція пояснюється головним чином економічним зростанням міста та привабленням працівників чоловічої статі, за рахунок їх приточної мобільності.

5. Від'ємні показники природного та міграційного приросту населення: вище згадані структурні зміни вікового та статевих складу населення призвели до скорочення показників природного приросту. За весь період дослідження природний приріст населення міста Харків не досягнув додатних значень. Максимально зафіксований коефіцієнт природного приросту населення склав -0,9‰ в 1991 році, головним чином за рахунок зафіксованого в цьому році максимального значення коефіцієнту народжуваності – 10,43‰. Мінімальні показники коефіцієнту природного приросту фіксували в один з найкризовіших років – 2000 рік, досліджуваний показник склав -7,5‰, при цьому максимальні показники смертності склали -13,93‰ в 1995 році. Що стосується міграційних процесів, дослідницький період починається з 2002 р., коли почала вестись постійна статистична фіксація процесу. Загалом для міста Харкова показники сальдо міграції є додатними з виключенням 2010-2011 років та 2016 року, що пояснює рядом економічних складнощів цих періодів,

Окрім кількісних трансформацій, на даному етапі розвитку міста Харкова, важливу роль мають якісні характеристики населення. До таких характеристик можна віднести, окрім згаданих вище вікової та статевої структури, рівень освіти населення, стан здоров'я, забезпеченість житлом та іншими об'єктами соціальної інфраструктури, шлюбність, національно-етнічний та мовний склад.

За період нежалежності в місті Харків збільшилась кількість освітніх закладів, відповідно зросла і кількість здобувачів освіти, тобто в населенні міста збільшилась частка висококваліфікованих працівників. Також значно покращились умови та якість надання медичної допомоги, що безперечно відобразилось на здоров'ї та тривалості життя населення. Інші соціальні сфери також покращили якість наданих послуг, до немогло не відобразитися в

демографічній ситуації міста [3]. Результатом всіх вище названих процесів, з урахуванням постіндустріальних трансформації в суспільстві та економіці міста, є зміни і економічні характеристики населення, зокрема структура зайнятості, показники заробітної плати та рівню доходів населення. Великого значення в економіці міста набуває модель висококваліфікованого, креативного та амбіційного працівника, який головним чином задіяний в галузях сфери послуг.

Загалом за період постіндустріального переходу структура населення міста Харкова зазнала значних змін, головним чином за рахунок процесів природного приросту населення, на які найбільший вплив здійснювали *економічні* фактори. В періоди значних економічних криз 1990-х та 2008-2012 роки, в місті значно зменшилась чисельність населення як за рахунок природного так і міграційного рухів. З 1996 по 2006 рік показники коефіцієнту народжуваності зафіксовані на мінімальному рівні за весь період дослідження, що є природним в економічно кризову періоди. В цей же період зафіксовано максимуми смертності. Натомість стабілізація ситуації, та впевнений стійкий постіндустріальний розвиток міста останніх років демонструє покращення показників природного приросту та незначне збільшення чисельності населення [1].

Окрім ряду економічних акторів пов'язаних з переходом до постіндустріального етапу розвитку, на зміни структури населення міста Харкова також впливають фактори *саморозвитку* та *реалізації* особистості. Як зазначає М. Ватковська [3], для сучасної людини самореалізація є однією з найголовніших життєвих цілей. Часто для її досягнення жертвують традиційними сімейними цінностями, що в свою чергу призводить до змін в віковій, статевій, шлюбній структурі населення, а також призводить до зменшення показників народжуваності. Натомість значно покращуються інші якісні характеристики населення: рівень освіти, здоров'я, доходів.

Іншим проявом постіндустріального етапу розвитку є *глобалізація*. Головним чином цей процес впливає на зміни етнопонаціонального та мовного складу населення, що також є характерним для Харкова. За останні роки географія мігрантів в місті розширилась до десятків країн. Причиною даних міграцій є перед усім здобуття освіти в харківських вишах. Нажаль не можливо проаналізувати динаміку зміни етнопонаціонального складу населення, адже останній перепис проведено в 2001 році, а офіційна служба статистики не має інструментарію для даного роду статистичного аналізу.

Отже, загалом можна зробити висновок, що за період переходу до постіндустріального розвитку міста Харкова в демографічній структурі відбулись досить вагомні зміни, які водночас є наслідками та в подальшому рушійними факторами наступних постіндустріальних трансформацій міста.

Список використаних джерел:

1. Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivs'kiy oblasti [Department of Statistics in the Kharkov region] Retrieved from <http://kh.ukrstat.gov.ua/>
2. Vatkovska M.G. (2014) Samorealizatsiya osobystosti v postindustrial'nomu suspil'stvi [Self-realization of personality in post-industrial society] Bulletin of the National Academy of Art and

3. Ofitsiynyy sayt Kharkivs'koyi mis'koyi rady, mis'koho holovy, vykonavchoho komitetu [Official site of Kharkiv city council, mayor, executive committee] Retrieved from <https://www.city.kharkov.ua/>

АНАЛІЗ ВПЛИВУ РЕФОРМИ ЖКГ НА РІВЕНЬ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

Н.В. Чуйко

Nata28021976@ukr.net

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
м. Дніпро, Україна*

This article reviews the influence of housing and communal services on living standard of population in Dnipropetrovsk area. The influence of housing and communal services on living standard of population of the region is determined based on the analysis of scientific experience. Indicators of the level of wages, the level of accrual and payouts of region population for accrual of housing and communal services and refund of subsidies were collected and systemised. The map "Subsidy for reimbursement of housing and communal services expenses" in 2016 and 2017 years was built on basis received results. It gives an opportunity to show the results of housing and communal service work. For example, the entry into force of legislation acts, which control conditions of the receiving the subsidies of housing and communal services by population in 2016 and 2017 years. The completed study allows to do spatial and time analysis of housing and communal services' reform influence on living standard of population in Dnipropetrovsk area. The completed study allows to predict further tendencies in getting subsidies from the government of the village or city. It helps keep an eye on employment rate of rural and urban populations.

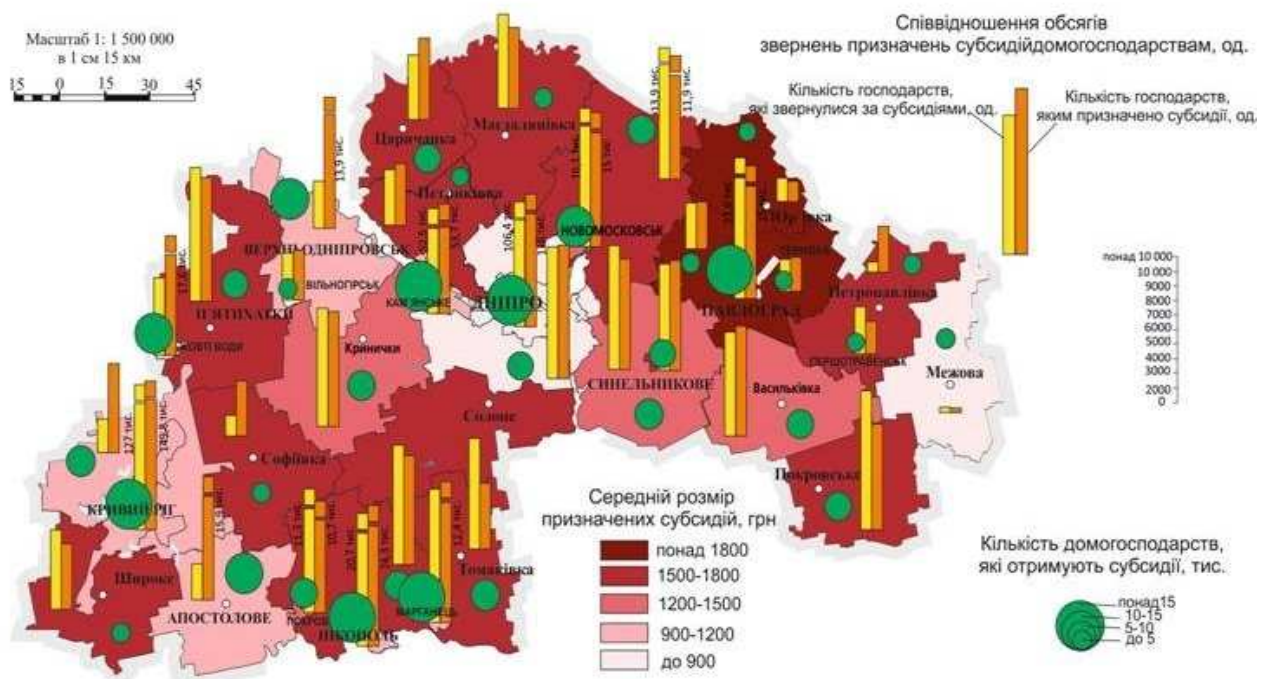
Keywords: *housing and communal services, reform, living standards, subsidy, wages.*

Житлово-комунальне господарство (ЖКГ) – складний комплекс галузей, що забезпечують утримання та функціонування житлового фонду країни, надають послуги населенню та іншим споживачам з водо-, газо-, тепло- і електропостачання [6]. ЖКГ є однією з найбільш важливих галузей економіки України, що впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства. Забезпечення стабільного функціонування ЖКГ є одним із найважливіших завдань національного значення. За останні роки ситуація в житлово-комунальному господарстві України значно погіршилася, що і зумовило Верховну Раду України у 2009 р. затвердити Загальнодержавну програму реформування і розвитку ЖКГ на 2009-2014 рр. у новій редакції, яка чинна сьогодні.

Метою даного дослідження є проведення регіонального та локального аналізу визначення взаємозв'язку доходів населення та спроможності сплачувати кошти за отримані житлово-комунальні послуги. Ключовими питаннями, що досліджуються є з'ясування впливу оплати за послуги ЖКГ на рівень життя населення.

Дослідження базується на використанні математико-статистичного, аналітичного та краєзнавчого методів дослідження.

Аналізуючи наукові джерела Т. Качала, О. Кучеренко, О. Мазурчака, Г. Семчука, Б. Шелегеда, [2-4,5,7] щодо вивчення роботи галузі ЖКГ, можна зробити висновок, що дослідження здебільшого спрямовані на вивчення ефективності діяльності та стану інфраструктури ЖКГ. Зовсім мало уваги приділяється дослідженню питання рівня життя населення внаслідок навантаження на бюджети домогосподарств з боку житлово-комунальних тарифів.

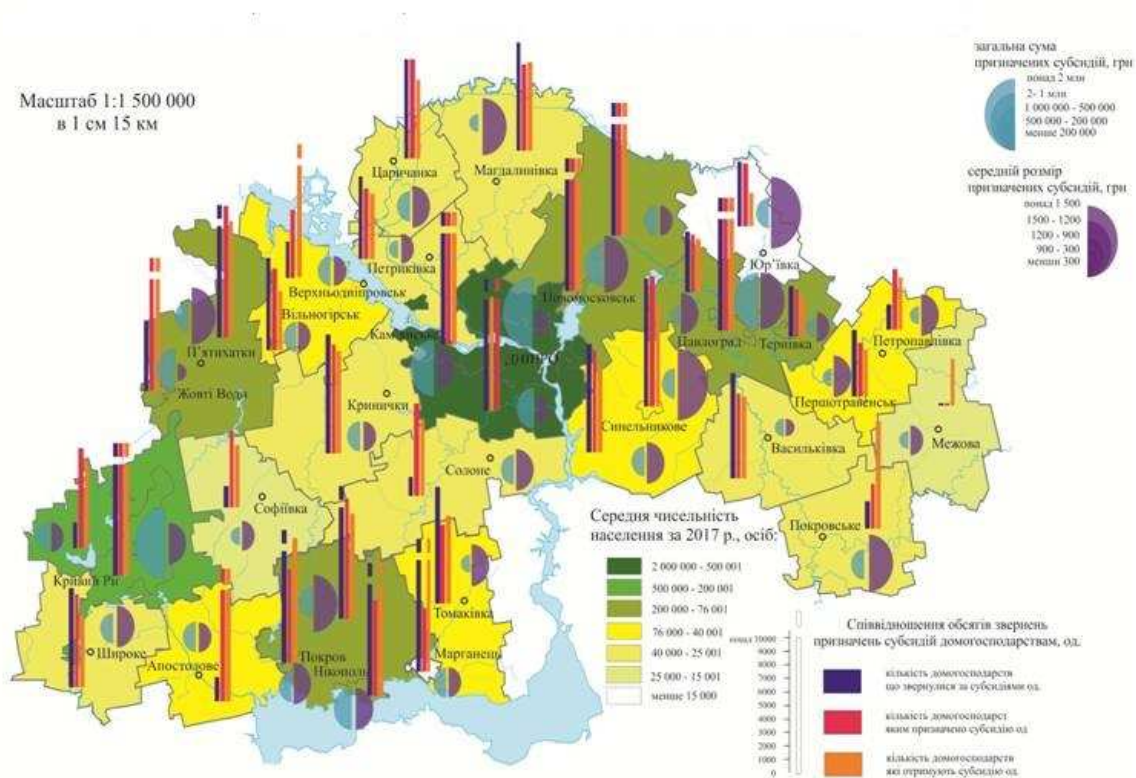

Рис. 1. Субсидії для відшкодування витрат на плату ЖКП у 2016 році (складено автором за даними [1])

На основі вивчених та проаналізованих джерел побудовано дві карти: «Субсидія для відшкодування витрат на оплату ЖКП» за 2016 та 2017рр. (рис 1, 2). Для створення карт використано такі показники: кількість домогосподарств, що звернулися для нарахування субсидії; кількість домогосподарств, яким призначено субсидію; домогосподарства, які отримали субсидію; середній розмір призначеної субсидії (грн.).

При проведенні аналізу показників нарахування та сплати за послуги ЖКГ бачимо, що у 2016 р. за нарахуванням субсидії звернулися 539,7 тис. домогосподарств області, а отримали 547,9 тис. домогосподарств; у 2017 р. звернулися 641,5 тис. домогосподарств, отримали субсидію 547,9 тис. домогосподарств. У 2016 р. найменше звернень було у Межівському районі – 429 домогосподарств, при цьому отримали субсидію – 4678. Це можна пояснити введенням в дію Постанови Кабінету Міністрів України № 848 від

21.10.1995 р. зі змінами 2016 р., згідно якої після закінчення строку отримання субсидії структурні підрозділи з питань соціального захисту населення самостійно здійснюють розрахунок субсидії на наступний період для домогосподарств, які отримували субсидію у попередньому періоді та низьким рівнем доходів населення. Найбільша кількість звернень за субсидією у місті Кривий Ріг – 127 052, а отримало – 123 092, близько 4 тис. домогосподарств не отримало субсидію через збільшення доходів чи відсутність документації згідно законодавства.

Рис. 2. Субсидії для відшкодування витрат на плату ЖКП у 2017 році (складено автором за даними [1])

У 2017 р. ця тенденція збереглася. В Межівському районі звернулося 156 домогосподарств, а отримало 3435 домогосподарств; місто Кривий Ріг – звернулося 151 941 домогосподарство, отримали субсидію – 136 357 домогосподарств. Кількість домогосподарств, які у 2017 р. отримали субсидію зменшилося на 6 %. Зменшення відбувається за рахунок того, що внесено зміни до порядку надання субсидій, підвищення мінімальної заробітної плати та пенсії.

Середній розмір субсидії призначеної на одне домогосподарство у 2016 р. становив 1102,90 грн. Найменший середній розмір субсидії у м. Вільногірськ – 613,70 грн., найбільший – Юр'ївському районі 1952,20 грн. У 2017 р. середній розмір субсидії призначеної на одне домогосподарство 921,40 грн. (найнижча сума субсидії в м. Жовті Води – 169,30 грн., найбільша у м. Синельникове – 1701 грн.) Загальна сума призначених готівкових субсидій становить 280,3 млн.

грн., що на 18,3% менше, ніж у 2016 р. (з них 247,5 млн. грн. – у міських поселеннях; 38,2 млн. грн. – у сільській місцевості). Серед одержувачів субсидій 41,8% – домогосподарства з однієї особи, 29,9% – з двох, решта – з трьох та більше осіб. У 2016 р. спостерігається, що сума призначеної субсидії у сільській місцевості у 2 рази більша, ніж у міській місцевості. Це свідчить про малу зайнятість населення та низький рівень доходів жителів сільської місцевості. У 2017 р. середній розмір призначеної субсидії у сільській місцевості суттєво знизився. На це вплинуло те, що на зимовий період 2017-2018 рр. при обрахуванні субсидії бралися доходи не за попередній рік, а за останні шість місяців.

За результатами дослідження можна відмітити, що проведення реформи житлово-комунального господарства на даний час погіршує рівень життя населення. Єдиним джерелом, яке зможе покривати вартість отриманих послуг є субсидія, але умови її отримання та діючі обмеження суттєво знижує кількість домогосподарств, що її отримують.

Список використаних джерел:

1. Golovne upravlinnya statystyky u Dnipropetrovskij oblasti [Elektronnyj resurs]- Rezhym dostupu: dneprstat.gov.ua
2. Kachala T.M. Korekciya kursu reformuvannya sfery zhytlovo-komunalnyx poslug / T.M. Kachala // Komunalne gospodarstvo mist: Ser.: Ekonomichni nauky.[tekst] – K.: Texnika, 2010. – Vyp. 96. – S.15-23.
3. Kucherenko O. ZhKG: pereglyadayutsya pidxody do reformuvannya / O. Kucherenko //Uryadovyj kuryer. .[tekst] – K.; 2005. – № 150. – S.5.
4. Mazurchak O. Robota Derzhavnoyi zhytlovo-komunalnoyi inspekciyi ye perekonlyvym faktorom zdijsnennya reform u galuzi na koryst spozhyvacham poslug /O. Mazurchak//Miscve samovryaduvannya. [tekst] – K.; 2009. – № 2.– S.29-31.
5. Semchuk G. Komunal`ni poslugy`polipshuvaty` kompleksno / G. Semchuk //Konsul`tant. [tekst] – K; 2002. – № 34. – S.1-3.
6. Formuvannya motyvacijnogo mexanizmu upravlinnya energozberezhennyam u zhytlovo-komunalnomu gospodarstvi regionu [Elektronnyj resurs]- Rezhym dostupu: eprints.kname.edu.ua>32290/1/105.pdf.
7. Shelegheda B.G. Ekonomyya resursov pry yspolzovanny energoeffektyvnyx ystochnykov sveta / B.G. Shelegheda, L.V. Kravczova // Komunalne gospodarstvo mist: Ser.: Ekonomichni nauky. [tekst]– K.: Texnika, 2004. –Vyp. 56. – S.14-22

СЕКЦІЯ 5 УРБАНІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

MEGALOPOLIS - URBAN PHENOMENON

D. Gataric¹, B. Đerčan²

*¹dgataric@gef.bg.ac.rs, ²bojandjercan@yahoo.co.uk
University of Novi Sad, Novi Sad, The Republic of Serbia*

The spatial and demographic city growth, as well as the increasing urban concentration, have called into question the classic notion of the city. Given that the city is a complex human phenomenon, it is increasingly difficult today to determine the boundaries of the city, i.e. the zones where one city ends and another city begins. So, the city and its surroundings make an interdependent functional and spatial whole. The consequence of such development of the cities in the 19th century and their suburbanisation in the 20th century directly implies the emergence of complex types of morphological urban regions, i.e. the formation of an urban phenomenon - the megalopolis, which has not been precisely defined to date.

Key words: *morphological type of urban regions, megalopolis, urban phenomenon.*

The ancient term megalopolis, a title which the ancient Hellenes gave to a large city, essentially means a much broader and more complex urban community, i.e. a morphological type of urban regions, encompassing multiple agglomerations, conurbations, and urbanized areas in one or more countries. Compared to the urban agglomeration, the megalopolis has a number of characteristic features, among which are the following: territory size, demographic potential, morphological structure and spatial structure. Alexander W. J. believes that the term megalopolis applies to the largest concentration of urban settlements on Earth, and he mainly refers to the northeast United States. It is a unique phenomenon in the world that has emerged from the recent merger of the metropolitan area chain [1]. The French geographer Jean Gottmann was the first who coined the term megalopolis in order to name the whole metropolitan area, thus introducing this term into urban sciences and geography in 1961 [2]. Since then, the term megalopolis has been used as a term which signifies functionally complex and morphologically unique "megalopolitan urban systems" [3]. However, it should be noted that this urban phenomenon has not yet been clearly defined. Thus, different authors not only single out an unequal number of megalopolises, but there are also controversies and dilemmas concerning their borders and boundaries. Namely, the simplest definition of a megalopolis is that it is a spacious urbanized area in one or more countries, where under extremely favourable natural and socio-economic conditions the urban population is concentrated in the form of a nearly continuous zone encompassing large, medium and small cities, where the urban landscape as well as the maximum concentration of various economic and other activities dominate. Some of the authors (Chabot) see megalopolis as one complex, higher order conurbation, i.e. conglomeration. Ćirić is

of the same opinion, who says that "giant or mammoth conurbations, the urban nebulous system, or a megalopolis can be spoken of when it comes to approaching and fusing conurbations in the super-urban zone" [4]. The first systematic exploration of a modern megalopolis, as well as defining the term megalopolis, was carried out by Gottmann in his book titled *United States East Coast Megalopolis*, which states that this megalopolis owes its dominant role to the development of the entire American economy, and that it is a unique phenomenon not only in America but also in the world that covers an area of about 170,000 km² with more than 50 million inhabitants. Subsequently, the Athens Centre of Ekistics began the systematic exploration of larger settlements in 1960 as part of the City of the Future Research Project, and in 1965 a more detailed exploration of the Great Lakes Megalopolis began. Thus, the 1960s can be considered a significant period in the history of human settlements evolution, characterized by a large spatial-demographic dimension, high population density and characteristic way of life, i.e. the final urbanization transition on a global scale [5]. In other words, "an organic system is transformed into mechanical and planned growth is transformed into meaningless expansion" [6].

According to Gottmann, megalopolises are large urban regions with at least 25 million inhabitants. He says that there were six megalopolises in the world and that there is a tendency for that number to increase to nine. These are the following: in America the Northeast Megalopolis stretching from Boston to Washington; the Great Lakes megalopolis, also in the USA, which includes Chicago, Montreal, Ottawa, Toronto, Detroit, Buffalo, etc.; an English megalopolis that encompasses conurbations between Liverpool and London; the North-western Europe megalopolis extending from Randstad to Ruhr; the Tokaido megalopolis in Japan and the Chinese megalopolis with its centre in Shanghai. Gottmann estimates that soon there will be three more megalopolises: in Italy (Milan-Turin-Genoa); in North America between Los Angeles and San Francisco and in South America between Rio de Janeiro and São Paulo [7]. However, at the end of the last and the beginning of this century, new economic and political relations influenced the transformation of classical megalopolises and their future development trends. Consequently, the concept that the lower limit of population in a megalopolis should be 25 million was abandoned in the USA, and, based on the new concept of continuity of urban contents in an area, 26 smaller and larger megalopolises were singled out in the world [3]. The concept of Gottmann was later elaborated by the Greek urbanist Doxiadis, who says that megalopolises are "urban concentrations containing several metropolitan areas and a number of other smaller settlements interconnected into a system that begins to function as a whole." He believes that the megalopolis is the largest form of population which will become an "ecumenopolis", i.e. a world city that will one day replace the existing megalopolis. The assumptions are that megalopolises will continue to grow spatially demographically and quantitatively, but due to space limitations on Earth, they will merge and form broader higher order complexes that will unite a greater number of interconnected megalopolises.

Accordingly, the importance of megalopolis will increase to that measure that the term "megalopolis age" will be quite justified [5]. Accordingly, in the early

1980s, the Athens Centre of Ekistics singled out 66 megalopolises, 43 of which were already formed and 23 of which are still in formation, with a population of 1.4 billion [8]. According to the projection of population movements by the Athens Centre of Ekistics, almost half of the world's population will live in the megalopolises by the first half of the 21st century. Doxiadis believes that large megalopolises of the future will differ from today's cities not only in size, but also in the more complex relationship between their constituent parts, the changed conception of the way life functions in a settlement, the concept of spatial configuration and land use, etc. [5]. However, there remains a number of dilemmas and unanswered life questions in such cities that future generations will have to face.

The urban phenomenon of megalopolis in the USA has been addressed by other scientists from eminent US universities. Gottmann's definition of megalopolis was extended by the geographers Lang E. R. and Daval D., who gave the greatest importance to studying this phenomenon and introduced the concept of a megalopolitan corridor by pointing out the Northeast Corridor which encompasses the area of the megalopolis carrying the same name. The importance of road infrastructure and its impact on the expansion of the Northeast megalopolitan area was elaborated by Morrill R. Vicino T. et al. point out that the spatial expansion of the BosWash megalopolis only partially disguises the expansion of suburban megalopolitan corridors. In this way, urban decentralization becomes a major impetus for the development of megalopolitan corridors, resulting in population outflows from central urban areas within metropolitan regions. Subsequently, researchers such as Oswald, Gayle, Eames, McNeil, and Deserrano, in their studies, emphasize defining links between populations, the development of transport communications and their integration within the BosWash Megalopolitan Corridor, while Todorovich and Valabhajosula present projections on the future development of the Northeast Megalopolis and its territorial expansion to the continental hinterland [9]. At the beginning of this century, the concept of megalopolis confronted the concept of megacities, which Manuel Castells predicts will be a major feature of the third-millennium urbanization. The megacities will be the focal point of the concentration of political, media, financial and production flows, i.e. they will be the hubs of the global economy. Castells' views on megacities are similar to those of Paul Knox and Peter Taylor, according to which world cities integrate regional, national and international economies into a global economy and participate in the formation of a global economic system [3].

Acknowledgement: The paper is the result of research projects 176017 and 176020, which are financed by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

References:

1. Alexander J.W. (1963). *Economie Geography*. New Jersey: University of Wisconsin.
2. Gottman, J. (1961). *Megalopolis. The Urbanized Northeastern Seaboard of the United States*. New York: Twentieth Century Fund
3. Tošić, D. (2012). *Principi regionalizacije*. Beograd: Univerzitet u Beogradu – Geografski fakultet, 189.

4. Papić, K. (1966). Razvoj i karakteristike savremenih ubanih fenomena. Ekonomski glasnik (Sarajevo), 3(4): 29-65.
5. Doksijadis, K.A. (1982). Čovek i grad. Beograd: Nolit, 242.
6. Mamford, L. (2006). Grad u istoriji. Beograd: Biblioteka "Temelji", 574.
7. Vresk, M. (2002). Grad i urbanizacija. Zagreb: Školska knjiga.
8. Грчић, Д. М., Слука, А. Николај (2006). *Глобални градови*. Београд: Географски факултет и Географски факултет МГУ „М. Б. Ломоносов“
9. Đerčan, B. (2012-2013). BOSWASH: Severoistični megalopolis u Sjedinjenim Američkim Državama. Globus 37-38, Beograd: Srpsko geografsko društvo, 99-108.

РОЗВИТОК СФЕРИ ПОСЛУГ МЕТРОПОЛІСА КИЄВА ТА ЙОГО ПРИЛЕГЛОЇ ТЕРИТОРІЇ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ КРАЇНИ

В.В. Бондар

Limerik@bigmir.net

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

The analysis of the development of services in the capital metropolis and its suburbs in the regional dimension of the country. The structure of the total volume of services provided by the metropolis of Kyiv by type of economic activity, 1/2 of which is attributed to wholesale and retail trade and transport and storage facilities, is determined. In general, about 40,0 % of the realized volume of services in the regional dimension of the country is allocated to the capital metropolis and its surrounding territory. At the same time, the maximum values of this indicator for the suburbs of Kyiv, characterized by urban settlements of Boryspil and Irpen, as separate centers of socio-economic growth.

Key words: *capital metropolis, services, wholesale and retail trade, logistics center, centers of socio-economic growth.*

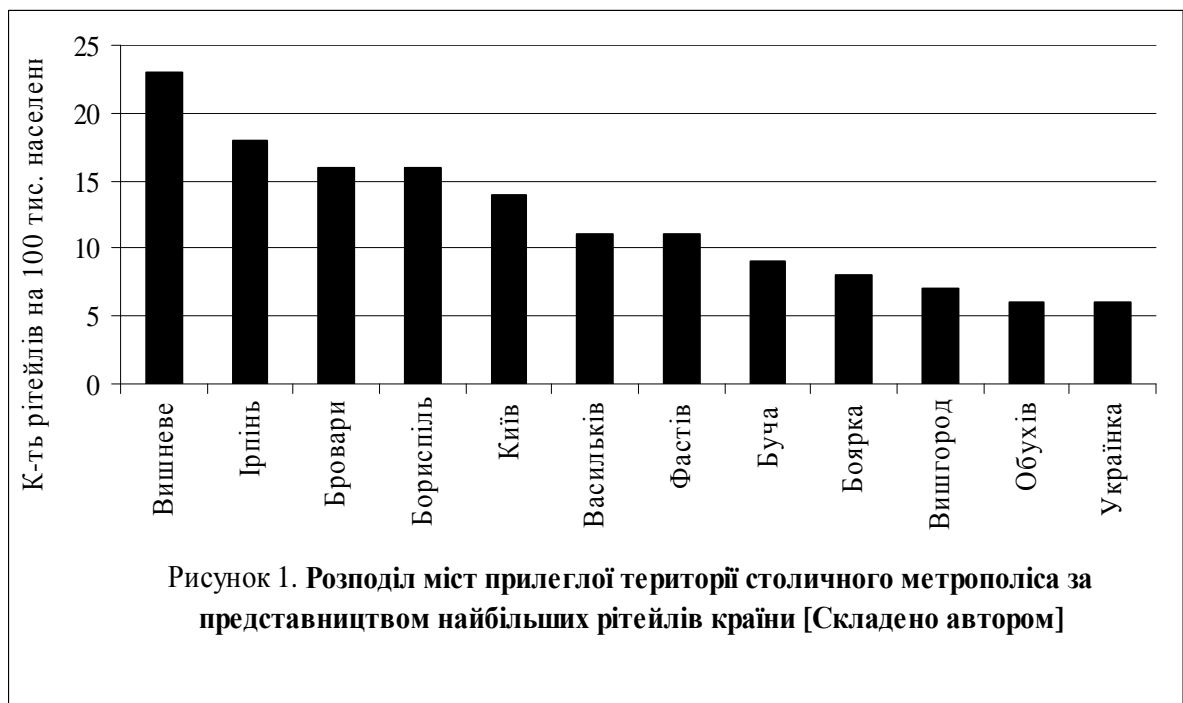
Київ, як найбільший метрополіс країни, споживає 1/3 обсягу її реалізованих послуг. Серед інших регіонів, після м. Києва, за цим показником першу п'ятірку формують Одеська (9,1 %), Дніпропетровська (7,4), Львівська (5,3) та Харківська (4,6) області [1].

Аналізуючи структуру реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємствами столичного метрополіса за видами економічної діяльності у 2017 році, потрібно зазначити, що 3/5 обсягу загалом припадає на окремо взяті галузі третинного та четвертинного секторів. Зокрема, оптово-роздрібну торгівлю (47,7 %), транспорт й складське господарство (7,8 %), а також інформаційно-телекомунікаційну та фінансову діяльність (5,3 %) [2].

Як видно, значна роль в економіці м. Києва належить саме оптово-роздрібній торгівлі, де працює 1/5 усіх зайнятих. Остання, здебільшого представлена національною мережею ритейлів, яка нараховує близько 30 різноформатних магазинів роздрібної торгівлі. З-поміж них, численні продовольчо-господарські супермаркети, в тому числі зарубіжні (Auchan, Villa, METRO Cash & Carry, Novus, Walmart); гіпермаркети будівельних матеріалів (Епіцентр, Нова лінія, Олді), магазини побутової техніки та зв'язку (АЛІО,

Ringoo, Comfy, MOYO, Ельдорадо, Фокстрот), краси і здоров'я (EVA, Watsons, Космо) тощо. Найбільш роздрібна мережа продовольчих супермаркетів України – АТБ-маркет, що налічує понад 900 магазинів по країні в цілому, безпосередньо у Києві зосереджує 140 супермаркетів [4]. При цьому, 1/3 відповідних магазинів розміщується в межах лівобережної частини території міста – Дарницькому та Деснянському адміністративних районах, де станом на 1 січня 2018 року проживає 709,2 тис. осіб населення або кожний четвертий його мешканець.

Однак, столичний метрополіс все ж таки поступається деяким міським поселенням прилеглої території (рис. 1), особливо Вишневому та Ірпеню, відносно забезпеченості їх населення у розрахунку на 100 тис. осіб мережею найбільших за фінансовою виручкою ритейлів країни (АТБ, Сільпо, Фора, METRO, Auchan, Comfy, Епіцентр), що зумовлено розвитком субурбанізаційних процесів.

Найбільша кількість зайнятих в економіці м. Києва працює у сфері транспорту й складському господарстві (464,4 тис. осіб), середньорічні темпи зростання обсягу реалізованих послуг якої впродовж 2010-2017 рр., склали 61,0 % [2]. Це, головним чином, пояснюється розвитком наземного автомобільного та залізничного транспорту, в тому числі реалізацією проекту “міської електрички”, щоденний пасажиропотік якої досягає позначки 6,5-8,0 тис. осіб, а також функціонуванням другого міжнародного аеропорту країни – “Київ” (Жуляни).

Крім того, за вище окреслений період часу в межах прилеглої території столичного метрополіса, було збудовано цілий ряд логістичних комплексів, які переважно відносяться до класу “А”. Максимальна їх кількість зосереджується в південно-східному та - західному секторах передмістя, особливо вздовж

міжрегіональної магістралі Київ – Харків/Москва (Е40/М03), а також автомобільної дороги територіального значення Київ – Боярка (Т1012). Наприклад, логістичний центр спеціального температурного режиму зберігання товарів “Арктика” (с. Софіївська Борщагівка), складські приміщення компанії Санта Бремор Україна (с. Святопетрівське); офісно-логістичний комплекс української компанії “Альфа Девеломпент Груп” (с. Щасливе), що займається будівництвом та управлінням об’єктів комерційної нерухомості, виробничо-логістичний комплекс компанії “ДКС України” (с. Іванків), холодильний комплекс (овоче- і фруктосховище ТОВ “Фактор Консалтс”) в с. Мартусівка.

Найвищі середньорічні темпи зростання обсягу реалізованих послуг прилеглої території столичного метрополіса, впродовж 2010-2017 рр., припадають на мережу середніх за людністю міст першого агломерованого порядку – Бориспіль та Ірпінь (табл. 1). У структурі реалізованої продукції (товарів, послуг) цих міст переважають такі види економічної діяльності, як житлове будівництво, оптово-роздрібна торгівля, транспорт, фінансовий сектор, освіта та охорона здоров’я.

Загалом, максимальні обсяги реалізованих послуг окремих адміністративно-територіальних одиниць передмістя Києва в регіональному вимірі країни досягають 16949,1 тис. грн. або 2,6 %, які в 1,1-3,4 рази перевищують значення аналогічного показника деяких регіонів – Вінницької, Житомирської, Закарпатської, Миколаївської, Полтавської, Сумської, Черкаської областей тощо.

Таблиця 1

Максимальні обсяги реалізованих послуг підприємствами сфери послуг метрополіса Києва та його прилеглої території (станом на 1 січня 2018 р.) *

Адміністративно-територіальна одиниця	Обсяг реалізованих послуг, тис. грн	Частка реалізованих послуг, %		Середньорічні темпи зростання до 2010 р., %
		регіону	країни	
Україна	647050,1	-	100,0	21,8
м. Київ	230352,9	-	35,6	21,8
Прилегла територія	16949,1	68,7	2,6	53,9
утч адміністративні райони				
Бориспільський	1244,7	5,0	0,2	33,5
Вишгородський	836,9	3,4	0,1	26,0
Києво-Святошинський	3876,2	15,7	0,6	25,5
Всього	5957,8	24,1	0,9	27,0
утч міста				
великі (Бровари)	1523,8	6,2	0,2	30,9
середні (Бориспіль, Ірпінь)	8224,4	33,4	1,3	169,6
малі (Буча, Васильків, Обухів)	1243,1	5,0	0,2	33,9
Всього	10991,3	44,6	1,7	91,1
Київська область	24654,6	100,0	3,8	29,3

* Розраховано за [2;3]

Таким чином, столичний метрополіс та його прилегла територія займають провідне місце в країні за обсягом реалізованих послуг, лівова частка якого припадає на м. Київ (35,6 %). Особливо, це стосується третинного сектора економіки, зокрема, таких видів діяльності, як оптово-роздрібна торгівля та транспорт й складське господарство. Відповідна ситуація зумовлена низкою факторів, серед яких, потрібно виділити: диверсифіковану структуру сфери послуг, наявність високого рівня доходів населення та регіональні особливості культури споживання.

Список використаних джерел:

1. Dijal'nist' pidpryjemstv sfery poslug po regionah za 2017 rik // Derzhavna sluzhba statystyky Ukraїny [Activity of enterprises of the service sector by regions for 2017 // State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
2. Holovne upravlinnya statystyky u Kyjevi [The main Department of Statistics in Kyiv]. Retrieved from <http://kyiv.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
3. Holovne upravlinnya statystyky u Kyjivs'kij oblasti [The main Department of Statistics in the Kyiv region]. Retrieved from <http://kyivobl.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian]
4. Oficijnyj sajt merezhi produktovyh magazyniv ATB [The official website of the ATB grocery store network]. Retrieved from <http://atbmarket.com/> [in Ukrainian]

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ УКРАЇНИ

Н.О. Бондаренко

bondarenko_nady@ukr.net

Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна

The article is devoted to the characterization of urban displacement in Ukraine. The number of modern agglomerations has been determined, based on the analysis of scientific experience. Indicators of urban agglomerations of Ukraine were collected and systematized and agglomerative index was calculated during the research. The map "The largest agglomerations of Ukraine" was built on the basis of the obtained results, which shows the modern urban settlement. The completed study allows to do spatial and time analysis of development of agglomerations in Ukraine and predict further tendencies of their development.

Key words: *urban population settlement, urban agglomeration, agglomerative index, spatial analysis.*

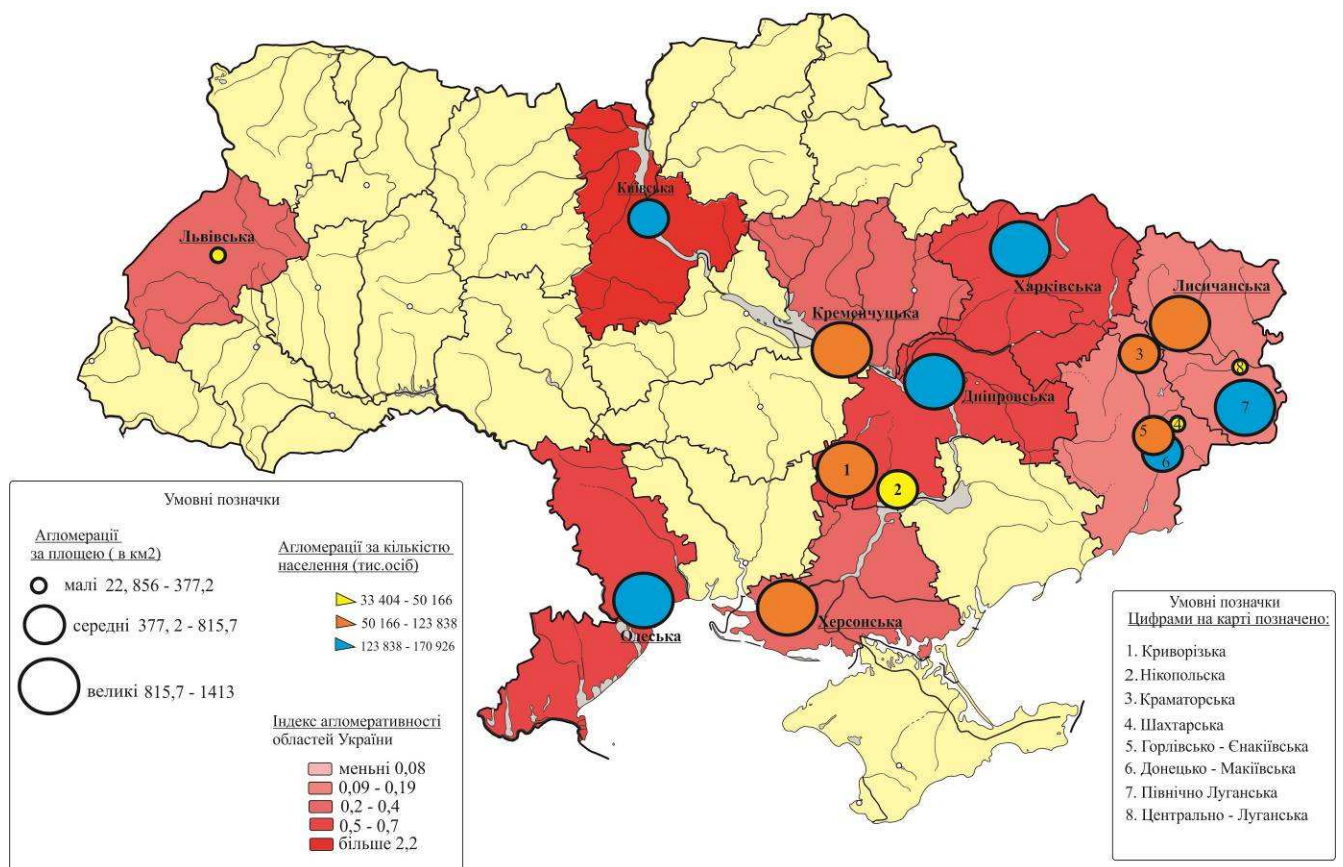
Міські агломерації – форма розселення і територіальної організації господарства, в якій зосереджуються величезний науково-технічний, виробничий і соціально-культурний потенціал, вони є основними базами прискорення НТП і спричиняють великий вплив на навколишній оточуючий простір, тому їх вивчення на сьогоднішній день особливо актуально [2]. Дослідження проблеми розвитку міських агломерацій і мегаполісів відбувається переважно в економічній, географічній, містобудівній, соціально-економічній, політичній сферах.

Аналіз наукових джерел дозволив пересвідчитися, що існують різні погляди з приводу кількості сучасних міських агломерацій в Україні.

Визначили, що найбільш сприятлива для виникнення і розвитку агломераційних утворень система міського розселення населення сформувались в Київській, Харківській, Дніпропетровській областях, а також з певними обмеженнями, в Одеській та Львівській областях. Дійшли висновку, що Луганський, Запорізький, Криворізький та ряд інших центрів, що розвиваються на територіях високої урбанізації та щільності міського поселення, не мають власної зони агломерування та залишаються за межами потужних агломераційних процесів територіально наближених до них агломераційних утворень [1]. Врахували досвід досліджень М. Паламарчука, С. Іщука, М. Пістуна та інших дослідників, у вивченні промислових агломерацій. Детально розглянули типологію агломерації.

На основі проаналізованих джерел попередньо була створена таблиця «Структура та кількісні характеристики найбільших агломерацій України», що стала підґрунтям для побудови карти «Найбільші агломерації України» (рис.1). Під час картографування було відображено на карті наступні показники: 1) індекс агломеративності України; 2) агломерації за площею (в км²); 3) агломерації за кількістю населення (тис. осіб).

Найбільші агломерації України (за адміністративними одиницями)

Рис. 1 Найбільші агломерації України (за адміністративними одиницями) станом на 2018 рік (складено автором за даними [3])

Для розрахунків індексу агломеративності використовували формулу (1):

$$I_a = P / P_a , \quad (1)$$

де I_a – індекс агломеративності, P – кількість міського населення зовнішньої зони (зони супутників); P_a – кількість міського населення агломерації.

Великий індекс притаманний Київській (2,2), Дніпровській (0,5), Харківській (0,7), Одеській (0,6) агломераціям. Середній індекс відзначено для Львівської (0,3), Донецької (Донецько-Макіївської) – 0,4, Криворізької – 0,2, Північно-Луганської – 0,2, Херсонської – 0,4, Центрально-Луганської – 0,2, Кременчуцької – 0,3 агломерацій. Малий індекс мають Шахтарська – 0,09, Горлівсько-Єнакіївська – 0,12, Лисичанська – 0,19, Нікопольська – 0,08, Краматорська – 0,14 агломерації.

Виходячи з розрахунків індексу припускаємо, що населення скупчується більш до центрів агломераційних районів. Дійшли висновку, що населення значно скоротилося, особливо це простежується у агломераціях Донецької, Луганської областей. У результаті проведених підрахунків у всіх агломераціях, отримали від'ємну Δ (різниця чисельності населення за період 1990 – 2018 роки), що свідчить про скорочення населення.

Площа агломерацій, залежить від кількості територіального скупчення населених пунктів переважно міст, великим економічним розвитком, кількістю трудових, соціальних, культурних, рекреаційних та інших зв'язків.

Підводячи підсумок з побудованої карти та розрахунків, дійшли висновку, що територія та кількість населення агломерацій залежить від кількості периферійних зон навколо центру агломерації. Також велике значення має відстань від ядра до периферійних міст агломерації, що дозволяє швидко здійснювати маятникову міграцію населення (навчання, працевлаштування тощо). Всі ці фактори впливають на функціонування міських агломерацій.

Список використаних джерел:

1. Gladkij O. V. Metodika viznachennya mezh promislovih aglomeracij / O. V. Gladkij [Tekst] // Naukovij visnik Volins'kogo nacional'nogo universitetu imeni Lesi Ukraïнки. Seriya «Geografichni nauki». – 2008. – № 1. – S. 60-67.
2. Gladkij O.V. Sistema mis'kogo rozselennya Ukraïни yak chinnik formuvannya promislovih aglomeracij /O.V. Gladkij [Tekst] // Visnik Kiïvs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa SHEvchenka. Ser. Geografiya. – 2013. – № 61. – S. 36-38.
3. Derzhavnij komitet statistiki Ukraïни [Elektronnij resurs] – Rezhim dostupu: <http://2001.ukrcensus.gov.ua>

КОМЕРЦІЙНА СУБУРБАНІЗАЦІЯ: СПЕЦИФІКА ПОСТРАДЯНСЬКИХ МІСТ

В.С. Дудін¹, Г.П. Підгрушний², Н.І. Провотар³

¹volodymyrdudin@gmail.com, ²pidgrush@meta.ua, ³provotarnat@ukr.net

¹Дортмундський технічний університет, м. Дортмунд, Німеччина;

²Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна;

³Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

The specifics of commercial suburbanization in post-Soviet cities have been determined. The necessity to analyze the spatial diffusion of tertiary sector establishments in suburban settlements is justified in order to consider the causes and the course of commercial suburbanization processes.

Keywords: suburban area, suburbanization, commercial suburbanization, services

На відміну від послідовної, поетапної Західної моделі урбанізації, з 1990-х років в пострадянських країнах спостерігається одночасний розвиток декількох аспектів (стадій) урбанізації – як інтенсивної субурбанізації (особливо навколо столичних і найбільших міст), так і джентрифікації їх центральних частин. З 2000-х років на ці процеси накладаються ознаки пост-субурбанізації. В результаті не можна говорити про класичну субурбанізацію, яка передбачає більш високі темпи приросту населення в субурбії порівняно з головним містом. На пострадянському просторі формується специфічна ситуація, яка характеризується вибіркоким розвитком окремих поселень приміської зони (як міст-супутників, так і сільських населених пунктів).

Приміська зона характеризується різним ступенем взаємонакладання різноманітних функцій. Найбільшого поширення набула житлова субурбанізація, натомість поряд з нею все більших масштабів набуває комерційна субурбанізація, у тому числі пов'язана із поширенням закладів сфери послуг.

Якщо в радянський період в приміській зоні великого міста переважали послуги повсякденного попиту і окремі послуги епізодичного попиту, то в умовах пострадянської трансформації така схема змінилася. З великого міста поширюються заклади сфери послуг, що входять в мережеві структури – мережеві супермаркети, ресторани, спортивні клуби, відділення банків, офіси мереж туристичних агентств, центри обслуговування абонентів мобільних операторів, пункти експрес-доставки, відділення медичних лабораторій тощо. Вони орієнтовані на задоволення тих потреб, більшість з яких раніше задовольнялися в великому місті. Тобто поширення таких послуг «наближає» велике місто, одночасно забезпечуючи потреби і навколишніх поселень приміської зони.

Останні десятиліття соціально-економічних перетворень у сфері послуг, дебати про зміст і географію цих структурних змін, а також процеси субурбанізації, пов'язані з переміщенням комерційної діяльності в передмістя, створюють передумови для детального дослідження субурбанізації торгівлі та

послуг. Дослідження процесів поширення послуг може стосуватися різних змін: зростаючого домінування послуг у обсягах виробництва та споживання, збільшення кількості працівників сфери послуг або робочих місць у сфері послуг, а також структурних змін, в яких діяльність з обслуговування має позитивну динаміку, що призводить до зростання [1].

Висловлюється припущення, що потужний розвиток третинного сектору пояснюється відсутністю часових розбіжностей між виробництвом та споживанням, відсутністю обмеження терміну зберігання сервісних послуг та їх безпосередньою близькістю до ринку збуту. Водночас, надання послуг у широкому спектрі галузей є актуальним лише для попиту в поєднанні з додатковими пропозиціями товарів або послуг. Крім того, відносно висока трудомісткість сфери послуг лише з невеликою можливістю механізації та автоматизації породжує зусилля для реалізації «economies of scale», для якої переважно працюють великі ринки збуту агломерацій [2].

Взаємозв'язок між житловою субурбанізацією та окремими галузями третинного сектору досі головним чином формулювався як проблема планування в напрямку забезпечення постачання товарів і послуг повсякденних потреб із головного міста до нових житлових масивів приміської зони. Проте, сучасні тенденції і фактори розміщення свідчать про посилення привабливості приміської зони як місця розташування сервісних компаній. Це означає, що на окреме дослідження заслуговують детермінанти рішень щодо розташування відповідних галузей третинного сектору.

Тісний зв'язок між великою кількістю факторів з різним впливом на галузі третинного сектору та принципово швидкою адаптивністю економічних змінних призводить до суттєвих проблем при дослідженні розміщення третинного сектору у приміській зоні. Для того, щоб проаналізувати причинно-наслідкові відносини, не вистачає ні методологічних інструментів, ні емпіричних основ. Зміни у функціональній структурі міського та приміського просторів можна чітко ідентифікувати, спираючись на статистичні дані. Але при цьому існує проблема їх відсутності економічних показників щодо розміщення окремих галузей третинного сектору у приміській зоні. Тому розгляд причин і перебігу процесів комерційної субурбанізації може бути тільки з використанням опосередкованих даних, зокрема щодо динаміки просторової дифузії закладів третинного сектору у поселеннях приміської зони.

Список використаних джерел:

1. Hermelin, B. (2007): The urbanization and suburbanization of the service economy: producer services and specialization in Stockholm. Geogr. Ann., 89 B (S 1): 59-74.
2. Boustedt, O. (Hrsg.) (1975): Beiträge zum Problem der Suburbanisierung. Veröffentlichungen der Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Hannover: Schrödel.

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТРАНСПОРТНИХ УТВОРЕНЬ КИЄВА

І.О. Колотуха
okolotuh@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

The article explores the concept of organizing transport connections in the city of Kyiv. Two existing concepts are analyzed - the city for cars and the city free from cars. It is specified that the combination of both approaches proves to be the most effective, which means that it is important to create high-quality interchanges, intercepting parking lots at the entrances to the city, which would join public transport. From this perspective, it is important to identify transport formations within Kyiv. Transport formations are classified by scale, functional feature, ridership, modality level. Such intra-city transport formations as a hub, a center, and a point are given definitions. The implementation of the unifying concept of organizing transport connections in Kyiv from a geographical point of view is given proofs.

Key words: *public transport, identification of transport formations, intra-city transport hub, intra-city transport center, intra-city transport point, unifying concept of organizing transport connections, Kyiv.*

На сьогоднішній день існує дві концепції організації транспортного сполучення в містах: 1) місто для автомобілів; 2) місто, вільне від автомобілів (Car Free city). Перша концепція – екстенсивний шлях розвитку транспортної інфраструктури міста, який, як правило, не дає бажаного результату. Адже збільшення кількості розв'язок, тунелів, мостів, парковок чи площі доріг завжди буде мати тимчасовий результат. Звісно, що це не стає регулятором кількості автомобілів в місті і воно, в підсумку, повертається в ті самі затори, з яких розпочинало. Обмежувальним фактором є й той, що площа автодоріг в місті є більш-менш сталою величиною.

Для Києва цей варіант виглядає патовим. Адже, застосовуючи цю концепцію, місто встановлює високу вартість паркування в центральній частині, платний в'їзд у середмістя, жорстко карає порушників через штрафи, застосовує евакуатори тощо. Фахівці стверджують, що, можливо, за 7-10 років такий метод може й спрацювати. Адже, бізнес (звісно, що не весь) з огляду на високі ціни та незручності почне потроху перебереться з центру міста. Однак такий підхід має ряд недоліків, а саме – результат буде лише за роки; постійний конфлікт із власниками авто; проблемами міста залишаться забруднення повітря від автомобільних вихлопів, перевантаженість наявної автомобільної інфраструктури (корки, проблеми з паркуванням тощо); обмеженість вуличного публічного простору, особливо в центральній частині міста, де авто паркуються на тротуарах, газонах, смугах руху громадського транспорту, який, у свою чергу, змушений простоювати у заторах, що поглиблює соціальну нерівність.

Другий варіант – створення альтернативи – перехід до сталої міської мобільності, а саме – розвиток швидкісного, доступного громадського транспорту, який повинен мати відчутні переваги перед власними авто. Стала

міська мобільність полягає у наданні пріоритетів в місті при розподілі обмежених ресурсів на користь вуличного публічного простору, збільшення коштів міського бюджету на розвиток громадського транспорту, уведення гранично допустимих норм забруднення повітря тощо.

Поточний стан громадського транспорту в Києві викликає надто багато нарікань, ситуація постійно погіршується. Тому, єдиний вихід з цієї ситуації – відхід від автомобілецентризму в бік розвитку громадського транспорту, велоінфраструктури, обмеження кількості авто у місті тощо.

Очевидно, що найбільш дієвим виглядає поєднання обидвох підходів, при якому дуже важливо створити якісні пересадкові вузли, перехоплювальні паркувальні майданчики на в'їздах в місто, які б працювали у зв'язці з громадським транспортом. Облаштування парковок у пішохідній доступності від вузлів громадського транспорту зменшить кількість машин із передмістя чи спальних районів у середмісті, швидка та зручна альтернатива у вигляді громадського транспорту зменшить кількість авто на дорозі, а отже, зменшить затори та збільшить кількість вільних паркувальних місць.

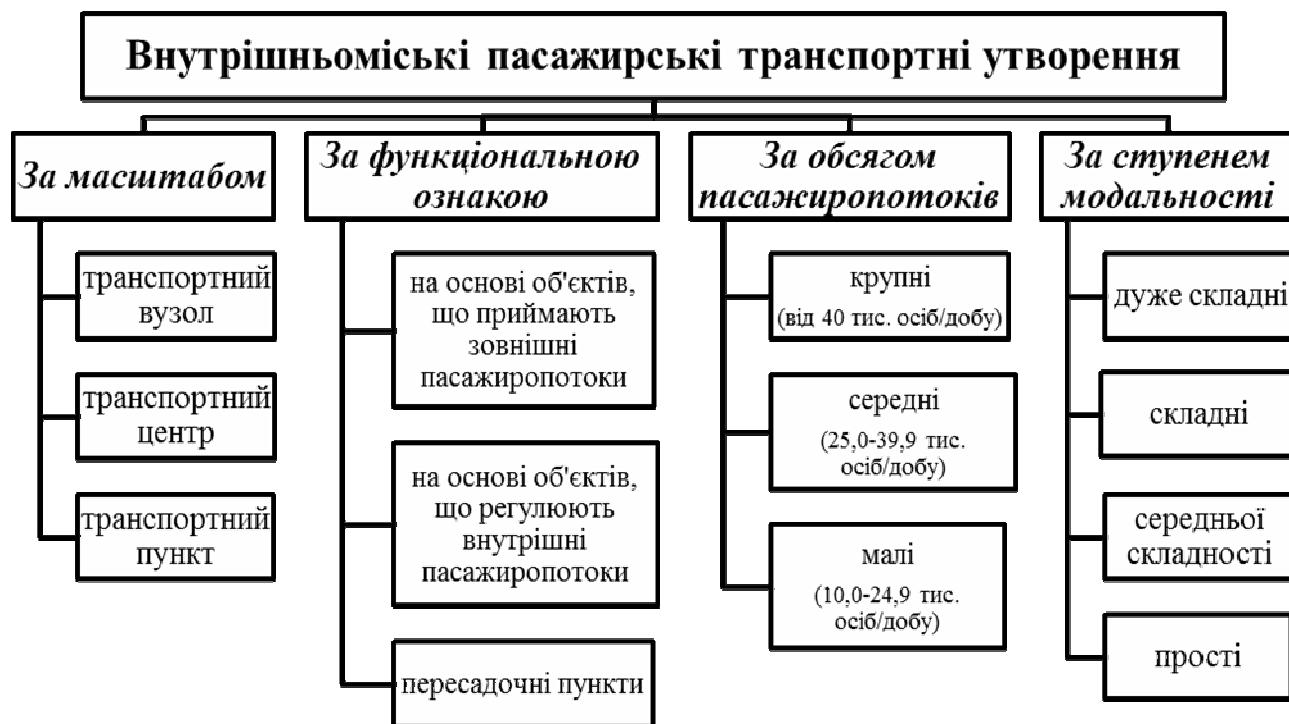
В цьому контексті важливим є ідентифікація транспортних утворень в межах міста Києва. Адже, переважна більшість пасажирів міського громадського транспорту вимушена робити 2-4 пересадки при переміщенні містом, в першу чергу, – на роботу та з роботи. Ключовим моментом у такому переміщенні є швидке переміщення на довгу відстань. В Києві це можливо завдяки метро, а також, в ряді ситуацій, – швидкісному трамваю, міській електричці. При цьому, автобус, трамвай, тролейбус та маршрутні таксі виконують, в більшості випадків, функцію підвозу, доправлення пасажирів до станцій метро, зупинок швидкісного трамваю, платформ міської електрички. Місця таких пересадок утворюють вузлові пункти пасажирської транспортної системи в межах міської агломерації.

Отже, ідентифікація пасажирських транспортних утворень міста Києва, визначення їх функцій та класифікація стало важливим моментом нашого дослідження (рис. 1).

Таким чином, у пунктах перетину або примикань двох або декількох видів зовнішнього пасажирського транспорту та міського громадського транспорту формуються вузлові пункти пасажирської транспортної системи міста, в яких здійснюються взаємодія цих видів транспорту і пересадки пасажирів. Такими вузловими пунктами міської пасажирської транспортної системи, на нашу думку, виступають транспортні утворення – вузли, центри, пункти. Тому слід ввести поняття «внутрішньоміський транспортний вузол», «внутрішньоміський транспортний центр», «внутрішньоміський транспортний пункт».

За визначенням російського географа І. Нікольського «*транспортний вузол* – це пункт перетину і розгалуження шляхів сполучення декількох видів транспорту (не менше двох видів магістральних шляхів)». На переконання І. Нікольського, транспортний вузол є об'єктом спеціального географічного вивчення, як частина виробничо-територіального комплексу, розуміючи під

транспортним вузлом населений пункт, в якому перетинаються магістральні шляхи різних видів транспорту [1].

Рис. 1. Класифікація внутрішньоміських пасажирських транспортних утворень

Отже, на нашу думку, **внутрішньоміський транспортний вузол** – комплекс транспортних засобів у пункті стику декількох видів міського громадського транспорту, а також примикань одного або декількох видів зовнішнього пасажирського транспорту, що спільно виконують операції з обслуговування перевезень пасажирів в межах міста. Якщо розглядати транспортний вузол як систему, то це – сукупність транспортних процесів і засобів для їхньої реалізації в місцях стикування двох або декількох міських магістральних видів транспорту та видів зовнішнього пасажирського транспорту, що примикають до них. Можна стверджувати, що у транспортній системі міста вузли виконують функцію регулюючих клапанів. При цьому, збій у роботі одного такого клапана може призвести до проблем для всієї системи.

Внутрішньоміський транспортний центр – комплекс транспортних засобів у пункті стику двох-трьох ліній одного виду міського громадського транспорту та стику одного виду зовнішнього пасажирського транспорту з одним-двома видами міського громадського транспорту.

Внутрішньоміський транспортний пункт – визначене та спеціально обладнане місце посадки та висадки пасажирів в обраний вид міського пасажирського транспорту у вигляді зупинок, платформ, терміналів тощо.

З географічної точки зору втілення об'єднувальної концепції організації транспортного сполучення в Києві слід вирішувати через:

- розвиток внутрішньоміських транспортних вузлів в периметрі міста Києва (Сматр-зона), а саме – Видубичі – Теремки – кінцева станція

швидкісного трамваю «Кільцева дорога» – Житомирська – Сирець – Героїв Дніпра – залізнична платформа Троєщина-2 – Лісова – Бориспільська – Осокорки;

- розбудову максимальної кількості мостових переходів через Дніпро для створення максимально можливої і швидкої комунікації між правобережною та лівобережною частинами міста;

- поступове втілення концепції Smart city (розумного міста) в межах вищезначеного периметру (Смарт-зони Києва) з пріоритетом міського громадського транспорту над особистими авто за всіма показниками.

За першою позицією вищезначені внутрішньоміські транспортні вузли повинні виконувати роль перехоплювальних паркувальних майданчиків на в'їзді в місто з розбудовою мережі багатоповерхових наземних і підземних паркінгів, а потім швидкого доправлення (1-2 пересадки) до будь-якої точки в межах міста.

За другою позицією надзвичайно важливою вбачається транспортна комунікація правобережної та лівобережної частини Києва з метою підвищення пропускної здатності між цими частинами міста, яку можна буде вважати повноцінно завершеною при досягненні кількості мостових переходів – 8.

Реалізація інноваційного проекту Kyiv Smart City в межах визначеної Смарт-зони дасть змогу розвитку системи громадського пасажирського транспорту Києва інтенсивним шляхом, запровадження об'єднувальної концепції організації міського транспортного сполучення для інфраструктурного, технологічного та соціального розвитку міста.

Список використаних джерел:

1. Nykolskyi Y.V. (1978). Neohrafiya transporta SSSR [USSR transport geography] – Moscow: Moscow University Press, 285 [in Russian].

ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР МІСЬКОГО ПРОСТОРУ: ПРИКЛАД ХАРКОВА

Н.С. Корома

geo.nkoroma@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

The modern city like Kharkiv - is extremely complex and multifaceted system that combines elements of historical, traditional and modern character. It is always important to have a human dimension in all planning decisions for a comfortable stay residents and visitors to the city in the urban space. Creating opportunities that make the urban environment urban should be included in the strategy of development of current Kharkiv. These are open spaces for recreation, exchange, communication and development, sense of community and security, mobility, pedestrian accessibility and its interconnection with the transport network, quality of architecture and planning, sustainable development and energy efficiency.

Key words: *Kharkiv, human dimension, urban space, pedestrian accessibility.*

Протягом багатьох десятиліть при плануванні міст не враховувався такий важливий складник як людський вимір міського простору, часто нехтуючи ним на користь необхідності пристосувати місто до автомобілів. Ринкові відносини та архітектурні тенденції разом призвели до ізольованості та замкненості міського (громадського) простору. Так, відбулося зміщення фокусу на проектування окремих споруд та розгалуженої транспортної системи. Це скорочувало або робило неможливим розвиток громадського простору, людської взаємодії в ньому, обмеження пішохідного руху.

Харків – велике постсоціалістичне місто, з індустріальною традицією, активною позицією та багатофункціональним простором, не стало виключенням. Дослідження основних напрямків містобудівної політики шляхом вивчення відповідної планувальної документації міста переконливо демонструє, що довгий час всі планувальні рішення відштовхувалися від розробки зручної саме транспортної мережі міста, які зв'язали місто, але не об'єднали його[1]. Сьогодні перед сучасним Харковом, де кожен міський простір та міський об'єкт є демонстрацією важливого історичного періоду країни в цілому, постає важливе завдання спонукати інтерес містян та гостей до пошуку прихованого малюнку міста через призму його вулиць та асоціацій, тобто *відновлення глибокої культурної та суспільної функції міського простору, актуалізації сьогодення міста, додавання нового контенту, консолідації старого (прихованого) досвіду та сучасної траєкторії міського життя.*

Всі активності, що реалізує людина в міському просторі, мають обов'язковий (щоденна діяльність) та необов'язковий (відпочинкові види діяльності) характер. Вони мають людський вимір та повинні бути включені до планувальних рішень міста. Планування, як інструмент досягнення людського виміру міського простору, має базуватися на таких принципах: просторовий розподіл функціональних споруд на найкоротшій відстані між ними; інтеграція функцій для забезпечення розмаїття досвіду та соціальної екології; гостинність і безпечність простору; взаємодія між внутрішнім і зовнішнім просторами через межові простори; заохочення до тривалого перебування на вулиці. В контексті людського виміру стратегічними дієсловами щодо планування міського простору мають стати: (1) збирати, (2) об'єднувати, (3) приваблювати, (4) відкривати, (5) посилювати. Оскільки людина в першу чергу *взаємодіє з містом на рівні очей* (зорового та слухового контакту), то для заохочення до інтенсивного «спілкування» з містом необхідним є виконання умов: (1) доступу до відкритих краєвидів, (2) короткі відстані, (3) низькі швидкості, (4) один рівень перебування та (5) зустрічна орієнтованість об'єктів. На даному рівні необхідно реалізовувати конкретні локальні містобудівні рішення на прикладах окремих об'єктів, ділянок, функцій. Звідси може починатися перетворення (чи навіть модернізація) і «рухатися» на вищі рівні визначаючи тенденції загальної стратегії розвитку вулиці, району, можливо й міста. Тут є важливим підтримка ідея єдиного простору, спільного для всіх його користувачів. Цілісність міської системи має забезпечуватися однотипністю елементів модернізації об'єктів, зменшення проявів поляризації простору вулиці і двору. Різний рівень

благоустрою, наприклад, тут часто прямо залежить від активності місцевої громадськості та окремих жителів, власників (орендаторів) закладів обслуговування населення, що займають конкретні площі [2]. Чи то перший поверх, чи вітрина магазину, чи інші (при-)фасадні зони визначають силу і характер контакту між життям всередині та ззовні. Центральна і історична частина Харкова яскраво демонструють в межах таких вулиць як Римарська, Сумська, Пушкінська, Харківська набережна, частини Московського проспекту прямий вплив фасадів перших поверхів на привабливість (заохочення до жвавості) та функціональність (набуття неочікуваного досвіду) міського простору [3]. Чим численніша сегментованість та варіативність присутніх там функцій, чим привабливіший та інформативніший фасад, з наявними якісними деталями та його вертикальною орієнтацією, тим він *якісніший* – жвавіший, безпечніший, інформативніший та привабливіший. Інтенсивність транспортного руху на даних вулицях також демонструє прямий вплив на відчуття безпеки пішохода (захист від дорожнього руху й ДТП), комфортність (наявність простору для ходіння пішки без перешкод) та якість (рівень шуму) його перебування на них.

Таким чином, виокремлюємо такі чотири умови, що впливають на якість міського життя:

1 – *Жвавість*, як суспільна функція міста, що забезпечує зустріч наживо, несподіваність і непередбачуваність *можливого* досвіду;

2 – *Безпечність*, як, з одного боку, відчуття спільності, а з іншого – реальної безпеки руху та перебування на вулицях міста;

3 – *Екологічність* через інтеграцію всіх видів транспорту – особистого та громадського, забезпечення відсутності концентрації наземного та підземного руху на одному маршруті;

4 – *Здоров'я*, психологічне та фізичне, можливість його збереження та відновлення через, наприклад, резервацію природного простору (річки, великого парку та ін.) використовуючи елементи ландшафтного дизайну, зі створенням там пішохідних зон та зупинкових елементів (для відпочинку, споглядання, спілкування).

Об'єктами (або джерелами) *активізації та актуалізації* культурного, історичного, господарського, розважального, освітнього, комунікативного поля громадського простору Харкова можуть стати дуже точні (локальні рішення міста або формування неочікуваного його погляду на традиційне. наприклад:

– *започаткування нової традиції* через переосмислення зв'язку з минулим, а не його заперечення;

– *створення виняткових послуг*, що пожвавлять суспільство в різних куточках (міська доброта як традиція через особисту послугу жителям та гостям);

– *крамнички, торгові ринки, вулична торгівля як елементи культурно-розважальної програма*;

– *перетворення покинутих територій чи об'єктів на об'єкти сучасності*:
(1) об'єктів культурної (або історичної) самобутності міста (муніципальний

кінотеатр з неспоживацьким кіно) через відновлення їх діяльності; (2) об'єктів, які є для міста точкою відліку його автентичності (ідентичності) через їх модернізацію чи актуалізацію; (3) об'єкта (наприклад, господарського характеру – фабрики, заводу, навіть кар'єра) через перетворення його на нове традиційне місце атракції культурно-розважального характеру;

– *збереження об'єктів* (дрібних деталей), що підтримують пам'ять про ідентичність міста (як старе фото) та формують завершену картину міста;

– *пошук та збереження нематеріального надбання* міста: наприклад, автентичний музичний матеріал – ритм як ідентичність міста;

– *інтеграція нових та старих функцій*, що забезпечують безперервність життєдіяльності міського простору. Відмежування функцій у різні частини міста сприяє використанню автомобіля, а не ходінню пішки;

– *заповнення пусток через генерування нової функції* в точках, де її не вистачає;

– *студенти та заклади вищої освіти* є частиною міського життя; проведення заходів по залученню широкого кола студентів до суспільного життя міста;

– *подолання соціальної нерівності, як явища часткової маргінальності, через соціальну солідарність*. Бідніші райони міста так само мають бути забезпечені міською інфраструктурою (весь перелік комунальних послуг, діяльність комерційних об'єктів, зменшення безробіття за рахунок створення робочих місць в цих же районах, наявність центрів надання громадських послуг, місць відпочинку та доступність до інших ключових аспектів соціальної інтеграції);

– *креативна актуалізація* через втілення ідей, які покращують організацію певної сфери в конкретному місті.

Всі вищеперераховані дії спонукатимуть до поступового формування людського виміру міського простору, а в жителя чи гостя появи *відчуття приналежності до міста, району, вулиці* через опорні точки людини в місті (історичні, культурні, соціальні та ін.). Навіть такі звичайні елементи міського простору, як освітленість та озеленення, тиша та благоустрій, позитивно впливатимуть на *самоідентифікацію, самооцінку та самоповагу людини*.

Список використаних джерел:

1. Kompleksnaya skhema vnutrehorodskoho y pryhorodnoho transporta. Poyasnytel'naya zapyska. [Tekst]. [Comprehensive scheme of suburban and suburban transport. Explanatory note.]. V. I (1961), II (1965), III (1965), annex (1965). [in Russian]
2. Koroma N. (2017). Stratehiya mis'koho rozvytku Kharkova: retrospektyva mistobudivnoyi polityky [Urban development strategy of Kharkov: retrospective of urban planning policy]. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu, Geografiya - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*. 3-4 (68-69), 79-87 [in Ukrainian]. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.15>
3. Koroma N. (2018). Prostorovi peretvorenniya u velykomu post-sotsialistychnomu misti: pryklad Kharkova [The urban transformations in the big post-socialist city: example of Kharkiv.]. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo universytetu, Geografiya - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv, Geography*. 3 (72), 42-54 [in Ukrainian]. DOI: <http://doi.org/10.17721/1728-2721.2018.72.8>

МІСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ, ГЕОПОЛІТИКА ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ: ПРО ЩО МОЖУТЬ РОЗПОВІСТИ СОЦІАЛЬНІ МЕРЕЖІ

К.В. Мезенцев, О.О. Денисенко

mez@univ.kiev.ua, denysenko.olena.o@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Complicated geopolitical processes substantially influence on the everyday life of people and even dramatically change it. On the other hand, the practices of everyday life used by ordinary urban dwellers could be used as a marker for understanding a range of processes - specificities of urban identities, societal attitudes and their change. Therefore, research of everyday practices of ordinary people within the context of mixed or hybrid identities that are changing, using social networks data, would allow to reveal transformation of identities the residents of large housing estates that are typically regarded as peripheral urban areas.

Keywords: *urban identity, urban geopolitics, everyday life, social network*

Міста – складні соціально-просторові утворення, в яких ідентичність населення та геополітичні проєкції проявляються доволі специфічно. Центральні райони міста та символічні міські простори зазвичай стають головними аренами, де візуально проявляються політичні протистояння та «зіткнення ідентичностей». В останні роки у містах України постійно відбуваються конфлікти навколо знесення/встановлення різноманітних пам'ятників і монументів, щодо витіснення/збереження радянської символіки. Водночас часто поза увагою залишаються нецентральні частини міста, де сконцентрована значно більша частина населення.

Британська географ Сара Фрегонезе веде мову про три «проспекти» нових досліджень з міської геополітики, серед них другий – вивчення повсякденної міської геополітики, що, зокрема пов'язаний із дослідженням просторів, які залишаються за межами планування, але саме там «відбувається міська геополітика» [1]. Дослідниця пропонує змістити акценти від символічних просторів (наприклад, стін, що розділяють, чи мостів, що з'єднують різні частини міст) до просторів, що «є в місті, але не репрезентують його, не є «подібними» до нього, не «належать» йому» [1]. Серед таких просторів найчастіше називають міські нетрі, табори біженців, зони тимчасового утримання, різноманітні неформальні поселення. Дійсно, в таких районах за повсякденними практиками можуть стояти серйозні геополітичні події. Проте ми пропонуємо звертати увагу не тільки на екстремальні (виключні) частини міста, а, навпаки, поглянути на типові, ординарні міські райони, які значною мірою зберігають відбиток соціалістичних часів – райони масової радянської забудови. В контексті прагнення зрозуміти сучасні процеси, що відбуваються на пострадянському просторі, саме в них за повсякденністю можна побачити геополітичні настрої та протистояння. Особливо це актуально для так званих міст, що знаходяться на лінії геополітичного розлому (fault-line cities), де

кордони, що розділяють міста, проходять не на земній поверхні (як у розділених містах – *divided cities*), а у свідомості мешканців. Для того, щоб зрозуміти такі міста, важливо зрозуміти типові радянські мікрорайони, в яких радянська спадщина (що проявляється як у матеріальних об'єктах – будівлях, закладах соціальної інфраструктури тощо, так і в свідомості та поведінці, що пов'язана із ностальгією чи сумом за радянськими часами) відіграє вагомую роль. Низка дослідників звертають увагу на те, що і процеси конструювання та формування міської ідентичності також можна краще зрозуміти через вивчення повсякденних практик ординарних людей [2, 3, 4]. Якщо традиційно при аналізі ідентичностей зважають на думки та висловлювання політиків, лідерів місцевих громад, то не менш значимим виявляється те, як їх меседжі сприймаються та трансформуються на рівні звичайних міських мешканців, проявляються через повсякденні практики. Проте через традиційні інтерв'ю і анкетування не завжди можна отримати відверті та реальні відповіді. Значна частина прояву ідентичності може залишатися схованою за шаблонними і «кон'юнктурними» (тобто відповідними до вимог часу) формулюваннями. При цьому важливо відмітити, що значна частина спілкування нині відбувається через різноманітні соціальні мережі. Тому саме такі джерела інформації (як, наприклад, відкриті форуми та групи) лежать в основі нових підходів до вивчення, ідентифікації та пояснення міської ідентичності. Аналіз контенту форумів та різноманітних коментарів звичайних міських мешканців щодо повсякденних подій та в процесі повсякденних практик є перспективним напрямом досліджень у галузі міської геополітики.

Список використаних джерел:

1. Fregonese, S. (2012). Urban Geopolitics 8 Years on. Hybrid Sovereignties, the Everyday, and Geographies of Peace. *Geography Compass*. 6(5): 290-303.
2. Polese, A., Morris, J., Pawłusz, E. & Seliverstova, O. (eds.). (2017). *Identity and Nationalism in Everyday Post-Socialist Life*. London: Routledge.
3. Polese, A. (2018). Building a Ukrainian Identity in Odessa: Negotiation of Markers and Informal Nationalism. *Otoritas : Jurnal Ilmu Pemerintahan*. 8(1): 1-16.
4. Pawłusz, E. & Seliverstova, O. (2016). Everyday Nation-Building in the Post-Soviet Space. Methodological Reflections. *Studies of Transition States and Societies*. 8(1): 69-86.

КЛАСИФІКАЦІЯ МІСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ ЗА ЧИСЕЛЬНІСТЮ НАСЕЛЕННЯ

Л.А. Постольник, В.В. Безуглий¹

¹vetalbezugly@ukr.net

Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна

The article is devoted to the definition of structural-dynamic and regional features of human settlement in Dnipropetrovsk region. The analysis of existent classifications and typologies urban point by different criterion. Was held the classification of cities and urban-type settlement in the region by population. The grouping of cities according to demographic characteristics in the context of the concept of global cities is made and unpromising cities little influence in the region and country.

Key words: city, town, urban-type settlement, human settlement, population size.

Зі збільшенням ролі міст у суспільстві і невідпинним зростанням чисельності їх населення, увага до них із боку різних дослідників та вчених, у тому числі суспільних географів, стає все більшою. В Україні, як і в багатьох країнах світу, міські поселення виступають основним утримувачем населення від механічного і природного скорочення його чисельності, що в черговий раз підкреслює актуальність їх досліджень. Структурно-динамічні та регіональні аспекти міських поселень стають важливим індикатором соціально-економічного розвитку країни та її регіонів, характеристикою урбанізаційних процесів та їх регіональних відмінностей.

На 1 січня 2019 р. в Україні нараховувалося 1344 міських населених пунктів (461 місто та 883 селища міського типу) [2]. Серед усіх адміністративно-територіальних одиниць України Дніпропетровська область за цим показником посідає 6-те місце (після Донецької, Луганської, Львівської, Харківської областей та АРК). На території Дніпропетровської області розташовано 65 населених пунктів, які відносяться до міських поселень, серед них 20 міст та 45 селищ міського типу.

Класифікація міст за чисельністю населення має широке застосування. Від розмірів міста залежать чимало його факторів, зокрема темпи зростання, деякі елементи демографічної і функціональної структури та характер планування. При розробці типології міст чисельність їх населення враховується як невід'ємна ознака.

В офіційних статистичних джерелах і містобудівельній практиці залежно від людності виділяють такі групи міст: малі – до 50 тис. осіб, середні – від 50 до 100 тис., великі – від 100 до 500 тис., дуже великі – від 500 тис. до 1 млн осіб та міста-мільйонники (більше 1 млн осіб) [5]. Більшість міст України – це малі й середні міста. Селища міського типу в свою чергу поділяються на малі (до 3 тис.), середні – (від 3 до 5 тис.), великі (від 5 до 10 тис.) та дуже великі (від 10 до 20 тис. осіб) [4]. Розглянемо, до яких категорій належать міські населені пункти Дніпропетровської області (табл. 1).

**Класифікація міських поселень Дніпропетровської області
за чисельністю населення (складено за даними [3])**

Категорія	Чисельність населення, осіб	Кількість населених пунктів, од.	Назви населених пунктів
Міста			
Міста-мільйонери	більше 1 млн	0	
Дуже великі	500 тис.-1 млн	2	Дніпро, Кривий Ріг
Великі	100-500 тис.	3	Кам'янське, Нікополь, Павлоград
Середні	50-100 тис.	1	Новомосковськ
Малі	менше 50 тис.	14	Марганець, Жовті Води, Покров, Синельникове, Першотравенськ, Тернівка, Вільногірськ, Підгородне, П'ятихатки, Верхньодніпровськ, Апостолове, Зеленодольськ, Верхівцеве, Перещепине
Селища міського типу			
Дуже великі	10-20 тис.	3	Слобожанське, Васильківка, Широке
Великі	5-10 тис.	15	Покровське, Обухівка, Іларіонове, Солоне, Межова, Царичанка, Петропавлівка, Томаківка, Карнаухівка, Софіївка, Магдалинівка, Червоногригорівка, Гвардійське, Дніпровське, Губиниха
Середні	3-5 тис.	9	Просяна, Петриківка, Черкаське, Кринички, Меліоративне, Аули, Новомиколаївка, Радужне, Чаплине
Малі	менше 3 тис.	18	Божедарівка, Курилівка, Авіаторське, Вишневе, Юр'ївка, Славгород, Лихівка, Новопокровка, Роздори, Христофорівка, Чортотлик, Миколаївка, Письменне, Демурино, Сад, Мар'ївка, Гірницьке, Залізничне

Обласний центр і центральне місто Дніпропетровської області – Дніпро, ще до нещодавно було містом-мільйонером, але з 2013 р. чисельність населення міста стала меншою за мільйон. Другим за чисельністю є промислове місто Кривий Ріг, який разом із Дніпром входить до категорії дуже великих міст. Таким чином Дніпропетровська область є єдиною в Україні, де наявні два дуже великих міста. Однак більша частина міст (70 %) входить до категорії малих міст, що підтверджує існуючу загальноукраїнську тенденцію. Найменшим містом області є Перещепине (Новомосковський район), чисельність населення якого становить менше 10 тис. осіб.

Серед селищ міського типу три з них мають чисельність населення більше 10 тис. осіб (Слобожанське, Васильківка, Широке). Третина селищ міського типу належить до категорії великих, більшість з них є районними центрами. Ще

40 % селищ міського типу належать до категорії малих, а найменшими з них (із чисельністю населення менше 500 осіб) є Сад, Мар'ївка, Гірницьке, Залізничне.

Ще одне селище міського типу в 2019 р. отримало статус села, це Миколаївка Широківського району. У 2011-12 рр. Миколаївка була повністю знесена у зв'язку з розширенням відвалу Інгулецького ГЗК і станом на 2012 р. залишилося тільки кладовище, яке також з часом буде засипане. Проте на 1 січня 2019 р. чисельність Миколаївки за статистичними даними становила усього 2 особи [1].

Незважаючи на високий ступінь вивченості питання особливостей дослідження систем розселення в цілому та міських поселень зокрема, воно залишається актуальним напрямком у сьогоденні. Особливо на регіональному рівні, так як це впливає на планування розвитку та розбудови міських поселень у майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Administratyvno-terytorial'nyj ustrij oblastej [Administrative and territorial division of regions]. Retrieved from <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/NEWSAIT/ADM/zmist.html> [in Ukrainian].
2. Derzhavnyi Komitet Statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from <http://ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].
3. Holovne upravlinnia statystyky Dnipropetrovskoi oblasti [The Main Department of Statistics of Dnipropetrovsk Region]. Retrieved from <http://dneprstat.gov.ua> [in Ukrainian].
4. Poruchynskiy, V.(2015). Klasyfikatsiia i typolohiia miskykh poselen Ukrainy [Classification and typology of urban settlements of Ukraine]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi heohrafiï – Journal of Socio-Economic Geography*, 18, 98-101 [in Ukrainian].
5. Shabliy, O.I. (2000). Sotsialno-ekonomichna geografiia Ukrainy [Socio-economic geography of Ukraine]: Lviv: Svit, 680 [in Ukrainian].

ПОВСЯКДЕННІ ПРАКТИКИ ВІДПОЧИНКУ НАСЕЛЕННЯ В ЗЕЛЕНИХ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРАХ ЦЕНТРУ ТА ПЕРИФЕРІЇ МІСТА

Н.І. Провотар, М.В. Пальчук

provotarnat@ukr.net, marialookhere@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

ДП «Український державний НДІ проектування міст «ДІПРОМІСТО»

імені Ю.М.Білокося», м. Київ, Україна

The authors defined the everyday leisure practices of the visitors as one of the manifestations of the recreational function of the cities green public spaces. Conducted observations contributed to the authors' definition of the meaning of everyday leisure practices of the main visitor groups of the green public spaces in the central and peripheral parts of the city.

Keywords: *city, public spaces, everyday practices, center, periphery.*

Зелені публічні простори міста є одними з найоптимальніших місць для налагодження соціальної взаємодії, залучення людей до різноманітних активностей, поліпшення психічного здоров'я мешканців. Окрім комунікаційної, політичної, виховної, територіальної ідентифікації та самоідентифікації, вони виконують важливу рекреаційну функцію як місце для прогулянок, відпочинку і розваг [1].

Реалізація рекреаційної функції зелених публічних просторів має різні форми і варіанти задоволення потреб людини у відпочинку та відновленні фізичного і психічного стану, які відрізняються за часовими та функціональними параметрами, містять різний набір активностей.

Однією із форм реалізації рекреаційної функції зелених публічних просторів міста є повсякденні практики. Повсякденні практики населення відповідно структурі людської діяльності включають повсякденні практики проживання, трудової діяльності, відпочинку, проведення дозвілля тощо.

В таблицях 1, 2, 3 представлені результати спостереження впродовж 14 днів по дві години щодня в трьох зелених публічних просторах центральної та периферійної частини міста Києва щодо повсякденних практик відпочинку основних груп їх відвідувачів.

Таблиця 1

Повсякденні практики відвідувачів парку імені Тараса Шевченка

Групи щоденних відвідувачів	Повсякденні практики
Молодь (студенти, школярі, молоді люди віком до 30 років)	Влаштовуються компаніями чи по одному на лавках, спілкуються між собою або у гаджетах, читають, прогулюються, п'ють напої, фотографуються. Використовують парк як транзитну зону.
Пенсіонери	Найбільше пенсіонерів зосереджено в зоні гри в шахи. Також вони розміщуються по території парку на лавках для розмов з подругою, співрозмовником або для читання, споглядання, відпочинку. Окремі займаються фітнесом (проводяться групові заняття або індивідуально).
Батьки з дітьми	Батьки з немовлятами прогулюються алеями парку або сидять на лавках. Діти локалізуються на дитячому майданчику. Також діти бігають по сцені, катаються на поні та радіокерованих автомоделях. Батьки спілкуються між собою як давні знайомі.
Містяни з собаками	Вигулюють собак на алеях та газонах парку. Для тварин облаштовані собачі вбиральні. Ігри тварин призводили до спілкування між господарями, які між собою знайомі.
Працівники установ, які розташовані у суміжних кварталах	Такі відвідувачі приходять у парк під час обідньої перерви, а також проходять алеями до метро та місць роботи.
Безхатьки	Безхатько відпочивав на лавці, користувався вуличною бібліотекою
Туристи	Незначна кількість, серед них є іноземці. Прогулюються парком, підходять до пам'ятника Тарасу Шевченку, фотографуються, п'ють напої або відвідують ресторан.

Повсякденні практики відвідувачів парку «Теремки»

Групи щоденних відвідувачів	Повсякденні практики
Батьки з дітьми	Батьки з немовлятами прогулюються алеями. Діти локалізуються на дитячому майданчику, катаються на велосипедах, радіокерованих автомоделях, дитячій залізниці, годують птахів. Батьки спілкуються між собою.
Сімейні пари різного віку	Прогулюються алеями, біля озера. Відпочивають на лавках, п'ють напої, відвідують кафе. У теплу пору року влаштовують BBQ.
Пенсіонери	Найбільше пенсіонерів відпочивають на лавках вздовж берегової лінії озера. Багато також прогулюються алеями, читають книги, спілкуються між собою або просто спостерігають за тим, що відбувається навколо. Знайомі між собою приходять поспілкуватись.
Містяни з собаками	Вигулюють собак на алеях та на пляжі біля озера. Собаки мають «дружню» поведінку.
Молодь (студенти, школярі)	Влаштовуються компаніями на лавках або наодинці, спілкуються між собою або у гаджетах, прогулюються, годують качок. У теплу пору року влаштовують BBQ.
Ті, хто займаються спортом	Займаються бігом по алеях парку.
Працівники установ, які розташовані у суміжних кварталах	Такі відвідувачі приходять у парк під час обідньої перерви, проходять алейками до метро та місць роботи. Як правило відпочивають на лавках біля собору або дитячого майданчика, відвідують кафе, п'ють напої.

Повсякденні практики відвідувачів скверу на Теремках-1

Групи щоденних відвідувачів	Повсякденні практики
Батьки з дітьми	Батьки з немовлятами прогулюються по території скверу, рідко сидять на лавках. Діти локалізуються на дитячому майданчику.
Пенсіонери	Прогулюються алеями, відпочивають на лавках, набирають воду в бюветі.
Школярі	Гуляють на спортивних майданчиках. Проходять сквером до школи. Школярі підліткового віку ввечері проводять час компаніями на дитячих майданчиках.
Містяни з собаками	Вигулюють собак віддалено від інших відвідувачів скверу.

Висновки. Результатами аналізу повсякденних практик відпочинку відвідувачів зелених публічних просторів центральної та периферійної частин Києва стали такі. Повсякденні практики відвідувачів парку в центрі Києва відрізняються широкою пропозицією активностей. Подібними з ними є повсякденні практики відпочинку в парку «Теремки», який обслуговує потреби жителів новозбудованого житлового комплексу ЛікоГрад, який розміщений в периферійній зоні Києва та характеризується як досить престижний для

проживання в контексті соціального середовища [2,3]. Повсякденні практики відпочинку відвідувачів скверу на Теремках 1 мають вузький спектр активностей, що зумовлено особливостями сучасних трансформацій даного публічного простору та мікрорайону в цілому [2,3].

Список використаних джерел:

1. Мезенцев К. В. Сучасні трансформації публічних просторів Києва: передумови, прояв та специфіка / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева // Часопис соціально-економічної географії. – 2017. – Вип. 22(1). – С. 39–46.
2. Мезенцева. Публичные пространства на периферии города в контексте их социальной среды – кейс Киева./ Мезенцева Н.И., В., Мезенцев К.В.// Магілёўскі мерыдыян. – 2018 – Т.18. Вип. 3-4(43-44). – С. 57-61.
3. Мезенцева Н.И. Социальная география публичных пространств: социальная среда vs периферийность / Мезенцева Н.И., Мезенцев К.В., Пальчук М.В. // Журнал Белорусского государственного университета. География. Геология. – 2019. – № 2. – С. 25-39.

УРБОЕКОЛОГІЧНІ СТАНИ: ВИЯВЛЕННЯ Й ОПТИМІЗАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ МІСТА ДРОГОБИЧ)

О.В. Терлецька

Oksanater1989@gmail.com

Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Гжицького, м. Львів, Україна

Urboecological states belong to the actual objects of the study, because they are characterized by considerable individuality in any city. As for the city of Drohobych, here, as in most cities with former significant industrial potential, the ecological status is characterized by a set of factors that make up the city's environmental problems. Their identification and on this basis the realization of urban optimization is the most urgent modern task.

Key words: *urban ecosystems, ecological states of urban territories, ecological optimization.*

Дослідження екологічного стану урбосистем вже мають значну історію, водночас для кожного конкретного міста це характеризується значною актуальністю. Не менш актуальними є і впорядкування теоретично-методологічної і методичної основи на яких ґрунтується таке дослідження.

Насамперед визначимось з об'єктом дослідження, в якості якого більшість авторів розуміють урбоєкосистеми. Серед значної кількості трактувань цього терміна вважаємо за доцільне використовувати наступне: це складна антропогенна територіальна система, яка характеризується поєднанням природних територіальних систем та антропогенних елементів міського типу, сукупністю взаємопов'язаних структурованих і деструктурованих внутрішніх елементів та різноваріантними речовинно-енергетичними й інформаційними зв'язками з навколишніми природними системами [2].

Стан урбоєкосистем формується під дією декількох головних (залишки від зруйнованих природних систем і видового антропогенного використання) й

значної кількості другорядних чинників, які за певної ситуації можуть виявитись головними. Безпосередньо урбоекологічний стан – це ситуація у міському середовищі, що склалася в результаті взаємодії біологічних, хімічних, фізичних і антропогенних факторів [4]. Такий стан може бути екологічно внутрішньо стабільним, що характеризується здатністю міських територіальних систем та їх окремих структурних складових протистояти деструктивним змінам, тобто зберігати свою структуру й функціональні особливості завдяки механізмам саморегуляції, а також екологічно деформованим – характеризується порушенням внутрішнього екологічно стабілізованого стану, виникненням неузгодженості між структурними складовими щодо збереження оптимального середовища. В системі починають накопичуватись хаотичні явища, які не притаманні нормальному її розвитку. Як наслідок вона не здатна виконувати необхідні екологічні функції [3].

Щодо безпосередньо Дрогобича то це унікальний природно-господарський комплекс, друге за промисловим потенціалом місто Львівської області. Водночас за кількістю населення й площею воно належить до середніх, які становлять значну частку міських населених пунктів України. Одним із найбільш індикаційних екологічних компонентів, який характеризує екологічний стан міста, є водний.

Попри загальний умовно-нормальний екологічний стан за показниками хімічного складу ґрунтових вод, близько половини площі м. Дрогобича перебуває в межах характеристик ґрунтових вод із дещо підвищеним умістом кальцію та натрію+калію. Перевищення кальцію у воді та його накопичення в організмі людини може призвести до закупорки судин. Також через його надлишок часто спостерігаємо хронічний гіпертрофічний артрит, , остеофіброз, м'язова слабкість, утруднення координації рухів, дизурія, анурія тощо [2]. Надлишок у воді натрію+калію може спричинити гіпертензію та гіпертонію, навантаження на ниркову систему, що часто призводить до ниркової недостатності й декальцинації [1]. Перевищення гранично допустимої концентрації оксиду амонію в річкових системах у м. Дрогобич свідчить про відповідний негативний тиск на стан річкової флори та фауни. Найчастіше амоній потрапляє до річкової системи з очисних споруд стічних вод і стоків сільськогосподарських угідь. Перевищення ГДК амонію призводить до порушення зв'язків між рослинами, тваринами й мікроорганізмами, що в свою чергу, порушує саморегуляцію річкових екосистем. Із потраплянням амонію до організму людей, наприклад у процесі купання в річці, може спричинити порушення в них нервової системи, роботи нирок, викликати набряк легенів, підвищення артеріального тиску.

Серед групи забруднювачів поверхневих і ґрунтових вод міських територіальних систем особливу увагу приділено їх бактеріологічному стану як найбільш загрозливому для населення в разі перевищення допустимих концентрацій. Загальний аналіз засвідчує, що води, які використовують для побутових цілей у м. Дрогобич відзначаються проблематичністю, що полягає переважно в наявності в них перевищення кількості бактерій групи кишкової

палички. Що ж до відкритих водойм, то тут стан можна схарактеризувати як небезпечний, що потребує негайної заборони їх використання, насамперед із рекреаційною метою.

Щодо урбоекологічного стану за ґрунтовими показниками, то дослідження виявили, що території з умовно-небезпечною й умовно-нейтральною концентраціями свинцю в ґрунті розміщені на півночі Дрогобича, складаючи дуже локалізовану ділянку. Зі сходу, півдня та південного сходу до неї прилягає територія з умовно-задовільною концентрацією свинцю в ґрунті. Більша частина міста перебуває в зоні задовільної концентрації свинцю, а в межах практично всіх окраїн свинцю в ґрунті не виявлено. Проведені дослідження дають можливість просторово локалізувати місця потенційного забруднення ґрунту свинцем із наступною їх оптимізацією.

Дослідження дають підстави стверджувати, що умовно- небезпечний уміст фосфору в урбоземах спостерігаємо лише у двох окремих локалізованих ділянках на півночі й півдні міста, що пов'язано з розміщенням на цих територіях головних транспортних розв'язок міста, місць, пов'язаних з інтенсивним рухом міського населення та незначною його зайнятістю сільським господарством. Територія з умовно-небезпечною концентрацією Sr в урбоземах лежить на північному заході міста й займає строго локалізовану ділянку. Навколо неї розміщені території з умовно-нейтральною концентрацією Sr, які дещо витягнуті в східному та західному напрямках. Такою самою концентрацією Sr характеризуються території на південному сході міста в межах щільної промислової забудови. Ці території на сьогодні зайняті приватними малоповерховими забудовами й невеличкими приватними фірмами та підприємствами. Уся інша міська територія характеризується умовно-задовільним умістом Sr в урбоземах.

За показниками середнього забруднення CO атмосферного повітря в зонах автомобільних трас Дрогобича, найменше забруднення спостерігаємо на трасах з асфальтним покриттям і прямим профілем дороги ($2,15 \text{ мг/м}^3$). У межах перехрестя, де автомашини зменшують швидкість, за тих самих умов забруднення на один вимір зростає до $2,26 \text{ мг/м}^3$. За тих самих умов на кільцевих відтинках траси забруднення зростає до $2,28 \text{ мг/м}^3$. Коли профіль дороги спрямований під гору атмосферне забруднення CO зростає до $2,94 \text{ мг/м}^3$. Найвищий показник забруднення CO спостерігаємо на автотрасах із бруківкою. Він становить $3,29 \text{ мг/м}^3$ у середньому на один вимір. Проблемою міських автотрас Дрогобича є їх якість. Так, на відтинку міської дороги в напрямку до міста Борислав покриття автотраси настільки погане (суцільні ями, вибоїни, місцями загалом відсутнє покриття), швидкість пересування автомобілів не перевищує 5 - 10 км/год. Вимірювання атмосферного забруднення CO, попри те, що траса характеризується рівним профілем, становить у середньому $4,72 \text{ мг/м}^3$, що значно перевищує подібні показники на інших ділянках міських автотрас.

Дослідження екологічного стану міських систем свідчать, що найбільш загрозливою екологічною ситуацією характеризуються північні та південні

райони міста, що межують з його центральною частиною. Практично вся центральна зона зі сходу на захід характеризується умовно загрозливою екологічною ситуацією. Лише окраїни міста мають умовно задовільні екологічні характеристики.

У межах виявленого загрозливого екологічного стану Дрогобицької урбосистеми потрібно здійснити заходи щодо екологічного інспектування окремих підприємств, а також запровадити заходи щодо охорони водних ресурсів міста (призупинення їхньої будь якої експлуатації до повного очищення), покращення стану ґрунтів та комплексних зелених зон міста.

Список використаних джерел:

1. Zapolskyi A. (2010) Problemy jakosti pytnoi wody. *Wodne gospodarstwo Ukrainy*. [Problems of drinking water quality.] Kyiv. №6. P. 50 - 52. [in Ukrainian]
2. Petlin V., Gileta L. Optyimizacia urbosystem v umovah shumovogo zabrydnenia. (2010). [Optimization of urbosystems in conditions of noise pollution.] *Naukovi zapysky Ternopil'skogo natsionalnogo pedagogichnogo universytetu im. V. Hnatiuka. Seria: Geografia*. Ternopil: SMP "Typ". No. 2 (Issue 28). P. 198 - 203. [in Ukrainian]
3. Petlin V. M. Synerhetychni zaleznosti v orhanizatsii pryrodnyh teretorialnykh system. (2013). [Synergetic dependencies in the organization of natural territorial systems.] - Lviv: LNU Publishing Center. Ivan Franko. 395 p. [in Ukrainian]
4. Safranov G. A. Ekolohichni osnovy pryrodokorystuvannia. (2006). [Ecological bases of nature management]. - Lviv: New World-2000. 248 p. [in Ukrainian]

ТРАНСФОРМАЦІЯ СЕЛЬБИЩНИХ ТЕРИТОРІЙ ВЕЛИКОГО МІСТА (НА ПРИКЛАДІ КИЄВА)

Л.Ю. Шабашова

Liuda.shab@gmail.com

Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна

Changes in structure and forms of settling territories of the big city are considered on an example of Kiev. In a context of development metropolization processes of housing building are analysed. Modern features of transformation settling zones of the big city among which prevailing building by housing complexes is allocated, changes of functional mission of territories in process of renovation industrial territories, and also increasing value of public spaces are revealed.

Key words: *settling territories, housing building, public spaces, housing complexes*

Потреба у житлі поряд із потребами у захисті, їжі, диханні, сні належить до базових потреб людини. Основна функція житла полягає у забезпеченні сприятливих умов проживання, відпочинку, ведення домашнього господарства, виховання дітей, навчання, дозвілля, спілкування тощо. Як і будь-яка діяльність людини, задоволення потреби у житлі має територіальні форми прояву. Забезпечення потреби у житлі проявляється у будівництві житлових споруд, відповідного облаштування прилеглої території, взаємного розташування житлових та інших споруд, необхідних людині в процесі життєдіяльності.

Територіальною формою прояву забезпечення потреби людей у житлі є сельбищні території.

Сельбищна територія, за визначенням міністерства транспорту та зв'язку, охоплює ділянки житлових будинків, громадських установ, навчальних, проектних, науково-дослідних та інших інститутів, також внутрішньосельбищну вулично-дорожню і транспортну мережу та площі, парки, сади, бульвари, інші об'єкти зеленого будівництва й місця загального користування [1].

Сучасний етап розвитку суспільства пов'язаний з розгортанням процесів метрополізації, сутність яких полягає у підвищенні концентрації різноаспектних потенціалів у найбільших містах, які стають ядрами метрополісів, і за рахунок виконання особливо важливих функцій, здійснюють синергетичний вплив на прилеглу територію. Завдяки цим процесам міста стають полюсами тяжіння людей, інформації, товарів і послуг, що дає можливість виконувати метрополісні функції. [2, с. 27]

Найважливішим ресурсом великого міста в усі епохи, також і в часи розвитку процесів метрополізації, залишається його населення, відповідно, саме потреби населення є пріоритетними і визначають територіальну організацію міського простору. Завдяки концентрації людського потенціалу, тобто населення з його кількісними і якісними характеристиками, з усіма потребами, задоволення яких необхідне для забезпечення життєдіяльності людини і суспільства, міста є осередками специфічних функцій. Таким чином виникає взаємозалежність: зростання чисельності населення породжує зростання необхідності забезпечення всього спектру потреб від базових до найвищого рівня, що в свою чергу пов'язано із залученням все більшої кількості людських ресурсів.

Необхідність забезпечення житлом зростаючої чисельності населення вступає у так звану конфліктну ситуацію, пов'язану з обмеженістю наявних територіальних ресурсів, вільних площ придатних для забудови. Для вирішення цієї проблеми залучають різні способи, що відображається на організації сельбищних територій. Так, у другій половині ХХ ст. Київ розростався за рахунок забудови незаселених територій цілими мікрорайонами (наприклад, Академмістечко, Теремки, Оболонь), в яких планувалися великі громадські центри, універсами, ательє, перукарні, майстерні, навіть, доставка продуктів. Однак економіка того часу вже не була здатна реалізувати такі проекти, тому в результаті лише звели житло і найнеобхіднішу торговельну інфраструктуру, проект облаштування громадського простору залишився нереалізованим.

Ідея комплексної забудови реалізується вже в часи ринкових відносин, коли інвестори підтримують проекти, на які є попит, тобто нова забудова відбувається у формі житлових комплексів різного масштабу. Крім торговельних та обслуговуючих закладів, розташованих на перших поверхах, передбачено облаштування прибудинкової території для забезпечення потреб населення з дітьми, людей з обмеженими можливостями, різновікових груп населення тощо. Особливістю територій таких житлових комплексів є посилені

заходи безпеки: закриті території під цілодобовою охороною, обслуговуючий персонал, залучення нових технологій заощадження та контролю ресурсів. Необхідність у посиленні безпеки проявляється також у будинках більш старої забудови: відсутність відкритих парадних, обмеження для проходу прибудинкових площ тощо.

Важливою ознакою сучасного житлового комплексу виступають публічні простори, тобто спеціально відведені місця, облаштовані для комунікації мешканців, обміну думками, ідеями, взаємодією всередині територіальної спільноти, що стає об'єднаною не лише завдяки спільній території проживання, а й за рахунок спільних потреб, проблемних ситуацій, подій [3, с. 182]. З розвитком інформаційних технологій, які дозволяють людині практично не залишати помешкання в процесі життєдіяльності, публічні простори беруть на себе відповідальну функцію подолання розрізненості суспільства, існування людей не лише в межах сім'ї, а як єдиного «соціального організму».

Дефіцит вільних площ для зведення новобудов в межах міста призводить до забудови нових ділянок. В першу чергу, це стосується території передмістя. Важливим чинником попиту на такі житлові комплекси є стан транспортної інфраструктури і, відповідно, часова доступність від місця проживання до місця прикладання праці, а також порівняно нижча ціна за одиницю збудованої площі. Відповідно, зростає чисельність населення передмістя, що стимулює розвиток сфери послуг і торгівлі у цих районах.

Ще однією тенденцією розвитку сельбищних територій великого міста є будівництво нових житлових комплексів на територіях колишніх промислових зон, великих промислових підприємств, що породжує необхідність вирішення проблеми ревіталізації територій, відновлення природного середовища, яке могло б відповідати нормам територій, придатних для проживання населення.

Житлове будівництво і облаштування сельбищних зон вимагає значних обсягів ресурсів, коштів і часу. Не завжди будівельні проекти «встигають» за розвитком технологій і зростаючими вимогами населення, що проявляється, наприклад, у проведенні комунікацій все більш нового рівня. В цьому аспекті проявляються різні інтереси: прагнення до проживання в чистій зоні, наближеній до місць прикладання праці, транспортних шляхів, ринкової інфраструктури, культурно-побутового обслуговування тощо.

Проявляються негативні ефекти – скупчення людей і автотранспорту на порівняно невеликій території, світлове, звукове забруднення, ущільнення забудови, навантаження на комунікації та автошляхи, що може негативно позначатися на самопочутті мешканців великих міст, проявлятися зростанням різних розладів. Закони ринкової економіки спричинюють підвищення концентрації населення, що призводить до зростання нервової і психічної напруги мешканців великого міста.

Серед інших проблем облаштування сельбищних територій великого міста: низька доступність житла в умовах низької платоспроможності населення породжує існування оренди житла, що не сприймається так, як власне і це позначається на умовах його експлуатації; неможливість

реконструкції районів застарілої забудови, що вже перевищили термін експлуатації і досягли межі своєї зношеності.

Таким чином, розвиток сельбищних територій безпосередньо пов'язаний з рівнем доходів населення, можливостями залучення ресурсів на оновлення, реконструкцію, перепланування. Процеси метрополізації великого міста повинні сприяти підвищенню добробуту населення, що не завжди може бути реалізованим на практиці.

Таким чином, розселенська функція є основою існування поселень в усі періоди історії. Під впливом процесів метрополізації ця функція набуває нового змісту. Метрополізація пов'язана з розвитком інформаційного суспільства, зростанням швидкості і обсягів передачі інформації, що призводить до зростання усвідомлених потреб людини. Поряд із потребами підтримки фізичного існування важливого значення набувають потреби, пов'язані з самореалізацією, саморозвитком, потребою у комунікації, враженнях, емоціях тощо, що знаходить своє відображення і в процесах облаштування сельбищних територій великих міст.

Список використаних джерел:

1. Pro zatverdzhennia Normatyviv rozvytku ta rozmishchennia u mistakh i silskii mistsevosti merezhi obiektiv poshtovoho zviazku ta poshtovykh skrynok natsionalnoho operatora poshtovoho zviazku [Ministry of infrastructure of Ukraine] Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0174-14> [in Ukrainian]
2. Metropolini funktsii velykykh mist Ukrainy: potentsial rozvytku ta perspektyvy realizatsii: monohrafiia [Metropolitan functions of large cities of Ukraine: potential and prospects of implementation] NAN Ukrainy. Derzhavna ustanova "Instytut rehionalnykh doslidzhen im. M.I. Dolishnoho NAN Ukrainy"; nauk. red. M.I.Melnyk. - Lviv, 2016. - 552 s. [in Ukrainian]
3. Mezentseva N., Mezentsev K. (2017) Vstup do zminy miskoho prostoru stolytsi // Urbanistychna Ukraina v epitsentri prostorovykh zmin [Prelude of change of municipal space of the capital // Urbanism Ukraine in the epicentre of spatial changes] za red. K.Mezentseva, Ya.Oliinyka, N.Mezentsevoi – K.: Feniks, 2017. – S. 181-184. [in Ukrainian]

СЕКЦІЯ 6 РЕКРЕАЦІЙНА ГЕОГРАФІЯ І ТУРИЗМ

ВИКОРИСТАННЯ НАЙБІЛЬШ ПРИВАБЛИВИХ САКРАЛЬНИХ ОБ'ЄКТІВ ЗАХОДУ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ У НАДАННІ ЕКСКУРСІЙНИХ ПОСЛУГ

Л.Б. Альтгайм
altheim@ukr.net

*Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

The main importance of sacral monuments and objects of the north of Ternopil region for organization and rendering of excursion services in modern tourist industry is revealed in the article. The analysis of peculiarities of their use in the formation of excursion services is presented. Much attention is paid to their characteristics and role in the excursion activity. Possibilities of their greater use in religious tours of the region are revealed, which will help to promote tourism in the region.

Key words: *organization of excursion services, excursion activity, religious tours, religious sites, sacral monuments, tourist industry, organization of excursion activity, tourism*

Надання екскурсійних послуг – це складний процес, що вимагає великих зусиль і майстерності не однієї людини, а всіх співробітників туристичної організації. Кожна екскурсійна послуга повинна мати цільову установку. Правильне визначення мети має велике значення: воно може вплинути на формулювання теми, допомогти у відборі та висвітленні матеріалу під час надання послуги і на кінцевий результат.

У групу культурно-історичної спадщини Тернопільської області входять пам'ятники культової архітектури й скульптури. У групу соціальні ресурси - релігійні свята, а також традиції, звичаї, обряди мешканців нашого краю. Із соціально-культурних ресурсів туристів-екскурсантів можуть зацікавити ті культові установи міст містечок і сіл Тернопільської області, які мають значні збори експонатів релігійного значення. Їх всіх можна використовувати під час надання екскурсійних послуг на екскурсійних маршрутах у різних напрямках від Тернополя, сформувавши систему екскурсійних маршрутів «Сакральними пам'ятками Тернопілля», побудованими за *тематичним* принципом. Велике значення в області мають ці екскурсійні ресурси для розвитку релігійного туризму екскурсійно-пізнавальної спрямованості.

Найбільш туристично-привабливі релігійні об'єкти заходу Тернопільської області є:

• **м. Зборів. Церква Переображення Господнього.** Перша письмова згадка про поселення датується 1624 р. На карті-схемі Зборівської битви, складеної німецьким офіцером Крістофером Увальдом у 1649 р., вона знаходиться саме

на тому місці, де стоїть зараз. Поряд із церквою одразу ж проходив міський вал зі стіною, коло неї була і західна міська брама. У 1710 р. коштом зборівських міщан церква була перебудована. Дерев'яна церква стояла на дубових підвалинах, мала три бані. На дзвіниці було чотири дзвони. У 1757 р. до храму за розпорядженням Львівського єпископа Лева (Шептицького) було перенесено кровоточиву ікону Розп'ятого Христа, яка до того зберігалася у домі о. Олексія Липинського. У 1794 р. на місці старої дерев'яної церкви старанням о. Стефана Зарудського був споруджений новий однойменний храм. Освятив його Львівський єпископ Микола (Скородинський), який був родом зі Зборова. Церква пережила разом із містом усі лихоліття – і пожежі, і війни, ніколи не закривалася і завжди була центром духовного життя української громади. **Церква Новомучеників українського народу.** Храм був побудований у стилі бароко. Під час Другої світової війни його знищили. Після проголошення незалежності України храм почали відновлювати. Тернопільсько-Зборівський владика Михаїл (Саприга) 2002 року освятив храм. Святиню розписано у візантійському стилі згідно із канонами Церкви. Автором цих розписів є член Співки художників України Володимир Купецький із Тернополя. Також один із київських музеїв подарував місту хрест із того ж століття, що й сама будівля храму. Зараз хрест розміщений на тетраподі.

- **свт. Козова. Собор святих Петра і Павла.** Велична церква святих Петра та Павла, яка є духовною святинею. У 1995 році 5 березня владикою Михаїлом Колтуном було освячено місце під будівництво собору. Спочатку він був задуманий як собор св. Юра, та для місцевих мешканців день верховних апостолів Петра і Павла здавна був великим відпустовим празником, коли до міста з'їжджалися священики і вірні із усіх сіл району. Тому, за погодженням із владикою Тернопільсько-Зборівської єпархії Васиєм Семенюком, було вирішено віддати храм під покровительство цих святих і освятити його у день, коли вшановуємо їх за церковним календарем.

- **м. Підгайці. Спасівська церква.** Храм саме на цьому місці стояв здавна, а у 1753 році місцева громада поставила на місці старенької дерев'яної церкви нову споруду, яка згоріла вже за кілька років. За написом на одвірку нині існуючої церкви, її звели все на тому самому місці у 1772 р. Будівля була (і є) типовим представником галицького типу дерев'яних храмів. Тридільна, тризрубна, трибанна, із рубаного дерева - все як має бути. Відомий опис церкви із 1803 р. У 1851 році церква пережила ремонт. Стіни храму вкриті розписами із ХІХ століття. Гонт на храмі замінили на бляху ще у 1927 році. Прихожанами церкви Спаса є мешканці передмість Галич і Голендри. **Успенська церква** мурована церква 1653 року. Її оголошено пам'яткою архітектури національного значення: архітектурна конструкція не має аналогів в Україні. Інтер'єр, живопис і культура стилю бароко - Відродження (Ренесансу). Церква оточена грубим кам'яним муром. Неподалік храму є пам'ятний хрест на честь Святої Тверезості, поставлений 1876 р. Відомо, що великі кошти на будівництво церкви та інші добровільні фундації давали власники міста – Потоцькі. В інтер'єрі домінує висотно розкритий простір середнього купола. Первісна дерев'яна скульптура

XVII ст. зберігається у Київському музеї українського мистецтва, а нині інтер'єр церкви доповнюють живопис і скульптури кіотів у стилі бароко (XVIII ст.). Із первісного іконостаса до нашого часу збереглися тільки дві дерев'яні скульптури св. Петра і Павла, які зараз зберігаються у Київському музеї українського мистецтв. **Костьол Пресвятої Трійці.** Мурована сакральна споруда у містечку Підгайці Тернопільської області. До нашого часу залишилися руїни костьолу. Датується 1634 р. Належить до римо-католицької церкви, перебуває на реконструкції. Збудований у 1634 році. Дослідники стверджують, що при побудові нового костьолу 1634 р. використовували елементи зі старого костьолу. Свідченням тому є кам'яна плита із епітафіями, датованими 1608 і 1612 роками, над сходами, що ведуть до захристія. Побудований на місці згорілого у 1643, що проіснував майже 200 років, костьол неодноразово перебудовували у першій половині XVII ст. Парафіяльний костьол був закритий 1946 року і перетворений на склад. У 80-ті роки внаслідок пожежі у костьолі обвалилися склепіння та вежа. **Синагога.** Різні джерела датують споруду то 1627, то 1640 роком. Окрім власне сакральної ролі, синагога ще й робила фортифікаційну кар'єру, захищаючи південну ділянку площі Ринок у місті. Саме на південь від Ринку селилася численна юдейська громада Підгайців, що з'явилася тут орієнтовно у XVI столітті.

• **м. Бережани. Церква Пресвятої Трійці.** У 1637р. прийнято рішення вимурувати нову кам'яну церкву. У 1748 р. церква Святої Трійці завалилася. Відновлено споруду аж через 20 років. Варто зазначити, що у храмі зберігаються вельми цінні реліквії, чудотворна ікона Матері Божої Бережанської. У храмі є ще й інша чудотворна ікона Матері Божої Троєручиці. Із грудня 1993 року і до нинішнього дня парохом є отець Іван Хрептак. **Троїцький собор** - культова споруда у місті Бережани Тернопільської області, пам'ятка архітектури національного значення. Розташована на площі Ринок напроти ратуші. Споруджений у 1768 році. Перебудований у 1893-1903 рр. Композиція головного фасаду пам'ятника витримана і симетрична, у декорі використані стилізовані форми рококо. **Миколаївська церква** - дерев'яний храм у місті Бережани Тернопільської області, пам'ятка архітектури національного значення. Розташована в Адамівці - південній місцевості міста. Пам'ятник є яскравим прикладом архітектурних творів галицької школи дерев'яної архітектури. Споруджена у 1691 році. У 1827 році церкву ремонтував будівничий Кісь Данило, про що свідчить напис на північній стіні зрубу. **Фарний костел.** Костел Петра та Павла (Фарний костел, до 1996 року - костел Різдва Богородиці) - діючий парафіяльний костьол, пам'ятка сакральної архітектури готичного стилю 1-ї половини XVII століття. Хрещатий у плані пізньоготично-ренесансний храм. Будівництво Фарного костелу розпочали 1600 року. У стіну храму вмуровано плиту, яка засвідчує, що його заклав тодішній господар міста Адам Єронім Сенявський. 31 серпня 1626 році костел було освячено як храм Різдва Діви Марії. **Вірменська церква.** Відомо, що наприкінці XVII століття вірмени мали у Бережанах дерев'яну церкву, а також близько 200 будинків, свого в'їта та свою судову владу. У 1710 році власник

міста Адам Микола Синявський навіть призначив для утримання вірменської церкви та священика 300 золотих на рік. При храмі були вірменська школа і братства. **Бернардинський монастир.** Будівництво монастиря отців Бернардинців під горою Сторожисько розпочалося у 30-ті роки XVII століття з ініціативи Урсули Синявської – невістки Адама Ієроніма Синявського, тодішнього власника міста. Монастир, зведення якого остаточно завершено у 1683 році став ще одним оборонним комплексом Бережан, частиною його фортифікаційної лінії, який захищав місто із північного заходу.

Можна сказати, що релігійні екскурсійні маршрути посідають вагоме місце в організації екскурсійних послуг та становленні туристичної справи у області. Помітну роль у цьому допомагає паломництво, тим самим виконуючи одну із функцій екскурсійних послуг – виховання патріотичності, моральності та національної гідності у громадян України.

Список використаних джерел:

1. Altgajm, L.B. (2017). Organizaciya ekskursijnyx poslug. Navchalno-metodychnyj posibnyk dlya studentiv geografichnogo fakultetu, yaki navchayutsya na special`nosti "Turyzm" [Organization of excursion services. Tutorial for students of the geographical faculty studying in the specialty "Tourism"]. Ternopil, 204 [in Ukrainian].
2. Berezhan: Putivnyk. (2002). L.
3. Pustynnikova, I.(2010). Visimdesyat try svyatyni Ternopillya: putivnyk [Eighty-three shrines of Ternopil: a guide]. K.: Grani T, 72.
4. Okonchenko, I. (2002). Berezhanski fortyfikaciyi XVI-XVII st. [Berezhansky fortyfikaciyi XVI-XVII centuries]. Galyczka brama - The Galician Gate, 7-9 (91-93), 8-11.
5. Sicinskyj, Yu. (1994) Oboronni zamisy zaxidnogo Podillya XIV-XVII st. [Defensive castles of western Podillya XIV-XVII centuries]. Kamyanecz-Podilskyj. 12 s.

ТУРИСТИЧНИЙ ОБРАЗ ХАРКОВА (ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ АНКЕТУВАННЯ)

Н.В. Гусєва¹, А.В. Катречко²

¹gusewa3110@gmail.com, ²katriechko97@mail.ru

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The article is devoted to determining the discrepancy between the real perceptions about tourist Kharkiv that have been formed in the population and the desired tourist image of the city, which are trying to form the relevant authorities of Kharkiv and Kharkiv region at the local, regional, state and international levels. For this purpose, on one hand it was compared the tourist brand of the city, on another hand the formed tourist image of Kharkiv in the population, for which a survey was conducted among 1-4 years geography students of the Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism of V. N. Karazin Kharkiv National University.

Key words: *tourism, Kharkiv, tourist image, tourist brand, questioning.*

Туризм визначено однією з найважливіших та найперспективніших галузей економіки міста Харкова. Так, згідно «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року», одним із напрямів розвитку міста на ближню

перспективу є туристичний, згідно якого Харків має розвиватися як провідний туристичний центр Східної Європи [5]. Для цього місто має потужний туристичний потенціал та розвинену туристичну інфраструктуру. Так, підготовку фахівців з туризму здійснюють 5 закладів вищої освіти Харкова. На території міста розташовано 32 музеїв і 39 театрів (всіх форм власності та підпорядкування); зал органної і камерної музики; обласна філармонія; понад 10 кінотеатрів та 25 художніх галерей; планетарій; зоопарк; екопарк; дельфінарій; цирк; 6 парків культури і відпочинку, в тому числі Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького (т.зв. «Український Діснейленд»); 2 аквапарки; близько 60 культових закладів; 18 стадіонів; 10 гірськолижних та лижних баз; 9 скеледромів; 16 прокатів спортивного обладнання; 9 критих катків; понад 89 готелів та хостелів; 5 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, будинків та пансіонатів відпочинку; презентаційно-виставковий центр «Радмір-Експохол»; 100 конференц-залів тощо [5; 8]. Створено робочий орган при міському голові, який координує співпрацю міста та приватних операторів у розвитку туризму (Туристична рада при Харківському міському голові). Затверджені «Стратегія розвитку туризму в місті Харкові» [6] та «Концепція розвитку туризму в Харківській області до 2020 року» [2]. Серед сильних сторін сучасного стану туризму Харкова експерти також називають історичну і культурну спадщину міста; високий рівень урбанізації і високий рівень розвитку транспортної інфраструктури; доступні ціни основних туристичних послуг (громадський транспорт, музеї, театри, концерти, проживання та харчування); наявність можливостей для активного відпочинку та спорту у місті (Центральний парк культури і відпочинку імені М. Горького, гольф-клуб, обласний спортивний комплекс «Металіст» тощо); високий розвиток наукового потенціалу, що дає можливість розвитку конгресного чи МІСЕ-туризму (meeting, incentives, conferences, exhibitions); широкий спектр допоміжних послуг (закладів харчування, розважальних закладів тощо) [6].

В той же час слід відзначити, що попри лідерство Харкова серед інших міст України за багатьма загальноекономічними показниками, його туристична сфера залишається розвиненою недостатньо. Прибутки і соціально-економічний ефект від туризму є малопомітними [3]. У «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року» серед проблем розвитку туризму в місті відзначається низький рівень поінформованості туристів та жителів міста щодо туристичних і супутніх послуг і товарів [5], а в «Стратегії розвитку туризму в місті Харкові» зазначається слабкий туристичний бренд міста [6]. Все це свідчить про несформованість позитивного туристичного іміджу Харкова, невідповідність між тими уявленнями про туристичний Харків, що сформувалися у населення, та бажаним туристичним образом міста, який намагаються сформувати на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях відповідні органи влади Харкова і Харківської області. З метою виявлення цієї невідповідності було проведено порівняння, з одного боку, туристичного бренду міста, а з іншого – сформованого у населення

туристичного образу Харкова, для чого було проведено анкетування серед жителів міста.

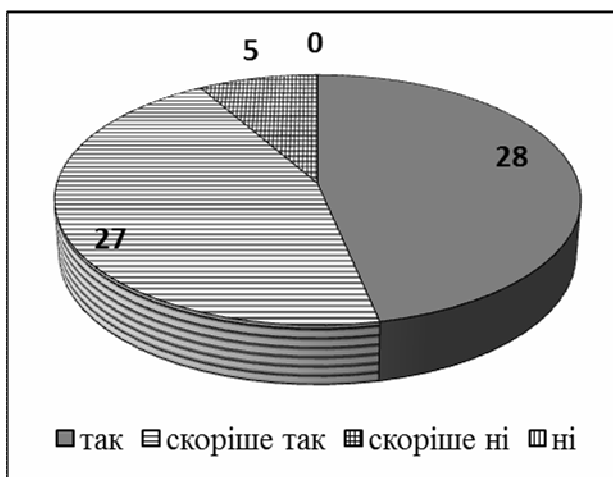
Рис. 1. Концепція туристичного бренду Харкова (побудовано авторами за [6])

Концепція туристичного бренду Харкова розроблялася місцевим партнером-компанією «Графпром» [6] (рис. 1). У роботі над туристичним брендом міста брали участь фахівці харківської організації Спільноти дизайнерів

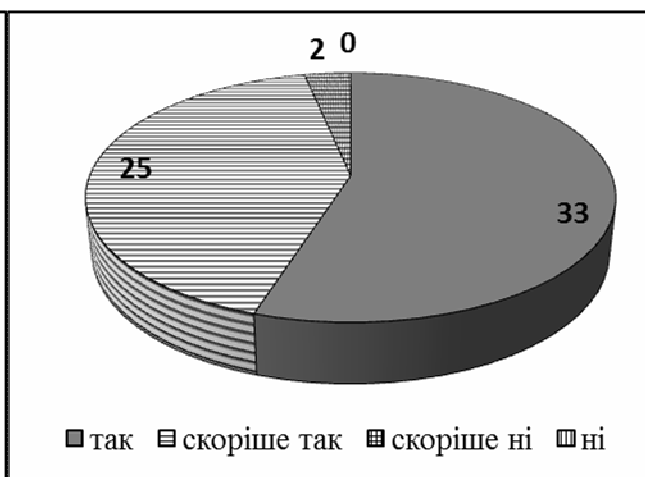
України. За задумом авторів, графічна простота і лаконічність логотипу мають відображати гостинність і привітність харків'ян, прагнення пізнавати себе та інших; плавна обтічність – їх неконфліктність. Логотип асоціюється і з першою літерою назви міста, і з перехрестям різних шляхів, на якому стоїть Харків, і з людиною, яка радісно піднімає руки. А зелений колір, який є на логотипі, характерний для міста [4]. Слоган відбиває основні цінності бренду. Саме слово «smart» відбиває мету та його завдання. Кожна літера слова розшифровує напрям, що виділяє характерні та позитивні риси міста [6].

Як уже зазначалося вище, для аналізу реального туристичного образу Харкова, виявлення «білих плям» у його туристичному іміджі було проведено анкетування серед жителів міста. Респондентами стали студенти-географи 1-4 курсів факультету геології, географії, рекреації і туризму Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (60 осіб). Їм було запропоновано питання про туристичну привабливість Харкова; атрактивні об'єкти міста (будівлі, парки, культові споруди, підприємства, музеї, театри, кінотеатри тощо); провідні види туризму; стимулятори і дестимулятори розвитку туризму в Харкові тощо. Окремі питання були присвячені т. зв. «чудесам Харкова» та перцепціям його туристичного простору. Також студенти мали змогу запропонувати свої рекомендації щодо покращення туристичного іміджу Харкова [1].

Результати анкетування показали, що майже всі респонденти вважають Харків туристично привабливим містом (91,7 % від опитаних) і порадили б відвідати його з туристичними цілями (96,7 % від опитаних) (рис. 2-3).

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів щодо того, чи вважають вони Харків туристично привабливим містом (побудовано авторами за результатами анкетування)

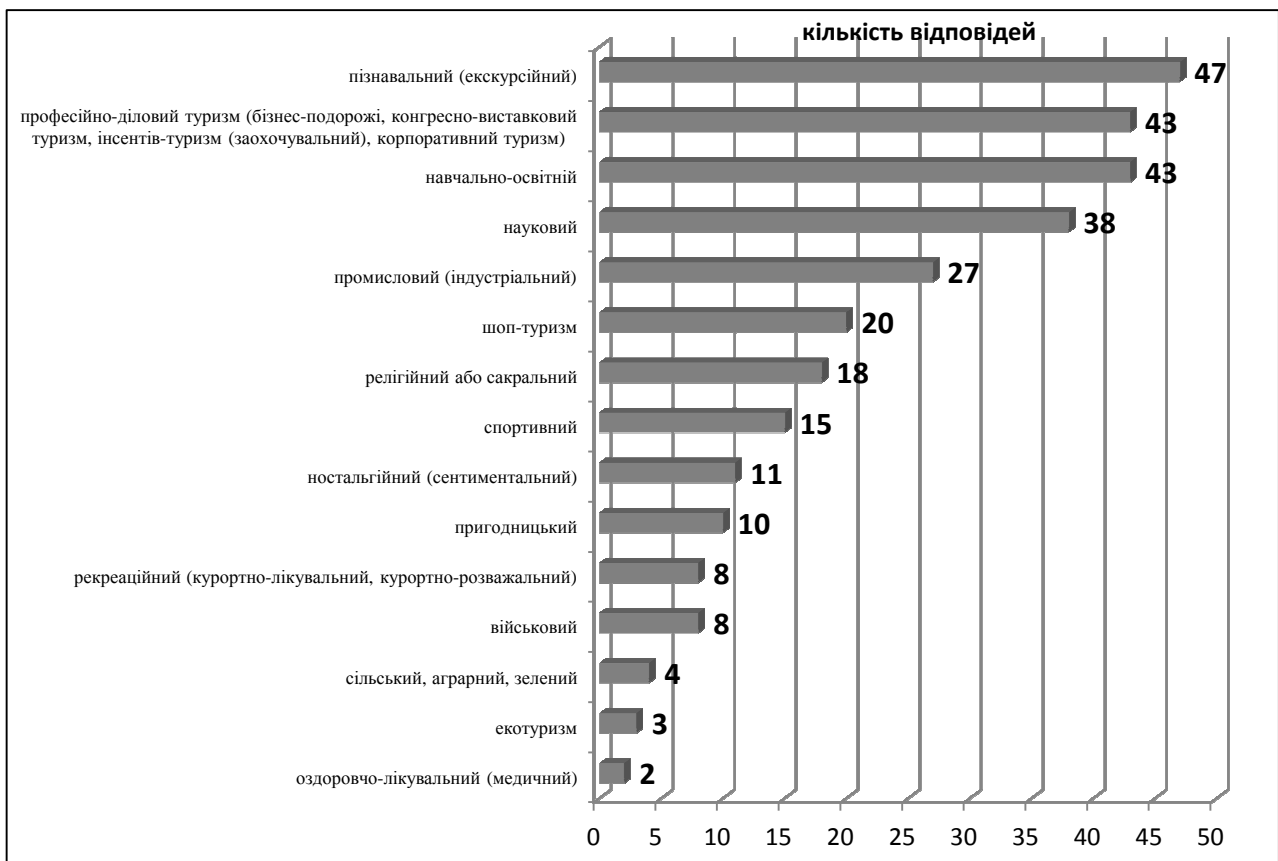

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів щодо того, чи порадили б вони своїм знайомим відвідати Харків з туристичними цілями (побудовано авторами за результатами анкетування)

Серед туристично привабливих об'єктів Харкова найбільш повторюваними стали Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького, ТРЦ «Французький бульвар», Харківський історичний музей імені

М. Ф. Сумцова, майдан Конституції, Держпром, Фонтан «Дзеркальний струмінь», Свято-Благовіщенський кафедральний собор, майдан Свободи, Сад імені Тараса Шевченка, Пам'ятник Тарасові Шевченку, Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка, вулиця Сумська, «Фельдман ЕкоПарк», Саржин Яр, Свято-Покровський чоловічий монастир, ТРЦ «Дафі», ТРЦ «Караван», Обласний спортивний комплекс «Металіст», Державний музей природи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Гімназійна набережна, Харківський художній музей, Харківський зоопарк, Ботанічний сад Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

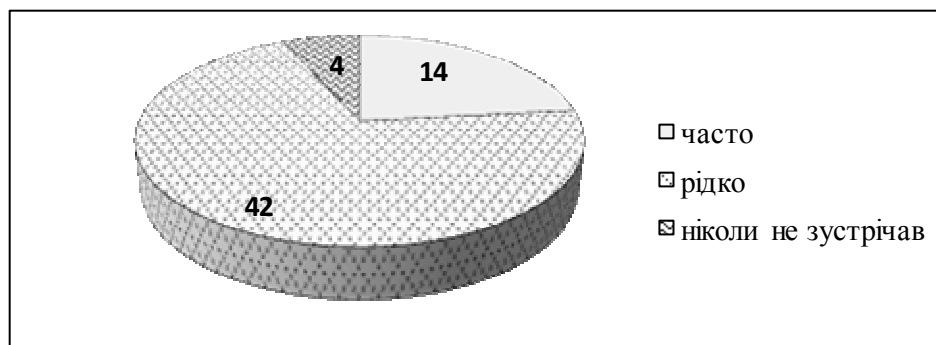
Респонденти зазначили, що Харків асоціюється з такими видами туризму як пізнавальний (47 відповідей), професійно-діловий і навчально-освітній (по 43 відповіді), науковий (38 відповідей), промисловий (27 відповідей), шоп-туризм (20 відповідей), релігійний (18 відповідей), спортивний (15 відповідей) (рис. 4). Слід відзначити, що опитувані мали змогу обирати декілька видів туризму.

Рис. 4. Розподіл відповідей респондентів щодо видів туризму, з якими у них асоціюється Харків (побудовано авторами за результатами анкетування)

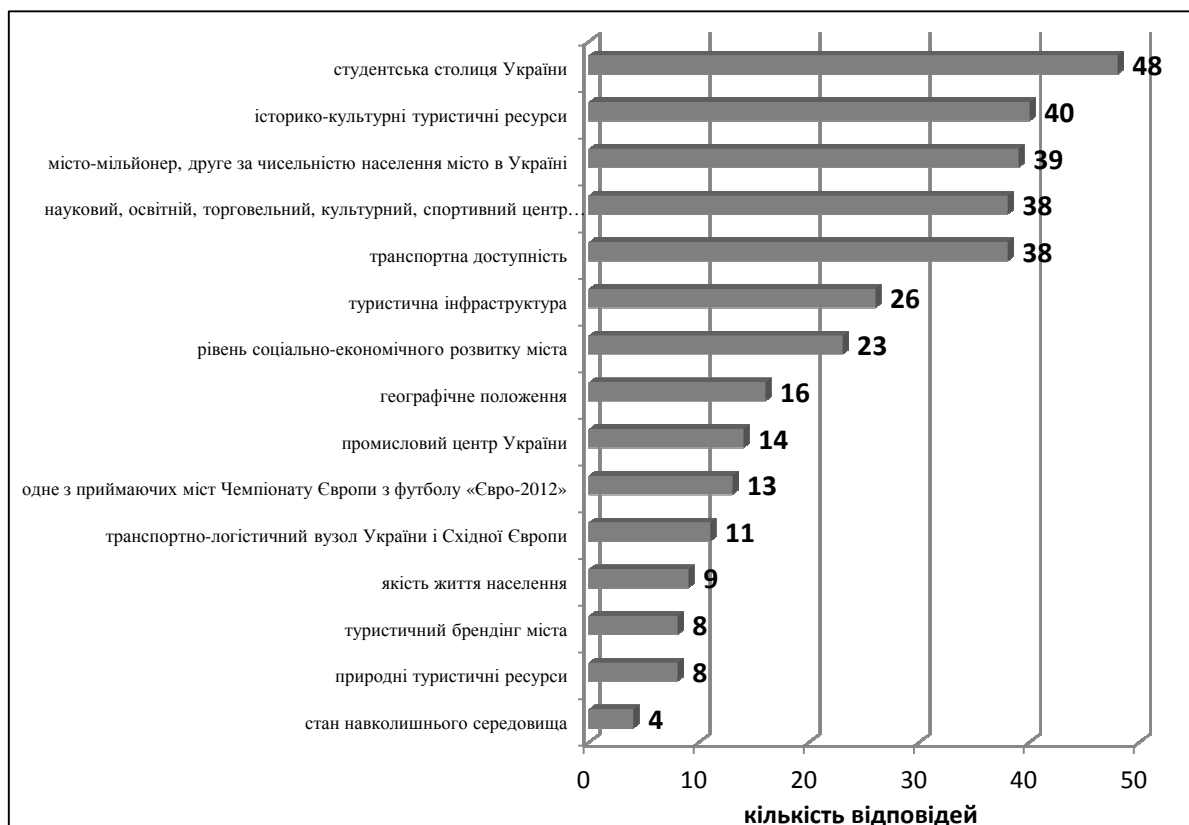
На питання «Чи часто Ви зустрічаєте інформацію туристичного характеру про Харків у засобах масової інформації?», 70 % респондентів відповіли, що «рідко», а ще 6,7 % – що «ніколи» (рис. 5). Це ще раз свідчить про низьку

поінформованість туристів та жителів міста щодо туристичних ресурсів, послуг і товарів Харкова.

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів щодо того, чи часто вони зустрічають інформацію туристичного характеру про Харків у засобах масової інформації (побудовано автором за результатами анкетування)

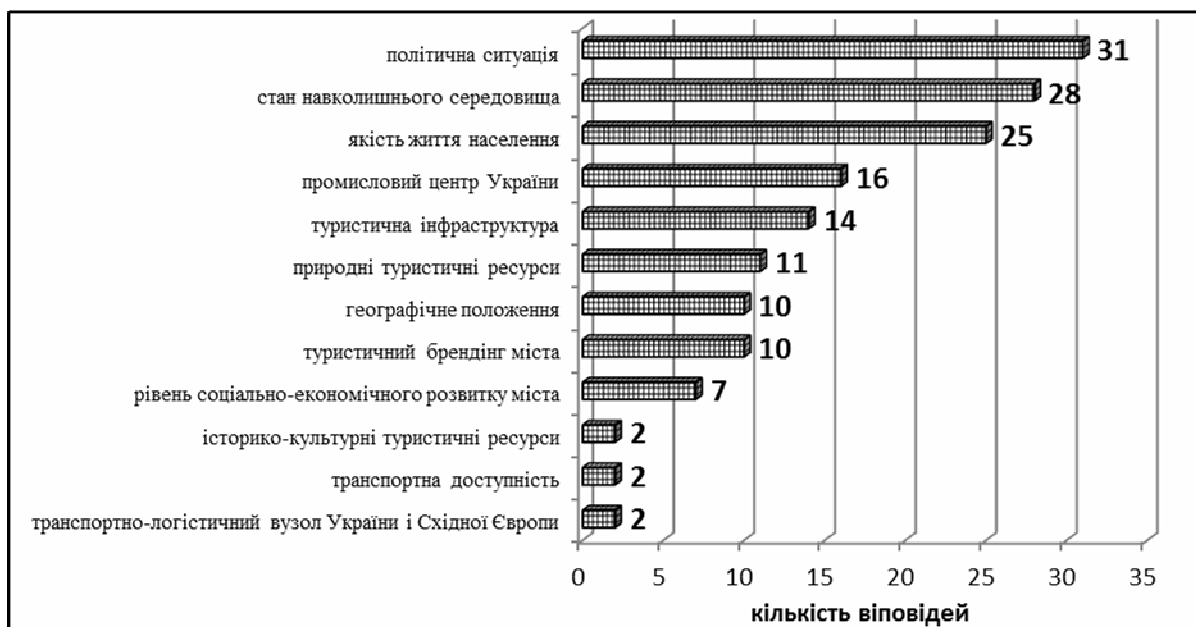
Основними перцепціями туристичного простору Харкова стали «студентський», «молодіжний», «сучасний», «науковий центр», «місто-мільйонер», «площа Свободи», «Центральний парк культури та відпочинку імені М. Горького», «перша столиця», Фонтан «Дзеркальний струмінь», «Сад імені Тараса Шевченка».

Рис. 6. Чинники-стимулятори розвитку туризму в Харкові (побудовано авторами за результатами анкетування)

Серед запропонованих чинників розвитку туризму в Харкові респонденти визначили стимулятори і дестимулятори. Серед перших: «студентська столиця України» (43 відповіді); «історико-культурні туристичні ресурси» (40 відповідей); «місто-мільйонер, друге за чисельністю населення місто в Україні» (39 відповідей); «транспортна доступність», «науковий, освітній, торговельний, культурний, спортивний центр України» (по 38 відповідей); «туристична інфраструктура» (26 відповідей) та деякі інші (рис. 6). Головними дестимуляторами розвитку туризму названі «політична ситуація» (38 відповідей); «стан навколишнього середовища» (28 відповідей); «якість життя населення» (25 відповідей) (рис. 7). В цих питаннях студенти також мали змогу обирати декілька чинників розвитку туризму.

Одне з питань анкети було присвячено «7 чудесам Харкова», яких обрали в липні 2008 р. в рамках проведення загальнонаціональної акції «7 чудес України». Ними стали Пам'ятник Тарасові Шевченку (1935 р.), Фонтан «Дзеркальний струмінь» (1947 р.), Покровський собор (1689 р.), Свято-Благовіщенський кафедральний собор (1888-1901 рр.), Успенський собор (1783 р.), Держпром (1925-1928 рр.) та Житловий будинок зі шпилем (1950 р.) [7]. В анкеті було наведено фотографії цих об'єктів, а респондентам запропоновано підписати їх назви. В результаті виявлено, що всім опитуваним відомі Пам'ятник Тарасові Шевченку, Свято-Благовіщенський кафедральний собор, Фонтан «Дзеркальний струмінь» і Держпром. В той же час виникали сумніви або зовсім не відомі Житловий будинок зі шпилем, Покровський і Успенський собори.

Рис. 7. Чинники-дестимулятори розвитку туризму в Харкові (побудовано авторами за результатами анкетування)

Серед пропозицій щодо покращення туристичного іміджу Харкова слід відзначити наступні: покращення стану парків міста, створення реклами туристичного Харкова в засобах масової інформації, розроблення цікавих

туристичних маршрутів, створення доступної за ціною готельної інфраструктури тощо. Цікаво, що ці пропозиції значно корелюють із заходами, спрямованими на розвиток Харкова як туристичного центру згідно «Стратегії розвитку міста Харкова до 2020 року» та «Стратегії розвитку туризму в місті Харкові», якими є:

- просування туристичного брэнда Kharkiv SMART city;
- сприяння розвитку міжнародних контактів, організації та проведенню заходів у сфері туризму (міжнародних конгресів, виставок, ярмарок, фестивалів, конференцій, семінарів і форумів), зокрема створення конгрес-центру – бази розвитку в місті ділового і конгрес-туризму;
- розробка туристичних тем, напрямів та продуктів для забезпечення росту туристичної привабливості Харкова;
- покращення співпраці з музеями для збільшення термінів перебування гостей у місті;
- участь Харкова у масштабних туристичних виставках і форумах в Україні та за кордоном;
- сприяння створенню туристичної мапи Харкова «просто неба»;
- створення туристично-інформаційних центрів, розвиток туристичної інформаційної інфраструктури та створення єдиного календаря подій;
- розробка проєктів «Туристичний автобус», «Туристичний трамвай»;
- підтримка (замовлення) розробки інтерактивних додатків на допомогу туристу;
- розробка програми «Харків'янин – активний гід по рідному місту»;
- створення довідників з розважального та подієвого туризму [5; 6].

Список використаних джерел:

1. Gusyeva, N. V., Katrechko, A. V. (April 11-12, 2019). Tury'sty'chny`j Xarkiv ochy`ma studentiv-geografiv [Tourist Kharkov through the eyes of student geographers]. *International Scientific and Practical Conference for Students, Post-graduate Students and Young Researchers "Region: human-geographical aspects"*. Kharkiv, Ukraine: V. N. Karazin Kharkiv National University, 23-26.
2. Konceptsiya rozvy`tku tury`zmu v Xarkivs`kij oblasti do 2020 roku, zatverdzhena rishennyam 20 sesiyi 6 skly`kannya Xarkivs`koyi oblasnoyi rady` # 648-VI (March 5, 2013). The concept of tourism development in the Kharkiv region until 2020, approved by the decision of the 20th session of the Kharkiv Regional Council of the 6th convocation]. Available at: http://www.ts.lica.com.ua/b_text.php?type=3&id=8096&base=77 (in Ukrainian).
3. Parfinenko, A. Yu. (2011). Obraz, imidzh, brend regionu – chy`nny`ky` formuvannya konkurentny`x perevag regional`nogo rozvy`tku [Image, brand of a region – factors of formation of competitive advantages of regional development]. *Tourist image of the region*. Kharkiv, Ukraine: V. N. Karazin Kharkiv National University, 10-34.
4. Predstavlen turisticheskij brend Har'kova [The tourist brand of Kharkov is presented]. *The official website of the Kharkov City Council, mayor, executive committee*. Available at: <https://www.city.kharkov.ua/uk/news/predstavleniy-turistichniy-brend-harkova-7418.html> (in Russian).
5. Strategiya rozvy`tku mista Xarkova do 2020 roku, zatverdzhena rishennyam 10 sesiyi Xarkivs`koyi mis`koyi rady` 7 skly`kannya (December 12, 2016). [Development strategy of the city of Kharkiv by 2020, approved by the decision of the 10th session of the Kharkiv City

- Council of the 7th convocation]. Available at: <http://www.city.kharkov.ua/assets/files/docs/zakon/strategy2411.pdf> (in Ukrainian).
6. Strategiya rozvy`tku tury`zmu v misti Xarkovi, zatverdzhena rishennyam 42 sesiyi Xarkivs`koyi mis`koyi rady` 6 skly`kannya (August 25, 2015). [Tourism development strategy in the city of Kharkiv, approved by the decision of the 42 session of the Kharkiv City Council of the 6th convocation]. Available at: <http://kharkiv.rocks/reestr/642720> (in Ukrainian).
  7. Xarkiv s`ogodni [Kharkiv today]. *The official website of the Kharkov City Council, mayor, executive committee*. Available at: <http://www.city.kharkov.ua/uk/o-xarkove/xarkov-segodnya.html> (in Ukrainian).
  8. Xarkivs`ka oblast` u 2018 roci: staty`sty`chny`j shhorichny`k [Kharkiv Oblast in 2018: statistical yearbook]. Kharkiv, Ukraine: Main Department of Statistics in Kharkiv region, 470 (in Ukrainian).

ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНОГО КЛАСТЕРУ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Н.В. Добровольська¹, Ю.І. Кандиба²

¹*natalie.dobrovolskaya@gmail.com*, ²*kand77@ukr.net*

¹*Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Харків, Україна*

²*Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна*

The article considers the main economic factors fostering to the development of the tourist cluster of Kharkiv region. The growth of gross regional product in the region has been determined as one of the main indicators of the level of economic development of the region. Provision of hotel, and sanatorium and resort accommodation institutions as an important indicator of the level of tourist infrastructure development of was analyzed. The problems and positive aspects of the transport infrastructure functioning of the region were considered.

Keywords: *tourist cluster, tourist infrastructure, economic development, transport infrastructure, tourist services, hotel industry.*

На формування туристичного кластеру Харківської області, як і будь-якого іншого регіону, визначальний вплив мають такі *економічні фактори*:

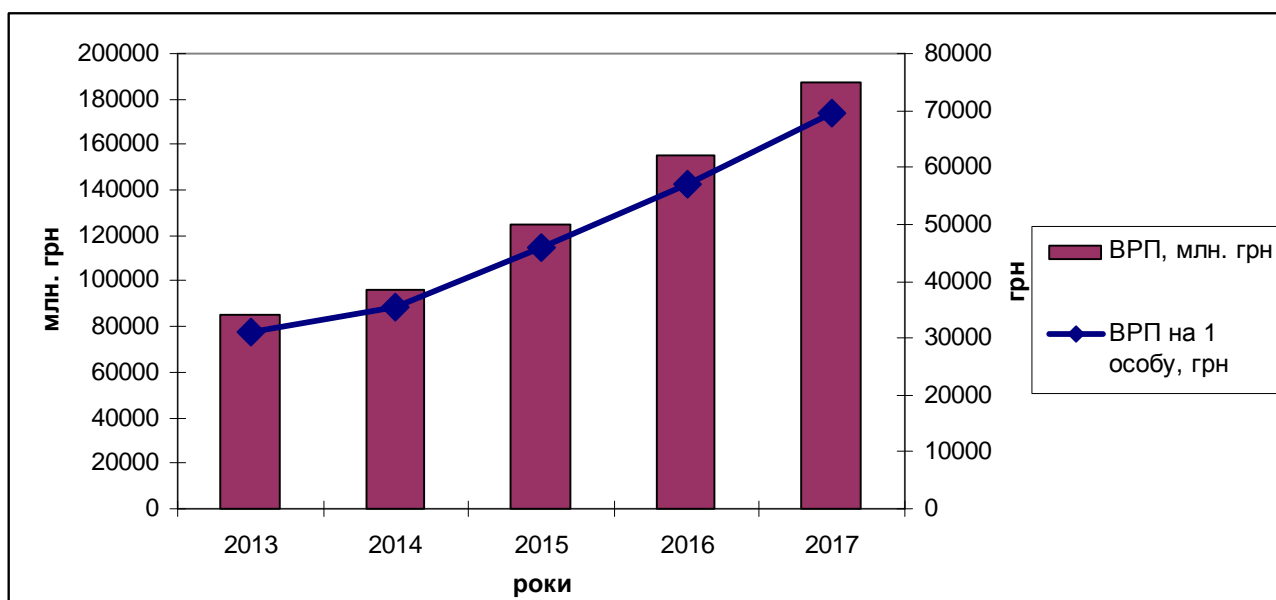
- рівень економічного розвитку регіону;
- рівень розвитку туристичної інфраструктури;
- рівень розвитку транспортної інфраструктури.

Від поєднання цих економічних факторів залежать особливості формування регіонального туристичного кластеру та його територіальної організації. Розглянемо вплив даних факторів на формування туристичного кластеру Харківської області.

За показниками *економічного розвитку* регіон займає одне з провідних місць в Україні. Валовий регіональний продукт (ВРП) Харківської області у 2017 р. склав 187,4 млрд. грн., що становило 6,3% ВВП України, тобто Харківська область посіла 3 місце після міста Києва та Дніпропетровської області [4]. У розрахунку ВРП на одну особу Харківська область у 2017 р. займала 6 місце серед регіонів України після міста Києва, Дніпропетровської, Київської, Полтавської та Запорізької областей з показником 69,5 тис. грн. За

період 2013–2017 роки відбувалося постійне зростання (у номінальних цінах) ВРП України в цілому та Харківської області зокрема (рис. 1), що, однак, свідчить не про стійкий економічний розвиток регіону, а про девальвацію гривні та прискорену інфляцію в умовах економічної кризи, починаючи з 2014 р.

Одним з найважливіших факторів розвитку туристичної діяльності в регіоні є рівень розвитку *туристичної інфраструктури*. Необхідною умовою розвитку туристично-рекреаційної діяльності в регіоні є ефективне функціонування готельної інфраструктури. Готельна інфраструктура – важлива складова сфери послуг, ефективне функціонування якої вказує на позитивні зміни в економіці регіону. У 2015 р. в Харківській області нараховувалося 175 колективних засобів розміщення, в тому числі 116 готелів, 56 санаторіїв, баз відпочинку та інших оздоровчих закладів, із кількістю місць – 13,9 тис. Ця кількість складає 4,3% від загальної кількості засобів розміщення в Україні. Більшість закладів сконцентровані у м. Харкові та Харківському районі [2].

Рис. 1. Валовий регіональний продукт Харківської області [1]

Харківська область виділяється високою часткою готелів у структурі колективних засобів розміщення. У 2017 р. серед усіх закладів колективного розміщення на готелі припадало 66,3%, тоді як по Україні – 60,1%. За підсумками 2017 р. загальна кількість розміщених у Харківській області склала 292 тис. осіб, з них – 253 тис. осіб у готелях, 39 тис. осіб – у спеціалізованих закладах. У 2017 р. серед розміщених осіб у Харківській області 10,9% становили іноземці [2]. Отже, розглядаючи готельну індустрію як фактор розвитку туризму в Харківській області, можна зазначити, що в наявності значний потенціал розбудованої готельної інфраструктури, передусім у місті Харкові та Харківському районі, який може бути використаний для подальшого розвитку туристичного кластеру області. Проте інші райони області мають незначну кількість засобів розміщення, що свідчить про невисокий рівень

розвитку туристичної діяльності на периферії області та високу її концентрацію в обласному центрі.

Санаторно-курортна інфраструктура Харківщини станом на 2015 р. представлена 56 санаторно-курортними (оздоровчими закладами), серед яких 9 санаторіїв, 6 дитячих санаторіїв, 2 санаторії-профілакторії, 39 баз та інших закладів відпочинку, загальною кількістю 8,2 тис. місць [2].

Влітку 2017 р. для прийому дітей та підлітків в області функціонувало 745 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, з них 27,9% – у м. Харкові та 72,1% – у районах області та містах обласного значення. Загальна місткість дитячих закладів оздоровлення та відпочинку 2017 року становила 5955 місць, кількість дітей, яка перебувала у закладах становила 95,3 тис. осіб.

Характеризуючи рівень розвитку *транспортної інфраструктури* як фактора формування туристичного кластера, необхідно враховувати такі показники як густота транспортної мережі, її технічний стан, основні транспортні магістралі, транспортна доступність тощо.

Харківська область належить до регіонів України з найвищим рівнем розвитку транспортної інфраструктури, що має важливий вплив на розвиток та функціонування туристичного кластеру. Харківська область знаходиться на перетині транзитних сухопутних шляхів. Регіон є прикордонним і межує з промислово розвиненими регіонами України та Росії. Через територію регіону проходять важливі транзитні транспортні шляхи.

Залізничний транспорт Харківської області, представлений Південною залізницею, залишається одним з основних елементів транспортної мережі області. Харків є вузловим центром залізничного сполучення Східної України, який обслуговує 6 суміжних областей. Довжина колій в регіоні перевищує 1,5 тис. км. За цим показником Харківська область посідає третє місце в Україні після Донецької та Дніпропетровської областей. Поряд з Дніпропетровською та Донецькою областями вона має найбільшу густоту залізниць – 48 км на 1000 км², що вище, ніж в середньому в Україні (36 км на 1000 км²). Найкраще забезпечені залізницями Харківський, Дергачівський, Лозівський, Зміївський райони [5].

Важливу роль у розвитку туризму в області відіграє *автомобільний транспорт* та автомобільні дороги з твердим покриттям. Загальна довжина автошляхів області складає понад 9,6 тис. км (перше місце в Україні), з яких близько 97% мають тверде покриття, хоча значна частина таких доріг мають пошкодження і не відповідають сучасним світовим вимогам щодо їхньої якості. На території регіону склалася густа мережа автомобільних шляхів сполучення – 304 км на 1000 км². Через територію області пролягають міждержавні автомагістралі Київ – Харків – Ростов-на-Дону (М-03, Е-40) та Москва – Сімферополь (М-18, Е-105), з ділянкою сучасного автобану Харків – Красноград – Перещепино. В рамках підготовки до «Євро-2012» було проведено реконструкцію ряду автомобільних шляхів магістрального та місцевого значення (М-03 Київ – Харків – Довжанський, М-20 Харків – Щербаківка), доріг в межах міста Харкова, що значно покращило транспортне

забезпечення регіону. Харків зв'язаний автошляхами з усіма районними центрами та містами області. Місто має регулярні автобусні зв'язки з Дніпром, Полтавою, Києвом, Запоріжжям, Кривим Рогом, Сумами, Кременчуком, Белгородом.

Проте негативним фактором для розвитку туризму у Харківському регіоні може бути його периферійне географічне положення у країні і як наслідок – значна віддаленість від більшості обласних центрів. У поєднанні з невисоким потенціалом туристичних ресурсів цей фактор може суттєво стримувати притік туристів з інших регіонів України до Харківської області. Існуюча мережа автомобільних доріг поки що не може забезпечити належним чином потреби розвитку туризму області, адже на Харківщині гостро стоїть проблема будівництва автошляхів з твердим покриттям у сільській місцевості та ремонт доріг з твердим покриттям низької якості.

Внутрішні перевезення у Харкові забезпечує *міський електричний транспорт* – метрополітен, трамвай, тролейбус, на які припадає майже 70% пасажирських перевезень в обласному центрі. Щодня послугами всіх видів електротранспорту користуються понад 1,5 млн. пасажирів – харків'ян і гостей міста. Харківський метрополітен посідає друге місце за довжиною ліній та кількістю пасажироперевезень після Києва та перше місце за щільністю кілометражу ліній до площі міста [5].

Через складну політичну та економічну ситуацію пасажиропотік міжнародного аеропорту Харків у 2015 р. становив усього 373,6 тис. пасажирів, проте вже у 2016 р. виріс до 599,7 тис. пасажирів, до 806,2 тис. пасажирів у 2017 р., а у 2018 р. було зафіксовано рекордний показник 962,5 тис. пасажирів. Отже, прослідковується позитивна динаміка зростання пасажиропотоку Харківського аеропорту. З аеропорту здійснюються рейси на Київ, Москву, Відень, Тель-Авів, Єреван, Тбілісі, Анталію, Баку та інші міста близького і далекого зарубіжжя. Аеропорт складається з трьох терміналів площею більше 20 тис. м². Пропускна здатність – понад 1600 пасажирів за годину.

Таким чином, аналіз економічних факторів формування туристичного кластеру Харківської області засвідчує, що регіон характеризується порівняно високим рівнем економічного розвитку та розвитку інфраструктури, що створює досить сприятливі передумови для туристичної діяльності. Однак невисокий потенціал туристичних ресурсів обмежує розвиток туризму у Харківській області, так що можна говорити лише про початкове формування туристичного кластеру регіонального рівня.

Список використаних джерел:

1. Ekonomichnyi rozvytok u rozrizi regioniv Ukrainy (za pidsumkamy 2018 roku) [Economic development of regions of Ukraine (in 2018)]. Retrieved from <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=cce301e4-0ba1-465f-84c9-c2c388e2c2dd> [in Ukrainian].
2. Karmazina, O.O. (Eds). (2018). Kolektyvni zasoby rozmishchuvannya v Ukraini: Statystychnyi zbirnyk [Collective accommodation facilities in Ukraine: Statistical Yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].

3. Naumov, I.H. (Eds). (2016). Organizovanyi vidpochynok ta ozdorovlennya naselennya u Kharkivskiy oblasti (Statystychnyi zbirnyk) [Organized recreation and health improvement in Kharkiv region: Statistical Yearbook]. Kharkiv: Holovne upravlinnya statystyky u Kharkivskiy oblasti [in Ukrainian].
4. Nikitina, I.M. (Eds). (2019). Valovy regionalnyi produkt u 2017 rotsi: Statystychnyi zbirnyk [Gross regional product in 2017: Statistical Yearbook]. Kyiv: Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [in Ukrainian].
5. Strategiya rozvytku Kharkivskoi oblasti na period do 2020 roku [Development Strategy of Kharkiv region for the period till 2020]. Retrieved from kharkivoda.gov.ua/documents/16203/1088.pdf [in Ukrainian].

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

К.О. Кравченко¹, О.Р. Палій², Д.О. Ушкварок³

¹*kateryna.kravchenko@karazin.ua*, ²*paliysashar@gmail.com*, ³*dasha7363@ukr.net*
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The article deals with military tourism as one of the most promising destinations in many countries of the world. Theoretical peculiarities of definition of the concept of "military tourism" are stated. The features of military tourism in the countries of Europe and Asia are revealed. The classification of military tourism to other types of tourist activity is determined. The directions of military tourism (military-cognitive, military-adventure, military-historical and others) are characterized. The resources available for military tourism development in Ukraine are outlined. Problems and prospects of military tourism development in Ukraine are revealed.

Keywords: *military tourism, association of military tourism, extreme tourism, military-historical tourism, museum complex, problems and prospects of development of agro tourism.*

Військовий туризм, як окремих вид активного туризму є популярним досить давно, проте з розвитком туристичної індустрії та появою нових туристичних напрямків (подієвий туризм, гастрономічний туризм, кінотуризм) його популярність значно зросла. Дослідженню питань розвитку військового туризму присвячено роботи Дутчака С. [1], Грусівського М. [2], Кляпа М. [3], Ковешнікова В. [4], Кушнарєва В. [5], Мельника А. [6], проте у аспекті перспектив розвитку у Україні зазначене питання висвітлено недостатньо.

В Україні військовий туризм є недостатньо розвиненим, проте в багатьох країнах світу він користується значним попитом. Переважно це країни, на території яких у минулому відбувались масштабні військові дії, що вплинули на хід світової історії, або країни, що мають потужну технічну базу (Сполучені Штати Америки – для туристів є можливість придбати туристичний тур до реальних зон конфлікту, де знаходиться їх армія, В'єтнам – військовий туризм класифіковано як певний вид фізичної активності, Китай – облаштування музейних комплексів у військових кораблях) [2,5]. В Європі на разі діє 14 асоціацій військового туризму, а у Франції знаходиться штаб-квартира Всесвітньої асоціації військового туризму [5].

Головною метою здійснення військового туризму є отримання інформації про певні історичні періоди розвитку країни, під час яких відбувались військові дії, характерні даному етапу можливості військової справи, особливості зброї. Загалом військовий туризм можна класифікувати як вид екстремального, пригодницького туризму, розважального, освітнього – з огляду на мету туристичної подорожі. Основними напрямками здійснення військового туризму можна вважати військово-пізнавальний туризм, військово-пригодницький туризм, військово-історичний туризм, зброярський туризм та мілітарі-туризм.

Рис. 1. Види військового туризму (побудовано авторами за даними [1-6])

Військовий туризм характеризується наявністю значної кількості туристичних заходів, у яких задіяні локації бойових дій, військова техніка або зброя. Проте, в деяких країнах поширені і нелегальні тури до зон активних військових конфліктів, що загрожує великою небезпекою для туриста та зазвичай характеризується значною вартістю. Зокрема, подібні нелегальні явища прослідковувались у Югославії (військові дії 1990-х років), Росії (Чечня), проте у Сполучених Штатах Америки подібна діяльність легалізована, а туристичні компанії відправляють туристів до Сирії, Афганістану, Лівану [2].

В Україні серед об'єктів військового туризму наявні музеї зброї («Музей історії зброї», Запоріжжя), замки («Білий лебідь» у Хмельницькій області, Радзівілів у Волинській області), фортифікаційні споруди (Кам'янець-Подільська фортеця), місця укріплення («Місто Володимира», IX ст. -1-а пол. XIII ст.), бункери («Бункер Штаера», «Котлопункт» у Закарпатті), великі оборонні лінії часів Першої та Другої світових воєн (лінія Арпада), виставкові

танки та військова техніка, місця поховання загиблих воїнів, меморіали, місця боїв і історичних битв (бій під Крутами, битва під Берестечком та ін.) [2, 4]. Проте, на разі розвиток військового туризму в Україні має не тільки перспективи, й певні проблеми (рис. 2).

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ	ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ВІЙСЬКОВОГО ТУРИЗМУ
• обмеження або заборона для відвідування окремих не функціонуючих об'єктів, слабе технічне оснащення об'єктів, відсутність фінансових засобів та інвестицій для розвитку галузі, відсутність законодавства у сфері військового туризму, зруйнованість деяких пам'яток, низька якість дорожнього покриття; • відсутність законодавчої політики та державного регулювання розвитку цієї галузі, конкуренція інших держав, збереження несприятливих норм податкової політики для ведення малого бізнесу у країні.	• збереження військових об'єктів, які становлять інтерес для розвитку військового туризму, наявність та можливість використання полігонів, військової техніки та обладнання, тренування професійних кадрів у військовій справі, які можуть бути задіяні у військовому туризмі; • зростання зацікавленості у розвитку військового туризму у країні, підтримка військового-туризму колишніми військовими службовцями та місцевими туристичними компаніями, надання туроператорами спеціальних послуг з військового туризму.

Рис. 2. Проблеми та перспективи розвитку військового туризму в Україні (побудовано авторами за даними [1-6])

Отже, військовий туризм є перспективним напрямком туристичної діяльності, розвиток якого є перспективним для багатьох країн світу, в тому числі – для України. Проте, розвиток військового туризму в Україні потребує не лише значних інвестицій для підтримки вже існуючого музейного, виставкового та технічного фонду, а і розвитку інфраструктури транспортної, соціальної інфраструктури з мето забезпечення внутрішньодержавних та міжнародних туристів належними умовами проживання, проїзду та відпочинку.

Військовий туризм може бути цікавим практично для всіх верств населення: потенційними екскурсантами можуть бути особи як молодшої вікової групи, в аспекті патріотичного виховання, так і представники середнього віку задля ознайомлення з досвідом попередніх поколінь а також люди похилого віку, яким властиве ностальгічне ставлення до подій минулих років.

Список використаних джерел:

1. Dutchak, S.V., Dutchak, M.V. (1999). Deiaki aspekty vydilennia sehmentiv spetsializovanoho turyzmu ta yikh stan na terytorii Chernivetskoï oblasti. [Some aspects of the allocation of segments of specialized tourism and their status on the territory of the Chernivtsi region]. In Turystsko-kraieznavchi doslidzhennia [Tourist-lore studies] (Issue 2, pp. 123-136). Kyiv: Karmalita [in Ukrainian].

2. Hrusovsky, M., Noere, K. (2011). Military tourism. In A. Papathanassis (Ed.) The long tail of tourism: holiday niches and their impact on mainstream tourism (pp. 87-94). Wiesbaden: Gabler [in English].
3. Kliap, M.P., & Shandor, F.F. (2011). Suchasni riznovydy turyzmu [Modern varieties of tourism]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
4. Koveshnikov, V., Lifirenko, O., Stukal's'ka, N. // (2016). Innovacijni vy'dy` tury`zmu [Innovative types of tourism]. Investments: practice and experience, 4, 38-44 [in Ukrainian].
5. Kushnar`ov, V., Polishhuk, O. (2018). Militari-tury`zm yak innovacijny`j napryamok ekstremal`nogo ta piznaval`no-rozvazhal`nogo tury`zmu [Military tourism as an innovative direction of extreme and educational and entertaining tourism]. Bulletin of the Kiev National University of Culture and Arts. Series: Tourism: Sciences. Sat, 1, 107-118 [in Ukrainian].
6. Melnyk, A. (2012). Nestandardni vydy turyzmu. Osoblyvosti funktsionuvannia viiskovoho turyzmu [Non-standard types of tourism. Features of the functioning of military tourism]. Kraieznavstvo, heohrafiia, turyzm, 16, 3-5 [in Ukrainian].

ЗАКЛАДИ РОЗМІЩЕННЯ ЯК СЕГМЕНТ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

А.В. Мельник¹, Н.В. Чир²

¹avmelnyk@ukr.net, ²Nadezda_chyr@i.ua

*¹Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ, Україна, ²ДВНЗ «Ужгородський національний
університет», м. Ужгород, Україна*

Development of tourist infrastructure by the main components of the tourist service system causes a changes in approaches to their functioning and also an emergence of different types of hotel business enterprises in the light of current trends.

The aim of the study is to assess peculiarities of functioning of the establishments of Transcarpathian region as an important segment of tourist infrastructure. In particular, statistics of the main indicators of activities of hotels and the similar placement facilities, as well as the dynamics of the number of specialized accommodation facilities in the study area has been presented.

The conclusion is drawn on the need for a comprehensive approach aimed at improving the functioning of accommodation facilities, taking into account the needs of the international tourist flow.

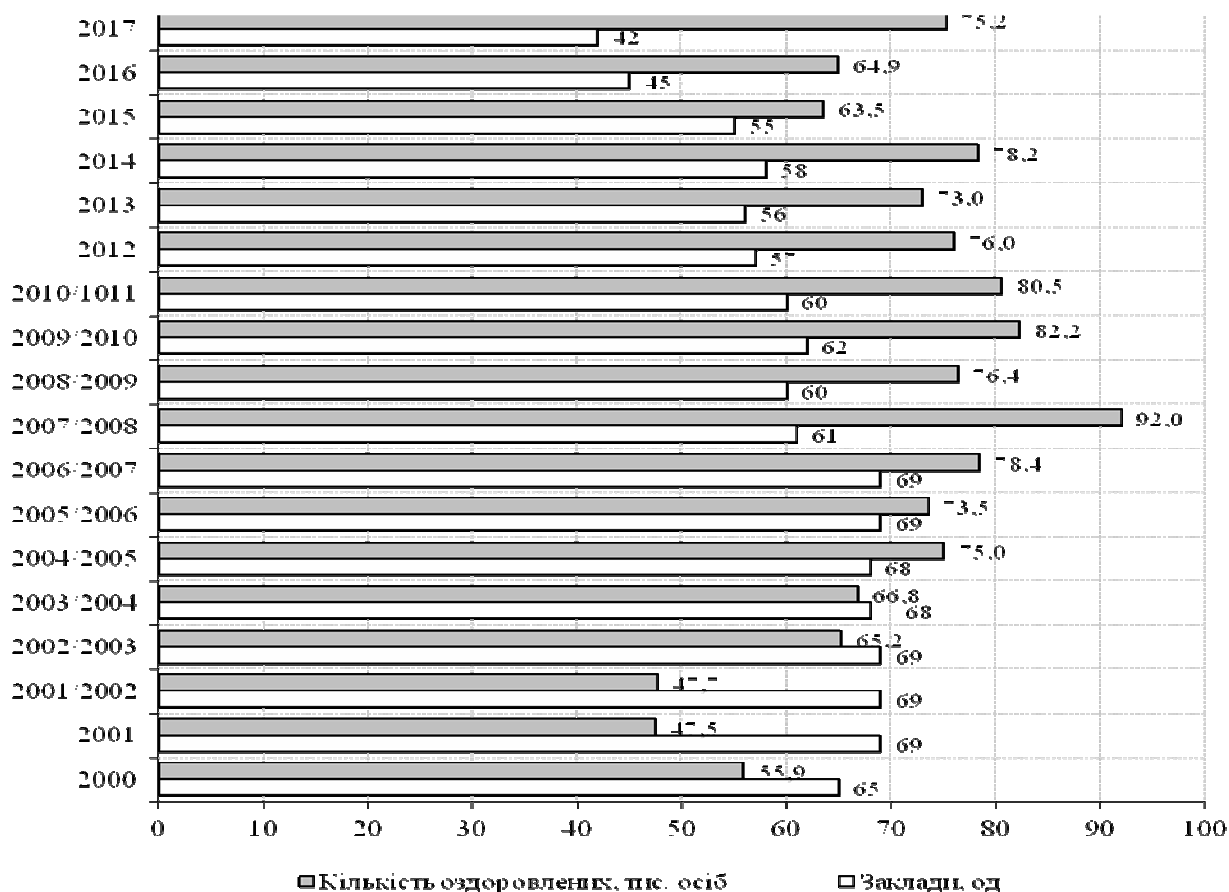
Key words: *tourist infrastructure, accommodation establishments, tourism industry, hospitality, Transcarpathian region*

Інфраструктуру туризму можна розглядати як комплекс видів діяльності щодо створення умов для реалізації туристичних послуг. Слушним є і розуміння туристичної інфраструктури як сукупності різноманітних об'єктів, що використовуються для задоволення потреб туристів. Якщо в першому випадку акцент ставився на діяльнісному, динамічному аспекті, то в другому випадку наголошується на матеріально-технічному, статичному прояві туристичної інфраструктури.

Варто враховувати, що безпосередньо у сфері туристичної діяльності формується не більше 10% загального доходу, одержуваного від туристичної індустрії. Решта 90% припадають на об'єкти інфраструктури туризму [2]. Відтак, об'єкти інфраструктури відіграють вирішальну роль у регіональній економіці туризму.

Одним з позитивних чинників розвитку туристичної індустрії Закарпатської області є наявна туристична інфраструктура. Розвиток інфраструктури в Закарпатській області регламентується Регіональною стратегією розвитку Закарпатської області на період до 2020 року, прийнятою Закарпатською обласною радою 06 березня 2015 року, а також Програмами соціально-економічного розвитку області.

Мережа оздоровчих, рекреаційних та туристичних об'єктів на території Закарпатської області станом на 2017 рік за даними Головного управління статистики налічує понад 400 санаторно-лікувальних та туристично-рекреаційних об'єктів; майже 400 сільських садиб, які готові надавати туристичні послуги, 21 туристично-інформаційний центр тощо [1].

Рис. 1. Динаміка кількості спеціалізованих засобів розміщення та розміщених у них осіб [3]

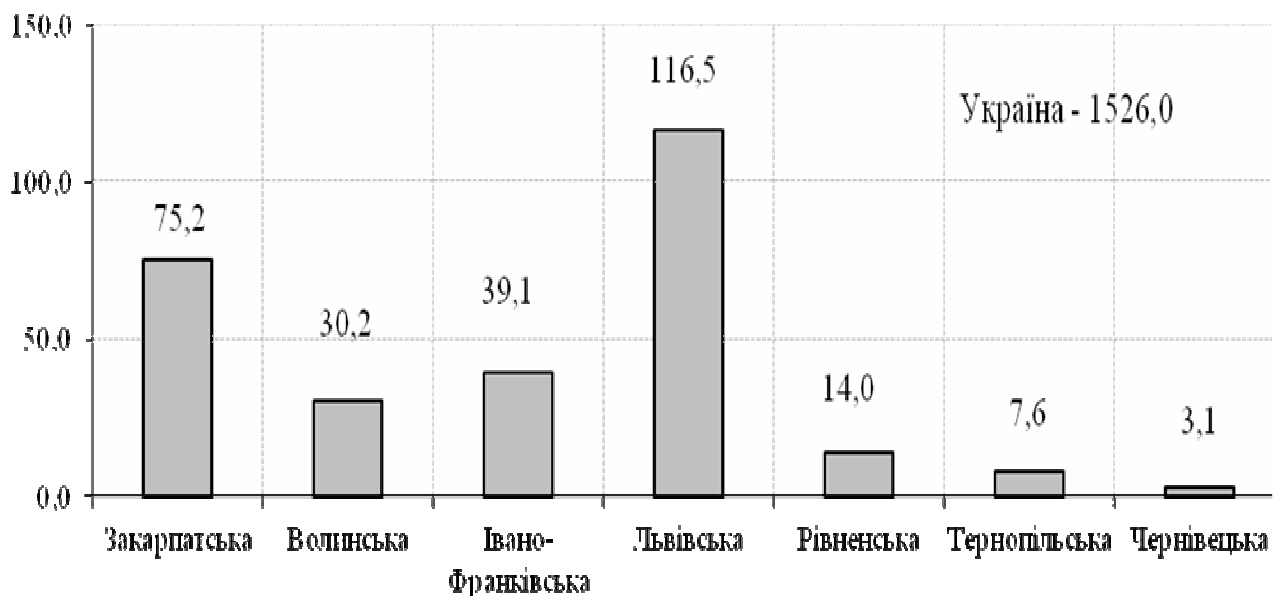
Чільне місце в інфраструктурі рекреаційної галузі займають заклади розміщення. До мережі спеціалізованих засобів розміщення у досліджуваному регіоні у 2017 році увійшли: 16 санаторіїв, 2 дитячі санаторії, 1 пансіонат з

лікуванням, 3 дитячих заклади оздоровлення цілорічної дії, 3 будинки відпочинку, 1 пансіонат відпочинку, 14 баз відпочинку та інших закладів відпочинку (крім турбаз), 2 оздоровчі заклади 1-2 денного перебування [1]. Найбільша кількість зазначених суб'єктів зосереджена у Тячівському (31,0 %), Свалявському (16,7 %), Мукачівському (9,5 %), Хустському, Ужгородському та Виноградівському (по 7,1 %), Березівському та Міжгірському (по 4,8 %) районах.

Динаміка кількості спеціалізованих закладів розміщення Закарпатської області представлена на рисунку 1.

Упродовж 2017 року в закладах такого типу було розміщено 75,2 тис. осіб, що на 15,8 % більше, ніж у попередньому році. За віковою структурою розміщено 66,3 тис. дорослих осіб та 8,9 тис. дітей. Із загальної кількості розміщених 1,5 тис. осіб – іноземці, 2,8 тис. осіб – постраждали від аварії на ЧАЕС. Загалом усіма відпочиваючими в оздоровчих закладах проведено 967,1 тис. ліжко-днів або 12,9 ліжко-дня в середньому однією особою.

Як видно з рисунку 2 за даним показником Закарпатська область поступається лише сусідній Львівській області.

Рис. 2. Порівняльна характеристика кількості осіб, розміщених у спеціалізованих засобах розміщення в областях Західної України, тис. осіб (станом на 2017 рік) [1]

В інфраструктурі туризму Закарпатської області одне з центральних місць займають готелі та аналогічні засоби розміщення. На її території у 2017 році функціонувало 208 таких підприємств, створених юридичними особами та фізичними особами-підприємцями, у тому числі 147 готелів, 44 туристичні бази, гірські притулки, студентські літні табори, 12 мотелів, 4 хостели, 1 гуртожиток для приїжджих.

У 2017 році у загальному потенціалі готелів та аналогічних засобів розміщення за даними Головного управління статистики Закарпатської області

налічувалося 4,7 тис. номерів, найбільшу частку з них (54,2 %) склали номери першої категорії, номери вищої категорії склали 18,9 % від загального номерного фонду (табл. 1).

Таблиця 1

Основні показники роботи готелів та аналогічних засобів розміщення [1]

Показники	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017
Кількість готелів та аналогічних засобів розміщення, од.	39	38	67	229	213	211	208
у них:							
номерів, од	1395	1462	2512	4744	4358	4916	4663
одноразова місткість, місць	2839	3152	5380	10160	9466	10658	10169
Обслуговано приїжджих,							
тис. осіб	84,3	99,2	101,5	142,5	166,5	204,4	237,9
у т.ч. іноземців	9,2	34,5	17,5	10,0	9,3	21,9	29,8
Коефіцієнт використання місткості готелів та аналогічних засобів розміщення	0,19	0,34	0,15	0,15	0,19	0,19	0,20

Упродовж 2017 року послугами готелів та аналогічних засобів розміщення скористалися 237,9 тис. подорожуючих, що на 16,4 % більше, ніж у попередньому році. Із них 208,1 тис. осіб – громадяни України, 29,8 тис. – іноземці. Найбільше приїжджих зупинялося у місті Ужгород (42,4 тис. осіб або 17,8 %), Ужгородському районі (32,1 тис. осіб або 13,5 %), Виноградівському районі – 24,4 тис. осіб або 10,3 %, Міжгірському районі – 19,9 тис. осіб або 8,4 %, Перечинському районі – 19,2 тис. осіб або 8,1 %, місті Мукачево – 18,1 тис. осіб або 7,6 %, Мукачівському районі – 16,4 тис. осіб або 6,9 %, місті Берегово – 15,0 тис. осіб або 6,3 %, Рахівському районі – 12,2 тис. осіб або 5,1 % та Свалявському районі – 11,6 тис. осіб або 4,9 % [1].

Готелями обслужено 74,0 % від загальної кількості розміщених приїжджих в області, туристичними базами, гірськими притулками, студентськими літніми таборами – 22,0 %, хостелами – 2,3 %, мотелями – 1,6 % та гуртожитками для приїжджих – 0,1 %.

Загальна сума доходів від наданих послуг готелів та аналогічних засобів розміщення у 2017 р. склала 229,7 млн. грн., що на 20,4 % більше, ніж у попередньому році, з них 173,4 млн. грн. – дохід від надання послуг власне готелів [1].

Нестача готельних номерів зумовлює дуже високі за міжнародними стандартами ціни на готельні послуги. Проблемним також є питання рівня послуг, що не завжди задовольняють потреби міжнародного туристичного потоку. Найбільша кількість готелів розташована у містах Ужгород і Мукачево, а також у Рахівському, Мукачівському та Міжгірському районах, які є центрами ділової активності в регіоні, мають розвинену мережу промислових підприємств, або забезпечують приваблення масових туристичних потоків.

Більш складна ситуація з насиченням готелями класу від трьох зірок і нижче. Згідно з світовою практикою, саме в таких готелях розміщується близько 70% туристів й командированих з середнім та низьким рівнем доходів.

Більшість наявних в області готелів такого класу збудовано давно і вони не відповідають сучасним стандартам якості, а перебудовані, хоча й відносяться переважно до тризіркових, насправді розраховані на клієнтів бізнес-класу через високу вартість проживання у них. Тож не дивно, що конкуренцію останнім складають власники квартир, що здають їх в оренду [3].

Подальший розвиток готельного господарства досліджуваного регіону неможливий без сучасного обладнання і новітніх технологій. Це стосується, насамперед, інформаційних технологій, ефективних і надійних систем захисту, які сприяють досягненню високого рівня якості послуг. На сучасному етапі в області недостатньо застосовуються туристичні технології, які в розвинутих країнах набули ознак повсякденної уживаності: електронні інформаційні довідники щодо готелів, транспортних маршрутів і туристичних фірм з переліком і вартістю послуг тощо.

Швидкими темпами протягом останніх років здійснювалось будівництво невеликих туристично-рекреаційних об'єктів (кемпінгів, міні-готелів, баз відпочинку, пансіонатів тощо). Також для даного регіону властива значна кількість офіційно незареєстрованих закладів розміщення (приватних садиб), які не є сертифіковані, але надають традиційно сезонні послуги з розміщення.

Варто відзначити, що подальша модернізація та удосконалення лише закладів розміщення, як сегменту туристичної інфраструктури є недостатнім для розвитку туристичної інфраструктури як системи. Адже, розвиток одних елементів регіональної інфраструктури туризму без пропорційного розвитку інших призводить до дисбалансу в її структурі та неповного задоволення потреб споживачів, знижує ефективність функціонування туристичних підприємств. Процес розвитку інфраструктури ринку туристичних послуг об'єктивно вимагає системного підходу до управління, що породжує необхідність розробки системи стратегічного управління розвитком інфраструктури туризму на основі науково обґрунтованої процедури його передбачення, регулювання, адаптації до динамічно мінливих пріоритетів споживачів туристичних послуг і зовнішніх умов навколишнього середовища.

Список використаних джерел:

1. Zakarpattia – sanatorii ta turizm: statystychnyi zbirnyk 2017 roku (2018) [Transcarpathia - health resorts and tourism: a statistical compilation of 2017] [The Main Statistics Department in the Transcarpathian Region], 104 [in Ukrainian].
2. Lendjel O. (2018) Napriamky rozvytku infrastruktury rynku turystychnykh posluh rehionu [Directions for the development of the tourist services of the region infrastructure] *Scientific bulletin of Mukachevo state university*, 1(9), 110-116 [in Ukrainian].
3. Travel & Tourism Economic Impact, 2018. Ukraine. Retrieved from <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2018/ukraine2018.pdf> [in English].

ОСНОВНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД ХАРКІВЩИНИ НА КУЛЬТУРНИХ ТА ТУРИСТИЧНИХ ЗАСАДАХ

Н.А. Плотнік

Plotnik_hoda@ukr.net

*Управління культури і туризму Харківської ОДА, ХарPI НАДУ,
м. Харків, Україна*

In the article the author considers the features of socio-economical development of Kharkiv region`s united territorial communities(UGC) on cultural and tourist bases, analyzes the work of structural units in the field of culture, executive committees of the UGC on increasing the level of investment attractiveness of UGC and creation of a positive image of a competent cultural community. Reveals the influence of professional competence of human resources on UGC`s socio-cultural development, identifies possible directions in the activities of state and communal cultural institutes to achievement sustainable socio-economic development through the transition from a resource economics to creative and innovative economics.

Keywords: *united territorial community, professional competence, creative industries, interaction of cultural institutions and public associations.*

Постановка та актуальність проблеми. Сильні, розвинуті, успішні, конкурентоспроможні територіальні громади, в яких створені всі умови для життя кожного її члена незалежно від віку та статі, де кожна людина не тільки задоволена власним добробутом, отримує якісні освітні, культурні, медичні послуги, відчуває себе соціально захищеною та має можливості для особистого розвитку, де з кожним роком чисельність населення збільшується, а молодь не виїжджає за кордон, бо забезпечена робочим місцем та гідною заробітною платою на території **об'єднаної територіальної громади** – добровільного об'єднання мешканців декількох розрізнених сіл, селищ чи міст в один адміністративний центр (далі ОТГ) – такі громади створюють базис для успішного соціально-економічного розвитку регіонів. Криза в державному управлінні, проведення реформи децентралізації влади виявили потребу в зміні вектору соціально-економічного розвитку держави, запровадженні нових механізмів державного регулювання регіонами та пошуку нових шляхів для забезпечення економічного зростання кожної ОТГ.

Дослідженню питань регіонального розвитку, формуванню засад вивчення особливостей розвитку територіальних громад, прикладних засад розробки та подальшої реалізації регіональної політики в державі присвячені роботи таких учених, як З. Варналія [1], Е. Лібанової [2], Д. Стеценка [3], В. Вороніна [4]. На ретельному вивченні переваг та доцільності кластерних структур і кооперації при формуванні політики сталого розвитку громад наголошував М. Малік [5]. А. Гаврилюк визначає основні вектори розвитку соціогуманітарної політики через призму такого феномену сучасності, як туризм, що не тільки формує інституційно-правові засади розвитку територій, але й сприяє формуванню

іміджу регіонів та відіграє немаловажну роль у покращенні фінансової спроможності громад [6]. Проблемам розвитку соціального капіталу, соціально-економічному розвитку територій в умовах децентралізації присвячені роботи К Козлова [7] та А. Диріва [8]. Проте, при виробленні стратегій регіонального розвитку та програм соціально-економічного розвитку й досі залишаються поза увагою такі немаловажні для економічного зростання територій напрямки, як «**культурні індустрії**» (культурна спадщина та традиційні види мистецтва), та «**креативні індустрії**» (прикладні творчі практики, інновації та генерація прибутків та робочих місць за рахунок створення інтелектуальної власності).

Необхідно відзначити, що вивчення проблем розвитку об'єднаних територіальних громад з використанням наявних культурних, туристичних і соціальних ресурсів для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку регіонів, доцільності кластерних структур та залучення інвестиційних проектів задля досягнення запланованих економічних результатів, а також створення позитивного іміджу ОТГ, використання міжнародного менеджменту якості з надання якісних культурних послуг населенню спроможної громади, яка функціонує на принципах успішності, ефективності та прозорості є досить актуальним як у теоретичному, так і практичному аспектах і має перспективи для подальших досліджень.

Мета статті. Шляхом здійснення аналізу наявних культурних, туристичних та кадрових ресурсів, засобів та напрямків роботи об'єднаних територіальних громад Харківщини, визначити можливості розвитку економіки на культурних і туристичних засадах в рамках існуючої ринкової системи, а також розглянути кращі практики втілення в життя громади новітніх культурних стратегій та сучасних форм креативної індустрії, що сприяють соціально-економічному поліпшенню життя населення ОТГ, з метою подальшого використання досвіду територіальних громад при плануванні стратегічного розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом проблематика соціально-економічного розвитку регіонів, аналіз наслідків впровадження системного підходу до стратегічного планування, а також забезпечення сталого розвитку України «як передумови зростання добробуту її населення» [7], все більше привертає увагу не тільки науковців, економістів, представників державних та місцевих органів виконавчої влади, а також бізнесових та громадських організацій. Внаслідок динамічних змін внутрішнього та зовнішнього середовища, закінченням строку дії Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженою Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015, розробленням прогнозних і програмних документів економічного і соціального розвитку та складанням проекту Державного Бюджету України на наступний рік, завершенням у 2020 році проведення реформи децентралізації влади, зміни державного управління на «сервісно-орієнтовану державу», стає нагальним перегляд пріоритетів регіонального та соціально-економічного розвитку об'єднаних територіальних громад, як основних учасників, що забезпечують майбутнє економічного зростання країни.

Зазначимо, що на сьогодні у Харківській області відповідно до Перспективного плану формування громад Харківської області [9] вже створено 19 ОТГ (всього в Україні налічується 948 ОТГ) [10], загальною площею 6579.0 кв.м (20.94% від загальної площі області), з чисельністю населення 341 218 осіб (12% від загальної кількості населення області). Кожна ОТГ розробила свої Стратегії та Плани соціально-економічного розвитку громад. Передусім, у зв'язку з відсутністю врахування культурної складової та розвитку туристичної галузі, управлінням культури і туризму Харківської облдержадміністрації не погоджено 8 з розроблених та поданих до Управління планів соціально-економічного розвитку та погоджено 5 планів, за умов врахування пропозицій щодо збереження нерухомої культурної спадщини, підтримці розвитку творчої особистості членів громади, збереження нематеріальної культурної спадщини та розвитку туризму. Варто зазначити, що маючи великий культурний та туристичний потенціал, який можна використовувати не лише для творчого розвитку членів громади, але й за допомогою створення кластерних моделей культурно-туристичної привабливості ОТГ, можна залучати туристів на широкомасштабні різножанрові культурні події (фестивалі, конкурси, змагання, ярмарки тощо) та туристичні екскурсії, як, наприклад, це вдало робить протягом декілька останніх років Тростянецька ОТГ Сумської області. Безумовно, використання такого потенціалу дозволить ОТГ отримувати велике фінансове впливання в розвиток громади, в розвиток її інфраструктури, що, в свою чергу, дозволить створити додаткові робочі місця, покращити фінансовий добробут населення. Окрім того, маючи культурні та туристичні ресурси, можливості та активну участь у грантових програмах, конкурсах міні-проектів та проектів з розвитку громад районного, обласного та Всеукраїнського рівнів, співпрацю з Міжнародними та державними фондами, програмою USAID DOBRE, німецьким товариством з міжнародної співпраці GIZ, можна отримати суттєвих змін в економічній складовій розвитку територіальних громад, покращити соціальний розвиток як окремої ОТГ, так і регіону в цілому.

Безперечно, немаловажним для соціально-економічного розвитку територій залишається наявність соціального потенціалу та професіоналізм кадрового персоналу ОТГ. Отримавши під час реформи децентралізації влади у комунальну власність громад культурний спадок районів (заклади культури - клуби, бібліотеки, музеї, мистецькі школи, об'єкти культурної спадщини – пам'ятки археології, історії та монументального мистецтва; природничі парки та заповідники тощо), органи місцевої влади ОТГ отримують не тільки великі власні повноваження, але й беруть на себе відповідальність за збереження та організацію подальшого функціонування соціокультурних інституцій для культурного розвитку населення громад. Слід підкреслити, що питання професійності, конкурентоспроможності, активності та відповідальності кадрового складу органів влади, не тільки впливає на впровадження сучасних підходів і стандартів щодо оцінювання якості надання органами місцевого самоврядування публічних послуг, але й на основні аспекти соціально-

економічного розвитку ОТГ на культурних та туристичних засадах. Аналіз персонального складу структурних підрозділів з питань культури виконкомів ОТГ, а також наявності фахової освіти у працівників закладів культури громад показав, що:

- відсутність спеціальної фахової освіти у керівників органів місцевого самоврядування та працівників закладів культури не тільки призводить до управлінської кризи, але й стає на заваді осмислення важливої ролі культури для економічного, культурного, туристичного розвитку територій, навколо яких об'єднуються територіальні громади;

- відсутність **професійної компетенції** – «якісно-ціннісного комплексу поєднання глибоких знань та практичного досвіду»[11], не дозволяє в повній мірі моделювати та акцентуватися на розробці нових стратегій та пріоритетів культурного розвитку, регулярно моніторити ситуацію щодо культурного попиту населення, використовувати в роботі закладів культури проектний менеджмент та комунікації, а також залучати інвестиції для втілення у життя креативних ідей та проектів;

- відсутність навичок написання проектів для грантодавців, благодійних фондів та грантових програм, або не бажання покинути існуючу «зону комфорту», не дозволяє перейти на нові технології в культурному обслуговуванні громади, що, в свою чергу, призводить до подальшої руйнації не тільки існуючої соціокультурної інфраструктури ОТГ, але й запобіганню формування позитивної громадської думки щодо необхідності фінансової підтримки культурних інституцій.

Не менш важливою умовою для соціально-економічного розвитку громад є соціальна активність населення. На думку М. Токар, реформа децентралізації влади дала місцевим жителям віру у власні сили та можливості. «В центрі уваги реформи постає людина, її погляди на життя, її інтереси... Тому громадським організаціям варто працювати над зростанням авторитету об'єднань громадян як інструменту, що дієво репрезентує інтереси громадянського загалу в суспільно-державному середовищі...»[12]. Перш за все, тісна співпраця органів місцевої влади, представників культурних інституцій з активними представниками громадського сектору дозволяє створити цікаві для громади спільні культурні та креативні проекти, реалізувати громадські ініціативи, покращити якість надання культурних послуг та забезпечити рівний доступ всіх мешканців до якісного культурного продукту. Така співпраця, в свою чергу, сприяє розбудові якісної культурної складової для економічної розбудови громади, підтримці та поширенню інновації через культуру та розвитку культурної економіки, позиціонуванню культури як фундаменту соціального та економічного добробуту.

Таким чином, розглянуті основні аспекти соціального капіталу, культурного та туристичного потенціалу підкреслюють необхідність їх використання при плануванні стратегій соціально-економічного розвитку територіальних громад, важливість для створення позитивного іміджу та забезпечення привабливого інвестиційного клімату в регіоні.

Список використаних джерел:

1. Varnalia Z.V. (2005). Regiony Ukrayiny: problemy ta priorityety sotsialno-ekonomichnogo rozvytku [Regions of Ukraine: problems and priorities of socio-economic development] *Mnograph*. Znannya, 498 [in Ukrainian].
2. Libanova E.M., Doctor of Economics (2007) Lyudskiy rozvitok regioniv Ukrainy (analyz ta prognoz) [Human development of the regions of Ukraine (analysis and forecast)], *Collective monograph*. Institute of Demography and Social Research of NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
3. Stechenko D.M. Programno-tsilyova orientatsia v upravlinni sotsialno-ekonomichnym rozvytkom regionu [Program-oriented focus in managing of socio-economical development of the region] Retrieved from: //http: www.univer.km.uavisnyk1375.pdf [in Ukrainian].
4. Voronina V.E., Zhalila Y.A. (2010) Derzhavne upravlinnya regionalnym rozvytkov Ukrayiny [State Administration for Regional Development of Ukraine] Monograph, 288 [in Ukrainian].
5. Malik M.Y., Kropivko M.F., Bulavka O.P. Sotsialno-ekonomichni zasady rozvytku silskih terytoriy (ekonomika, pidpriemnytstvo i menedjment) [Socio-economic principles of rural development (economics, entrepreneurship and management)] Monograph, *NSCIAE*, 642 [in Ukrainian].
6. Gavrilyuk A.M. (2019) Instytutsionalno-pravovi zasady sotsio-gumanitarnogo rozvytku turyzmu, mizhnarodnyi kontekst/ Publichne upravlinnya XXI stolittya, syntezy nauky ta praktyky [Institutional and Legal Foundations of Socio-Humanitarian Tourism Development International Context/ Public Administration of the 21st Century, Synthesis of Science and Practice]: Coll. of theses of the XIX International. Sciences. Congress, April 19, 2019. *Kharkiv Regional Institute of the Sovereign Management «Magistr»* 568 [in Ukrainian].
7. Kozlov K.I., Pil'gun M.V. Detsentralizatsiya vlady: rozvytok sotsialnogo kapitalu regionu/ Publichne upravlinnya XXI stolittya, syntezy nauky ta praktyky [Decentralization of power: development of social capital of the region/ Public administration of the 21st Public Administration of the 21st Century, Synthesis of Science and Practice] Coll. of theses of the XIX International. Sciences. Congress, April 19, 2019. *Kharkiv Regional Institute of the Sovereign Management «Magistr»* 568 [in Ukrainian].
8. Dyriv A.B. Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok v umovah detsentralizatsii/ Publichne upravlinnya XXI stolittya, syntezy nauky ta praktyky [Socio-economic development of regions in terms of decentralization/ Public administration of the 21st Public Administration of the 21st Century, Synthesis of Science and Practice] Coll. of theses of the XIX International. Sciences. Congress, April 19, 2019. *Kharkiv Regional Institute of the Sovereign Management «Magistr»* 568 [in Ukrainian].
9. Ukaz prezidenta Ukrayiny vid 13 serpnia 2014 roku №644 «Pitannya natsionalnoyi rady reform i vykonavchogo komitetu reform» (zi zminamy, vnesenymy ukazamy vid 22 grudnia 2014 roku №947, vid 19 sichnia 2015 roku №22, vid 13 travnia 2015 roku №267, vid 3 chervnia 2015 roku №310) [Presidential Decree №644, August 13, 2014 “Issues of the National Council of Reforms and the Executive Committee of Reforms” (with edits by Decree №947, December 22, 2014, №22, January 19, 2015, №267, May 13, 2015, №310, June 3, 2015)] [in Ukrainian].
10. Detsentralizatsiya daye mozhyvosti. Statystychni dani Ministerstva regionalnogo rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnogo gospodarstva Ukrayiny [Decentralization provides opportunities. Statistics of the Ministry of Regional Development, Construction and Communal Services of Ukraine.] Retrieved from <http://decentralization.gov.ua/areas> [in Ukrainian].
11. Rozporyadzhennya KMU vid 23 veresnia 2015 roku, «Pro zatverdzhennya perspektyvnogo planu formuvannya terytorialnyh gromad Kharkivskoiyi oblasti» (iz zminamy vnesenymy zgidno z Rozporyadzhenniam KMU №992-r, vad 21.12.2016, №159-r vid 10.03.2017, №69-r, vid 07.02.2018, №957-r, vid 21.11.2018 [CMU`s Order №991-r, September 23, 2015 “Approval of the Perspective Plan of Formation of the Territorial Communities of Kharkiv Region” (with edits by CMU`s Order №992-r, December 21, 2016, №159-r March, 10, 2017,

- №69-r, February 07, 2018, №957-r, November, 2018.)] Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/991-2015-p> [in Ukrainian].
12. Vasilyeva O.I., Vasilyeva N.V. Ignatenko O.S. (2017) Kadrove zbezpechennya organiv mistsevoiyi vlady u sferi nadannya publichnikh poslug [Staffing of local authorities in the field of public services]: *Tutorial*. Kyiv. National Academy of Public Administration. 262 [in Ukrainian].
  13. Tokar M.Y. Mozhlivosti spivptatsi gromadskih organozatsiy z obyednanoyu teritorialnoyu gromadoyu/ Publichne upravlinnya XXI stolittya, syntez nauky ta praktiky [Opportunities for cooperation of public organizations with a united territorial community/ Public administration of the 21st Century, Synthesis of Science and Practice] Coll. of theses of the XIX International. Sciences. Congress, April 19, 2019. *Kharkiv Regional Institute of the Sovereign Management «Magistr»* 568 [in Ukrainian].

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ З ПОЗИЦІЇ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

I.В. Поплавська

innapoplavska@ukr.net

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира
Гнатюка, м. Тернопіль, Україна*

The article presents a method of social and geographical study hotel management, which includes the use of a number of general, specific scientific research methods, researching geography of services. The role of the cluster approach for assessing the development of the hotel industry is substantiated.

Keywords: *hotel management, system-structural analysis, system and procedural approaches, territorial organization, regional development, economic efficiency*

Глобальний характер туризму як суспільного явища обумовив глобальність готельного бізнесу як складової гостинності із забезпечення туристичного процесу та вивів його на провідні позиції світового ринку послуг, де він виступає однією з найдинамічніших складових. Протягом другої половини ХХ – поч. ХХІ ст. у цій царині відбулися кардинальні зрушення, що змінили розуміння готелю як тільки місця для ночівлі та вивели готельний сегмент на передові позиції складових туристичної індустрії як суб'єкта процесу обслуговування.

Кожній системі властива самоорганізація та формування організаційних засад функціонування. Організаційні засади функціонування готельного господарства можна умовно поділити на: 1) територіальні, спрямовані на розвиток мережі закладів розміщення та її оптимізацію відносно основних потоків та місць концентрації споживачів; 2) технологічні, пов'язані зі здійсненням закладами розміщення основної обслуговуючої функції; 3) управлінські, спрямовані на консолідацію, координацію діяльності, взаємодію окремих закладів розміщення і галузі в цілому; 4) ринкові, спрямовані на

моніторинг ринку гостинності і підвищення конкурентних позицій окремого закладу розміщення і всієї галузі шляхом проведення маркетингових заходів (рекламної, цінової політики тощо).

Сфера обслуговування входить до широкої суспільно-географічної системи, поділяючись на видові та регіональні підсистеми. Готельне господарство є видовою підсистемою суспільно-географічної системи певного ієрархічного рівня (від країни до поселення). При цьому територіальна організація готельного господарства визначається таким розташування закладів розміщення (гостинності), які б найкраще відповідали потребам тимчасових відвідувачів, забезпечуючи при цьому сталість економічного зростання при дотриманні екологічних вимог до діяльності об'єктів та забезпечення соціальних потреб подорожуючого та місцевого населення. Вони, взаємодіючи між собою у різних аспектах організації, складають компонентну структуру готельного господарства як системи, а також локалізовані на певній території відповідно до взаємодії з її ресурсами, необхідними для функціонування закладів, формуючи таким чином територіальну структуру готельного господарства. При цьому ресурси території є чинниками (факторами) локалізації, функціонування та розвитку як окремого елемента (закладу), так і видової системи (готельного господарства) в цілому. Територіальна структура готельного господарства представлена центрами обслуговування різного рівня та типу, які формуються залежно від класу закладів, їх спеціалізації, кількості та потужності. Ринкові механізми, з одного боку, та державна система управління, з іншого, забезпечують формування організаційно-управлінських засад готельної справи як складової системи управління територією та складовою індустрії туризму. Внаслідок таких взаємодій формуються кластери гостинності, а рівень кластеризації впливає не тільки на ієрархізацію центрів гостинності, а й на їх типізацію.

Кластер, як визначив його зміст М. Портер, це – «об'єднання географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та зв'язаних з ними організацій, які діють у відповідній сфері й характеризуються спільною діяльністю, взаємодоповнюючи один одного» [2, с. 8]. Кластер індустрії туризму є добровільним об'єднанням суб'єктів, діяльність яких спрямована на задоволення потреб туриста у послугах і товарах, які розташовані на певній території і зв'язані між собою технологічно, спрямована на забезпечення збалансованого регіонального розвитку в умовах зростаючої конкуренції. Такий кластер включає й гостинність як складову індустрії туризму. Виходячи з цього, можна говорити й про кластер гостинності – добровільне об'єднання закладів, що надають послуги гостинності, знаходяться в географічній близькості і спільно використовують ресурси цієї території, її внутрішній потенціал та умови зовнішнього ринку з метою посилення конкурентних позицій. Таким чином, кластеризація виступає рушійною силою розвитку економіки регіону, забезпечує вищий рівень продуктивності, інновацій та конкурентоспроможності всіх складових кластеру.

Кластер гостинності – це сукупність основних, допоміжних та суміжних видів діяльності, які у взаємозв’язку та взаємодії спрямовані на розширене забезпечення потреб тимчасових відвідувачів (рис. 1).

Рис. 1. Кластер «гостинність»

Наявність складових кластеру в тих чи інших центрах гостинності, їх поєднання визначає тип елементів територіальної структури готельного господарства, їх ієрархічний рівень.

Таким чином, системний підхід дослідження готельного господарства має бути поєднаний з процесуальним підходом, який дозволяє виявляти регіональні зрушення в розвитку об’єкту дослідження за певний проміжок часу.

Системно-структурний аналіз готельного господарства дозволяє виділити елементи галузевої (компонентної) структури, представлені засобами розміщення, що різняться такими ознаками, як потужність, клас обслуговування, спеціалізація тощо, які визначають їх розташування. Класифікація закладів розміщення подається за рекомендаціями UNWTO. При цьому готелі та прирівняні до них за ознаками комплексності обслуговування заклади є закладами гостинності, решта – закладами, що надають послуги

розміщення. Заклади розміщення становлять нижчий рівень компонентної структури, заклади, що надають стандартні послуги гостинності, – середній рівень, а заклади, що надають послуги гостинності класу «люкс», – вищий рівень. Територіальну структуру складають дискретні елементи, такі як пункт, центр, вузол. Тип елемента територіальної структури готельного господарства визначається рівнем потенційної кластеризації складових кластеру гостинності, наявних на певній території. Критеріальними ознаками для віднесення того чи іншого елемента до певного типу є кількість закладів розміщення, їх потужність, клас обслуговування (відповідно до державної сертифікації), що свідчить про можливість розширення номенклатури послуг і потенційні можливості закладу щодо поліпшення якості обслуговування, спеціалізація, належність до певної організаційно-управлінської системи і спрямованість на обслуговування потоків іноземного, внутрішнього туризму чи комбінований варіант.

Таким чином, готельне господарство розвивається як ринкова керована структура, бізнесова діяльність якої спрямована на задоволення потреб тимчасових відвідувачів. Діяльність закладів гостинності локалізована в центрах гостинності різного типу, які виділяються на основі кластеризаційного потенціалу цих центрів.

Елементи територіальної структури ієрархізовані відповідно до рівня послуг, які в них надаються від нижчого рівня, представленого пунктом, де надаються послуги розміщення, до вищого рівня, представленого вузлом, де надаються послуги гостинності різного рівня та спеціалізації відповідно до класу закладів гостинності.

Список використаних джерел:

1. Poplavska I.V. (2016). *Konceptualni restorany Podillya yak umova formuvannya turystychnoyi infrastruktury regionu* [Conceptual restaurants in Podillya as a condition for forming the tourist infrastructure of the region]// Collection of scientific works on the basis of the materials of the international scientific-practical conference "Podilsky Readings: unique objects of nature and public sphere of Podillya; regional peculiarities of integration of economic and social directions of directions of their development. – Kamianets-Podilskyi: Ltd. «Ruta Printing House». – p. 153-157. [in Ukraine].
2. Porter Majkl E. (2000) *Konkurenciya: Ucheb. Posob.* [Competition]/ Trans. with English.– Moscow: Williams Publishing House. – 684 p. [in Russian].
3. Barbara Pabian, Andrii Kuzyshyn, Aleksander Pabian and ect. *Hotel industry in Poland and Ukraine – selected aspects of functioning, management and development.* Czestochowa: Publishing Office of Czestochowa University of Technology, 2019. – 114 p.

ЛОГІСТИКА ОВЕРТУРИЗМУ: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

І.Г. Смирнов

Smyrnov_ig@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна

Revealed logistical and socio-geographical (regional) features of the phenomenon of overtourism, which is now extremely expressive in connection with the dynamic development of tourism in the world and in Ukraine. Accordingly, the tourist load on the tourism resource base, in particular in cities, is increasing. The application of logistic and regional approaches to ensure sustainable development of overtourism is proposed.

Keywords: *overtourism, tourism logistics, socio-geographical (regional) aspect, urban tourism, tourist flow.*

Нещодавно у фаховій туристичній літературі з'явився новий термін - «overtourism» (англ. – надлишковий туризм). Він відобразив виклики щодо управління зростаючими туристичними потоками, зокрема у міських (урбо) дестинаціях, та вплив урботуризму на міста. Нині більше 1/2 населення світу живе в урбанізованих ареалах, до 2050 р. цей показник сягне 70%. Зростаюча чисельність урботуристів збільшує споживання природних та туристичних ресурсів міст, здійснює соціокультурний вплив та зростаючий тиск на міську інфраструктуру. Для урботуризму важливим завданням є ефективне управління потоками туристів з метою забезпечення позитивних наслідків від їхнього відвідання міст. Ще задовго до того, як виник термін «overtourism», ЮНВТО визначила поняття туристичної місткості (пропускної спроможності), «як максимальну кількість людей, що можуть відвідати туристичну дестинацію одночасно без здійснення деструктивного впливу на природне, економічне та соціокультурне середовище та погіршення якості туристичних продуктів, що надаються» [1]. Є важливим забезпечити узгодження розвитку урботуризму з розвитком міст у світовому порядку денному. Про це нагадує «Нова програма ООН з розвитку міст», що вказує на 17 цілей їх сталого розвитку з особливим виділенням Цілі 11 «Зробити міста інклюзивними, безпечними, пружними та сталими»[1]. Нині число туристів у деяких містах світу зросло настільки, що з'явилися випадки негативного ставлення місцевого населення до туристів та виникнення термінів «овертуризм» та «туризмофобія». Існує декілька дефініцій поняття овертуризму. Зокрема, університети – учасники міжнародного проекту «Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions» визначили овертуризм, як «негативний вплив туризму на дестинацію або її частини внаслідок надмірної кількості туристів, що відчуває як місцеве населення (через погіршення умов (якості) життя), так і туристи (через погіршення якості турпродукту, що надається)» [1]. Явище овертуризму у містах має декілька особливостей: 1. Коли говориться про туристичне перевантаження міста, то йдеться не стільки про чисельність туристів, скільки

про туристичні потужності, щоб їх прийняти. 2. Туристичне перевантаження має скоріше локальний, ніж загальноміський вираз. При цьому надмірний туристичний тиск відчувається переважно в центральних, найбільш популярних ділянках міст з високою концентрацією туристичних атракцій. 3. Туристичне перевантаження особливо відчутне, коли ресурси та інфраструктура міста відчувають надмірний тиск. Однак не тільки туристи створюють цей тиск - з ними конкурують місцеві мешканці та приїжджі.

Про актуальність теми, що розглядається, свідчить те, що на замовлення ЮНВТО 2017 р. було виконано дослідження під назвою «Overtourism? Understanding and managing urban tourism growth beyond perceptions» (англ. - Овертуризм? Розуміння та управління зростанням урботуризму), що містило аналіз даних 8 європейських міст, зокрема Амстердама, Барселони, Берліна, Копенгагена, Лісабона, Мюнхена, Зальцбурга та Таллінна. За результатами дослідження здійснено оцінку відношення мешканців цих міст до туризму і туристів та розроблено програму стратегій та заходів з метою попередження надмірної концентрації туристичних потоків [1].

До цих стратегій належать: 1. Просторове розосередження (дисперсія) потоків туристів по території міста та його околиць. 2. Часове розосередження (дисперсія) потоків туристів у місті. 3. Популяризація нових туристичних маршрутів та атракцій у місті. 4. Аналіз та необхідні зміни туристичних регуляцій (правил). 5. Сегментація потоків туристів. 6. Збільшення корисності туризму для місцевої громади. 7. Забезпечення розвитку міста, зручного для його мешканців та туристів. 8. Розвиток та вдосконалення туристичної інфраструктури міста. 9. Співпраця з місцевими стейк-холдерами. 10. Співпраця з туристами. 11. Заходи з моніторингу та зворотного зв'язку.

Подібні стратегії є актуальними і для міст України, де починають спостерігатися ознаки овертуризму, у т.ч. для Львова, Києва, Одеси тощо, про що зазначалося у публікаціях автора [2, с.210-216; 3]. Впровадження вищезначених стратегій може допомогти в управлінні сталим розвитком урботуризму, але забезпечення довготермінової сталості залежить від впровадження таких ключових пунктів у туристичну політику:

1. Узгодження політики розвитку урботуризму з порядком денним розвитку міст згідно документів ООН «Новий порядок розвитку міст» та «Цілі сталого розвитку», зокрема Цілі 11 «Зробити міста інклюзивними, безпечними, пружними та сталими» та засад «Глобального кодексу туризму» ЮНВТО.

2. Розроблення стратегічного довготермінового плану сталого розвитку урботуризму, включаючи визначення пропускнуєї спроможності міста та його окремих ділянок та туристичних об'єктів. Це особливо істотно для стратегій, скерованих на дисперсію туристів, їхню сегментацію, і для більш ефективного розвитку нових маршрутів та об'єктів.

3. Визначення оптимального рівня туристичного впливу на місто за участю усіх можливих стейк-холдерів. Це допоможе в отриманні користі від туризму місцевими громадами та більших вражень туристами, а також у полегшенні спілкування туристів з містянами.

4. Створення моделі управління, яка об'єднає адміністрації (туристичні та інші) на всіх рівнях, приватний сектор та місцеві громади. Така співпраця буде особливо корисною для поліпшення туристичної інфраструктури міста, що потребує взаємодії адміністрацій на різних рівнях, у т.ч. за межами туризму.

5. Посилення комунікації і співпраці між усіма можливими стейкхолдерами. Стратегії управління будуть більш ефективними, якщо усі стейкхолдери працюватимуть спільно, ніж у порівнянні з ситуацією їхнього окремого функціонування.

6. Розширення інтеграції місцевих громад у туристичний ланцюг доданої вартості, забезпечуючи таким чином користі для них від розвитку туризму у вигляді зростання доходів та збільшення місць праці. Залучення місцевих громад до розвитку туризму з самого початку означатиме отримання ними доходів, що допоможе в об'єднанні стейкхолдерів.

7. Регулярний моніторинг сприйняття туризму місцевою громадою та інформування містян про переваги розвитку туризму для міста. Це дозволить вчасну ідентифікацію можливих проблем та спільну розробку стратегії з їх подолання.

8. Здійснення теоретичної розробки, регулярний моніторинг та планування таких ключових показників сталості туризму, як пропускна спроможність, мобільність, управління туристичними природними та історико-культурними ресурсами, відношення місцевого населення до туризму.

9. Інвестування в технології, інновації та партнерство з метою перетворення міста у смарт-місто, спрямовуючи ці досягнення до вирішення проблем сталості, доступності та інноваційності його туризму.

10. Розроблення та впровадження інноваційних туристичних продуктів та практик, які дозволять місту диверсифікувати туристичний попит у часі і просторі, та привабити відповідні туристичні сегменти згідно з довготерміновою візією та стратегією розвитку міста.

11. Завчасне, із залученням відповідної методології, планування стратегічних напрямків урботуризму за різними варіантами. Динамічний, нестійкий, непевний, некомплексний характер сучасного глобального розвитку вимагає підходу, який би враховував не тільки особливості минулого розвитку, але й би визначав рушії змін та головні проблеми сьогодення з метою розробки ймовірних сценаріїв (варіантів) розвитку.

12. Трактування туристів, як тимчасових мешканців міст, розроблення туристичної політики із залученням як туристів, так і місцевих мешканців, під гаслом «Розвиток міста для усіх».

13. Розгляд управління туристичними потоками в містах з метою їхньої корисності для туристів і містян, як фундаментальну проблему сталого розвитку урботуризму в умовах овертуризму. Такий підхід повинен об'єднати вирішення завдань збереження ресурсної бази туризму міста із збільшенням числа туристів та позитивного відношення місцевих мешканців до них.

Як видно з вищевикладеного, наведені заходи із забезпечення сталого розвитку овертуризму передбачають врахування логістичних та регіональних особливостей, про що свідчить рис.1. Про зв'язок з логістикою (логістичний аспект) свідчить використання у дослідженнях овертуризму таких термінів, як: туристичний потік та його характеристики, зокрема концентрація та дисперсія; ємність та пропускна спроможність туристичної дестинації; ємність готельної бази; ємність ресторанної бази; транспортно-туристичний потенціал та пропускна спроможність транспортної інфраструктури (за видами транспорту). Про зв'язок з суспільною географією свідчить те, що кожний термін овертуризму має регіональний аспект, тобто локальні відмінності, які вимагають обов'язкового врахування у зазначених стратегіях та заходах.

Реалізація запропонованих стратегій, заходів та рекомендацій сприятиме сталому розвитку урботуризму в умовах овертуризму, що буде вагомим внеском у виконання «Нового порядку денного розвитку міст», «Цілей сталого розвитку» ООН та засад «Глобального кодексу туризму» ЮНВТО.

Список використаних джерел:

1. Overtourism? Understanding and Managing Urban Tourism Growth beyond Perceptions. (2018) : UNWTO Library, URL: <https://www.e-unwto.org/doi/pdf>
2. Smyrnov, I.G. Lyubitseva, O.O. (2019). Marketing stalogo turysmu: navch. pos. Kyiv: Lira-K, 256 [in Ukrainian].
3. Smyrnov, I.G. (2019). Lviv: Lights and Shadows of Overtourism. *Nauk. visnyk Schidno-evropeyskogo natsionalnogo un-tu*

МІСЦЕ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ СЕРЕД РЕГІОНІВ УКРАЇНИ ЗА РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Є.Ю. Телебєнєва¹, А.Р. Кузнецова²

*1*telebenevaev@gmail.com, *2*kuznecova_97@list.ru

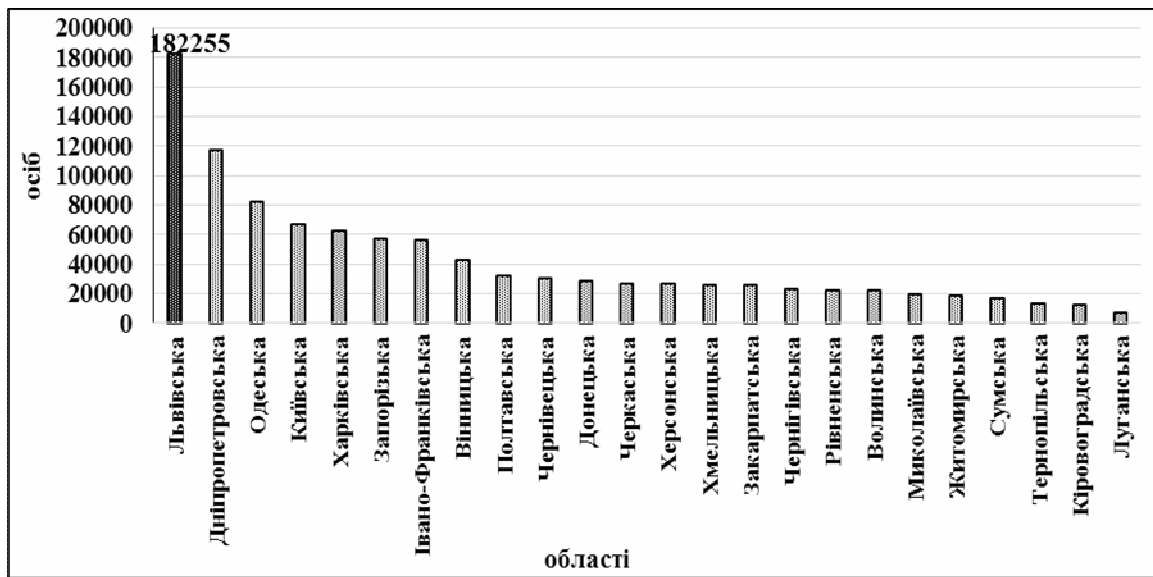
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна

The development of the tourism and recreation industry plays an important role in the development of any region and country as a whole. Lviv region deserves special attention among the regions of Ukraine. For many years Lviv region has been one of the most attractive tourist and recreational regions on the tourist map of Ukraine. This area has a very powerful tourist and recreational complex that needs to be maintained and developed, especially with regard to tourism infrastructure.

Key words: *Lviv region, tourism and recreation industry, sanatorium and health facilities, children's health and recreation facilities, hotel business.*

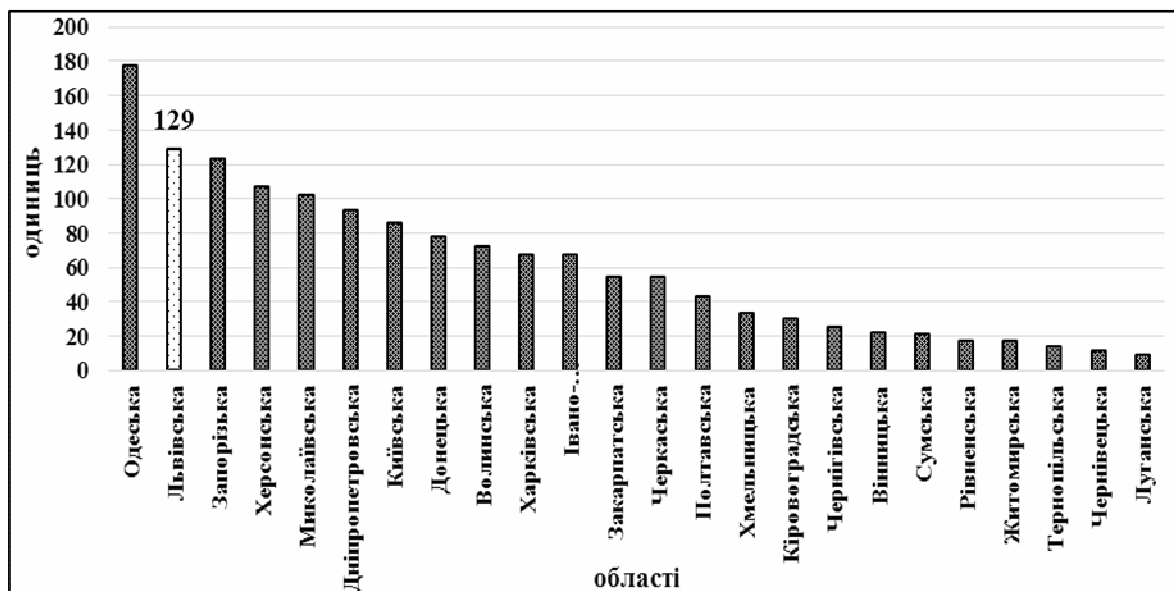
На даний час Львівську область можна назвати регіоном, де туристична та рекреаційна діяльність була і є однією з найрозвиніших в Україні. Львівська область – абсолютний лідер за кількістю туристів (рис. 1.). У 2018 році Львівщину відвідало 182255 туристів, з них 7617 є іноземцями, що теж є найбільшим показником серед інших областей. За 2018 рік в економіку

Львова надійшло понад 17 мільярдів гривень від розвитку туристичної галузі регіону.

Рис. 1. Розподіл регіонів України за обсягом туристичних потоків (2018 р.) (побудовано авторами за даними [3])

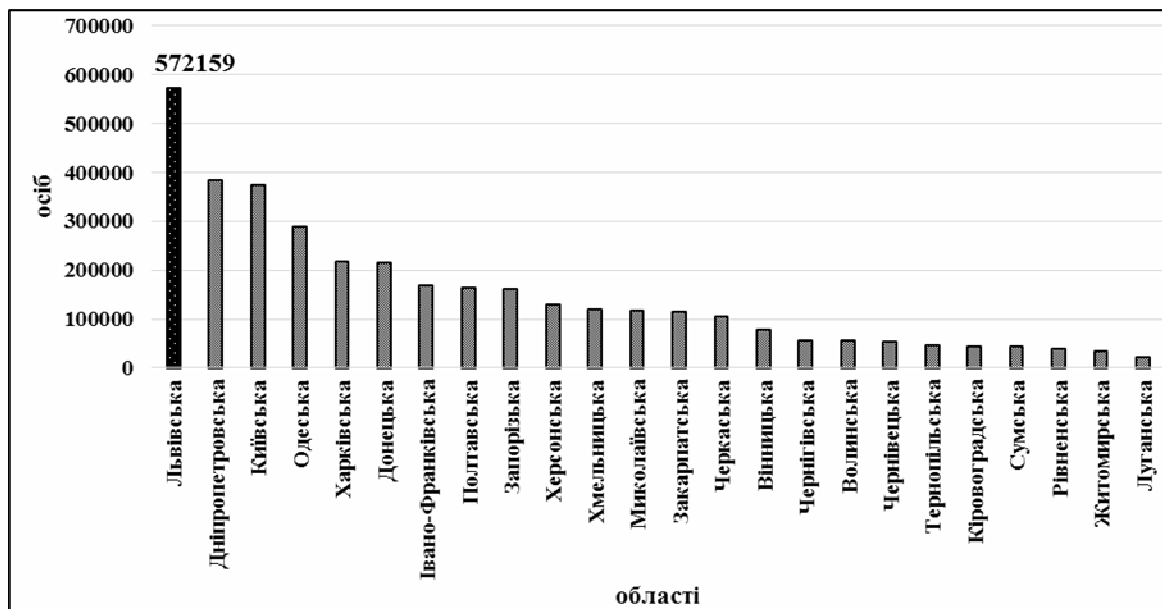
Одним з найважливіших компонентів привабливості туристичної сфери є готельне господарство. Готельний бізнес, як складова туристичної індустрії, динамічно розвивається і є ключовим чинником розвитку туризму на Львівщині. Протягом останніх років в області спостерігалася тенденція до збільшення кількості колективних засобів розміщення та зростання кількості розміщених в них осіб.

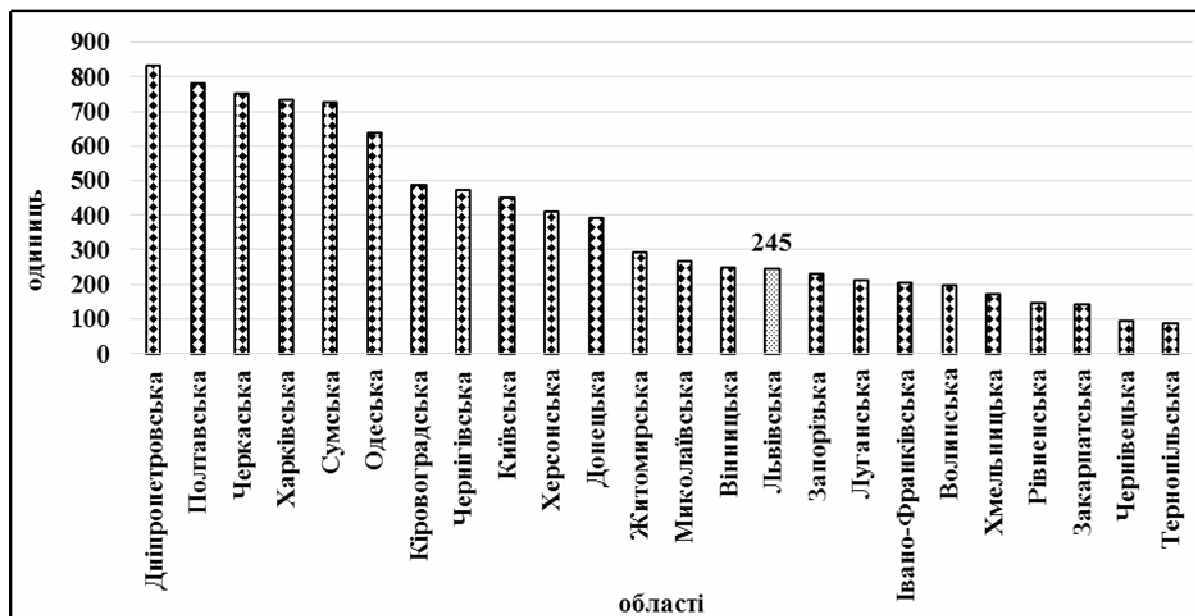
Рис. 2. Розподіл регіонів України за кількістю колективних засобів розміщування (2018 р.) (побудовано авторами за даними [3])

Аналіз статистичних даних показує, що у 2018 році у Львівській області налічувалося 129 колективних засобів розміщення за даними юридичних осіб та

відокремлених підрозділів юридичних осіб. За кількістю колективних засобів розміщення Львівщина займає 2 місце в Україні після Одеської області (рис. 2), яка є потужним курортним центром в країні. Що стосується розміщених осіб, то в Львівській області показник найвищий (572159 осіб), тому вона посідає за цим показником перше місце (рис. 3).

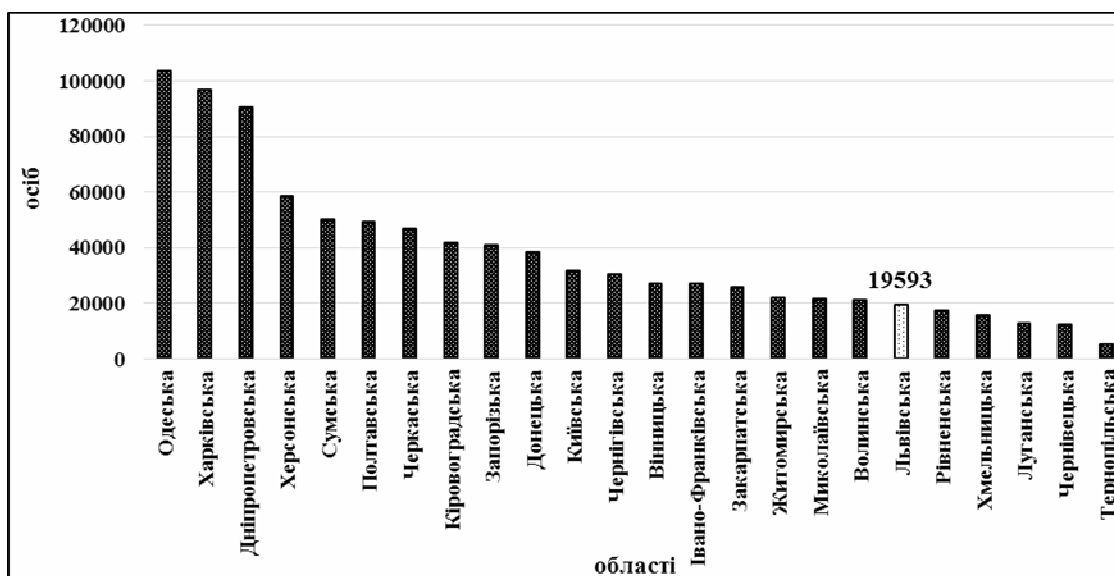
Рис. 3. Розподіл регіонів України за кількістю осіб, що перебували у колективних засобах розміщування (2018 р.) (побудовано авторами за даними [3])

Рис. 4. Розподіл регіонів України за кількістю дитячих закладів оздоровлення та відпочинку (2018 р.) (побудовано авторами за даними [3])

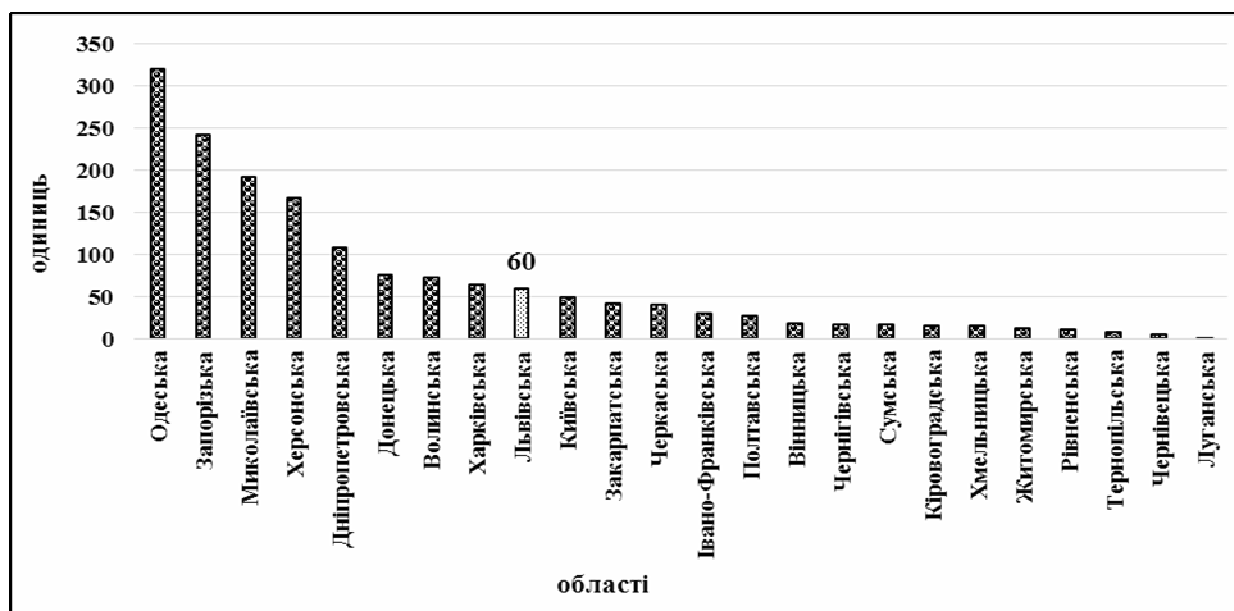
Що стосується кількості дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, то їх на Львівщині в 2018 році працювало не багато, в порівнянні з іншими областями України (рис. 4) За цим показником Львівська область посідає 15

місце (245 закладів) в регіоні, а за кількістю відпочивших у них дітей, аж 19 місце серед регіонів (19593 осіб) (рис. 5).

Рис. 5. Розподіл регіонів України за кількістю дітей, що перебували у закладах оздоровлення та відпочинку (2018 р.)
(побудовано авторами за даними [3])

Окремої уваги заслуговує діяльність закладів санаторно-курортної сфери. Всього у Львівській області, станом на 2018 рік, зареєстровано 60 санаторно-курортних закладів, з них 42 – санаторії та пансіонати з лікуванням, 4 – будинки і пансіонати відпочинку, 14 – бази та інші заклади відпочинку [1].

Рис. 6. Розподіл регіонів України за кількістю санаторно-курортних та оздоровчих закладів (2018 р.)
(побудовано авторами за даними [3])

Львівщина є далеко не лідером в Україні за кількістю санаторно-курортних закладів (рис. 6), займаючи серед областей України лише 9 місце. Найбільшими

лікувально-оздоровчими центрами Львівщини є Трускавець, Східниця, Моршин, Великий Любінь, Немирів, Шкло, Розлуч [2]. Головні конкуренти Львівщини – приморські області.

Розглянувши та проаналізувавши наведені вище статистичні дані, приходимо до висновку, що Львівщина є одним з найбільш привабливих та популярних туристичних регіонів України. За деякими важливими показниками розвитку туристичної галузі вона входить у першу п'ятірку серед областей України.

Список використаних джерел:

1. Holovne upravlinnya statystyky u L'vivs'kiy oblasti [The Main Department of Statistics in Lviv Region]. Retrieved from <http://www.lv.ukrstat.gov.ua> [in Ukrainian]
2. Kuznetsova A.R. Kharakterystyka bal'neolohichnykh kurortiv L'vivs'koyi oblasti / A.R. Kuznetsova, Y.Y. Telebyenyeva // Rehion – 2018: suspil'no-heohrafichni aspekty: materialy mizhnarodnoyi heohrafichnoyi konferentsiyi studentiv, aspirantiv ta molodykh naukovtsiv, 3-4 kvitnya 2018 r., m. Kharkiv / Hol. red. kolehiyi L. M. Nyemets'. – KH.: KHNU imeni V.N. Karazina, 2018. – 133-135.
3. Ofitsiynyy sayt Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Retrieved from://ukrstat.gov.ua/ [in Ukrainian].

РОЛЬ ОБ'ЄКТІВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ПРИКОРДОННИХ ОТГ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ У РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

Н.В. Чир¹, Л.Т. Чижевська², Р.Є. Качаровський³

*¹Nadezda_chyr@i.ua, ²geolora@ukr.net, ³romankacharovsky@ukr.net,
¹ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород, Україна,
^{2,3}Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки,
м. Луцьк, Україна*

The aim of the study is to assess the level of formation and current state nature reserve network of the border united territorial communities of Volyn region. The basic structural elements of nature reserve fund of study area has been determined, the peculiarities of their territorial organization has been outlined. The representativeness of the nature reserve network of the border united territorial communities of Volyn region has been estimated by the authors. Besides, the comparative analysis of the structure of nature reserve fund within the study area has been evaluated. The qualitative indicators of the natural reserve fund of the region is determined. The most representative indicator is the coefficient of protected areas for the border united territorial communities was calculated. The potential of the nature reserve fund of the region for the development of ecological tourism has been characterized.

Key words: *natural preservation fund, nature reserve network, ecological tourism, united territorial communities, Volyn region*

Території та об'єкти природно-заповідного фонду (ПЗФ) є основними природними елементами екологічної мережі. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» вони охороняються як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і

використання [2]. Створення і підтримання науково обґрунтованої, репрезентативної, функціонально цілісної та ефективно керованої системи природоохоронних територій є гарантією збереження унікальних і типових природних ландшафтів, зменшення темпів втрати біорізноманіття. Крім того, території та об'єкти ПЗФ є важливою передумовою розвитку сталих видів туризму, зокрема низки різновидів екологічного туризму.

Відтак, першочерговим завданням у вирішенні проблем з оптимізації стану ПЗФ певного регіону, активного їх залучення у рекреаційну діяльність, є аналіз мережі природно-заповідних об'єктів та територій, визначення їхніх кількісних та якісних характеристик, а також ступінь використання у туристично-рекреаційній сфері.

У даному контексті надзвичайно важливою є роль таких ПЗФ на прикордонних територіях Волинської області (особливо в рамках існуючого транскордонного об'єднання Єврорегіону «Буг»), зокрема в межах дев'яти утворених об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) на кордоні з Польщею та Білоруссю.

На території прикордонних ОТГ Волинської області розміщено 56 об'єктів ПЗФ загальною площею 86 389,1 га (табл. 1), зокрема, на українсько-польському прикордонні – 27 об'єктів (13 990,1 га), на українсько-білоруському – 29 об'єктів (72 399,0 га).

Таблиця 1

Об'єкти ПЗФ прикордонних ОТГ Волинській області
[створено авторами на основі 1; 4]

Назва ОТГ	Площа громад, га	Площа об'єктів, га	Кі-сть об'єктів, од.	Коефіцієнт заповідності, %
на кордоні з Польщею				
Устилузька міська (Володимир-Волинський р-н)	41 370	2 824,1	7	6,83
Вишнівська сільська (Любомльський р-н)	45 530	5 070,3	13	11,14
Литовезька сільська (Іваничівський р-н)	12 240	1 338,9	2	10,94
Поромівська сільська (Іваничівський р-н)	11 010	1 182,1	1	10,74
Рівненська сільська (Любомльський р-н)	33 317	3 574,7	4	10,72
Разом	143 467	13 990,1	27	10,07
на кордоні з Білоруссю				
Заболоттівська селищна (Ратнівський р-н)	25 372	4 684,0	3	18,46
Любешівська селищна (Любешівський р-н)	110 896	43 813,1	18	39,51
Шацька селищна (Шацький р-н)*	30 745	22 049,9	3	71,72
Самарівська сільська (Ратнівський р-н)	25 720	1 852,0	5	7,20
Разом	192 733	72 399,0	29	34,22
Всього:	336 200	86 389,1	56	22,15

*Примітка: площа Шацького НПП включена тільки в межах Шацької селищної громади

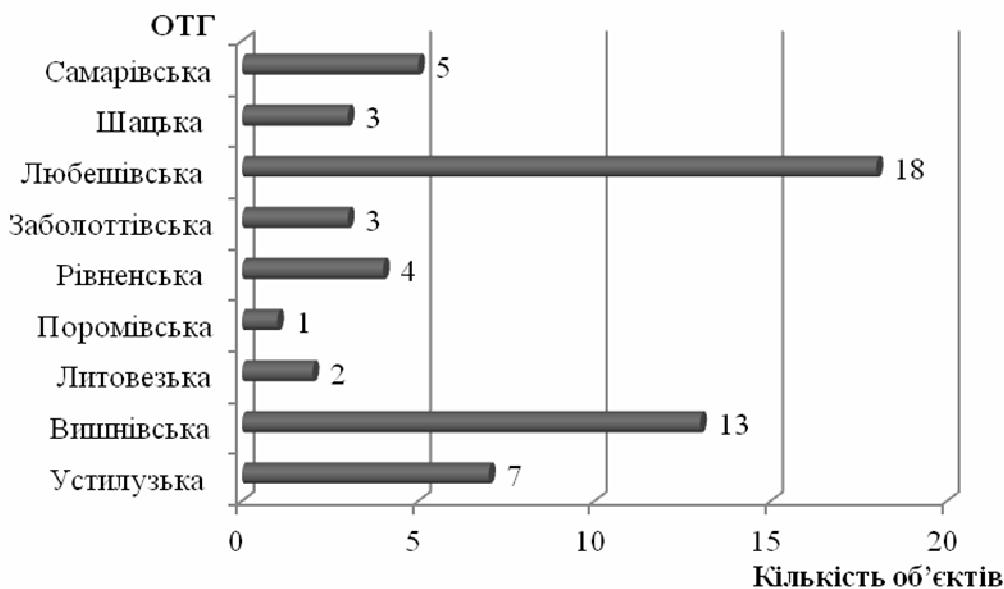

Територія прикордоння Волинської області з Польщею налічує 27 об'єктів ПЗФ місцевого значення. Серед них: ландшафтні заказники «Бистряки» (488,0 га) та «Заставненський» (156,8 га), загальнозоологічні заказники «Буг» (3556,6 га), «Ішівський» (152,0 га), «Устилузький» (295,0 га), «Прибужжя» (1182,1 га), гідрологічний заказник «Луга» (2181,4 га), ботанічний заказник «Любомльський» (8,2 га). На їх території охороняються частини заплав р. Західний Буг та її правої притоки р. Луги зі старицями, болотами, луками, надзаплавними терасами, чагарниковими заростями, сосново-дубовими лісами із домішкою вільхи чорної і берези повислої, а також насадження із переважанням дуба звичайного, сосни звичайної, ялини звичайної, модрини європейської [5].

Болотяно-лісові комплекси, соснові та березово-вільхово-соснові середньовікові та пристиглі насадження знаходяться під охороною держави у ландшафтному заказнику «Замлинщина» (687,0 га), ботанічному заказнику «Мосирський» (307,0 га), а також заповідному урочищі «Гута» (435,9 га).

У межах прикордоння з Білоруссю налічується 29 об'єктів ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення. З них найбільше значення мають НПП «Прип'ять–Стохід» та Шацький НПП, де в рамках програм збереження довкілля ведеться робота по відновленню рідкісних видів фауни і флори водних плес озер Світязь, Люцимер, Пісочне, Кримне та заплави річки Прип'ять з її притоками [5-6].

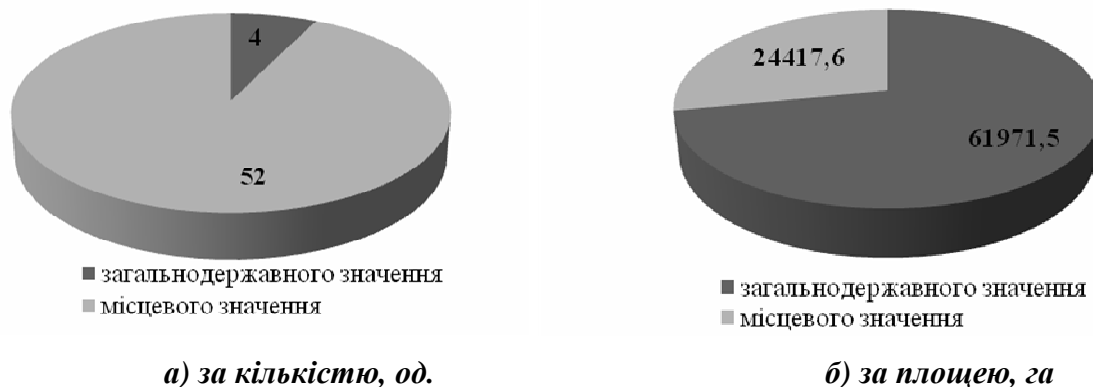
У територіальному розподілі об'єктів ПЗФ виділяються Любешівська та Вишнівська ОТГ із найбільшою площею природоохоронних територій (рис. 1).

Рис. 1. Територіальна структура об'єктів ПЗФ прикордонних ОТГ Волинської області (складено авторами)

Як видно з рис. 2, більшість природоохоронних об'єктів досліджуваного регіону місцевого значення – 52 одиниці (93%). Однак, переважна частина площ зі статусом заповідних припадає на поліфункціональні об'єкти

загальнодержавного значення вищих категорій заповідності, що являються туристичним «ядром» досліджуваного регіону. Це Шацький НПП (21 939,1 га), НПП «Прип'ять-Стохід» (39 315,5 га), ландшафтний заказник «Чахівський» (72,9 га) гідрологічна пам'ятка природи «Озеро Святе» (44 га).

Рис. 2. Співвідношення площі ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення у прикордонних ОТГ Волинської області (складено авторами)

Найбільш репрезентативним показником при характеристиці природоохоронної мережі є коефіцієнт заповідності. Середнє його значення по області становить 10,9% [3].

Разом з тим, на основі аналізу табл. 1, відмічаємо значну диспропорцію в територіальному відношенні коефіцієнта заповідності на досліджуваних територіях. Найнижчі його показники фіксуємо в Устилузькій та Самарівській ОТГ, що пояснюється сільськогосподарською спеціалізацією зазначених територій.

Для організації природно-орієнтованих видів туризму в досліджуваних ОТГ найчастіше використовуються національні природні парки. Тут створена, функціонує або формується мережа туристичних маршрутів, забезпечуються належні умови розміщення та обслуговування туристів, покращується транспортна доступність, що сприяє пріоритетному розвитку туристичної галузі. Окремі природні об'єкти в межах заказників найчастіше стають туристичними атракціями у турпродуктах місцевого значення.

На територіях об'єктів нижчої категорії заповідності розвиваються, як правило, пізнавальний туризм, проведення еколого-освітніх заходів за співпраці з громадськими організаціями, іншими установами ПЗФ, навчальними закладами, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Для розвитку екотуризму і контролювання туристичного руху на природоохоронних територіях надзвичайно важливе значення мають прокладені та промарковані екологічні стежки та екотуристичні маршрути з відповідно забезпеченою інформаційно-туристичною інфраструктурою територій та окремих атракційних об'єктів: інформаційні центри і пункти, музеї, зони відпочинку і рекреації, облаштовані оглядові майданчики, встановлені інформаційні стенди та вказівники руху тощо.

Список використаних джерел:

1. Decentralization of power. Retrieved from <http://decentralization.gov.ua/region/item> [in Ukrainian].
2. Law of Ukraine "On the Nature Reserve Fund of Ukraine". Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2456-12> [in Ukrainian].
3. Ecological passport of Volyn region 2018 [Department of Ecology and Natural Resources of Volyn State Administration] Retrieved from <https://voladm.gov.ua/ekologichniy-pasport-volinskoyi-oblasti/> [in Ukrainian].
4. Karpyuk Z.K., Fesyuk V.O., Antipyuk O.V. (2018) Pryrodno-zapovidnyi fond Volynskoi oblasti: albom-kataloh [Nature Reserve Fund of Volyn Region: album-catalog]: Kyiv: LLC "OK-POLIGRAF", 136 [in Ukrainian].
5. Chyr N.V., Chizhevskaya L.T., Karpyuk Z.K., Kacharovsky R. E. (2019) Objekty pryrodno-zapovidnogo fondu prykordonnykh obiednanykh terytorialnykh hromad yak vazhlyvyi element turystychnoi haluzi Volynskoi oblasti [Objects of the nature reserve fund of the boundary united tripartite communities as an important element of the tourist industry of the Volyn region]. *Fundamental and applied research: modern scientific and practical solutions and approaches*, 27 June, 2019, 150-156 [in Ukrainian].
6. Chyr N.V., Kacharovsky R.E. (2017) Turystychna pryvablyvist Liubeshivskoho raionu [Tourist attractiveness of the Lyubeshiv district of the Volyn region]. *Scientific herald of KSU*, 2, 241-248 [in Ukrainian].

Наукове видання

«РЕГІОН – 2019: СТРАТЕГІЯ ОПТИМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ»
МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ
(м. Харків, 16 – 17 жовтня 2019 р.)

Збірник наукових праць

Українською, англійською, російською мовами

Відповідальний за випуск: *Ю.І. Кандиба*

Комп'ютерне верстання: *О.С. Суптелю, М.О. Логвинова*

Підписано до друку 08.10.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний.
Ум. друк. арк. 15,0. Обл.-вид. арк. 17,4.
Наклад 70 пр. Зам. № 82/19. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru